

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Ақтоты Иманғазықызы Рзабай

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Тараз қ., e-mail: toty_r@mail.ru.

Даурен Нуржанұлы Бекежанов¹

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Талдықорған қаласы, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Индира Сейсенқызы Несипбаева

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы, Тараз қ., e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru

Аннотация. Бұл мақалада шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін құқықтық реттеу қарастырылған. Қазіргі жағдайда отандық экономикадағы инновациялық процестерді ынталандырудың ғылыми негізделген теориялық базасын және тұрақты механизмін құруды құқықтық тұрғыдан зерттеу қажет. Инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың жоғары көрсеткіштері шағын және орта кәсіпкерлікті инновациялық салаға интеграциялану дәрежесіне тікелей байланысты болып табылады. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта кәсіпкерлер өз қызметіне инновацияларды енгізу есебінен табысы жоғары екенін байқаймыз. Ал, біздің елдегі шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметі құқықтық реттеу әлі де тиісті деңгейде жетілмеген, бұл елдің инновациялық жүйесінің дамуына мүмкіндік бермей тұр. Осыған байланысты құқық саласындағы ең өзекті мәселе инновациялық кәсіпкерліктің құқықтық жобасын әзірлеу және инновациялық кәсіпкерлікті одан әрі құқықтық дамыту жолдарын айқындау болып табылады. Біздің де еліміздің шағын және орта кәсіпкерлерді ынталандыру жобаларын құра отырып, төменгі деңгейде несие беру, салықты азайту, субсидия бөлу, сырттан инвесторларды тарту сияқты жеңілдіктер жасау керек. Авторлар Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлікті құқықтық реттеуді зерттей отырып, инновациялық қызметпен айналысатын шағын және орта кәсіпкерлерінің құқықтық жағдайын қарастырып, «инновациялық қызмет» түсінігі мен құқықтық мәнін анықтап, Қазақстан Республикасында және шет мемлекеттерде шағын және орта инновациялық кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз етуін талдап, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымымен өзара әрекеттесу шарттарын анықтауды қарастырды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының осы саладағы заңнамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: құқықтық реттеу, инновация, кәсіпкерлік, кәсіпкерлік құқық, цифрлық экономика, инновациялық кәсіпкерлік, құқық, инновациялық қызмет

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Рзабай Ақтоты Иманғазықызы

Ассоциированный профессор Таразского регионального университета им. М.Х.Дулати, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Тараз, e-mail: toty_r@mail.ru

Бекежанов Даурен Нуржанович

Ассоциированный профессор Жетысуского университета имени И. Жансугурова, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: bek_dauren@mail.ru

Несипбаева Индира Сейсеновна

Ассоциированный профессор Международного Таразского инновационного института имени Шерхана Муртазы, доктор философии (PhD), Республика Казахстан, г. Тараз, e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru

Аннотация. В данной статье рассмотрено правовое регулирование инновационной деятельности малого и среднего предпринимательства в сложившейся ситуации необходимо создать научно обоснованную теоретическую базу и устойчивый механизм стимулирования инновационных процессов в отечественной экономике, изучить его с правовой точки зрения. Высокие показатели развития инновационного предпринимательства напрямую связаны со степенью интеграции малых и средних предприятий в инновационную сферу. Зарубежный опыт показывает, что малые и средние предприниматели будут более прибыльными за счет внедрения инноваций в свою деятельность. Кроме того, правовое регулирование инновационной деятельности наших малых и средних предприятий еще недостаточно разработано, что не позволяет развивать инновационную систему страны. В связи с этим наиболее актуальной задачей в области права является разработка правового проекта инновационного предпринимательства и определение путей дальнейшего правового развития инновационного предпринимательства. Наша страна должна создавать проекты стимулирующие предпринимателей для занятия малым и средним бизнесом, предоставлять дешевые кредиты, снижать налоги, выделять субсидии, привлекать внешних инвесторов. Изучив правовое регулирование малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан, авторы рассмотрели правовое положение субъектов малого и среднего бизнеса, занимающихся инновационной деятельностью, определили понятие и правовую сущность «инновационной деятельности», проанализировали правовое обеспечение малого и среднего инновационного бизнеса в Республике Казахстан и иностранных государствах, определили условия взаимодействия с инфраструктурой поддержки малого и среднего бизнеса. В результате исследования выработаны предложения по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в данной сфере.

Ключевые слова: правовое регулирование, инновация, предпринимательство, предпринимательское право, цифровая экономика, инновационное предпринимательство, право, инновационная деятельность.

LEGAL REGULATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Rzabay Aktoty Imangazykyzy

*Associate Professor of Taraz Regional University named after
M.X.Dulaty, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Taraz,
e-mail: toty_r@mail.ru*

Bekezhanov Dauren Nurzhanovich.

*Associate Professor of Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Taldykorgan,
e-mail: bek_dauren@mail.ru*

Nessipbayeva Indira Seisenovna

*Associate Professor of Taraz International Innovation Institute named after Sherkhan
Murtaza, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, Taraz,
e-mail: Nesipbaeva83@bk.ru*

Abstract. *In this article, the legal regulation of innovative activity of small and medium-sized enterprises is considered. In the current situation, it is necessary to create a scientifically based theoretical base and a stable mechanism for stimulating innovative processes in the domestic economy, to study it from a legal point of view. High indicators of the development of innovative entrepreneurship are directly related to the degree of integration of small and medium-sized enterprises in the innovative sphere. Foreign experience shows that small and medium-sized entrepreneurs will be more profitable due to the introduction of innovations in their activities. In addition, the legal regulation of innovative activity of our small and medium-sized enterprises has not yet been sufficiently developed, which does not allow the development of the innovative system of the country. In this regard, the most urgent task in the field of law is the development of a legal project of innovative entrepreneurship and the determination of ways of further legal development of innovative entrepreneurship. Our country should create projects that stimulate entrepreneurs to engage in small and medium-sized businesses, provide cheap loans, reduce taxes, allocate subsidies, and attract foreign investors. Having studied the legal regulation of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan, the authors considered the legal status of small and medium-sized business entities engaged in innovative activities, defined the concept and legal essence of "innovative activity", analyzed the legal protection of small and medium-sized innovative businesses in Kazakhstan and foreign countries, determined conditions of interaction with infrastructure support for small and medium-sized businesses. As a result of the research, proposals were made to improve the legislation of Kazakhstan in this area.*

Keywords: *legal regulation, innovation, entrepreneurship, business law, digital economy, innovative entrepreneurship, law, innovation activity*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_180

Кіріспе

Қазіргі таңда еліміздің экономикасы қарқынды дамуы инновациялық кәсіпкерлікке көшумен байланысты және оның ішінде ең маңызды орын алатын шағын және орта кәсіпкерлердің инновациялық қызметін құқықтық реттеуді жетілдіру болып тұр. Дамыған елдерде инновацияның негізгі қатысушылары болып шағын және орта кәсіпкерлердің инновациялық қызметін

жүзеге асыруы үшін экономикалық инновацияларға көбірек бейімделген, өзгермелі тұтынушылық сұранысқа ие, ғылым мен техниканың даму тенденцияларына икемді жауап беру қабілетіне ие болуға қолайлы құқықтық ахуал қалыптасқанын байқаймыз. Инновациялық кәсіпкерліктің дамуының жоғары көрсеткіштері шағын және орта бизнестің (бұдан әрі – ШОБ) инновациялық салаға интеграциялану дәрежесіне

тікелей байланысты болып тұр. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, шағын және орта кәсіпкерлер өз қызметіне инновацияларды енгізу есебінен табысы жоғары екенін байқаймыз. Сонымен қатар, біздің шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметіне құқықтық реттеу әлі де тиісті деңгейде жетілмеген, бұл елдің инновациялық жүйесінің дамуына мүмкіндік бермей тұр. Осыған байланысты құқық саласындағы ең өзекті мәселе инновациялық кәсіпкерліктің құқықтық жобасын әзірлеу және инновациялық кәсіпкерлікті одан әрі құқықтық дамыту жолдарын айқындау болып табылады. Инновациялар ғылыми және техникалық әзірлемелердің қол жеткізілген деңгейін көрсететін және өз жиынтығында жеке мемлекеттің әлемдік аренадағы орнын бағалау өлшемдерінің бірі болып табылады. Сонымен бірге, инновациялық кәсіпкерлік субъектілерінің жеке құқықтық мүдделерін ескермей, олардың қатысуымен туындайтын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу кезінде жеке және қоғамдық принциптердің үйлесімді болмауы анық екенін байқаймыз. Қазіргі жағдайда отандық экономикадағы инновациялық процестерді ынталандырудың ғылыми негізделген теориялық базасын және тұрақты механизмін құру, құқықтық тұрғыдан зерттеу қажет. Жоғарыда айтылған мәселелердің барлығы осы тақырыпты зерттеу қажеттілігін тудыра отырып, зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Нысаны мен әдістер

Жұмысты жазу барысында әдіснамалық негізіне формальды құқықтық әдіс, салыстырмалы құқық әдісі, құқықтық талдау әдісі, сонымен қатар басқа ғылымдардың әдістері – тарихи әдіс, лингвистикалық әдістер жатады. Бұл әдістер олардың өзара байланысында және өзара тәуелділігінде қолданылды, бұл шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін құқықтық реттеу мәселелерін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Біздің заңдарымыз Қазақстан Республикасының инновациялық жүйесін және инновациялық қызметтің негізгі ҚР Кәсіпкерлік кодексте (бұдан әрі - КК) көрініс тапқанымен, шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін құқықтық тұрғыдан толық реттелмегенін байқаймыз. Инновациялық қызметті жүзеге асыратын шағын және орта кәсіпкерлердің, сондай-ақ шағын кәсіп-

керлікті қолдау жөніндегі инфрақұрылымдық ұйымдардың орнын белгілемейді, сондай-ақ инновациялық өнімдер мен технологиялардың өндірісі айналымы саласындағы біртұтас нарықтық кеңістікті қалыптастыруға кері әсерін тигізетін осы жүйедегі инновация саласындағы орта кәсіпкерлікке назар аударылмаған.

Біздің заңнамаларда шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін дамыту үшін сырттан да, мемлекеттік органдар мен жергілікті органдарынан да, отандық және шетелдік жеке инвесторлардан қаржы ресурстарын тартудың тиімді мүмкіндіктері қарастырылмағаны атап кетсек болады. Сонымен бірге, шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілерінің құрылтайшылары (қатысушылары) болып, олардың қызметін дамытуға барынша мүдделі субъектілерге тиісті қаржылық қолдау көрсете алатын тұлғалар болады. Осы заңнамада инновациялық қызметті қамтамасыз ететін шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілер құрылтайшыларының (қатысушылардың) осы ұйымдарға қатысудан түскен пайда есебінен инновациялық қорлар құру құқығын, егер олар осы ұйымдарға берілген жағдайда, инновациялық қор жеке тұлғалардың табысына немесе құрылтайшы ұйымдардың табыс салығына салық салынатын базаны азайтуды қарастыру ұсынылады. Мұндай қорды құрудың қажетті шарты оның қаражатын тек шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілердің инновациялық қызметін дамытуға мақсатты пайдалану болады.

Талқылау

Экономиканың қазіргі жай-күйі және Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті нақты дамытуға бағытталған әдістер мен құралдарды әзірлеуге және енгізуге, сондай-ақ дағдарыстан кейінгі кезеңде осы секторды одан әрі қолдауға жоғары назар аударуды талап етеді. Өйткені шағын және орта кәсіпкерлік Қазақстан экономикасын дамытуда түйінді ұстанымдарға ие бола отырып, нақты кәсіпкерлікті одан әрі дамытуға және кеңейтуге ықпал ететін болады. Соның ішінде жұмыспен қамтудың өсуін және халықтың іскерлік белсенділігін, сондай-ақ нарықты отандық тауарлар мен көрсетілетін қызметтермен толтыруды қамтамасыз ете отырып, экономика секторы мен көрсетілетін қызметтер саланы, бәсекелестік ортаны қалыптастырады.

Кәсіпкерлік құқықта жалпы қабылданған

терминология бойынша олардың көлеміне қарай ірі, орта және шағын кәсіпкерлердің үш тобы туралы айтуға болады. Осы үш топтың әрқайсысының өздерінің экономикалық мінез-құлық стратегиясына, мемлекет пен оның саясатына, әлеуметтік-экономикалық, саяси және ұлттық, құқықтық проблемаларға қатынасын анықтайтын ішкі мүдделері бар. Біз осы шағын және орта кәсіпкерлікті талқылап кетейік. Орта кәсіпкерлік өз қызметінде ішкі экономикалық жағдайға көбірек тәуелді және өз тобында, сондай-ақ ірі отандық және шетелдік капиталмен бәсекелесуге мәжбүр болады. Бұл протекционистік мемлекеттік экономикалық саясатты жүргізу және нарықтық қатынастардың белгілі бір ережелерін қалыптастыру арқылы орта кәсіпкерліктің ішкі нарықта қорғауға деген қызығушылығын анықтайды, бұл орта кәсіпкерліктің ұлттық мүдделермен тығыз байланысын анықтайды [1, 36-6].

Шағын кәсіпкерлік, соның ішінде жеке кәсіпкерліктің көп болуына байланысты елдің дамуының әлеуметтік-экономикалық және ішінара саяси деңгейін анықтайтын шағын меншік иелерінің көптеген қабаты болып табылады. Олардың өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік жағдайы бойынша олар халықтың көпшілігі айналысады, сонымен бірге тауарлар мен қызметтердің тікелей өндірушісі де, тұтынушысы да болады. Шағын кәсіпкерлік секторы барлық дамыған экономикалық жүйенің ажырамас, объективті қажетті элементі болады, онсыз экономика мен жалпы қоғам қалыпты дами алмайды. Осы шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мақсатында жаңа технологиялық жабдықты, озық технологияны енгізуге бағытталған инновациялық өндіріс процестерін пайдалану кез-келген кәсіпорынды дамытудың, атап айтқанда, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың негізгі стратегиялық параметріне айналады. Өйткені дағдарыстан кейінгі кезеңдегі қатаң бәсекелестік жағдайында, тұтынушылық сұраныстың айтарлықтай төмендеуі және кәсіпкерліктің дамуын қалпына келтіруге негізделген кезде, көптеген фирмалар инновациялық жолдарды ізденуге тырысады. Мұндай жағдайларда, жаңа тауар нарығына шығу туралы шешім қабылдағанда, кәсіпкерлер нарықта өмір сүру мақсатында стратегиялық және өндірістік жоспарларды қайта құруға барынша назар аударуы керек. Бұл мақсатқа жету көбінесе жаңа идеяларды, тауарларды, қызметтерді, материалдарды, технологияларды қолдануға байланысты, бұл өнімді өзгертуге және жақ-

сартуға, оны өндіру немесе тарату тәсіліне ықпал етеді. Демек, қиын экономикалық жағдайдан шығу, фирманы тауар нарығында ұстап тұру және болашақта өз кәсіптерін дамытуға, сондай-ақ өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік алу шағын және орта кәсіпкерлерге инновациялық қызметті жандандыруды талап етеді [2, 210-6].

Соған қарамастан елімізде шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың инновациялық бағытын күшейту бойынша белгілі қадамдар жасалуда, өйткені бұл инновациялық өндіріс және оның қызметі шағын және орта кәсіпкерлік үшін перспективалы нарық тетігіне айналуы тиіс және шет елдер тәжірибесі өзінің динамизміне байланысты инновацияларға аса сезімтал екенін көрсетті, өйткені салалық нарықта белгілі бір үлесті алу қажеттілігі, қатаң бәсекелестік түбегейлі жаңа техникалық шешімдерді қабылдауға, өнімді модернизациялауға, өндірістің кеңеюіне, өнім ассортиментіне, сондай-ақ тұтынушылардың тез өзгертін сұранысына жылдам жауап беруіне ықпал етеді. Сондықтан кез келген кәсіпкер нарықта өз орнын табуға және ұзақ уақыт бойы жоғары пайда көрсеткіштеріне қол жеткізуге, нарықта көшбасшылық позицияларды қорғауға мүмкіндік беретін инновациялық шешімдердің артықшылықтарын түсінуі керек. Алайда, бұл мақсаттарға қол жеткізу көбінесе шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметінің оңтайлы дамуы мен жұмыс істеуіне ықпал етуі тиіс және мемлекеттік құқықтық реттеумен байланысты болады. Шағын және орта кәсіпкерлерінің инновациялық қызметі тәуекелді болуымен кәсіпкерліктің қызметіне әрдайым жағымды әсер етпейді, сондықтан инвестицияланған қаражатты жоғалту мүмкіндігін ескере отырып, инновацияларды енгізуге саналы түрде қарастыру қажет [3, 179-6].

«Инновациялық қызмет» ұғымы жаңа және жеткіліксіз зерттелгендердің қатарына жатады. «Инновациялық қызмет» термині негізінен экономикалық ғылымда кең таралған. Экономикалық теория инновациялық қызметті екі ұғыммен түсіндіреді. Бірінші тұжырымдама, инновациялық қызметтің генезисін технологиялық серпіліспен түсіндіреді. Екінші тұжырымдама, инновациялық қызметтің негізін нарықтық сұраныстың көптігінен туындайды [4,15-6]. Ғылыми-техникалық процесс пен инновацияның арақатынасын айта кететін болса, ғылыми-техникалық прогресс объективті

түрде екі процесті біріктіреді, олардың бірі ғылымның дамуы болса, екіншісі техниканың дамуы болады. Оның басты ерекшелігі жаңа ғылыми жаңалықтарды іздестіру және оларды жүзеге асыру болмақ. Қазіргі көзқарас бойынша инновациялық қызметті ғылымды, техниканы, экономиканы және кәсіпкерлік қызметті біріктіретін үздіксіз процесс деп түсіну керек [5, 67-6].

Инновациялық қызметтің құқықтық түсінігі Кәсіпкерлік кодекстің 241-1-бабына сәйкес, инновациялық қызмет деген инновацияларды (зияткерлік, шығармашылық, ғылыми, ғылыми-техникалық, технологиялық, өндірістік-инновациялық, ақпараттық-коммуникациялық, ұйымдастырушылық, қаржылық және (немесе) коммерциялық қызметті қоса алғанда) жасауға бағытталған қызметті айтамыз. Инновациялық қызметтің нарықтық перспективаларының белгісіздігімен мен инвестицияланған қаржылық және басқа ресурстардың ықтимал жоғалтуымен сипатталатын жоғары кәсіпкерлік тәуекелдің мүмкіндігін білдіреді².

Инновациялық кәсіпкерлік – жаңа мүмкіндіктер мен жаңалықтарды үнемі іздестіруге негізделген жаңа инновациялық технологияны пайдалану арқылы кәсіпкерлікпен айналысу болып табылады. Кәсіпкерліктің инновациялық қызметі дегеніміз жанаша немесе жетілдірілген өнімді немесе қызметтерді, жаңа өндіріс әдістерін пайдалану мақсатындағы ғылыми-техникалық және интеллектуалдық әлеуеттің қызметі. Ол жеке сұранысты, сондай-ақ қоғамның жалпы қызығушылық тудыратын жаңалықтарға деген қажеттілігін қанағаттандыру үшін қолданылады. Айта кету керек, инновациялық заңнама айтарлықтай ерекшелікке ие және қазақстандық құқық құрылымында жас құқықтық білім болып табылады.

ҚР-ның КК кәсіпкерлік пен инновациялық кәсіпкерлікті тікелей реттейді. ҚР-дағы кәсіпкерліктің еркіндігін қамтамасыз ететін экономикалық, әлеуметтік және құқықтық жағдайлар мен кепілдіктерді анықтайды,

мемлекет пен кәсіпкерлік субъектілерінің өзара іс-қимылынан туындайтын қоғамдық қатынастарды, оның ішінде кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдайды және реттейді. Кәсіпкерлік қызметті реттейтін нормативтік құқықтық актілердің бірі ҚР-ның Азаматтық кодексі болып табылады.

ҚР АҚ-нің 10-бабында, азаматтардың, қандастардың және заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, тауарларды өндіру, сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке меншік құқығына (жеке кәсіпкерлік) не шаруашылық жүргізу немесе мемлекеттік кәсіпорынды жедел басқару құқығына (мемлекеттік кәсіпкерлік) негізделген дербес, бастамашылық қызметі кәсіпкерлік болып табылады³.

Кәсіпкер – өз атынан және өз қаражаты (меншікті немесе қарыз) есебінен өндірісте жұмыстарды орындау жолымен пайда алуға байланысты қызметті (кәсіпкерлік қызметті) тұрақты негізде жүзеге асыратын, тауарлар мен өнімдерді сату немесе сатып алу және қызметтер көрсететін азаматтар, қандастар және заңды тұлға жатады.

Сонымен қатар, ҚР-ның 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы⁴ жарлығында Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесінің жағдайын талдау, сондай-ақ түпкілікті мақсаты бәсекеге қабілетті тауарларды, процестер мен қызметтерді өндіру болып табылатын инновациялық дамудың негізгі мақсаттары, міндеттері мен әдістері қарастырылған. Өкінішке орай бұл тұжырымдама уақыттың бітуіне орай аяқталды.

«Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы»⁵ қаулысы қабылданып, шағын және орта кәсіпкерлердің инновациялық экономиканы құруға және әртараптандыруға бағытталған Қазақстан Республикасын дамытудың ұлттық басымдықтары айқындалды. Осыдан кейін, «Кәсіпкерлікті дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жобасын бекіту

² Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375#z3086> (жүзінген күн 15.05.2023 ж.)

³ Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі, (жалпы бөлім) 1994 ж. 27 желтоқсан, (ерекше бөлімі) <http://adilet.zan.kz/> (жүзінген күн 29.05.2023 ж.)

⁴ Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 4 маусымдағы № 579 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000579> (жүзінген күн 29.05.2023 ж.)

⁵ Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнесті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 27 сәуірдегі № 250 Қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000250> (жүзінген күн 13.06.2023 ж.)

туралы⁶» қаулысы қабылданды. Бұл жобаның басты мақсаты: кәсіпкерлік құрылымындағы сапалы өзгерістерді қамтамасыз ету; халықты жұмыспен қамтуды арттыру мақсатында шағын кәсіпкерлікті дамыту; экономика салаларын әртараптандырудың драйвері – орта бизнеске тәуелділік; бәсекелестікті жан-жақты дамыту; - шаруашылық жүргізуші субъектілерге тең жағдай жасау.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өз Жолдауында 2023 жылдан бастап жастар кәсіпкерлігін қолдау мақсатында жылдық 2,5 пайызбен жеңілдетілген шағын несиелеудің жеке тетігі іске қосылатынын атап өткен болатын. 2023 жылдың 1 наурызынан бастап жас кәсіпкерлерге жылдық 2,5 пайыздық мөлшерлеменен жеңілдетілген шағын несиелер беру басталады. Бұл бастама аясында 5 796 жас өз жобаларын сәтті іске қосып, дамытуға қажетті ресурстарды алады. Микрокредиттер – «Аграрлық несиелер корпорациясы» АҚ 21 мен 35 жас аралығындағы ісін жаңадан бастаған кәсіпкерлерге ұсынатын қаржылық ресурстар болды⁷. Бұл несиелер инновациялық идеяларды дамытуға емес, көбіне ауылшаруашылық кәсіпкерлігін дамытуға бағытталған, сонымен қатар жас мөлшері тек 35 жасқа дейінгі кәсіпкерге арналған. Ал біз КК-тің 241-7-баптағы мемлекеттік қолдау шараларына, 2,5% несиені жас мөлшерін шектеместен бизнес-жоспарда инновациялық идеялары бар барлық орта және шағын кәсіпкерлерге беру туралы нормалар, сонымен қатар инновациялық қызметті жүзеге асыратын шағын және орта кәсіпкерлерге салық көлемін төмендету нормасын енгізуді ұсынамыз.

Ендігі мәселе шағын және орта кәсіпкерлер инновациялық қызметті жүзеге асыруға байланысты инновациялық мүлікті сақтандыру туралы норма «Сақтандыру қызметі туралы» Заңында⁸ көрініс таппаған. Қазақстан заңнамасында инновациялық қызметті жүзеге асыру процесінде шағын және орта кәсіптен туындайтын инновациялық тәуекелдерді сақтандыру мүмкіндігі қарастырылмағаны анықталды. Бұл ретте инновациялық қызмет тәуекелділігі жоғары санатқа жатқызылады, ал шағын және орта кәсіп арасында тәуекелдерді, әсіресе инно-

вациялық қызметті басқарудың тиімділігі төмен. Тәуекелді жабудың негізгі көзі, әдетте, субъектінің меншікті капиталы болып табылады. Ықтимал шығындарды жабу көздерінің бірі сақтандыру болып табылады.

Қазіргі дамыған елдерде кәсіпорындардың инновациялық қызметі жасанды интеллект пен робототехниканы дамытуды қамтиды. Қазіргі жағдайда жасанды интеллект технологияларын құру және пайдалану кезінде цифрлық ортада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі аса маңызды болып отыр. Бұл ретте ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің стратегиялық мақсаты азаматтық заңнамаға қайшы келетін түрлі мақсаттарда ақпараттық технологияларды пайдаланумен байланысты ішкі және сыртқы қауіптерден тұлға мен қоғамның өмірлік маңызды мүдделерін қорғау болып табылады [6, 155-6]. Сондықтан, кәсіпорындардың тәжірибесін ескере отырып, инновация айналымының жоғары деңгейіне, инвестициялық тартымдылыққа қол жеткізу үшін қауіпсіздікті сақтай отырып, оның ішінде цифрлық ортада инновациялық заңнама кешенді болуы керек, сондықтан келесі бағыттарды: инвестицияны қамтамасыз ету кәсіп үшін тартымдылық; технологиялық жарыста қоғамның этикасын, қауіпсіздігін және мүдделерін сақтау; шығармашылық еркіндік пен ішкі бақылау шаралары арасындағы тепе-теңдікті сақтау; цифрлық технологиялар мен инновациялар саласында өзін-өзі реттеуді қамтамасыз ету; экономикалық кеңістікте бірыңғай құқықтық базаны дамыту қажет [7, 150-6].

Сонмен қатар цифрлық технологияларды дамыту экономикалық өсудің маңызды факторларының бірі болып табылады, ол қолданыстағы процестерді автоматтандыру, цифрлық платформалар, цифрлық экожүйелер, цифрлық экожүйелер сияқты түбегейлі жаңа, серпінді кәсіп модельдер мен технологиялар, үлкен деректер жинақтары, роботтандыру, интернетті енгізу есебінен мүмкін болады. Цифрлық технологиялар медицина, білім беру, мемлекеттік және жергілікті қызметтер, мәдениет сияқты салаларда қызмет алудың қолжетімділігін, сапасын және ыңғайлылығын арттыруға ықпал ететін

⁶ «Кәсіпкерлікті дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған ұлттық жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы No 728 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000728> (жүзінген күн 15.06.2023 ж.)

⁷ Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жыл 5 қыркүйек. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (жүзінген күн 20.06.2023 ж.)

⁸ «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_ (жүзінген күн 22.06.2023 ж.)

элеуметтік лифтвердің механизмі ретінде қызмет етеді. Цифрлық платформалар адамға жұмысқа орналасудың жаңа мүмкіндіктерін жасайды, қосымша дағдыларды дамытуға және біліктілігін арттыруға көмектеседі, әсіресе бұрын мұндай мүмкіндіктерге байланысты болмаған адамдар үшін элеуметтік немесе географиялық шектеулер цифрландыруға байланысты жаңа кәсіптер мен жоғары жалақы алатын жұмыс орындарының пайда болуына ықпал етеді [8, 78-б].

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде мемлекеттің рөлі ол қажетті экономикалық, қаржылық, ұйымдастырушылық және реттеуші жағдайларды жасау арқылы инновацияның дамуын ынталандырады. Инновацияларды мемлекеттік ынталандыру және қолдау инновациялық қызметті дамытудың маңызды аспектісі болып табылады. Бірақ көптеген авторлар атап өткендей, мемлекеттік қолдау инновациялық қызметті дамытуға негізгі орында. Нарықтық жағдайда инновациялық қызметті жүзеге асыру негізінен жеке секторға жүктелген. Инновациялық кәсіп – елдің кәсіптерінің ең осал бөлігі болады. Негізгі мәселе – жеке компаниялар ұзақ мерзімді және жоғары тәуекелді технологиялық зерттеулерге инвестиция салмайды [9, 26-б].

Д. Асаннның ойынша «экономикалық айналымның ең серпінді және икемді қатысушысы ретінде» шағын және орта кәсіптің инновациялық қызметін дамытудағы басты рөлді атап өтеді [10, 83-б].

Біз осы ойлармен келісе отырып, алайда инновациялық кәсіпкерлікті дамыту жағдайында мемлекеттің қатысуы орынды деп санаймыз. Шет мемлекеттерде шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін құқықтық реттеу жоғарғы деңгейде дамыған. Демек, инновациялық қызметті мемлекеттік ынталандыру жемісті және жоғары нәтиже береді. Қазіргі тарихта инновация өмір салтына айналған мемлекеттерге мысалдар келтіруге болады, ал жаңа ғылыми идеяларға, жаңа технологияларға назар аудару, оларды іс жүзінде жүзеге асыруға ұмтылу экономикалық жүйенің айрықша белгісі болып табылады. Біріншіден, бұл Жапония, соңғы жылдары Финляндия бұл бағытта өте белсенді дамып келеді және инновациялық белсенділіктің жарқын мысалдарын Қытайдан табуға болады.

АҚШ үкіметінің инновациялық саясатының объектісі негізінен жеке кәсіпкерлік болып табылады. Мемлекеттің инновациялық саясаты ғылыми-техникалық резервті эко-

номикалық пайдалануға, ғылыми-техникалық кешендегі ішкі байланыстарды нығайтуға, инновациялық қызмет үшін ыңғайлы жағдайлар жасауға (инновациялық климат) бағытталған. Америка Құрама Штаттарында мемлекеттік инновациялық саясаттың әдістері мен құралдарының жиынтығы айтарлықтай кең. Шағын кәсіпкерліктегі инновацияларды дамыту туралы заң 1982 шағын кәсіпкерліктің экономикалық өсудің қозғаушы күші екенін анықтайды [11, 67-б]. Сонымен қатар, заң ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландыратын федералды ведомствоға жеке фирмаларға алынған технологияларға ерекше лицензия беру құқығын берді. Канадада үкімет кәсіпкерлерге қызметтің жаңа түрлерін ұсынатын ережелерді бекітті. Осылайша, арнайы бағдарламалар бойынша тәуекел кәсіпкерлер мен несие берушілер арасында бөлінеді. Шағын инновациялық кәсіпке көмектесу үшін арнайы қаржылық бағдарлама жүзеге асырылуда. Онда ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге берілетін несие көлемін өзгерту, қарызды өтеу мерзімін ұлғайту қарастырылған. Канада үкіметі сонымен қатар зерттеу топтары төлеген салықтардың 20 пайызын қайтару туралы шешім қабылдады. Жаңаша технологиялар мен жобалармен айналысатын субъектілерге 15% салық жеңілдіктері әр келесі жылдан бастап беріледі [12, 231-б].

Германияда, атап айтқанда, инновациялық қызметті жүзеге асыратын жаңа шағын және орта бизнесті (ШОБ) құруға мемлекет әртүрлі нысандарда қолдау көрсетеді, мысалы:

- ісін жаңадан бастаған кәсіпкерлерге жеңілдетілген несиелер мен ұзақ мерзімді несиелер беру арқылы;
- жаңадан құрылған фирмалардың капиталына мемлекет капиталының қатысуы арқылы;
- ғылымды қажетсінетін және жоғары технологиялық өнім өндіруге бағытталған жаңадан құрылған ШОБ субъектілеріне қосымша жеңілдікті несиелер беру арқылы;
- ШОБ субъектілеріне уақытша қаржылық қиындықтарды еңсеру үшін коммерциялық банктік несие алуына мемлекеттік кепілдіктер беру арқылы, жас кәсіпкерлерге кеңес беру орталықтарын ұйымдастыру жатады [13, 131-б].

Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, венчурлық қаржыландыру инновацияларды қаржыландырудың ең қолайлы түрі болып саналады, яғни тәуекелі жоғары кәсіпорындар мен банктік несиеге қол жеткізе алмай-

тын қызмет түрлеріне ерте кезеңде тікелей инвестициялар жатады. Бүгінгі таңда инновациялар нарығының негізгі проблемасы инвестициялардың жеткіліксіздігі болып табылады, бұл құбылыс біздің экономикамыздың маңызды қозғаушы күштерін қамтиды. Инвестициялардың жетіспеушілігін инновациялық қызметті салықтық ынталандыру арқылы өтеуге болады. Мысалы, белгілі бір қызмет үшін салық ауыртпалығын төмендету маңызды ағымдағы активті - қаржы ресурсын босатады, сондықтан ол қажетті салаға бағытталады.

Қорытынды

Біздің ойымызша, шағын және орта кәсіпкерліктің инновациялық қызметін құқықтық реттеу және ынталандыру саласындағы оң динамикаға қарамастан, біздің елімізде осы салада әлі де көптеген олқылықтар бар, оларды жақын арада елдің табысты экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін шешу қажет. Біз шағын және орта кәсіпкерлердің инновациялық қызметін реттейтін жеке нормативтік-құқықтық актіні қабылдауды ұсынамыз, ол әртүрлі нормативтік-құқықтық актілерде қамтылған көптеген нормалардың орнын басады. Ең алдымен, осы актіде шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілерінің ин-

новациялық қызметі ұғымы өзінің заңнамалық бекітілуі тиіс. Шет мемлекеттер сияқты біздің де еліміздің шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын кәсіпкерлерді ынталандыру жобаларын құрып, көптеген жеңілдіктер мен гранттар көлемін ұлғайту, төменгі пайызда несие беру, салықты азайту, субсидия бөлу, сырттан инвесторларды тарту сияқты мүмкіндіктер жасау керек. Кәсіпкерлік кодекстің 241-7-баптағы мемлекеттік қолдау шараларына, 2,5 % несиені жас мөлшерін шектеместен бизнес-жоспарда инновациялық идеялары бар барлық орта және шағын кәсіпкерлерге беру туралы нормалар қосылса, сонымен қатар инновациялық қызметті жүзеге асыратын шағын және орта кәсіпкерлерге салық көлемін төмендету нормасын енгізуді ұсынамыз.

«ҚР сақтандыру қыметі туралы» ҚР Заңына инновациялық қызметті жүзеге асыруға байланысты инновациялық мүлкіті сақтандыру мақсатында «Инновациялық объектілерді сақтандыру туралы» арнайы бапты енгізу қажет. Дәл осы мақсатта ҚР Кәсіпкерлік кодекске «Инновациялық тәуекелді сақтандыру» деген 241-10-баппен толықтыру ұсынылады, ол инновациялық тәуекелді сақтанушының пайдасына да, үшінші тұлға пайдасына да сақтандыру мүмкіндігі болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: Учебное пособие. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. – 21-36 с.
2. Айбосынова Д.А., Урузбаева Н.А. Инновационная деятельность малого и среднего бизнеса в Казахстане: невыездное состояние и факторы развития // Вестник университета «Туран». – 2019. - (2). – С. 208-210.
3. Smagulova G.S., Nurgali A.A. Innovative activity as a factor of increasing enterprise's competitiveness // Bulletin of the Treasury. Economic Series. - 2016. Volume 114. - No. 2/2. - 170-179 p.
4. Костенко Л.Н. Понятие и правовое регулирование инновационной деятельности // Научный журнал КубГАУ. – 2014. - №96 (02). – 10-15 с.
5. Қуанышбаева С. Кәсіпкерлік мәмілелерді құқықтық талдау // Заң журналы. - 2013. - №7. – 62-67 б.
6. Киздарбекова А.С., Асетова Г.Б. Кәсіпкерлік құқық: Оқулық. - Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 154-155 б.
7. Nebratenko G., Studenikina S., Kazantseva O. Innovations in the field of state and legal regulation of socio-economic activity in Modern times. E3S Web of Conferences. – 2020. - № 210. – 149-150 p.
8. Жуниспаева А.Б. Кәсіпкерлік құқық. Оқу құралы. - Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2018.- 76-78 б.
9. Романчук С.В. Проблемные аспекты правового регулирования инновационной Деятельности в российской Федерации // Вестник Тюменского государственного университета. «Право». - № 3. - 2014. – 25-26 с.

10. Асан Д. Экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты дамыту тетіктері. Оқу құралы.- Алматы: Заң әдебиеті, 2008.- 82-83 б.
11. Jacobsen P.J., Coyne C.J. *The Austrian School in the USA: Institutions and Entrepreneurship. Contributions to Economics. Book Chapter. Austrian state printing house, 2022. – 66-67 p.*
12. Neymotin F. *Necessity and opportunity entrepreneurship in Canada // Review of Economic Analysis. - 2021. - 13(2). – 230-231 p.*
13. Bonfiglioli A. *The culture of effort The gap between the US and Europe in the labour market and the business structure // Revista de occidente. 2016. –130-131 p.*

REFERENCES

1. Glebova I.S., Sadyrtidinov R.R. *Gosudarstvennoe regulirovanie malogo i srednego predprinimatel'stva: Uchebnoe posobie. – Kazan': Kazanskiy gosudarstvennyy universitet im. V.I. Ul'janova-Lenina, 2008. – 21-36 s.*
2. Ajbosynova D.A., Uruzbaeva N.A. *Innovacionnaja dejatel'nost' malogo i srednego biznesa v Kazahstane: nevyezdnoe sostojanie i faktory razvitija // Vestnik universiteta «Turan». – 2019. - (2). – S. 208-210.*
3. Smagulova G.S., Nurgali A.A. *Innovative activity as a factor of increasing enterprise's competitiveness // Bulletin of the Treasury. Economic Series. - 2016. Volume 114. - No. 2/2. 170-179 r.*
4. Kostenko L.N. *Ponjatie i pravovoe regulirovanie innovacionnoj dejatel'nosti // Nauchnyj zhurnal KubGAU. – 2014. - №96 (02). – 10-15 s.*
5. Қуанышбаева С. *Кәсіпкерлік мәмілелерді қысқарту талдау // Заң zhurnaly. - 2013. - №7. – 62-67 б.*
6. Kizdarbekova A.S., Asetova G.B. *Кәсіпкерлік қысқарту: Оқулық. - Алматы: ZhShS RPBK «Dair», 2011. – 154-155 б.*
7. Nebratenko G., Studenikina S., Kazantseva O. *Innovations in the field of state and legal regulation of socio-economic activity in Modern times. E3S Web of Conferences. – 2020. - № 210. – 149-150 p.*
8. Zhunispaeva A.B. *Кәсіпкерлік қысқарту. Оқу құралы. - Taldyқорған: ZhMU baspasy, 2018.- 76-78 б.*
9. Romanchuk S.V. *Problemye aspekty pravovogo regulirovaniya innovacionnoj Dejatel'nosti v rossijskoj Federacii // Vestnik Tjumenskogo gosudarstvennogo universiteta. «Pravo». - № 3. - 2014. – 25-26 s.*
10. Асан Д. *Жекономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты дамыту тетіктері. Оқу құралы.- Алматы: Заң әдебиеті, 2008.- 82-83 б.*
11. Jacobsen P.J., Coyne C.J. *The Austrian School in the USA: Institutions and Entrepreneurship. Contributions to Economics. Book Chapter. Austrian state printing house. 2022. – 66-67 r.*
12. Neymotin F. *Necessity and opportunity entrepreneurship in Canada // Review of Economic Analysis. - 2021. - 13(2). – 230-231 r.*
13. Bonfiglioli A. *The culture of effort The gap between the US and Europe in the labour market and the business structure // Revista de occidente. 2016. –130-131 p.*

НЕОБХОДИМО ПОВЫШАТЬ ЭФФЕКТИВНОСТЬ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

Кандидат юридических наук, Заслуженный деятель Казахстана, директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Рахметов Саттар Муканович¹

Доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. Борьба с коррупцией была и все еще остается важной проблемой нашего государства. Одними из препятствий для решения данной проблемы являются недостатки законодательства и правоприменительной практики.

Низкая эффективность уголовно-правовой борьбы с наиболее распространенным видом коррупционных преступлений – взяточничеством заключается в нарушении принципа неотвратимости ответственности и наказания. Статистические данные свидетельствуют о том, что значительной части взяточников удается избежать ответственности и наказания. Той небольшой части лиц, совершивших коррупционные преступления, которым назначено наказание в виде лишения свободы, отбывают его в более комфортных условиях, чем другие осужденные – в учреждениях минимальной безопасности, то есть в колониях-поселениях.

Одним из пробелов, существующих в уголовном законодательстве нашей страны, является отсутствие норм об ответственности за предложение, обещание взятки, дачу согласия на получение взятки и требование взятки. Общественная опасность указанных действий заключается в том, что взяточничество – это преступная сделка, которой предшествует заключение между взяткодателем и взяткополучателем договоренности об условиях выполнения сторонами своих обязанностей. Эта договоренность заключается со стороны взяткодателя во времени, размере взятки (в некоторых случаях договариваются передать взятку в несколько этапов) и способе передачи взятки; со стороны взяткополучателя – совершить определенные действия (бездействие) в пользу взяткодателя или представляемых им лиц. Если стороны не договорятся, акт дачи-получения взятки не состоится.

Поэтому переговоры между взяткодателем и получателем взятки, которые можно оценивать, как предложение взятки, обещание дать взятку, дачу согласия на принятие взятки, а также просьбу или требование взятки представляют общественную опасность, так как в большинстве случаев они завершаются совершением коррупционного преступления: дачей-получением взятки. Чтобы снизить уровень взяточничества, необходимо пресекать его на ранней стадии путем установления ответственности за указанные выше действия. Это повысит профилактическую роль уголовного законодательства в противодействии взяточничеству.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Республики Казахстан, уголовные правонарушения, общественная опасность взяточничества, предложение взятки, обещание дать взятку, дача согласия на принятие взятки, а также просьба, требование взятки, эффективность предупреждения коррупционных преступлений.

¹ Автор для корреспонденции

ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ КЕРЕК

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков

Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Саттар Мұқанұлы Рахметов

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. Сыбайлас жемқорлықпен күрес мемлекетіміздің маңызды және шешімін таппаған мәселелерінің бірі болды және болып қала береді. Заңнама мен құқық қолдану тәжірибесінің кемшіліктері бұл мәселені шешудегі кедергілердің бірі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстың кең тараған түрі – парақорлықпен қылмыстық-құқықтық күрестің жеткіліксіз тиімділігі жауапкершілік пен жазаның бұлтартпастығы қағидатының бұзылуында жатыр. Статистика пара алушылардың едәуір бөлігінің жауапкершілік пен жазадан құтыла алатынын көрсетеді. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың шағын бөлігі, атап айтқанда, сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағандар басқа сотталғандарға қарағанда қолайлы жағдайда – ең төменгі қауіпсіздік мекемелерінде, яғни қоныс колонияларында өтейді.

Еліміздің қылмыстық заңнамасында орын алып отырған олқылықтардың бірі – пара ұсыну, уәде беру, пара алуға келісім беру және пара талап ету үшін жауаптылық туралы нормалардың жоқтығы. Мұндай әрекеттердің қоғамдық қауіптілігі пара берудің қылмыстық уағдаластық болып табылатындығында. Оны орындаудың алдында пара беруші мен пара алушының арасында тараптардың өз міндеттемелерін орындау шарттары туралы уағдаластық жасалуы жатады. Бұл бойынша пара беруші тарапынан параны беру мерзімі, параның мөлшері (кейбір жағдайларда параны бірнеше кезеңде беруге келісіледі) және параны беру тәсілі; пара алушы тарапынан – пара берушінің немесе оның өкілдік ететін адамдарының пайдасына белгілі бір әрекетті (әрекетсіздікті) жасау бойынша уағдаласылады. Тараптар келіспесе, пара беру мен алу орын алмайды.

Сондықтан пара беруші мен пара алушы арасындағы пара беру туралы ұсыныс, пара беруге уәде беру, пара алуға келісім беру, сондай-ақ пара беру туралы өтініш немесе талап ретінде бағаланыла алатын келіссөздердің қоғамдық қауіптілігі бар, өйткені олар басым жағдайда пара беру және алу түріндегі сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаумен аяқталады. Парақорлық деңгейін төмендету үшін оны алдын ала, яғни жоғарыда көрсетілген әрекеттерге жауаптылықты белгілеу арқылы тоқтатып отыру қажет. Бұл парақорлыққа қарсы күресте қылмыстық заңнаманың профилактикалық рөлін арттырады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, қылмыстық құқық бұзушылықтар, пара алудың қоғамдық қауіптілігі, пара ұсыну, пара беруге уәде беру, пара алуға келісім беру, сондай-ақ пара сұрау, талап ету, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың алдын алудың тиімділігі.

IT IS NECESSARY TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF THE FIGHT WITH CORRUPTION

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

Candidate of Legal Sciences, Honored Worker of Kazakhstan, Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Rakhmetov Sattar Mukanovich

*Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan;
e-mail: rasattar@mail.ru*

Abstract. *The fight against corruption has been and still remains one of the important and unresolved problems of our state. One of the obstacles to solving this problem is the shortcomings of legislation and law enforcement practice.*

The insufficient effectiveness of the criminal legal fight against the most common type of corruption crime - bribery - lies in the violation of the principle of the inevitability of responsibility and punishment. Statistics show that a significant proportion of bribe-takers manage to avoid responsibility and punishment. That small part of those who have committed corruption crimes and who are sentenced to imprisonment serve it in more comfortable conditions than other convicts - in minimum security institutions, that is, in colony settlements.

One of the gaps that exists in the criminal legislation of our country is the lack of rules on liability for offering, promising a bribe, giving consent to receive a bribe and demanding a bribe. The social danger of these actions lies in the fact that bribery is a criminal transaction, which is preceded by the conclusion of an agreement between the bribe giver and the bribe taker on the conditions for the parties to fulfill their obligations. This agreement is concluded on the part of the bribe giver in terms of time, the amount of the bribe (in some cases it is agreed to transfer the bribe in several stages) and the method of transferring the bribe; on the part of the bribe-taker - to perform certain actions (inaction) in favor of the bribe-giver or the persons represented by him. If the parties do not agree, the act of giving and receiving a bribe will not take place.

Therefore, negotiations between the bribe giver and the recipient of a bribe, which can be assessed as an offer of a bribe, a promise to give a bribe, consent to accept a bribe, as well as a request or demand for a bribe, pose a public danger, since in most cases they end in the commission of a corruption crime: giving and receiving a bribe. To reduce the level of bribery, it is necessary to stop it at an early stage by establishing responsibility for the above actions. This will enhance the preventive role of criminal law in combating bribery.

Keywords: *Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, criminal offenses, the public danger of bribery, offering a bribe, promising to give a bribe, giving consent to accept a bribe, as well as requesting, demanding a bribe, the effectiveness of preventing corruption crimes.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_190

Введение

В послании народу Казахстана от 1 сентября 2021 года Президент страны Касым-Жомарт Токаев говорил о необходимости «продолжать эффективную борьбу с коррупцией»². В своем послании народу Казахстана от 16 марта 2022 года, несмотря на то, что оно было посвящено проблемам реформирования политической системы, Президент сказал: «Мы будем решительно противостоять невежеству и архаике, радикализму и иждивенчеству, культу потребления и коррупции»³. Тем самым Глава государства подчеркивает важность проблем противодействия коррупции.

Материалы и методы

Борьба с коррупцией была и все еще остается одной из важных проблем нашего государства. Эта проблема решается недостаточно эффективно потому, что до недавнего времени не уделялось должного внимания антикоррупционной политике. В программных документах говорится об опасности коррупции, о необходимости повышения эффективности борьбы с ней. В частности, в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года⁴, Концепции правовой политики Республики

² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны». Эл. ресурс: <https://uchet.kz/week/polnyy-tekst-poslaniya-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan-1-sentyabrya-2021/>. (дата обращения: 25.03.2022 г.)

³ Послание Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16.03.2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации». Эл. ресурс: <https://qostanay.tv/politika/poslanie-tokaeva-narodu-kazakhstan-ot-16-03-2022-polnyj-tekst>. Дата обращения: 25.03.2022 г.

⁴ Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента

Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года⁵, Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года⁶.

Результаты

На деле эффективного противодействия коррупции не происходит. Недостаточно высокая эффективность уголовно-правовой борьбы с наиболее распространенным видом коррупционных преступлений – взяточничеством заключается в нарушении принципа неотвратимости ответственности и наказания. Статистические данные свидетельствуют о том, что значительной части взяточников удается избежать ответственности и наказания.

С 2011 года под лозунгом всеобщей гуманизации, снижения репрессивности уголовного законодательства имело место смягчение ответственности и наказания практически за все преступления, в том числе за коррупционные преступления, которые все еще представляют в нашей стране повышенную общественную опасность. В частности, в санкциях статей об ответственности за взяточничество действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года (далее-УК) наряду с другими видами наказания появилось наказание в виде кратности штрафа. Это привело к тому, что суды стали массово применять штраф, который в системе наказаний (в ст. 40 УК) является самым мягким видом наказания. В частности, в 2016 году за наиболее опас-

ный вид коррупционных преступлений – получение взятки по ст. 366 УК было осуждено 380 человек, в отношении 290 (что составляет 76,3%) из них назначено наказание в виде штрафа⁷; в 2017 году осуждено 407 человек, в отношении 282 (что составляет 69,3%) из них назначено наказание в виде штрафа⁸; в 2018 году осуждено 435 человек, в отношении 299 (что составляет 68,7%) из них назначено наказание в виде штрафа⁹; в 2019 году осуждено 366 человек, в отношении 278 (что составляет 75,9%) из них назначено наказание в виде штрафа¹⁰; в 2020 году осуждено 334 человека, в отношении 248 (что составляет 74,3%) из них назначено наказание в виде штрафа¹¹; в 2021 году осуждено 207 человек, в отношении 132 (что составляет 63,8%) из них назначено наказание в виде штрафа¹²; в 2022 году осуждено 183 человека, в отношении 122 (что составляет 66,7%) из них назначено наказание в виде штрафа¹³; в 2023 году осуждено 216 человек, в отношении 137 (что составляет 63,4%) из них назначено наказание в виде штрафа¹⁴.

Обращает на себя внимание сокращение за прошедшие 6-8 лет более, чем в два раза числа осужденных за получение взятки. Это происходит, во-первых, из-за снижения раскрываемости данного коррупционного преступления. Во-вторых, в отношении значительной части взяточполучателей уголовные дела прекращаются в процессе досудебного расследования, прокурором и судом. Например, в 2023 году в производстве органов уголовного преследования находилось уголовные дела по 493 фактам получения взятки. Окончено досудебное расследование по 326 преступлениям. Прекращено производство

Республики Казахстан от 24 августа 2009 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> (дата обращения: 03.03.2024 г.).

⁵ Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 10.10.2023 г.).

⁶ Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 10.10.2023 г.).

⁷ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2016 года.

⁸ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2017 года.

⁹ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2018 года.

¹⁰ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2019 года.

¹¹ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2020 года.

¹² Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2021 года.

¹³ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2022 года.

¹⁴ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2023 года.

по 224 преступлениям, прерваны сроки досудебного расследования по 27 преступлениям¹⁵. Прекращены судом уголовные дела по 21 преступлению (все по ч.4 ст. 366 УК – получение взятки, совершенное преступной группой или в особо крупном размере). Оправданы 2 человека, осуждено 206 человек¹⁶. То есть количество прекращенных уголовных дел превышает количество уголовных дел, по которым виновные осуждены. О частом применении в отношении коррупционеров наказания в виде штрафа говорилось неоднократно [1, с. 89].

Обсуждение

Такая правоприменительная практика возможна из-за наличия в УК множества возможностей, лазеек для ухода коррупционеров от ответственности. В частности, согласно ч.1 ст.65 УК лицо, впервые совершившее коррупционное преступление, может быть освобождено судом от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием. Причем указанная норма позволяет освободить от уголовной ответственности лица, совершившего коррупционное преступление любой категории тяжести, в том числе особо тяжкое. Например, в 2016 году бывший президент Международного центра приграничного сотрудничества «Хоргос» Василий Ни был задержан при получении взятки в размере 1 миллион долларов США. В сообщении Национального бюро по противодействию коррупции говорилось, что Василий Ни «путем вымогательства через своего подчиненного руководителя отдела по работе с инвесторами Сайдуллаевой М. получил взятку в сумме 1 млн долларов США от представителя ТОО «Хоргос Тюльпан». Средства он вымогал за положительное решение результатов инвестиционного тендера. Позже суд освободил от уголовной ответственности Ни и Сайдуллаеву на основании ст. 65 УК¹⁷.

Статья 72 УК предусматривает возможность условно-досрочного освобождения от уголовного наказания лиц, отбывающих наказание в виде ограничение свободы или лишения свободы за совершение коррупционных преступлений небольшой и средней

тяжести, а с некоторыми оговорками, даже лиц, отбывающих наказание за совершение тяжких и особо тяжких коррупционных преступлений.

Статья 73 УК предусматривает возможность замены неотбытой части наказания более мягким видом наказания лицу, отбывающему лишение свободы за коррупционные преступления небольшой, средней тяжести или тяжкие преступления. Замена более мягким видом наказания может быть осуществлена после фактического отбытия осужденным не менее одной четвертой срока наказания за совершение коррупционные преступления небольшой и средней тяжести, одной трети срока наказания за тяжкие коррупционные преступления. При этом лицо может быть полностью или частично освобождено от отбывания дополнительного вида наказания, за исключением наказаний, назначенных пожизненно. То есть не исключена возможность освобождения коррупционера от наказания в виде конфискации имущества.

Согласно ч. 4 ст. 73 УК лицу, отбывающему лишение свободы за коррупционные преступления небольшой, средней тяжести, тяжкие или особо тяжкие преступления, в случае, если оно в период отбывания наказания способствовало раскрытию и расследованию преступлений, совершенных преступной группой, либо выполнило все условия процессуального соглашения, оставшаяся неотбытой часть наказания может быть сокращена судом не более чем наполовину.

Той небольшой части лиц, осужденных за взяточничество (около 25-35%), которым назначено наказание в виде лишения свободы, отбывают его в соответствии со ст. 46 УК в более комфортных условиях, чем другие осужденные – в учреждениях минимальной безопасности, то есть в колониях-поселениях.

Все эти уголовно-правовые лазейки и поблажки для коррупционеров препятствуют повышению эффективности противодействия коррупции. Поэтому уровень коррупции в нашем обществе остается высоким. Об этом свидетельствуют исследования, ежегодно проводимые независимой международной компанией «Transparency

¹⁵ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за 12 месяцев 2023 года.

¹⁶ Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты за 12 месяцев 2023 года.

¹⁷ Бывший президент МЦПС Хоргос Василий Ни освобожден от уголовной ответственности. URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/59270/byvshiy-prezident-mtsps-khorgos-vasiliy-ni-osvobozhden-ot-ugolovnoy-otvetstvennosti.html> (дата обращения: 09.02.2024 г.).

International» по итогам изучения уровня восприятия коррупции. В 2023 году Казахстан занял 92-е место среди 180 стран, набрав 39 баллов из 100 возможных. Следует отметить, что страны, набравшие в рейтинге ниже 50 баллов, считаются высоко коррумпированными. Это препятствуют экономическому развитию страны и повышению уровня социального благополучия граждан¹⁸.

Таким образом, повышению эффективности противодействия коррупции препятствуют ряд причин, в числе которых следует назвать несовершенство законодательства и недостатки правоприменительной практики [2, с. 53]. Конвенцией ООН против коррупции, которую наша страна ратифицировала в 2008 году, предлагается криминализовать 4 деяния:

- предложение взять взятку;
- обещание дать взятку;
- дача согласия на получение взятки;
- просьба или требование взятки.

Указанные действия признаны преступными уголовным законодательством большинства развитых стран мира, присоединившихся к указанной выше Конвенции ООН. В частности, § 1 ст. 228 УК Республики Польша установила ответственность за получение или требование имущественной или личной выгоды в связи с выполнением публичной функции либо обещание ее предоставления. Наказание – лишение свободы на срок до 8 лет. § 4 ст. 228 УК Польши предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок от 2 до 12 лет за предоставление или обещание предоставить имущественную выгоду в значительных размерах¹⁹.

Статьей 201 (b) (1) главы 11 титула 18 Свода законов США установлена уголовная ответственность за предложение, обещание и дачу взятки за совершение незаконных действий должностным лицом. Кроме того, Акт об иностранной коррупционной практике (1977) также предусматривает от-

ветственность за предложение, обещание, дачу взятки только за незаконные действия (бездействие)²⁰.

Статья 298 Пенитенциарного кодекса Эстонии предусматривает ответственность за дачу или обещание дать взятку²¹.

Уголовным кодексом Федеративной Республики Германии в качестве оконченного преступления признается обещание выгоды за исполнение законных действий и обещание предоставления взятки за действия в пользу взяткодателя, связанные с нарушением служебных обязанностей. Так, в соответствии со §§ 331-332 УК Федеративной Республики Германии подлежит ответственности должностное лицо, европейское должностное лицо или лицо, принявшее на себя специальные обязанности, связанные с государственной службой, которое требует для себя или третьего лица, получает соответствующее обещание или принимает эту выгоду (взятку). § 334 УК ФРГ предусматривает ответственность за предложение, обещание или предоставление должностному лицу, европейскому должностному лицу, лицу, принявшему на себя специальные обязанности, связанные с государственной службой, или солдату вооружённых сил (Бундесвера) выгоды для него или третьего лица в качестве встречного обязательства за то, что это лицо совершило или совершит в будущем служебное действие [3, с. 442].

Согласно Закону о взяточничестве (The Bribery Act 2010), вступившему в силу с 1 июля 2011 года в Великобритании, активным подкупом признается обещание или дача финансовых или иных преимуществ. Закон состоит из 20 статей (секций), включающих такие составы преступления, как предложение, дача, вымогательство и получение взятки, в том числе иностранному должностному лицу, а также непринятие мер по предупреждению взяточничества²².

Статья 294 (б) Уголовного кодекса Изра-

¹⁸ Казахстан улучшил позицию в мировом рейтинге восприятия коррупции после возврата преступных активов. URL: <https://kz.kursiv.media/2024-01-30/zhrb-kz-reiting/> (дата обращения: 03.03.2024 г.).

¹⁹ Уголовный кодекс Республики Польша. ЗАКОН от 6 июня 1997 г. /Вести. Зак. 2 августа 1997 г. № 88, ст.553/ с изменениями и дополнениями. URL: <https://prawnikpoznanski.pl/ru/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA/> (дата обращения: 20.02.2024 г.).

²⁰ Глава 11 титула 18 Свода законов США. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/21577> (дата обращения: 20.02.2024 г.).

²¹ Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.11.2022.pdf> (дата обращения: 20.02.2024 г.).

²² Закон о взяточничестве (Великобритания). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%BE_%D0%B2%D0%B7%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5_(%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B8%

ия предусматривает ответственность в отношении лица, которое предлагает или обещает взятку, даже в случае отказа, такую же ответственность, как за получение взятки. Мэр израильского города Х. был признан виновным за обещание взяток, которые мэр дал другим членам городского совета, чтобы они позднее присоединились к его политической коалиции. Соглашения, подписанные между мэром и членами городского совета, свидетельствуют, что он давал последним разные обещания, в том числе такие, как назначение на государственные должности, деньги и др. Суд пришел к выводу, что такие обещания представляют собой запрещенные взятки²³.

Статья 286-бис УК Испании предусматривает ответственность в отношении директора, администратора, сотрудника или сотрудников коммерческого предприятия или общества, которые получают, запрашивают или принимают выгоду или необоснованное преимущество любого характера, предложение или обещание получить его для себя или для третьей стороны в качестве вознаграждения за неправомерное предпочтение другому лицу при приобретении или продаже товаров или при заключении контрактов на услуги или в деловых отношениях.

Статья 419 УК Испании предусматривает ответственность за требование, предложение, обещание совершить или получить вознаграждение за исполнение действия или бездействия, входящих в круг служебных обязанностей должностных лиц государственных органов. В ст. 420 установлена ответственность за требование, предложение, обещание совершить или получить вознаграждение за совершение незаконных действий (бездействия) в пользу взяткодателя²⁴.

Статьей 339 Уголовного кодекса Грузии устанавливается ответственность за обещание, предложение и дачу взятки в денежной или иной имущественной форме должностным лицам или лицам, равным им по положению²⁵. Данная последовательность расположения способов совершения активного подкупа представляется обоснованной, поскольку обещание объективно более ранняя стадия, чем предложение, сопровождаемое конкретными действиями.

Ответственность за просьбу, требование взятки, обещание, предложение дать взятку предусмотрены в УК Дании, Украины, Кыргызской Республики, Азербайджанской Республики, Республики Армения, Республики Молдова, Латвии и других зарубежных стран.

В Российской Федерации вопрос о криминализации предложения взятки, обещания дать взятку, дачи согласия на получение взятки и просьбы или требования взятки обсуждается. Но уже сделан один шаг. В ч. 5 ст. 291.1. УК РФ предусмотрена ответственность за обещание или предложение посредничества во взяточничестве²⁶.

В ст. 19.28 Кодекса об административных правонарушениях Российской Федерации, которая называется «Незаконное вознаграждение от имени юридического лица», предусмотрена административная ответственность за незаконные передачу, предложение или обещание от имени или в интересах юридического лица субъекту коррупционного преступления денег, ценных бумаг или иного имущества, оказание ему услуг имущественного характера либо предоставление ему имущественных прав за совершение действий (бездействия) в пользу взяткодателя.

Часть 2 и часть 3 указанной статьи предусматривает более строгие меры административного взыскания за совершение указанных в части 1 ст. 19.28 действий соответственно в крупном и особо крупном размерах.

Подобная статья есть в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее-КоАП) нашей страны: статья 678, которая предусматривает административную ответственность за предоставление незаконного материального вознаграждения юридическими лицами. Но в этой статье не установлена ответственность за предложение или обещание от имени или в интересах юридического лица субъекту коррупционного преступления денег, ценных бумаг или иного имущества, оказание ему услуг имущественного характера либо предоставление ему имущественных прав за совершение действий (бездействия) в пользу взяткодателя.

D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F) (дата обращения: 15.02.2024 г.).

²³ *Il (Criminal Case (Haifa) 4021/05 State of Israel v. Israel Sadan)*.

²⁴ Уголовный кодекс Испании. URL: [codigo penal español](https://www.mjusticia.gob.es/portal/contenidos/legislacion/legislacion_penal/legislacion_penal_espanola) (дата обращения: 22.02.2024 г.).

²⁵ Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата обращения: 15.02.2024 г.).

²⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073&pos=4661;-46#pos=4661;-46 (дата обращения: 20.03.2024 г.).

Необходимость криминализации указанных действий заложена в таких программных документах, как Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, где записано: «В целях более эффективного превентивного механизма необходимо криминализировать предложение/обещание взятки, что будет соответствовать международным стандартам»²⁷. С целью реализации этого программного документа пунктом 41 Плана действий по реализации Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы (далее - План) предусмотрена подготовка проекта Закона Республики Казахстан о введении уголовной ответственности за обещание/предложение взятки (4-квартал 2023 года)²⁸. Тем же документом предусмотрена необходимость ужесточения антикоррупционной уголовной политики и перенесения начального порога уголовно-правового воздействия на стадию первичной реализации умысла, когда только высказывается намерение дать или получить взятку²⁹ (Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы).

Правильность установления уголовной ответственности на более ранней стадии совершения преступления путем признания обещания дать взятку, согласия на получение взятки окончанным преступлением, то есть перевод составов взяточничества в число усеченных вызывает у некоторых ученых сомнение [4, с. 68; 5, с. 44; 6, с. 38; 7]. Следует отметить, что в УК имеются усеченные составы преступлений. В частности, в ст. 192 УК, предусматривающей ответственность за разбой, в ст. 194, предусматривающей ответственность за вымогательство и некоторых других статьях Особенной части УК. Эти статьи существуют в УК давно и не было фактов незаконного привлечения по ним человека к уголовной ответственности.

Большая часть ученых поддерживает предложение о криминализации предложения взятки, обещания дать взятку, согласия на получение и требования взятки. В частности, Э.Л. Сидоренко пишет: «Более обоснованным выглядит конструирование состава обещания и предложения взятки как самостоятельного усеченного состава» [8, с. 42].

Криминализация дачи согласия на получение взятки, требования взятки, предложения взятки, а также обещание дать взятку связана, во-первых, общественной опасностью таких деяний. Они опасны тем, что в случае, если не пресечь их на первоначальном этапе, могут закончиться и в большинстве случаев заканчиваются совершением таких опасных и редко выявляемых преступлений, как взяточничество. Любые действия, признаваемые взяточничеством, начинаются не спонтанно. Им предшествуют переговоры непосредственно между взяткодателем и взяткополучателем лично или через посредников.

Эти переговоры со стороны взяткодателя касаются размера взятки (в некоторых случаях стороны договариваются передать предмет взятки в несколько этапов) и способа передачи взятки; со стороны взяткополучателя – совершения определенных действий (бездействия) в пользу взяткодателя или представляемых им лиц. Часто стороны торгуются насчет суммы взятки. Если стороны не договорятся, акт дачи-получения взятки не состоится. Поэтому переговоры между взяткодателем и получателем взятки, которые можно оценивать, как предложение взятки, обещание дать взятку, дачу согласия на принятие взятки, а также просьбу или требование взятки представляют общественную опасность, так как в большинстве случаев они завершаются совершением коррупционного преступления: дачей-получением взятки.

Переговоры на этих этапах можно зафиксировать. Они и могут быть признаны доказательством вины взяточников в совершении подлежащих криминализации деяний. Отсутствие в УК нашей страны норм об ответственности за предложение, обещание взятки, дачу согласия на получение взятки и требование взятки является пробелом.

Чтобы снизить уровень взяточничества, необходимо пресекать его на ранней стадии путем установления ответственности за указанные выше действия. Это повысит профилактическую роль уголовного законодательства в противодействии взяточничеству.

Предложение взятки, обещание дать взятку, дача согласия на принятие взятки, а также просьба или требование взятки

²⁷ Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 10.10.2023 г.).

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

имеют сходство с приготовлением к даче или получению взятки. По действующему законодательству предварительные переговоры между взяткодателем и взяткополучателем не могут квалифицироваться признаются как приготовление к преступлению потому, что согласно ч. 1 ст. 24 УК приготовлением к преступлению признаются совершенные с прямым умыслом приискание, изготовление или приспособление средств или орудий преступления, приискание соучастников преступления, сговор на совершение преступления либо иное умышленное создание условий для совершения преступления, если при этом преступление не было доведено до конца по не зависящим от воли лица обстоятельствам. Предложение взятки, обещание дать взятку, дача согласия на получение взятки, просьба или требование взятки не соответствуют перечисленным в ч.1 ст. 24 УК формам поведения, относящимся к подготовительным действиям.

В правоприменительной практике принято считать, что приготовление-это конкретные физические действия. Например, приобретение или изготовление орудия для совершения кражи, разбоя, убийства, приобретение яда для того, чтобы отравить человека и т.п. Действия в словесной форме (например, предложение дать или согласие на получение взятки, требование взятки) в практической деятельности правоохранительных, специальных органов и судов не признаются приготовлением к преступлению. За период действия Уголовного кодекса Казахской ССР 1959 года, Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997 года, а также действующего УК 2014 года понятие приготовления к преступлению не менялось и не было случаев признания предложения взятки, обещания дать взятку, дачи согласия на принятие взятки, а также просьбы или требования взятки приготовлением к совершению преступления. По действующему уголовному законодательству нашей страны даже вымогательство взятки, если оно не окончено, не признается противоправным деянием. Вымогательство рассматривается как отягчающее обстоятельство в случаях, когда имело место оконченное получение взятки (п.1) ч.3 ст. 366 УК).

Для повышения эффективности противодействия взяточничеству наша страна должна последовать примеру большинства зарубежных стран и криминализовать указанные выше действия. Криминализация их приведет в выполнении требований меж-

дународного стандарта по противодействию коррупционной преступности.

Следует обратить внимание и на то, что в указанных выше странах, где криминализованы предложение взятки, обещание дать взятку, дача согласия на получение взятки, просьба или требование взятки, уровень коррупционной преступности, в том числе дачи-получения взятки гораздо ниже, чем в нашей стране. Это свидетельствует о том, что криминализация предложения взятки, обещания дать взятку, дачи согласия на принятие взятки, а также просьбы или требования взятки способствовало сокращения в указанных выше странах числа коррупционных преступлений.

Заключение

Для реализации указанного выше предложения следует внести в редакции статей 3 УК изменения и дополнения, а также дополнить УК новыми нормами. 1). В ст.3 УК:

пункт 3) после цифры «366» дополнить запятой и цифрой «366-1», после цифры «367» и буквы «и» дополнить цифрой «367-1»;

пункт 38) после цифры «366» дополнить запятой и цифрой «366-1»;

после цифры «367» и буквы «и» дополнить цифрой «367-1».

2). Дополнить УК статьями 366-1 и 367-1 следующего содержания:

«Статья 366-1. Дача согласия на получение взятки, просьба или требование взятки

1. Дача согласия лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, или лицом, занимающим ответственную государственную должность, либо должностным лицом, а равно должностным лицом иностранного государства или международной организации на получение взятки за действия (бездействие) в пользу лица, предложившего или обещавшего взятку, или представляемых им лиц, –

наказывается штрафом в размере до одной тысячи месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до четырехсот часов, либо ограничением свободы на срок до одного года, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

2. Просьба или требование лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, или лицом, занимающим ответственную го-

сударственную должность, либо должностным лицом, а равно должностным лицом иностранного государства или международной организации взятки для себя или других лиц за действия (бездействие) в пользу взяточника или представляемых им лиц, –

наказывается штрафом в размере от одной тысячи до двух тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок от четырехсот до шестисот часов, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные в крупном размере, –

наказываются штрафом в размере от двух до трех тысяч месячных расчетных показателей либо привлечением к общественным работам на срок от шестисот до восьмисот часов, либо лишением свободы на срок от двух до четырех лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, с конфискацией имущества или без таковой.

4. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные в особо крупном размере, –

наказываются штрафом в размере от трех до пяти тысяч месячных расчетных показателей либо привлечением к общественным работам на срок от восьмисот до девятисот часов, либо лишением свободы на срок от четырех до шести лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью с конфискацией имущества.»

«Статья 367-1. Предложение или обещание взятки

1. Предложение или обещание взятки лицу, уполномоченному на выполнение государственных функций, либо приравненному к нему лицу, или лицу, занимающему ответственную государственную должность,

либо должностному лицу, а равно должностному лицу иностранного государства или международной организации за действия (бездействие) в пользу лица, предложившего или обещавшего взятку, или представляемых им лиц, –

наказывается штрафом в размере до одной тысячи месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до четырехсот часов, либо ограничением свободы на срок до одного года, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

2. Те же деяния, совершенные в крупном размере, –

наказывается штрафом в размере от одной до трех тысяч месячных расчетных показателей либо привлечением к общественным работам на срок от четырехсот до шестисот часов, либо лишением свободы на срок до двух лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, с конфискацией имущества или без таковой.

3. Деяния, предусмотренные частью первой настоящей статьи, совершенные в особо крупном размере, –

наказываются штрафом в размере от трех до пяти тысяч месячных расчетных показателей либо привлечением к общественным работам на срок от шестисот до восьмисот часов, либо лишением свободы на срок от двух до четырех лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью с конфискацией имущества.»

3). Чтобы меньше было ошибок в правоприменительной практике, обеспечить единообразное применение уголовного законодательства полагаем, что Верховный Суд должен дать судебное толкование путем внесения соответствующих дополнений в редакцию нормативного постановления Верховного Суда от 27 ноября 2015 года «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений».

ЛИТЕРАТУРА

1. Карипова А.Т., Маханов Т.Г. Анализ санкций уголовно-правовых норм, установленных за коррупционные преступления по уголовному законодательству Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2019. № 3 (57). Стр.86-91.
2. Коваль А.В. Дифференциация ответственности за взяточничество в уголовном ко-

дексе Российской Федерации: проблемы и перспективы // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2017. №3. Стр. 50-55.

3. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB) – Научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2021. Стр. 440-445.

4. Семькина О.И. Историческая обусловленность института предложения и обещания взятки. Журнал Российского права. 2016. №. 5. Стр. 65-69.

5. Безрукова О.В., Дасаева А.И. К вопросу об актуальных проблемах квалификации взяточничества // Наука. Общество. Государство. 2016. Том 4. №4. Стр. 42-47.

6. Магуза А.О. Обещание взятки: дискуссионные вопросы / Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. 2011. №3. Стр. 36-39.

7. Мицкая Е.В. К вопросу о криминализации обещания / предложения взятки и согласия на ее получение в Казахстане. URL: <http://ralj.ru/article/view/13/12310> (дата обращения: 15.03.2024 г.).

8. Сидоренко Э.Л. К вопросу о целесообразности криминализации обещания и предложения взятки // Общество и право. 2017. №1. Стр.40-45.

REFERENCES

1. Karipova A.T., Mahanov T.G. Analiz sankcij ugovovno-pravovyh norm, ustanovlennyh za korrupcionnye prestuplenija po ugovovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. 2019. № 3 (57). Str.86-91.

2. Koval' A.V. Differenciacija otvetstvennosti za vzjatochnichestvo v ugovovnom kodekse Rossijskoj Federacii: problemy i perspektivy // Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika. 2017. №3. Str. 50-55.

3. Golovnenkov P.V. Uголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB) – Научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2021. Стр. 440-445.

4. Semykina O.I. Istoricheskaja obuslovlennost' instituta predlozhenija i obeshhanija vzjatki. Zhurnal Rossijskogo prava. 2016. №. 5. Str. 65-69.

5. Bezrukova O.V., Dasaeva A.I. K voprosu ob aktual'nyh problemah kvalifikacii vzjatochnichestva // Nauka. Obshhestvo. Gosudarstvo. 2016. Tom 4. №4. Str. 42-47.

6. Maguza A.O. Obeshhanie vzjatki: diskussionnye voprosy / Uchenye zapiski Sankt-Peterburgskogo imeni V. B. Bobkova filiala Rossijskoj tamozhennoj akademii. 2011. №3. Str. 36-39.

7. Mickaja E.V. K voprosu o kriminalizacii obeshhanija / predlozhenija vzjatki i soglasija na ee poluchenie v Kazahstane. URL: <http://ralj.ru/article/view/13/12310> (дата обращения: 15.03.2024 г.).

8. Sidorenko Je.L. K voprosu o celesoobraznosti kriminalizacii obeshhanija i predlozhenija vzjatki // Obshhestvo i pravo. 2017. №1. Str.40-45.

О РАВНОПРАВИИ СТОРОН ПРИ ВОЗВРАЩЕНИИ УГОЛОВНОГО ДЕЛА СО СТАДИИ ГЛАВНОГО СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА НА ЭТАП ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО СЛУШАНИЯ

Ахпанов Арстан Нокешевич

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва, доктор юридических наук, профессор, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Аннотация. Автором статьи, принимавшим участие в конституционном производстве в качестве эксперта, изложены ключевые положения своего заключения на предварительном этапе рассмотрения обращения в Конституционный Суд РК гражданки Наушабаевой Р.А. Представлены аргументированные положения, выводы и рекомендации подготовленного им экспертного заключения, основанные на анализе соответствующих международных и национальных нормативных правовых источников законодательства, изучении специальной литературы и доктринальном толковании соответствующих норм законодательства в сфере уголовного и уголовно-процессуального права.

Перед Конституционным Судом РК был поставлен вопрос о несоответствии ст.ст. 13 и 14 Конституции РК ч. 3 ст. 340 УПК РК. Содержащаяся в ней норма закона включает сторону защиты из субъектов подачи ходатайства (которой является только сторона обвинения) о возвращении производства по уголовному делу со стадии главного судебного разбирательства на этап предварительного слушания стадии назначения главного судебного разбирательства. Вследствие такого неравноправия сторон нарушаются конституционные принципы равенства всех перед законом и судом, права на судебную защиту своих прав и свобод.

В этой связи автором рассмотрены критерии (условия) определения пределов рассмотрения уголовного дела в главном судебном разбирательстве, исследовано значение процессуального соединения рассмотрения уголовного дела с другими уголовными делами, а также привлечения других лиц в качестве подозреваемых (обвиняемых) по присоединяемому уголовному делу. В рамках сравнительного правоведения представлена зарубежная законодательная регламентация определения пределов главного судебного разбирательства.

Выводы, предложения и рекомендации автора статьи в полной мере приняты во внимание при подготовке нормативного постановления Конституционного Суда от 24 апреля 2024 года № 42-НП.

Ключевые слова: уголовный процесс, стадия главного судебного разбирательства, соединение уголовных дел, ходатайство стороны обвинения, этап предварительного слушания.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТІ БАС СӨТ ТАЛҚЫЛАУЫ САТЫСЫНАН АЛДЫН АЛА ТЫҢДАУ КЕЗЕҢІНЕ ҚАЙТАРУ КЕЗІНДЕГІ ТАРАПТАРДЫҢ ТЕҢ ҚҰҚЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Арстан Нокешевич Ахпанов

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Аннотация. Сарапшы ретінде конституциялық іс жүргізуге қатысқан мақала авторы азамат Р.А. Наушабаеваның Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына берген өтінішін қараудың алдын ала сатысында өз қорытындысының негізгі ережелерін

баяндайды. Заңнаманың тиісті халықаралық және ұлттық нормативтік-құқықтық көздерін талдау, арнайы әдебиеттерді зерделеу және заңнаманың тиісті нормаларын доктриналық түсіндіру негізінде ол дайындаған сараптамалық қорытындының дәлелді ережелері, қорытындылары мен ұсынымдары ұсынылған. қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығы.

Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына Қазақстан Республикасы Конституциясының 13 және 14-баптарының Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 340-бабының үшінші бөлігіне сәйкес келмеуі туралы сұрақ қойылды. Онда қамтылған заң нормалары қорғаушы тарапты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді негізгі сот талқылауы сатысынан негізгі сот талқылауын тағайындау сатысының алдын ала тыңдау сатысына қайтару туралы өтінішхат беру субъектілерінен (бұл тек айыптаушы тарап) алып тастайды. . Тараптар құқықтарының осындай теңсіздігінің нәтижесінде заң мен сот алдында барлығының теңдігінің, олардың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығының конституциялық принциптері бұзылуда.

Осыған байланысты автор қылмыстық істі басты сот талқылауында қарау шегін анықтау өлшемдерін (шарттарын) зерттеді, қылмыстық істі қараудың басқа қылмыстық істермен процессуалдық байланысының маңыздылығын, сондай-ақ қылмыстық істі қараудың маңыздылығын зерттеді. қоса берілген қылмыстық іске басқа адамдарды күдікті (айыпталушы) ретінде тарту. Салыстырмалы құқық шеңберінде негізгі сот талқылауының шегін анықтаудың шетелдік заңнамалық реттеуі ұсынылған.

Конституциялық Соттың 2024 жылғы 24 сәуірдегі No 42-НП нормативтік қаулысын дайындау кезінде мақала авторының тұжырымдары, ұсыныстары мен ұсыныстары толығымен ескерілді.

Түйінді сөздер: қылмыстық процесс, негізгі сот талқылауының сатысы, қылмыстық істердің байланысы, айыптаушы тараптың өтінішхаты, алдын ала тыңдау сатысы.

ON EQUALITY OF THE PARTIES WHEN RETURNING A CRIMINAL CASE FROM THE MAIN TRIAL STAGE TO THE PRELIMINARY HEARING STAGE

Ahpanov Arstan Nokeshovich

Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Doctor of Law, Professor, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: ahpanov_a@mail.ru

Abstract. The author of the article, who took part in the constitutional proceedings as an expert, sets out the key provisions of her conclusion at the preliminary stage of consideration of the appeal to the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan by citizen R.A. Naushabayeva. Reasoned provisions, conclusions and recommendations of the expert opinion prepared by him are presented, based on the analysis of relevant international and national regulatory legal sources of legislation, the study of special literature and the doctrinal interpretation of the relevant norms of legislation in the field of criminal and criminal procedural law.

The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan was asked about the inconsistency of Articles 13 and 14 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan with part three of Article 340 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. The rule of law contained therein excludes the defense party from the subjects of filing a petition (which is only the prosecution party) to return the criminal proceedings from the stage of the main trial to the preliminary hearing stage of the appointment stage of the main trial. As a result of such inequality of rights of the parties, the constitutional principles of equality of all before the law and the court, and the right to judicial protection of their rights and freedoms are violated.

In this regard, the author examined the criteria (conditions) for determining the limits of consideration of a criminal case in the main trial, explored the significance of the procedural connection of the consideration of a criminal case with other criminal cases, as well as the involvement of other persons as suspects (accused) in the attached criminal case. Within the

framework of comparative law, foreign legislative regulation of determining the limits of the main trial is presented.

The conclusions, suggestions and recommendations of the author of the article were fully taken into account when preparing the normative resolution of the Constitutional Court of April 24, 2024 No. 42-NP.

Keywords: *criminal process, stage of the main trial, connection of criminal cases, petition of the prosecution, stage of preliminary hearing.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_201

Введение

Конституционным Судом Республики Казахстан принято нормативное постановление от 24 апреля 2024 года № 42-НП по вопросу о соответствии Конституции Республики Казахстан части третьей статьи 340 Уголовно-процессуального кодекса РК¹.

В обращении гр-ки Наушабаевой Р.А. в связи с отказом суда в удовлетворении её ходатайства о возвращении производства по уголовному делу со стадии главного судебного разбирательства (далее - ГСР) на этап предварительного слушания стадии назначения ГСР оспаривалась конституционность формулировки ч. 3 ст. 340 УПК РК, исключающей сторону защиты из субъектов подачи ходатайства.

Инициатором обращения и её адвокатом-защитником приводились следующие доводы о несоответствии Конституции РК наделения законодателем данным правом только стороны обвинения.

а) Такой подход законодателя ставит адвоката, подсудимого в зависимость от действий государственного обвинителя и потерпевшего.

б) Нередко в стадии ГСР устанавливается связь между рассматриваемым уголовным делом и действиями других лиц, не привлеченных к уголовной ответственности по данному делу, когда отдельное рассмотрение дела в отношении других лиц невозможно. Между тем заявить ходатайство о возврате дела прокурору для привлечения этих лиц к уголовной ответственности невозможно на стадии ГСР, это допускается лишь на этапе предварительного слушания дела.

в) Тем самым нарушается конституционный принцип равенства всех перед законом и судом. Законодательное ограничение реализации адвокатом всех возможностей по защите гражданина ведет к нарушению его конституционного права на защиту,

в результате чего может быть постановлен неправосудный приговор.

г) Как итог, невозможно установить степень участия подсудимого в совершении деяния, степень его вины, полностью восстановить события (т.к. суду нельзя указывать ФИО лиц, не привлеченных к делу), соответственно, все это влияет на определение составообразующих признаков преступления применительно к подсудимому.

В процессе конституционного производства для дачи экспертного заключения мною проанализированы соответствующие международные и национальные нормативные правовые источники законодательства, изучены соответствующие нормы УПК РК, нормативное постановление Верховного Суда РК от 8 декабря 2017 года № 10 «О некоторых вопросах применения судами норм уголовно-процессуального законодательства по поступившему уголовному делу», специальная юридическая литература.

Материалы и методы

В процессе доктринального толкования проблемы, поставленной в обращении, использованы следующие общенаучные методы: системно-структурный, логический, сравнительно-правовой, экспертной оценки соответствующих норм национального и зарубежного законодательства.

Результаты и их обсуждение

При подготовке экспертного правового заключения автором статьи сформулированы следующие ответы на поставленные Конституционным Судом РК вопросы с научно обоснованными выводами и предложениями.

О критериях (условиях) определения пределов рассмотрения уголовного дела в главном судебном разбирательстве.

В отличие от стадии досудебного расследования, где его пределы относительно

¹ Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 24 апреля 2024 года № 42-НП --«О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан части третьей статьи 340 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан от 4 июля 2014 года». [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36911378 (дата обращения – 25 апреля 2024 года).

ограничены квалификацией деяния и возможностью соединения в одно производство разных дел, в стадии главного судебного разбирательства уголовное дело рассматривается только в отношении конкретных подсудимых, преданных прокурором суду. Ранее нами ставился вопрос о восстановлении полноценной стадии предания обвиняемого суду прокурором [1]. По действующему УПК пределы предания суду совпадают с фактическим и юридическим объемом обвинения в итоговом обвинительном документе органов уголовного преследования (обвинительный акт, протокол обвинения, протокол ускоренного досудебного расследования, протокол об уголовном проступке). «Разбирательство уголовного дела в суде может осуществляться в пределах принятых судом к рассмотрению ... обвинительного акта», - отмечает П.Е. Кондратов [2, с. 472].

У подсудимого в силу принципа обеспечения права на защиту должно быть достаточно времени и возможности для подготовки к защите от выдвигаемого государственного обвинения. Пределы главного судебного разбирательства могут быть изменены в данной стадии уголовного процесса с учётом вышеуказанного права и следовании суда установленным законом критериям.

Критерии (границы) главного судебного разбирательства – это строго определённые УПК РК и соблюдаемые судом пределы государственного обвинения с позиции фактического его объёма и юридической квалификации, выдвигаемого прокурором от имени государства в стадии предания обвиняемого суду и сформулированного им в соответствующем процессуальном решении (акте).

Критерии (условия) определения пределов рассмотрения уголовного дела в главном судебном разбирательстве закон регулирует в трёх направлениях.

1) При возможном повороте к лучшему (изменение квалификации деяния на закон о менее тяжком преступлении, уменьшение фактического объема обвинения) для положения подсудимого сужение границ главного судебного разбирательства не ограничено законом, поскольку направлено на благоприятное для него разрешение дела, что соответствует фундаментальному принципу уголовного процесса о презумпции невиновности.

2) При возможном повороте к худшему для положения подсудимого (в том числе при соединении уголовных дел) в главном судебном разбирательстве судья ограничен

пределами государственного обвинения, по которому обвиняемый был предан суду прокурором, за которые судья не вправе выйти при рассмотрении уголовного дела в стадии главного судебного разбирательства.

3) В то же время УПК определён процессуальный порядок разрешения вопроса о повороте к худшему для подсудимого при необходимости расширения пределов государственного обвинения с целью продолжения судебного разбирательства дела.

УПК РК исключил ранее действовавший порядок возвращения судом из главного судебного разбирательства прокурору уголовного дела для проведения дополнительного расследования.

В этом случае уголовное дело остается в юрисдикции суда. Согласно чч. 2 и 3 ст. 341 УПК РК суд выносит постановление об отложении разбирательства дела на определённый (разумный) срок в связи с необходимостью составления и вручения подсудимому нового обвинительного акта, протокола ускоренного досудебного расследования, протокола обвинения, процессуального соглашения в форме сделки о признании вины. Составление названных процессуальных актов потребует от органов расследования собирания доказательств, необходимых для формулирования прокурором нового государственного обвинения в стадии предания каждого обвиняемого суду.

Суд также обеспечивает реализацию права стороны защиты на ознакомление с дополнительными материалами дела и предоставляет разумный срок для подготовки к защите от нового обвинения.

После совершения указанных действий и принятия соответствующих решений суд продолжает главное судебное разбирательство в пределах нового государственного обвинения, по которому подсудимый был вновь предан суду прокурором, как и другие лица, привлеченные к уголовной ответственности в связи с соединением уголовных дел в одно производство.

Как представляется, оставление законодателем в ч. 3 ст. 340 УПК РК инициативы за стороной обвинения, а не защиты, обусловлено следующими объективными факторами:

- в силу разделения уголовно-процессуальных функций (п. 4) ч. 2 ст. 51 УПК РК) суд, как и сторона защиты, в главном судебном разбирательстве не вправе ставить вопрос о привлечении к уголовной ответственности иных лиц, не являющихся

подсудимыми по данному уголовному делу, за совершение в соучастии нового или рассматриваемого судом преступления, когда они связаны и их раздельное рассмотрение судом невозможно;

- если в ходе главного судебного разбирательства будет установлено, что у подсудимого были соучастники в совершении преступления, то только прокурор от имени государства инициирует начало уголовного преследования в отношении других лиц для их привлечения к уголовной ответственности и изменении государственного обвинения в отношении подсудимого;

- ухудшается процессуально-правовое положение других лиц, когда они из правоуполномоченных граждан переводятся в процессуальное положение подозреваемых, обвиняемых, подсудимых;

- новыми подозрениями и обвинениями может быть ухудшено процессуальное положение подсудимого, ранее преданного суду прокурором;

- в данной процессуальной ситуации отдается приоритет публично-правовым (государственным) задачам перед частными интересами;

- в продолжение уголовного преследования от имени государства государственным обвинителем в лице прокурора определяются пределы выдвигаемого и поддерживаемого им государственного обвинения (фактические и юридические основания) посредством предания обвиняемого суду.

Иначе, при предлагаемом авторами обращении в Конституционный Суд РК расширении субъектов принесения ходатайства за счёт стороны защиты, был бы снят барьер против злоупотреблений ею своими правами и создания искусственных препятствий для производства в стадии главного судебного разбирательства.

Кроме того, согласно положению ч. 3 ст. 31 УПК РК не допускается обращение жалобы во вред лицу, подавшему жалобу, или в интересах которого она была подана.

Между тем в оспариваемой норме УПК учитываются процессуальные интересы стороны защиты ввиду того, что решение принимается судьёй с учётом мнения других участников процесса, в том числе стороны защиты.

Для установления роли осуждённого в совершении деяния, степени его вины также могут быть применены иные процедуры, установленные:

- ч. 2 ст. 426 УПК РК «Пределы рассмо-

трения дела в апелляционной инстанции», согласно которой изменение или отмена приговора в отношении лиц, о которых жалоба, ходатайство прокурора не поданы, допускаются лишь в случае отмены или изменения приговора в отношении лица, которого касаются жалоба, ходатайство прокурора, и только для приведения в соответствие квалификации действий других осуждённых, совместно совершивших уголовное правонарушение;

- ч. 3 ст. 446 УПК РК, в соответствии с которой в случае, если вновь вынесенные приговор, постановление войдут в противоречие с ранее вынесенными приговором, постановлением апелляционной инстанции, председателем областного суда вносится представление об устранении возникших противоречий в кассационную инстанцию;

- чч. 14 и 15 ст. 494 УПК РК о том, что внесение изменений в судебный акт в отношении других осуждённых, в отношении которых представление, протест или ходатайство не принесены, допускается лишь по уголовным правонарушениям, совершённым в соучастии с осуждённым, в отношении которого принесено представление, протест или ходатайство, если при этом не ухудшается их положение.

Пределы субсидиарной (вспомогательной) активности суда – создавать более слабой стороне защиты равные с обвинением условия для отстаивания своих процессуальных позиций – могут быть направлены в рамках главного судебного разбирательства только на восстановление равновесия сторон для выяснения истины по делу, прежде всего, при представлении и исследовании доказательств [3, с. 503]. Данное полномочие суда не может выходить за рамки государственного обвинения, обозначенного прокурором в стадии предания обвиняемого суду.

О значении процессуального соединения рассмотрения уголовного дела с другими уголовными делами, а также привлечения других лиц в качестве подозреваемых (обвиняемых) по присоединяемому уголовному делу.

Ч. 3 ст. 340 УПК РК гласит, что «Если в ходе главного судебного разбирательства возникла необходимость соединения рассматриваемого дела с другим уголовным делом, привлечения к уголовной ответственности других лиц, если их действия связаны с рассматриваемым делом и отдельное рассмотрение дела в отношении новых лиц

невозможно, суд по ходатайству стороны обвинения с учетом мнения других участников процесса прерывает рассмотрение дела и проводит предварительное слушание в порядке, предусмотренном статьей 321 настоящего Кодекса». (выдел. А.А.)

По смыслу данной нормы полагаю, что основанием для соединения уголовных дел является неразрывная связь обстоятельств разных дел, когда их отдельное рассмотрение судом невозможно.

Правовым основанием соединения уголовных дел является наличие как материальной, так и процессуальной связи между соединяемыми производствами.

Материальная связь предусматривает неоднократность преступлений, совокупность преступлений, а также соучастие преступников и определяет объем следственного производства. Данная связь позволяет соединять в одно производство не всякие дела, а лишь те, которые предусмотрены в законе основаниями ч. 1 ст. 43 УПК РК. Последние по своей природе являются материально-правовыми: в первом случае это субъект преступления, во втором — соучастие, в третьем — прикосновенность к преступлению.

Процессуальная связь предполагает такие уголовные дела, которые взаимосвязаны между собой, то есть в случае, когда одно уголовное дело зависит от другого. Например, без установления факта совершения лицом убийства нельзя установить виновность другого лица, обвиняемого в заранее не обещанном укрывательстве. Или, не доказав сбыт наркотических средств, будет трудно установить факт их хранения [4, с. 42-43].

Критериями такой связи служат положения ч. 1 ст. 43 УПК РК, предписывающие соединять в одном производстве уголовные дела в отношении:

- нескольких лиц, совершивших одно или несколько уголовных правонарушений в соучастии;
- лица, совершившего несколько уголовных правонарушений;
- лица, подозреваемого, обвиняемого в заранее не обещанном укрывательстве этих же преступлений или недонесении о них.

Анализ приведенных критериев показывает, что применение того или иного основания для соединения уголовных дел, как правило, ухудшает положение лиц, привлекаемых к уголовной ответственности.

Значение привлечения других лиц в качестве подозреваемых (обвиняемых) по присоединяемому уголовному делу состоит в том,

что по указанию прокурора органы досудебного расследования собирают новые доказательства в отношении новых подозреваемых и подсудимых, на их основании определяется квалификация их деяния, обеспечивается им право на защиту от подозрения и обвинения, заявление ходатайств, ознакомление с материалами уголовного дела.

Кроме того, после окончания досудебного расследования в стадии предания обвиняемого суду прокурор выдвигает от имени государства и формулирует новое государственное обвинение в отношении каждого обвиняемого и каждого уголовного правонарушения, определяющее для всех судебных инстанций пределы (границы, объём) его фактических и юридических признаков, за которые не вправе выйти суд.

О зарубежной практике определения пределов главного судебного разбирательства.

Зарубежная практика определения пределов главного судебного разбирательства, как и казахстанская, позволяет минимизировать негативные последствия, что обусловлено отказом от института возвращения судом уголовных дел прокурору для производства дополнительного расследования.

Законодателем предоставляются суду полномочия по исправлению недостатков обвинения, в том числе предъявления обвинения в более тяжком деянии непосредственно в ходе судебного разбирательства. Указанные правила о возможности дополнения предварительного расследования и даже изменения предъявленного органами уголовного преследования обвинения на более тяжкое без возвращения уголовного дела прокурору давно реализованы в уголовно-процессуальном законодательстве большинства государств, относящихся к романо-германской правовой семье.

Например, силу § 265 УПК Федеративной Республики Германии подсудимый может быть осуждён на основании иного уголовного закона, чем тот, что был указан в обвинении, при условии, что он был заранее специально предупрежден об изменении правовой оценки и ему была предоставлена возможность для защиты. Если подсудимый под предлогом недостаточной подготовленности защиты оспаривает новые обстоятельства, которые допускают применение более строгого уголовного закона, чем тот, что указан в предъявленном ему в суде первоначальном обвинении, то по ходатайству подсудимого судебное разбирательство должно быть отложено. В других случаях

суд по ходатайству или по своей инициативе приостанавливает судебное заседание, если это представляется соразмерным для достаточной подготовки защиты ввиду изменения обстоятельств дела.

Кассационный суд Франции в части складывающейся практики трибуналов по вынесению оправдательных приговоров из-за неполноты следствия ориентирует суды на принятие при выявлении пробелов расследования мер, полезных для установления истины, в том числе проводя дополнительное следствие, которое поручается одному из членов суда (ст. 463 УПК Франции). Оно не может возлагаться на следственного судью либо поручаться прокуратуре. Уголовные суды Франции принимают дело к производству относительно конкретных обстоятельств и подсудимых и не вправе расширить обвинение на новые факты и (или) других лиц, а могут лишь исправлять ошибки, если это не изменяет природу рассматриваемых фактов]. При этом суды обязаны давать правильную квалификацию фактам, которые им переданы для рассмотрения, и в то же время не вправе оправдывать, если деяние подпадает под иную квалификацию. Для последнего случая во Франции действует требование соблюдать при переквалификации право на защиту, предоставляя подсудимому шанс высказаться относительно новой квалификации до вынесения приговора, что предполагает своевременное информирование его о такой возможности.

Классическим в этой части можно считать положение УПК Итальянской Республики. Её законодатель в ходе судебного следствия представляет прокурору право изменять обвинение при условии обеспечения гарантий права обвиняемого на защиту. Законодательство и правоприменение исходят из того, что возможность вносить изменения в обвинение вполне логична, так как именно в ходе судебного разбирательства получают доказательства, в том числе новые, а также отличающиеся от имеющихся в распоряжении прокурора на момент выдвижения обвинения. При таких обстоятельствах прокурор изменяет обвинение, с которым знакомит обвиняемого. Последний вправе требовать приостановления судебного разбирательства и просить суд о допуске новых доказательств (ст. 519 УПК Италии). Если собранные в ходе судебного следствия доказательства указывают на отягчающие обстоятельства или совершение связанного с основным преступлением другого проти-

воправного деяния, прокурор при неизменности подсудности вменяет обвиняемому посредством дополнительного уведомления это преступление или отягчающее обстоятельство (ст. 517 УПК Италии). Более того, допустима с соблюдением определенных условий его замена на новое изложение деяния при выявлении в суде нового преступления или возникновении необходимости существенного изменения первоначального обвинения (с изложением иного события и иной юридической квалификации).

Изменение предварительной квалификации преступления согласно ст. 732 УПК Испании рассматривается как право стороны обвинения и предусматривает собой самостоятельный этап судебного разбирательства. Обосновывается данный порядок необходимостью новой оценки обстоятельств вмененного деяния, которые в результате судебного доказывания из вероятных (изложенных в предварительном обвинении) превращаются в доказанные. На основе данного подхода такая деятельность расценивается не как исправление ошибки в предварительной квалификации, а как разумная организация процесса. При изменении обвинения (прокурором, частным или общественным обвинителем) в сторону ухудшения положения подсудимого слушание дела по просьбе защиты откладывается на срок до 10 дней для подготовки доказательств в опровержение изменённого обвинения.

Несколько иной порядок исправления ошибок обвинения в странах англосаксонской системы права.

Например, в Англии и Уэльсе незначительные дефекты обвинения, которые не способны ввести в заблуждение, не требуют исправления, а если такое последствие для обвиняемого наступает (например, при изменении даты предполагаемого преступления, когда относительно первоначально указанной у подсудимого имелось алиби), то суд объявляет перерыв для подготовки защиты дела с учетом поправки. В Шотландии в силу ст. 95 Закона 1995 г. об уголовной процедуре признаются законными исправление любой ошибки или дефекта в обвинительном акте, а также приведение его содержания в соответствие с доказательствами, представленными в ходе судебного разбирательства. Это правило основано на общем положении, что несоответствие обвинительного акта доказательствам не должно служить препятствием к достижению целей правосудия.

Положения, позволяющие изменить об-

винение, в том числе на более тяжкое, без возвращения уголовного дела для дополнительного расследования, содержит и уголовно-процессуальное законодательство ряда постсоветских государств.

Согласно ч. 2 ст. 301 УПК Республики Беларусь в случае возникновения в ходе судебного следствия потребности в изменении обвинения на более тяжкое либо в предъявлении нового обвинения, ухудшающего положение обвиняемого или существенно отличающегося по своему содержанию от ранее предъявленного, суд по ходатайству государственного обвинителя объявляет перерыв на срок до 10 суток, который может быть продлен до 30 суток, для составления им нового постановления о привлечении в качестве обвиняемого. При продолжении судебного разбирательства государственный обвинитель объявляет обвиняемому данное постановление и допрашивает его по новому обвинению. Копии указанного постановления суд вручает обвиняемому, законному представителю и защитнику и предоставляет им время, необходимое для подготовки к защите.

В ст. 237 УПК Российской Федерации пока ещё сохранился советский институт возвращения судом уголовных дел прокурору для производства дополнительного расследования [5].

Обобщённый опыт зарубежных стран показывает, что общая схема судебной процедуры изменения обвинения на более тяжкое может выглядеть следующим образом. От государственного обвинителя поступает обращение о замене обвинения на более тяжкое и представление суду в письменном виде формулировки нового обвинения. Затем прокурор предъявляет обвиняемому новое обвинение и разъясняет его сущность. После этого объявляется перерыв в судебном заседании и стороне защиты предоставляется время, необходимое для подготовки

к защите от нового обвинения. При выполнении данных требований судебное разбирательство продолжается с учётом изменённого обвинения.

Заключение

На основании доклада судьи Конституционного Суда РК Жакипбаева К.Т., оценки позиции участников заседания и моего экспертного заключения Конституционный Суд РК признал часть третью статьи 340 Уголовно-процессуального кодекса РК соответствующей Конституции Республики Казахстан.

Правительству РК рекомендовано рассмотреть вопрос о дальнейшем совершенствовании уголовно-процессуального законодательства в части - в какой степени суд учитывает мнения участников процесса относительно ходатайства стороны обвинения о необходимости соединения рассматриваемого дела с другим уголовным делом, привлечения к уголовной ответственности других лиц.

Кроме того, отмечено, что использование в части третьей статьи 340 УПК обобщённого понятия «сторона обвинения» с учётом разъяснения, данного в пункте 2) статьи 7 УПК, может допускать различное правоприменение относительно субъектов соответствующего ходатайства.

Помимо этого, указано, что действующая редакция УПК отдельно не регламентирует процессуальную стадию предания суду. Обвиняемый предается суду только в рамках уголовного дела, завершённого расследованием с составлением обвинительного акта. В случаях окончания досудебного расследования без составления обвинительного акта прокурор направляет уголовное дело в суд, формально не разрешая вопрос о предании обвиняемого суду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. Предание прокурором суду обвиняемого и его статус в парадигме равноправия сторон // Вестник Института законодательства и правовой информации 2022. – № 1 (68). – С. 51-57.
2. Баишкатова Л.Н., Петрухин И.Л., Михайловская И.Б. и др. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник. – Москва: Проспект, 2013. – 688 с.
3. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов. – Москва: КНОРУС, 2008. – 704 с.
4. Кадацкий С.Н. Соединение и выделение уголовных дел в стадии предварительного расследования: Дисс... канд. юрид. наук. – Караганда, 2008. – 141 с.
5. Гаврилов Б.Я. Пределы судебного разбирательства и возможности суда по изменению обвинения: российский и зарубежный опыт // Труды Академии управления МВД России. – 2022. – № 3 (63). – С. 83-91.

REFERENCES

1. Ahpanov A.N., Han A.L. (2022) *Predanie prokurorom sudu obvinyaemogo i ego status v paradigme ravnopraviya storon [Bringing the accused to trial by the prosecutor and his status in the paradigm of equality of arms]* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii.* – № 1 (68). – S. 51-57. [in Russian].
2. Bashkatova L.N., Petruhin I.L., Mihajlovskaya I.B. i dr. (2013) *Ugolovno-processual'noe pravo Rossijskoj Federacii [Criminal procedural law of the Russian Federation]: Uchebnik.* – Moskva: Prospekt. – 688 s. [in Russian].
3. Smirnov A.V., Kalinovskij K.B. (2008) *Ugolovnyj process [Criminal process]: Uchebnik dlya vuzov.* – Moskva: KNORUS. – 704 s. [in Russian].
4. Kadackij S.N. (2008) *Soedinenie i vydelenie ugovolnyh del v stadii predvaritel'nogo rassledovaniya [Connection and separation of criminal cases at the preliminary investigation stage]: Dissertaciya na soiskanie uchyonoj stepeni kandidata yuridicheskikh nauk.* – Karaganda. – 141 s. [in Russian].
5. Gavrilov B.Ya. (2022) *Predely sudebnogo razbiratel'stva i vozmozhnosti suda po izmeneniyu obvineniya: rossijskij i zarubezhnyj opyt [Limits of trial and the ability of the court to change charges: Russian and foreign experience]* // *Trudy Akademii upravleniya MVD Rossii.* – № 3 (63). – S. 83-91. [in Russian].

УДК 343.25

ПРИМЕНЕНИЕ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: КОЛЛИЗИИ КОНСТИТУЦИИ И УГОЛОВНОГО ЗАКОНА

Рахимбердин Куат Хажумуханович

Профессор кафедры Юриспруденция НАО «Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова», доктор юридических наук, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: matai71@mail.ru

***Аннотация.** Настоящее исследование посвящено проблематике рассогласования и противоречий, существующих между положениями Конституции Республики Казахстан, международных правовых актов ООН в сфере обращения с осужденными и национального уголовного законодательства в части, касающейся инструментария использования института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания. Справедливо указывается, что данный институт выступает одним из средств уголовно-правового поощрения и стимулирования социально-приемлемого поведения осужденных, способствующего достижению целей наказания. В связи с этим затрагиваются отдельные аспекты нормативной конструкции условно-досрочного освобождения, в действующем УК РК и в УК РК 1997 года. Основное внимание автором исследования уделено вопросам применения условно-досрочного освобождения к лицам, отбывающим наказание в виде пожизненного лишения свободы. В связи с этим ключевым предметом исследования стала оценка обоснованности такого правового ограничения, как лишение права на условно-досрочное освобождение осужденных, которым ранее наказание в виде смертной казни, в порядке помилования, было заменено на пожизненное лишение свободы. Исходя из этого в исследовании рассматриваются особенности содержания наказания в виде смертной казни и освещаются предпосылки исключения данного наказания из национального законодательства Республики Казахстан. Автор справедливо указывает, что подобному гуманному проявлению уголовной политики казахстанского государства, противоречит сохранение в уголовном законодательстве Республики Казахстан, юридической невозможности условно-досрочного освобождения осужденных, ставших адресатами пожизненного лишения свободы, в порядке замены наказания в виде смертной казни. Анализируя данную проблематику, автор приходит к выводу о неконституционности лишения права на условно-досрочное освобождение осужденных, которым пожизненное лишение свободы стало результатом замены смертной казни. Наряду с этим, показывается несоответствие данного правоограничения международным стандартам прав человека и обосновывается необходимость преодоления подобной коллизии уголовного закона.*

***Ключевые слова:** Казахстан, Конституция, уголовное законодательство, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, осужденный, пожизненное лишение свободы, дискриминация.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЗАСЫН ӨТЕУДЕН ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУ: КОНСТИТУЦИЯ МЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНЫҢ ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫ

Куат Хажумұханұлы Рахимбердин

«С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті» КЕ АҚ Құқықтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: matai71@mail.ru

Аннотация. Зерттеліп отырған тақырып Қазақстан Республикасы Конституциясының, БҰҰ-ның сотталғандармен қарым-қатынас саласындағы халықаралық құқықтық актілерінің және жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын пайдалану құралдарына қатысты бөлігінде ұлттық қылмыстық заңнаманың ережелері арасындағы келіспеушіліктер мен қайшылықтардың мәселелеріне арналған. Бұл институт жазалау мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін сотталғандардың әлеуметтік қолайлы мінез-құлқын қылмыстық-құқықтық көтермелеу және ынталандыру құралдарының бірі болып табылатыны әділ түрде көрсетілген. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексінде және 1997 жылғы ҚР ҚК-де шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың нормативтік құрылымының жекелеген аспектілері қозғалады. Зерттеу авторы өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адамдарға шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану мәселелеріне назар аударды. Осыған байланысты зерттеудің негізгі пәні бұрын өлім жазасы түріндегі жазасы кешірім жасау тәртібімен өмір бойына бас бостандығынан айыруға ауыстырылған сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығынан айыру сияқты құқықтық шектеудің негізділігін бағалау болды. Осыған сүйене отырып, зерттеу өлім жазасы түріндегі жаза мазмұнының ерекшеліктерін қарастырады және осы жазаны Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасынан алып тастаудың алғы-шарттарын көрсетеді. Автор Қазақстан мемлекетінің қылмыстық саясатының осындай ізгілікті көрінісіне Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында өмір бойына бас бостандығынан айыруға жолданымы болған сотталғандарды өлім жазасы түріндегі жазаны ауыстыру тәртібімен шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың заңдық мүмкін еместігін сақтауға қайшы келетінін әділ көрсетеді. Осы мәселені талдай отырып, автор өмір бойына бас бостандығынан айыру өлім жазасын ауыстырудың нәтижесі болған сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығынан айырудың Конституцияға қайшы келетіндігі туралы қорытындыға келеді. Сонымен қатар, осы құқық шектеудің адам құқықтарының халықаралық стандарттарына сәйкес келмеуі көрсетіледі және қылмыстық заңның осындай қақтығысын еңсеру қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: Қазақстан, Конституция, қылмыстық заңнама, жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату, сотталушы, өмір бойы бас бостандығынан айыру, кемсітушілік.

APPLICATION OF CONDITIONAL AND EARLY RELEASE FROM SERVING A PUNISHMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: COLLISIONS OF THE CONSTITUTION AND CRIMINAL LAW

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich

Professor of the Department of Jurisprudence of NJSC «East Kazakhstan University named after S. Amanzholov», Doctor of Law, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: matai71@mail.ru

Abstract. This study is devoted to the problems of inconsistency and contradictions that exist between the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, international legal acts of the UN in the field of treatment of convicted persons and national criminal legislation in terms of the tools for using the institution of parole from serving a sentence. It is rightly stated that this institution is one of the means of criminal law encouragement and stimulation of socially acceptable behavior of convicts, contributing to the achievement of the goals of punishment. In this regard, certain aspects of the normative design of parole in the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 are touched upon. The author of the study focuses on the application of parole to persons serving a sentence of life imprisonment. In connection with this, the key subject of the study was to assess the validity of such a legal restriction as deprivation of the right to parole of convicts who had previously

been sentenced to death by pardon and were replaced by life imprisonment. Based on this, the study examines the features of the content of the death penalty and highlights the prerequisites for excluding this punishment from the national legislation of the Republic of Kazakhstan. The author rightly points out that such a humane manifestation of the criminal policy of the Kazakh state is contradicted by the preservation in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan of the legal impossibility of parole for convicts who have become recipients of life imprisonment as a replacement for the death penalty. Analyzing this issue, the author comes to the conclusion that it is unconstitutional to deprive convicts of the right to parole for whom life imprisonment was the result of replacing the death penalty. Along with this, the inconsistency of this legal restriction with international human rights standards is shown and the need to overcome such a conflict of criminal law is substantiated.

Keywords: *Kazakhstan, Constitution, criminal legislation, parole from serving a sentence, convicted person, life imprisonment, discrimination.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_210

Введение

В соответствии с частью второй статьи 4 Конституции Республики Казахстан, «Конституция имеет высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики». Данная правовая аксиома означает абсолютную недопустимость противоречий Основному закону Республики Казахстан, всех законодательных актов государства и необходимость воплощения в них не только «буквы», но и «духа» Конституции. Конституция подлежит применению на всей территории государства, без каких-либо ограничений и исключений. Строго говоря, нормативные акты или их части, которые противоречат Конституции, не должны быть живой частью действующего права, до тех пор, пока не будут преодолены их расхождения с Основным законом. Таким образом, Конституция, обладая наибольшим моральным авторитетом среди источников права в Республике Казахстан, одновременно выступает юридическим фундаментом генезиса и развития всей системы национального права Республики Казахстан. Это в полной мере относится к уголовному и уголовно-исполнительному праву и законодательству. Следовательно, основные юридические источники данных отраслей национального права и законодательства должны соответствовать конституционным принципам, прежде всего касающимся охраны и защиты публичных интересов от преступных посягательств и ограничений прав и свобод граждан.

Ключевым институтом уголовного права является институт наказания. В Уголовном кодексе Республики Казахстан принятым

3 июля 2014 года № 226-V ЗРК¹ и действующим с 01.01.2015 года, наказание определяется «как мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда. Наказание применяется к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, и заключается в предусмотренном Уголовным кодексом лишении или ограничении прав и свобод этого лица» (часть первая ст.39 УК РК). Таким образом, наказание является правопоражающим средством воздействия на юридический статус человека. Признание данного обстоятельства, в качестве своего рода доктринальной и правовой аксиомы, к сожалению, не означает полного соответствия законодательной конструкции уголовных наказаний и их правовых последствий положениям Конституции Республики Казахстан, «букве» и «духу» международных правовых актов ООН, посвященных различным аспектам обращения с осужденными. Имеющиеся правовые рассогласования уголовного закона, международных правовых актов и Конституции Республики Казахстан, необходимо анализировать в контексте поиска путей их преодоления и обеспечения наиболее полной имплементации конституционных принципов, в нормы и институты национального уголовного права, определяющие ограничение юридического статуса личности, механизм таких ограничений, их значение для достижения целей уголовного закона. Особенно наглядно данную проблему можно увидеть в положениях нормы статьи 72 УК РК об условно-досрочном наказании от отбывания наказания, касающихся возмож-

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226_\(дата_обращения_15.01.2024\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226_(дата_обращения_15.01.2024)).

ности его применения к лицам, отбывающим уголовную кару в виде пожизненной изоляции от общества. Ключевая проблема состоит в том, что в положениях статьи 72 УК РК, синхронизируется возможность условно-досрочного освобождения граждан, которые по приговору суда были осуждены пожизненно к лишению свободы и фактическое «переживание» правовых последствий уже несуществующего наказания в виде смертной казни. Возникает парадоксальная ситуация, когда отвергнутая реальностью действующего уголовного закона «старая ткань» былых уголовно-правовых конструкций, словно не желает расставаться с «телесной оболочкой» уголовного права, влияя и на его духовный контекст. Представляется, что данная проблема, а точнее ее нерешенность затрагивает не только философскую, социальную и политическую парадигму уголовно-правовой материи, но и имеет достаточно существенное практическое значение.

Материалы и методы

Методология настоящего исследования основывается на синтезе диалектического метода познания социально-правовой реальности, как учения о системной связи и взаимообусловленности правовых категорий и явлений, с такими способами научного анализа, как сравнительно-правовой, проблемно-поисковый, конкретно-социологический, эвристический методы, а также метод контент анализа. В процессе выполнения исследования осуществлялось сопоставление положений Конституции Республики Казахстан, международных правовых актов ООН, посвященных обращению с осужденными, с уголовно-правовыми нормами, регламентирующими порядок направления на режим испытания осужденных, ставших адресатами условно-досрочного освобождения от отбывания наказания. Необходимость подобного анализа, обуславливается актуальной потребностью приведения данных институтов, в максимальное соответствие с Конституцией Республики Казахстан, принципами правового государства.

Результаты и обсуждение

В казахстанской юридической науке справедливо отмечается, что «лишение свободы как один из видов наказания, несмотря на свою суровость, применяется довольно часто. Хотя, лишение свободы должно применяться как исключительная мера наказания, когда другие виды наказания не позво-

ляют достичь его целей в полном объеме» [1, с.9]. Соглашаясь с данным постулатом, нельзя не отметить, исключительный характер пожизненной изоляции от общества. Данная исключительность обуславливается не только содержанием этого наказания, но и спецификой его уголовно-правовых последствий. Осужденные к пожизненному лишению свободы, как и иные лица, отбывающие наказание, могут претендовать на возможность покинуть места лишения свободы, не отбыв уголовную кару в полном объеме. Необходимо отметить, что режим испытания при УДО обоснованно признается правовой доктриной, разновидностью уголовно-правового поощрения, стимулирующего позитивное посткриминальное поведение осужденного [2, с.15]. Однако данная мера поощрения в отношении осужденных – пожизненно изолированных от общества, сопровождается целым рядом правоограничений, отдельные из которых противоречат социально-предупредительному смыслу наказания. Речь идет об осужденных, которым изначально была адресована санкция в виде смертной казни, а затем вследствие помилования - замененная на пожизненное лишение свободы. По материалам А.Б. Скакова, в Республике Казахстан в 2023 году пожизненное лишение свободы, отбывали 187 осужденных [3, с.70]. По данным Р.Б. Аужанова в 2023 году осужденных которые были ранее приговорены к смертной казни, в Казахстане насчитывалось 25 чел. [4, с.27] В соответствии с п.1 части восьмой статьи 72 УК РК, эти осужденные не могут покинуть пенитенциарные учреждения, условно-досрочно. Данный автор справедливо считает, подобное правоограничение, уголовно-правовым анахронизмом. [4, с.27]. При этом Р.Б. Аужанов отмечает, что «в ряде государств (Российская Федерация, Молдова, Азербайджан, Армения и др.), ко всем категориям осужденных, отбывающих пожизненное лишение свободы, независимо от основания назначения, может быть применен институт условно-досрочного освобождения» [4, с.28]. Заслуживает внимание то обстоятельство, что по замечанию В.А. Уткина, среди многочисленных существующих теорий наказания, особое место занимает консеквенциализм означающий последствия наказания [5, с.23]. В соответствии с данным подходом «наказание одного члена общества, не должно виктимизировать других членов общества, а эффект от наказания, следует взвешивать с точки зрения об-

щественной пользы» [5, с.24]. Несомненно, что лишение возможности условно-досрочного освобождения тех осужденных, которым пожизненная изоляция от общества, была назначена в порядке замены смертной казни, делает проблематичным достижение общественной пользы наказания и во многом «зачеркивает» поощрительную составляющую УДО, делая по существу невозможным, достижение целей наказания.

Данное обстоятельство необходимо учитывать в контексте анализа расхождения Основного закона Республики Казахстан и положений УК РК об ограничении применения условно-досрочного освобождения.

В соответствии с частью первой статьи 12 основного источника права Республики Казахстан «В Республике Казахстан признаются и гарантируются права и свободы человека в соответствии с Конституцией».

Заслуживает внимание то обстоятельство, что Основной закон и юридическая наука в данном вопросе придерживаются либертарианского концептуального подхода к построению конституционно-правовых норм и институтов. Это означает приоритетность прав и свобод человека, на их признании базисной ценностью общества. Права и свободы постулируются в качестве неотчуждаемых и генерирующих не только «букву», но и «дух» нормотворчества в Республике Казахстан. Наличие правовых ограничений не противоречит данным постулатам, поскольку в соответствии с частью 5 статьи 12 Конституции Республики Казахстан «осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать прав и свобод других лиц, посягать на конституционный строй и общественную нравственность». Необходимо отметить, что реализация прав и свобод не должно транслироваться в «шикану» и тем более неприемлемо использовать «флер» прав и свобод человека для совершения преступления. Совершение преступления выступает одним из оснований ограничения прав и свобод человека и гражданина, в интересах общества и государства. Следовательно, наказание и все его уголовно-правовые последствия, а также последствия, обусловленные порядком исполнения и отбывания, имеют конституционно-правовую основу и соответствуют фундаментальным принципам Конституции Республики Казахстан. Институт наказания

выступает концентрированным выражением публичного интереса общества и государства в справедливом умалении прав и свобод осужденного лица. Это в полной мере относится и к уголовной каре в виде пожизненной изоляции от общества. В Республике Казахстан оно было впервые предусмотрено в ранее действующем Уголовном кодексе 1997 г., в котором также закреплялось наказание в виде смертной казни. В соответствии частью четвертой статьи 48 УК РК 1997 года, пожизненное лишение свободы могло устанавливаться за совершение особо тяжких преступлений, а также как альтернатива смертной казни. Что означала данная уголовно-правовая норма? По своему правовому смыслу, она подразумевала, во-первых, юридическую допустимость использования пожизненного лишения свободы, в качестве «заменителя» смертной казни. Такая замена могла происходить на основании акта о помиловании осужденного, санкционированного Главой государства. Во-вторых, фактически часть четвертая статьи 48 УК РК 1997 года, указывала на разные уровни общественной опасности личности осужденных, к одним из которых применялась смертная казнь, а к другим - пожизненное лишение свободы. Что касается смертной казни, то исходя из части первой статьи 49 УК РК 1997 года, она предусматривалась как исключительная мера наказания за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время. Следовательно, смертная казнь могла использоваться только в особых обстоятельствах, при наличии высокой общественной опасности преступного деяния и лица его совершившего. Именно в этом смысле, хотя и с оговорками, применение смертной казни признавалось допустимым в Международном пакте ООН о гражданских и политических правах (1966 г.)².

В то же время нельзя не признать наличие правовой коллизии между частью первой статьи 49 УК РК 1997 года и положениями Особенной части УК РК, устанавливающими смертную казнь в санкциях квалифицированных составов ряда преступлений. Фактически, редакция части первой статьи 49 УК РК, закрепляла юридическую невозможность применения смертной казни за исключительно опасные преступления, не имевшие тер-

² *Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091_\(дата_обращения_15.01.2024\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091_(дата_обращения_15.01.2024)).*

рористического характера и совершенные в мирное время, например, за убийство с особой жестокостью. Однако по существу, эта правовая коллизия игнорировалась судебной практикой, применявший смертную казнь до введения соответствующего моратория Главы государства в 2004 году³.

В Уголовном кодексе РК в 2014 году была закреплена норма статьи 47 УК РК, которая не содержала принципиальных новелл относительно сущности смертной казни и устанавливала исключительные обстоятельства применения данного вида уголовной кары, за наиболее опасные террористические преступления, совершенные в условиях военного времени. При этом осужденный мог обратиться к Главе государства с просьбой о помиловании. Наряду с этим в части четвертой статьи 46 УК РК, было предусмотрено назначение пожизненного лишения свободы, в случае совершения особо тяжких преступлений, только осужденным мужчинам, в возрасте от 18 до 63 лет.

Следовательно, пожизненная изоляция от общества, стала разновидностью лишения свободы, которая могла назначаться самостоятельно и в качестве меры, альтернативной смертной казни, если осужденный был помилован Указом Президента Республики Казахстан. Не вызывает никаких сомнений то обстоятельство, что в период, когда уголовное законодательство Казахстана, допускало наказание в виде смертной казни, осужденные к такому наказанию и пожизненной изоляции от общества, исходя из буквы закона, имели не одинаковый уровень общественной опасности. Несомненно, что у преступников, приговоренных с смертной казни, общественная опасность была более высока, что объяснялось, исключительными обстоятельствами назначения смертной казни. Не одинаковая опасность осужденных к смертной казни, а в дальнейшем к - пожизненному лишению свободы и лиц, которым наказание в виде пожизненного лишения свободы было назначено самостоятельно, детерминировала различия в характере их правовых ограничений, в нормах уголовного и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан. Являлись ли эти различия дискриминационными?

Международный пакт ООН о гражданских и политических правах (1966 г.) и другие источники международного права,

посвященные правам и свободам человека, исходят из неприемлемости дискриминации, в какой-либо форме.

Согласно части первой статьи 14 Основного закона нашей страны все равны перед законом и судом. В соответствии с частью второй статьи 14 Основного закона «никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам». Данные обстоятельства указывают на то, что существует абсолютный, юридический запрет дискриминации, а на доктринальном уровне, данное явление означает неправомерное умаление правового положения человека, связанное с духовными и психофизиологическими свойствами его личности, принадлежностью данной личности, к определенной социальной группе. Справедливо считать неприемлемым какое-либо умаление прав и свобод человека за его убеждения, религиозную принадлежность (духовное свойство), за его возраст, социальное состояние здоровья, гендерную принадлежность (психофизиологические свойства), за его имущественное положение, в следствие места жительства (социальные свойства) и по другим обстоятельствам, связанным с человеческой природой конкретного лица. Однако, вполне допустимо ограничить права и свободы человека, исходя из оценки судом общественной опасности его личности, в связи с совершением данным лицом преступления и отбыванием им наказания. Общественная опасность не является неизменным состоянием и не относится к свойствам личности имманентно присутствующим человеческой природе. Общественная опасность — это переменная величина, свидетельствующая не только о криминальной пораженности человека, но и о высоком риске совершении нового, более серьезного преступления - с его стороны. Следовательно, справедливо полагать, что разница правового статуса преступников, приговоренных к смертной казни и пожизненному лишению свободы не являлось дискриминационной, так как она обуславливалась публичными интересами общества и государства, реализацией принципов уголовного права, включая принцип справедливости, принцип ин-

³ Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 года N 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь». Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 9 февраля 2023 года № 126. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001251_\(дата_обращения_15.01.2024_г.\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001251_(дата_обращения_15.01.2024_г.)).

дивидуализации уголовной ответственности и дифференциации наказания.

Одним из правовых ограничений обусловленных исключительно высокой опасностью лиц, приговоренных к смертной казни, а затем в порядке помилования, ставших адресатами пожизненного лишения свободы – оказалось лишение их права на условно-досрочное освобождение от отбывания наказания. Оно было предусмотрено в УК РК 1997 года. Сохраняется подобное правоограничение и в УК РК 2014 года. Представляется, что его существование хотя и нарушает принцип равенства перед законом и судом, не является дискриминационным. В то же время, данное правовое ограничение противоречит принципу законности, который исходя из системной связи уголовного законодательства и Конституции Республики Казахстан, следует рассматривать как принцип конституционной законности. Данное обстоятельство означает как отмечалось нами ранее, недопустимость расхождения уголовно-правовых норм и институтов, с конституционно-правовыми принципами.

Гуманистическая тенденция эволюции уголовного законодательства Республики Казахстан, ярко проявилась в инициативах Президента Республики Казахстан К.Ж. Токаева направленных на исключение смертной казни из арсенала уголовно-правовых средств. В русле данных инициатив 29.12.2021 года Законом Республики Казахстан, промульгированным Главой государства смертная казнь была исключена из уголовного и уголовно-исполнительного законодательства. Следовательно, она утратила статус наказания и соответственно, утратили юридическую силу все связанные с ней правовые последствия, существовавшие в уголовном и уголовно-исполнительном законе. Это был радикальный шаг, означавший отказ государства от такого архаичного наказания, как смертная казнь. Однако подобное политическое и правовое решение, породило ситуацию коллизии и правовой неопределенности, относительно перспектив возобновления смертной казни. Она была исключена из системы наказаний в УК РК, но при этом сохранялась на уровне Конституции Республики Казахстан, которая

как известно хотя и с оговорками, допускала применение смертной казни, в качестве исключительной меры наказания. Несомненно, это означало риски возобновления практики применения данной уголовной кары. Предвидение подобного обстоятельства Главой нашего государства и необходимость преодоления правовой неопределенности вокруг смертной казни, обусловили изменения в Конституцию Республики Казахстан, состоявшиеся 08.06.2022 года⁴. В результате данных изменений в части второй статьи 15 Конституции Республики Казахстан, было закреплено положение, в соответствии с которым «Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. Смертная казнь запрещается». Таким образом, принципиально на политическом и правовом уровне, в тексте Основного закона была провозглашена абсолютная, безоговорочная недопустимость смертной казни и невозможность возобновления ее применения в будущем. Без преувеличения, это был шаг огромной исторической и социокультурной значимости, продемонстрировавший, что государство в Казахстане признает абсолютную ценность человеческой жизни и права на ее охрану и защиту. Одновременно возникла ситуация, когда сохранение в национальном законодательстве правовых ограничений, прямо или косвенно связанных со смертной казнью, вступает в противоречие с «буквой» и «духом» Конституции.

В контексте настоящего исследования, подобное противоречие наглядно проявляется в пункте 1 части восьмой статьи 72 УК РК, устанавливающим, что условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, не применимо к лицам, которым смертная казнь в порядке помилования, была заменена на пожизненное лишение свободы. Таким образом, возникла правовая коллизия означающая сохранение правоограничений, уже не существующего наказания. Конституция Республики Казахстан установила абсолютный запрет на применение смертной казни. Этот вид наказания, как отмечалось нами ранее, исключен из уголовного законодательства Казахстана. Однако при этом, сохраняется весьма серьезное правовое ограничение, ухудшающее положение части лиц, ставших адресатами пожизнен-

⁴ О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 8 июня 2022 года (принят на республиканском референдуме 5 июня 2022 года (официальное сообщение об итогах республиканского референдума опубликовано в газете "Егемен Қазақстан" от 08.06.2022 г., № 107 (30336), "Казахстанская правда" от 08.06.2022 г., № 107 (29734). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z220000001K/links_\(дата_обращения_15.01.2024_г.\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z220000001K/links_(дата_обращения_15.01.2024_г.))

ного лишения свободы. На основании пункта 1 части восьмой статьи 72 УК РК, не могут претендовать на освобождение условно-досрочно лица, осужденные к смертной казни, а в дальнейшем в порядке помилования – к пожизненному лишению свободы. Полагаем, что подобное положение вещей не конституционно, т.е. противоречит Конституции Республики Казахстан, фундаментальным принципам правового государства.

Заслуживает внимание то обстоятельство, что Конституция Республики Казахстан, закрепляет правовой механизм разрешения рассматриваемой юридической коллизии. Исходя из пункта 5 части третьей статьи 77 Конституции Республики Казахстан «законы, устанавливающие или усиливающие ответственность, возлагающие новые обязанности на граждан или ухудшающие их положение, обратной силы не имеют. Если после совершения правонарушения ответственность за него законом отменена или смягчена, применяется новый закон». Иными словами, источник права наиболее высокой юридической силы, предусматривает не только возможность, но и обязательность применения обратной силы закона, преодолевающей или смягчающей ответственность. То, что речь идет именно об уголовной ответственности и иных уголовно-правовых последствиях преступного деяния, подтверждается частью первой статьи 6 УК РК, в соответствии с которой «Закон, устраняющий преступность или наказуемость деяния, смягчающий ответственность или наказание, или иным образом улучшающий положение лица, совершившего уголовное правонарушение, имеет обратную силу, то есть распространяется на лиц, совершивших соответствующее деяние до введения такого закона в действие, в том числе на лиц, отбывающих наказание или отбывших наказание, но имеющих судимость». Как представляется, смягчение правового положения осужденного, прежде всего предусматривает преодоление ограничений, изъятий и лишений правового характера, установленных ранее, применительно к лицу, совершившему преступление. Важно учитывать, что обратная сила более мягкого уголовного закона, вследствие буквального толкования части первой статьи шестой 6 УК РК, адресуется также и лицам, сохраняющим статус судимых и отбывающих наказание. Это позволяет сделать единственно возможный вывод о том, что сохранение в УК РК юридической невозможности до-

срочного освобождения от отбывания наказания, в случае если смертная казнь в порядке помилования, была заменена на пожизненное лишение свободы, противоречит Конституции Республики Казахстан, нарушает принцип придания обратной силы более мягкому уголовному закону, закрепленный в статье 77 Конституции РК и в статье 6 Уголовного кодекса РК.

Заключение

Как показало проведенное нами исследование исключение смертной казни из уголовного законодательства и императивное признание ее недопустимости в Конституции Республики Казахстан, превращают в лишенный смысла и противоречащий Основному закону страны, юридический запрет освобождения от отбывания наказания условно-досрочно, осужденных упомянутых в п.1 части восьмой статьи 72 УК РК. Исключение смертной казни означает существенное смягчение уголовно-правовых последствий преступного деяния, которое исходя из обратной силы уголовного закона, должно применяться к осужденным, ранее приговоренным к смертной казни, а затем помилованным и направленным на отбывание пожизненного лишения свободы.

Одновременно потеряло практическое значение, сохраняющиеся различие правового статуса осужденных к смертной казни, с последующей заменой на пожизненное лишение свободы и на лиц, которым пожизненная изоляция от общества, была назначена в качестве самостоятельного наказания. Таким образом, наказание в виде пожизненного лишения свободы, более не может выступать в качестве альтернативы смертной казни, а значит, совершенно неприемлемо и дальше сохранять юридическую невозможность условно-досрочного освобождения от отбывания пожизненного лишения свободы для лиц, ранее осужденных к смертной казни, т.е. уже к несуществующему наказанию.

Заслуживает внимание то обстоятельство, что юридический запрет условно-досрочного освобождения для лиц, которым смертную казнь в порядке помилования, заменили на пожизненное лишение свободы не соответствует как общим тенденциям гуманизации уголовной политики Казахстана, так и социальному смыслу уголовного наказания. Расходится подобное правоограничение и с рекомендациями международных правовых актов ООН. Так в частности, в преамбуле Минимальных стандартных правил Орга-

низации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы)⁵ отмечается, что наказание в виде лишения свободы должно создавать такие условия «насколько это возможно, чтобы правонарушители были готовы вести законопослушный образ жизни и обеспечить свое существование по возвращении к жизни в обществе». Вполне очевидно, что осужденный, у которого отнято право на получение условно-досрочного освобождения, будет не в состоянии вернуться в общество и вести в нем социально-приемлемый образ жизни. Лишая определенных осужденных шанса на законных основаниях, досрочно покинуть стены пенитенциарных учреждений, государство фактически лишает данных осужденных надежды на будущее

и отнимает у них стимул положительных изменений и уменьшения своей опасности для общества. В этих условиях, совершенно недостижимой становится цель исправления осужденных. Она оказывается лишеной смысла также, как и меры по социальной реинтеграции осужденных, рекомендуемые международными правовыми актами ООН. Следует отметить, что рассматриваемое правовое ограничение, своей избыточной, чрезмерной жесткостью и репрессивностью противоречит ключевым положениям уголовно-правовой доктрины, сложившейся в Казахстане и в других государствах евразийского пространства, в соответствии с которой шанс на исправление и примирение с обществом, должен иметь каждый осужденный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акимжанов Т.К., Люцик В.В., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. К вопросу о социальных последствиях применения лишения свободы в Республике Казахстан // В сборнике: Уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики. Материалы Международной научно-практической межведомственной конференции / Под общей редакцией А.А. Вотинова. 2016: Самара: Самарский юридический институт ФСИИ РФ, 2016. – 758 с.

2. Акимжанов Т.К., Люцик В.В., Торгаутова Б.А., Чокина М.В. Теоретические аспекты принуждения и поощрения в уголовном законодательстве Республики Казахстан // В сборнике: Уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики. Материалы Международной научно-практической межведомственной конференции / Под общей редакцией А.А. Вотинова. 2016: Самара: Самарский юридический институт ФСИИ РФ, 2016. - 758 с.

3. Скаков А.Б. Реализация института условно-досрочного освобождения в отношении пожизненно осужденных // Профессиональное юридическое образование и наука. Санкт-Петербургский университет Федеральной службы исполнения наказаний. - 2023. -№4 (12). - С.69-72.

4. Аужанов Р.Б. К вопросу условно-досрочного освобождения лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы в Казахстане // Проблемы и перспективы развития уголовно-исполнительной системы России на современном этапе. Материалы Всероссийской научной конференции обучающихся и молодых ученых с международным участием. Том Часть 1. Самара: Самарский юридический институт ФСИИ РФ, 2023. – 238 с.

5. Уткин В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2018. – 240 с.

REFERENCES

1. Akimzhanov T.K., Ljucik V.V., Torgautova B.A., Coj A.N. K voprosu o social'nyh posledstvijah primenenija lishenija svobody v Respublike Kazahstan // V sbornike: Ugolovno-ispolnitel'naja sistema na sovremennom jetape: vzaimodejstvie nauki i praktiki. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy mezhvedomstvennoj konferencii / Pod obshhej redakciej A.A. Votina. 2016: Samara: Samarskij juridicheskij institut FSIN RF, 2016. – 758 s.

⁵ Минимальные стандартные правила ООН в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005_\(дата обращения 15.01.2024\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005_(дата обращения 15.01.2024)).

2. Akimzhanov T.K., Ljucik V.V., Torgautova B.A., Chokina M.V. *Teoreticheskie aspekty prinuzhdenija i pooshhrenija v ugovnom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan // V sbornike: Ugolovno-ispolnitel'naja sistema na sovremennom jetape: vzaimodejstvie nauki i praktiki. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj mezhvedomstvennoj konferencii / Pod obshhej redakciej A.A. Votina. 2016: Samara: Samarskij juridicheskij institut FSIN RF, 2016. - 758 s.*

3. Skakov A.B. *Realizacija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija v otnoshenii pozhiznenno osuzhdennyh // Professional'noe juridicheskoe obrazovanie i nauka. Sankt-Peterburgskij universitet Federal'noj sluzhby ispolnenija nakazanij. - 2023. -№4 (12). - S.69-72.*

4. Auzhanov R.B. *K voprosu uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija lic, osuzhdennyh k pozhiznennomu lisheniju svobody v Kazahstane // Problemy i perspektivy razvitija ugovno-ispolnitel'noj sistemy Rossii na sovremennom jetape. Materialy Vserossijskoj nauchnoj konferencii obuchajushhihsja i molodyh uchenyh s mezhdunarodnym uchastiem. Tom Chast' 1. Samara: Samarskij juridicheskij institut FSIN RF, 2023. – 238 s.*

5. Utkin V.A. *Problemy teorii ugovnyh nakazanij: kurs lekcij. – Tomsk: Izdatel'skij Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2018. – 240 s.*

К ВОПРОСУ О ПОВЫШЕНИИ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВА К СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ

Каржаубаев Серик Сейтович

Руководитель отдела уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Доверие к судебной системе является важным показателем качества отправления правосудия. Мировой рейтинг Казахстана остается недостаточным и нуждается в постоянном совершенстве. Казахстан в настоящее время проводит работу по улучшению доверия общества к суду и судебной системе. О низком доверии общества также свидетельствуют резонансные публикации в средствах массовой информации и социальных сетях. Причинами такого недоверия являются внутренние проблемы, приобретающие системный характер. Как показывает судебная практика и околосудебные разговоры, в судах присутствует распространенная практика среди судей, исполнение устного распоряжения руководства судом либо вышестоящим судом. Подобное поведение судей заключается в наличии административных рычагов давления на судью. Выделяются несколько таких рычагов. Первый способ давления на судью заключается в оценке его профессиональной деятельности. При наличии у судьи отмененных решений вышестоящими судами и определенных нарушений судейской этики Комиссия по качеству отправления правосудия может принять отрицательное решение.

Второй способ, административных рычагов давления на судью заключается в привлечении судьи к дисциплинарной ответственности, путем рассмотрения личного дела судьи в Судебном жюри. При наличии у судьи отмененных решений вышестоящими судами и определенных нарушений судейской этики Судебное жюри также может вынести отрицательное решение.

Все эти рычаги вынуждают судью принимать тем решения, которые выгодны вышестоящему суду или руководству суда, тем самым подрывается основы правосудия. В этих целях важно принять ряд важных мер. Первый из которых заключается в подборе кадров для судебной системы. Второе в искоренении практики привлечения к ответственности судей за отмененное или измененное решение.

Ключевые слова: суд, судебная система, правосудие, судья, ответственность судьи, Комиссия по качеству отправления правосудия, Судебное жюри, подбор кадров для судебной системы, Академия правосудия.

ҚОҒАМНЫҢ СОТ ЖҮЙЕСІНЕ ДЕГЕН СЕНІМІН АРТТЫРУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ

Серік Сейітұлы Қаржаубаев

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің басшысы, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Сот жүйесіне деген сенім сот төрелігін жүзеге асыру сапасының маңызды көрсеткіші болып табылады. Қазақстанның әлемдік рейтингі жеткіліксіз және үнемі жетілдіруді қажет етеді. Қазіргі уақытта Қазақстан қоғамның сотқа және сот жүйесіне деген сенімін жақсарту бойынша жұмыс жүргізуде. Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердегі резонанстық Жарияланымдар қоғамның төмен сенімін де көрсетеді. Мұндай сенімсіздіктің себептері жүйелік сипаттағы ішкі проблемалар болып

табылады. Сот практикасы мен сотқа дейінгі әңгімелер көрсеткендей, соттарда судьялар арасында кең таралған тәжірибе, сот немесе жоғарғы сот басшылығының ауызша бұйрығын орындау бар. Судьялардың мұндай мінез-құлқы судьяға әкімшілік қысым тетіктерінің болуы болып табылады. Осындай бірнеше тұтқалар ерекшеленеді. Судьяға қысым жасаудың бірінші тәсілі-оның кәсіби қызметін бағалау. Судьяда жоғары тұрған соттардың күші жойылған шешімдері және судья этикасын белгілі бір бұзушылықтар болған кезде сот төрелігін іске асыру сапасы жөніндегі Комиссия теріс шешім қабылдауы мүмкін.

Судьяға қысым жасаудың екінші тәсілі-судьяның жеке ісін Сот жюриінде қарау арқылы судьяны тәртіптік жауапкершілікке тарту. Судьяда жоғары тұрған соттардың күші жойылған шешімдері және судья этикасын белгілі бір бұзушылықтар болған кезде Сот жюриі де теріс шешім шығаруы мүмкін.

Осы тетіктердің барлығы судьяны жоғары тұрған сотқа немесе сот басшылығына тиімді шешімдер қабылдауға мәжбүр етеді, осылайша сот төрелігінің негіздері бұзылады. Осы мақсатта бірқатар маңызды шараларды қабылдау маңызды. Біріншісі-сот жүйесі үшін кадрларды іріктеу. Судьяларды күші жойылған немесе өзгертілген шешім үшін жауапқа тарту тәжірибесін жоюдағы екіншісі.

Түйін сөздер: сот, сот жүйесі, сот төрелігі, судья, судьяның жауапкершілігі, сот төрелігін жүзеге асыру сапасы жөніндегі Комиссия, Сот жюриі, сот жүйесі үшін кадрларды іріктеу, Сот төрелігі Академиясы.

ON THE ISSUE OF INCREASING PUBLIC CONFIDENCE IN THE JUDICIAL SYSTEM

Karzhaubayev Serik Seitovich

Head of the Department of Criminal, Criminal Procedure and Penal Enforcement
Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of
Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: serikseit@mail.ru

Abstract. Trust in the judicial system is an important indicator of the quality of the administration of justice. Kazakhstan's world ranking remains insufficient and needs constant improvement. Kazakhstan is currently working to improve public confidence in the court and the judicial system. Resonant publications in the mass media and social networks also testify to the low trust of society. The reasons for such distrust are internal problems that have acquired a systemic nature. As judicial practice and pre-trial conversations show, there is a common practice in courts among judges, the execution of an oral order by the management of the court or a higher court. Such behavior of judges consists in the presence of administrative levers of pressure on the judge. There are several such levers. The first way to put pressure on a judge is to evaluate his professional activity. If a judge has overturned decisions by higher courts and certain violations of judicial ethics, the Commission on the Quality of the Administration of Justice may make a negative decision.

The second method of administrative levers of pressure on the judge is to bring the judge to disciplinary responsibility by reviewing the judge's personal file in the Judicial Jury. If a judge has overturned decisions by higher courts and certain violations of judicial ethics, the Judicial Jury may also make a negative decision.

All these levers force the judge to make decisions that are beneficial to the higher court or the leadership of the court, thereby undermining the foundations of justice. To this end, it is important to take a number of important measures. The first of which is the selection of personnel for the judicial system. The second is to eradicate the practice of holding judges accountable for a cancelled or amended decision.

Keywords: court, judicial system, justice, judge, judge's responsibility, Commission on the Quality of Administration of Justice, Judicial jury, recruitment of personnel for the judicial system, Academy of Justice.

Введение

Правосудие является неотъемлемой частью государства. Справедливое правосудие является составной частью правового государства, каким себя провозгласила Республика Казахстан, согласно пункта 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 1995 года. Исходя из данной конституционной нормы следует, что все ветви власти должны соблюдать принцип законности. Согласно пункту 1 статьи 77 Конституции РК, судьи при отправлении правосудия независимы и подчиняются только Конституции и закону. Исходя из данной нормы судьи являются независимыми при отправлении правосудия. Согласно пункту 2 статьи 77 Конституции РК, какое-либо вмешательство в деятельность суда по отправлению правосудия недопустимо и влечет ответственность по закону. По конкретным делам судьи не подотчетны.

Данная норма закрепила независимость судей и установила ответственность для лиц, прямо или косвенно влияющих на отправление правосудия. Действительно, в Казахстане создана правовая база гарантирующая независимость судей и правосудия. Однако, не всегда этот конституционный принцип реализовывается в правовой практике. Встречаются случаи прямого или косвенного влияния на решения суда, на отправление правосудия, что в целом отражается на независимости судей. Как известно, главным барометром судебной системы является доверие народа. По информации Верховного Суда Республики Казахстан в этом году Казахстан занял 65 место из 126 стран в мировом рейтинге верховенства права¹. Согласно официальным данным, более 73% опрошенных граждан считают суды Казахстана объективными и беспристрастными². Все это свидетельствует о недостаточной работе судов по установлению доверия к суду. Более того в средствах массовой информации и в социальных сетях можно встретить достаточное количество публикаций, свидетельствующих о незаконном решении суда [1]. Причем таких случаев не мало, что говорит о наличии проблем правосудия.

Основные положения

В таком случае возможно два варианта, либо судья недостаточно изучил дело и на основе этого принял неверное решение. Либо второй вариант, когда судья под давлением со стороны принимает незаконное решение. В первом случае возможно наличие непреднамеренной судейской ошибки. В любом случае это негативно отражается на судьбе проигравшей стороны либо на судьбе осужденного.

Во втором случае, причиной неправомерного решения может быть давление стороны. Давление возможно несколькими способами. Первый из них путем подкупа. В этом случае, судья становится заинтересованным лицом. Второй способ давления на судью, путем угроз, уговоров или иным способом. В этом случае, невольно судья также становится заинтересованным лицом. Третий способ, наиболее распространенный среди судей, исполнение устного распоряжения руководства судом либо вышестоящим судом. Такой вариант наиболее актуальный, так как имеет под собой важное основание. Причиной подобного поведения судей заключается в наличии административных рычагов давления на судью.

Методы и материалы

При подготовке материала были использованы общие и частно-научные методы правового исследования. Из общих методов задействованы метод анализа и синтеза, функциональный и количественный методы. Из частно-научных методов отработаны исторический, социологический и статистические методы.

При проведении исследования были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых по вопросам языковой политики и голодомора в Казахстане, а также действующее законодательство Республики Казахстан.

Результаты. Обсуждение

Первый способ давления на судью заключается в оценке его профессиональной деятельности. Согласно пункта 1 статьи 30-1 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей Республики Казахстан периодичность такой оценки для судей

¹ Верховный Суд Республики Казахстан. Рейтинг // <https://sud.gov.kz/rus/tag/rejting> (дата обращения 01.11.2023 г.)

² Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан // <https://primeminister.kz/ru/news/bolee-73-oproshennih-grazhdan-schitaut-sudi-kazahstana-obektivnimi-i-bespristrastnimi-13167> (дата обращения 01.11.2023 г.)

проводится по истечении одного года деятельности в качестве судьи. При этом в последующем такая проверка проводится один раз в пять лет. Следует отметить, что согласно пункта 2 статьи 30-1 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей важными критериями оценки судьи являются показатели качества отправления правосудия и соблюдение судьей норм судебской этики и трудовой дисциплины.

При наличии у судьи отмененных решений вышестоящими судами и определенных нарушений судебской этики Комиссия по качеству отправления правосудия может принять отрицательное решение. При этом Комиссия по качеству отправления правосудия руководствуется статьей 44 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей. Согласно подпункту 11) пункта 1 статьи 44 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей Комиссия может принять решение о признании судьи не соответствующим занимаемой должности в силу профессиональной непригодности. На этом основании, согласно подпункта 3-1) пункта 1 статьи 33 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей, полномочия судьи могут быть приостановлены. Кроме того, согласно подпункта 11) пункта 1 статьи 34 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей, судья может быть отстранен от должности судьи.

Второй способ, административных рычагов давления на судью заключается в привлечении судьи к дисциплинарной ответственности. Путем рассмотрения личного дела судьи Судебным жюри. Статья 38-1 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей регламентирует деятельность Судебного жюри. При этом следует отметить, что материалы в Судебное жюри предоставляются председателем областного суда, в соответствии с подпунктом 3-1) пункта 1 статьи 14 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей.

По задумке законодателя был создан серьезный фильтр «отсева» непрофессиональных судей. Однако, на практике не всегда этот механизм направлен на выявление непрофессиональных судей. Достаточно случаев, когда

с помощью этого механизма избавляются от «неудобных» судей. Все это свидетельствует о наличии механизма по дискриминации неудобных судей. Например, в средствах массовой информации был представлен случай, когда судья стала открыто защищать свои права. По мнению большинства очевидцев, судья не стала подчиняться руководству суда и вышестоящему суду³. По тем временам эта новость произвела резонанс и вызвала недовольство общественности. Однако, судья была отстранена от должности судьи. В этом случае механизм наказания судей сработал без учета принципа справедливости. Следует отметить, что подобные случаи не редки, но они умалчиваются, либо неудобные судьи не придают огласке свое отстранение от должности судьи.

О проблемах в судебной системе и о механизме избавления от неудобных говорилось неоднократно. Так, при обсуждении судебной реформы было обнародованы возможности злоупотребления руководством суда в отношении неудобных судей. Было выявлено, что судьи при вынесении решений советовались с руководством судом и вышестоящим судом⁴. Такой подход в судебной системе становится системным и негативно отражается на доверии граждан к суду. Многие небезучастные граждане, комментируя сложившуюся ситуацию в судебной системе утверждают, что реформа в судебной системе должна начинаться с подбора кадров⁵. Эта тема достаточно латентна, скрыта от общественности. Как правило, неудобные судьи уходят в адвокатуру либо утраиваются в частном секторе. При этом, следует отметить, что уходят наиболее честные и профессиональные кадры. Все это говорит о серьезных системных проблемах в судебной системе, которые негативно отражаются на имидже суда и доверии народа к суду.

Для решение этих проблем необходим системный подход. По мнению В.К. Аулова, Ю.Н. Туганова, во избежание нездоровой атмосферы вытеснения неудобных кадров посредством привлечения их к дисциплинарной ответственности, следует создать систему сдержек и противовесов [2]. Другие ученые считают необходимым вводить

³ В Астане судья, проявившая независимый характер, дала пресс-конференцию в свою защиту // <https://www.uralweek.kz/2012/10/19/v-astane-sudya-proyavivshaya-nezavisimyj-xarakter-dala-press-konferenciyu-v-svoyu-zashhitu/> (дата обращения 01.11.2023 г.)

⁴ Пять шагов к трансформации судебной системы Казахстана // https://forbes.kz/life/opinion/pyat_shagov_k_transformatsii_sudebnoy_sistemy_kazahstana/ (дата обращения 02.11.2023 г.)

⁵ Идея «Нур Отана» мониторить суды еще больше роднит его с КПСС // https://rus.azattyq.org/a/court_nur_otan_judge_kazakhstan/24240102.html (дата обращения 02.11.2023 г.)

в состав Судебного жюри авторитетных общественных деятелей [3]. Третьи предлагают модернизировать систему привлечения к дисциплинарной ответственности судей. По мнению М.И. Клеандрова необходимо создать двухуровневые органы судейского сообщества, наделенных правом дисциплинарного производства [4]. Разнообразие подходов решения проблемы привлечения к дисциплинарной ответственности судей не решает основной проблемы доверия общества суду и судебной системе. Можно предусмотреть достаточно обоснованные аргументы для принятия новых норм, позволяющих решить проблему судебной системы. Но на деле, это будет очередным законодательским шагом по совершенствованию уже имеющего законодательства. Такой подход не способствует решению важной для судебной системы задачи.

В целях совершенствования судебной системы и получение на выходе справедливого правосудия, которому доверяют все люди необходимо решить следующие задачи. Первая задача совершенствования судебной системы – подбор и расстановка кадров. За основу можно взять передовой зарубежный опыт. Например, в Германии для занятия должности судьи необходимо наличие профессиональной подготовки, которая отражается в успешной сдаче двух государственных экзаменов⁶. Успешная сдача этих экзаменов не является поводом для принятия судьи на должность. Важным в этом процессе является стажировка, которая вырабатывает у юристов профессиональные навыки. Не менее важным является возраст с судьи. Как правило в Германии судьей становятся после сорока лет [5]. Это свидетельствует о наличии важного для судьи качества – жизненного опыта. Все эти моменты позволили Германии добиться важной цели – доверия общества суду. Опыт США также свидетельствует о том, что судьями там становятся в зрелые годы, после долгих лет работы в качестве адвокатов, юристов⁷. Все это свидетельствует о том, что для судебных систем этих стран важным является грамотный кадровый подход.

В Казахстане существует система под-

бора судейских кадров. В настоящее время предусмотрена два пути становления судьей. Первый общий – путем сдачи квалификационного экзамена и прохождения оплачиваемой стажировки в судах. Второй посредством обучения в Академии правосудия при Верховном суде Республики Казахстан. Следует отметить, что первый путь, наиболее логичный и правильный. Сдача квалификационного экзамена предполагает оценку профессиональных знаний. Прохождение стажировки усматривает привитие профессиональных судейских навыков. Кроме того, возраст с которого можно стать судьей определен в тридцать лет. Все это свидетельствует о продуманности отбора судейских кадров.

Второй путь – посредством обучения в Академии правосудия. Обучение в Академии правосудия основано на получении степени магистр права со сроком обучения один год. Целью обучения является подготовка высокопрофессиональных кадров для судебной системы⁸. Следует отметить, что обучение в Академии правосудия пытается совместить в себе подготовку специалистов по магистерской программе «Право» и привить навыки судейской работы. В итоге это приводит к определенному непониманию, которая заключается в неправильно ориентированной цели. Как правило, «гонка» за несколькими целями не приводит к желанному результату.

Законодатель же исходя из того, что в Академии правосудия готовят высокопрофессиональные кадры, делает определенные льготы для выпускников. Так, согласно подпункту 50 пункта 1 статьи 29 14 Конституционного закона о судебной системе и статусе судей лица, окончившие Академию правосудия освобождаются от прохождения стажировки в течение четырех лет со дня окончания обучения. Анализ указанной нормы предполагает, что выпускники Академии правосудия уже на выходе владеют профессионально навыками судейской работы. Однако, в действительности это не всегда отвечает действительности. Более того, академический календарь обучения

⁶ Так работают судьи в Германии // <https://www.deutschland.de/ru/topic/politika/tak-rabotayut-sudi-v-germanii-pyat-faktov#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%8B%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%87%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%8B%20%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%8C,%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BC%208%2C0%20%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BB%D0%B0> (дата обращения 03.11.2023 г.)

⁷ Почему в США судьи бывают важнее политиков // <https://tass.ru/opinions/9573087> (дата обращения 03.11.2023 г.)

⁸ Академия правосудия при Верховном суде Республики Казахстан. Информация для поступающих // <https://academy.sud.kz/rus/kategoriya/informaciya-dlya-postupayushchih> (дата обращения 03.11.2023 г.)

в академии указывает, что вся практика и стажировка в судах составляет двадцать недель, равная трем с половиной месяцев. В отличие от стажировки кандидатов в судах, которая составляет восемь месяцев в районном суде и один месяц в областном суде. Налицо явное превосходство стажировки на общих основаниях.

Указанные обстоятельства вызывают определенное непонимание и лоббирование интересов Академии правосудия. Следует правильно понимать важность подготовки судей и не стремиться переусердствовать в этом стремлении. Поэтому необходимо пересмотреть вопрос подготовки судейских кадров в Академии правосудия. Предлагается в Академии правосудия исключить обучение по магистерской программе «Право». Такой подход наиболее логичный так как невозможно совместить магистерскую программу с обучением судей. Магистерская программа является всего лишь этапом высшего образования, но она не нацелена на привитие судейских навыков. Более того, согласно Приказа Министра науки и высшего образования Республики Казахстан «Об утверждении государственных общеобразовательных стандартов высшего и послевузовского образования» от 20 июля 2022 года № 2 все выпускники, обучающиеся по программе магистратуры обязаны написать и защитить свою магистерскую диссертацию. Следовательно, возложение на обучающихся в Академии правосудия обязанностей по магистерской программе и привитие судейских навыков является невозможным. Казахстан по сути является единственной страной где пытаются совместить магистерскую программу и обучение судей.

Мировой опыт показывает, что для качественной подготовки судей необходима специальная подготовка. Например, обучение во Франции осуществляет Национальная школа магистратуры, представляющее учебное заведение целью которой является профессиональная подготовка и переподготовка судей и прокуроров [6]. Национальная школа магистратуры Франции не обучает по магистерской программе. Подобный опыт обучения судей в Испании. В других зарубежных странах нет специального учебного

заведения для обучения судей. Во многих странах для обучения судей предусмотрены курсы повышения квалификации.

Учитывая важность подготовки судей необходимо упразднить в Академии правосудия магистерскую программу.

Как показывает мировой опыт, такая система повышения квалификации судей показала себя с наилучшей стороны. Например, во Франции в целях повышения уровня профессионального мастерства судьи проходят курсы в течении десяти дней каждые пять лет в Национальной школе клерков (ENG) и Национальной школе магистратов (ENM)⁹.

Учитывая важность подготовки судей необходимо предусмотреть в Академии правосудия подготовительные курсы для кандидатов в судьи и курсы повышения квалификации судей.

Вторая задача совершенствования судебной системы – отметить сложившуюся практику привлечения к ответственности судей за отмененное или измененное решение. Как показывает судейская практика, многие судьи при вынесении решений постоянно руководствуются мнением руководства суда или вышестоящим судом. Такая практика сложилась в результате привлечения к дисциплинарной ответственности судей. Пытаясь избежать привлечения к дисциплинарной ответственности, судьи не руководствуются нормами закона, а исходят их мнения вышестоящего руководства или суда. Такой подход, как было указано выше, стал системным. Системность приводит к системным проблемам и всецело негативно отражается на доверии общества к правосудию.

Заключение

В целях кардинального улучшения обстановки в судах необходимо принять ряд мер. Важно искоренить практику привлечения к ответственности судей за отмененное или измененное решение. Привлечение в дисциплинарной ответственности судей должно быть за объективно доказанное незаконное решение суда и за прямое нарушение судьей судейской этики. В остальных случаях привлечение судей к дисциплинарной ответственности необходимо рассматривать как выживание «неудобных» судей.

⁹ Обзор систем судебного администрирования во Франции, Германии, Нидерландах и США // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35460319&pos=4;-90#pos=4;-90 (дата обращения 03.11.2023 г.)

ЛИТЕРАТУРА

1. Матаев А. Казахстану необходима выборность судей // <https://sotreport.kz/news/mataev-kazahstanu-neobhodima-vybornost-sudej/> (дата обращения 01.11.2023 г.)
2. Аулов В.К., Туганов Ю.Н. Полномочия председателей высших судов Российской Федерации нуждаются в расширении // Вестник ЗабГУ. 2010. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polnomochiya-predsedateley-vysshih-sudov-rosiyskoy-federatsii-nuzhdayutsya-v-rasshirenii> (дата обращения 01.11.2023 г.)
3. Сулейменова Г. Судебное жюри: идеи и реальность // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34565046&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения 01.11.2023 г.)
4. Клеандров М.И. О дефектности формулы дисциплинарного проступка российского судьи // Журнал российского права. 2018. №4 (256). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-defektnosti-formuly-distsiplinarnogo-prostupka-rossiyskogo-sudi> (дата обращения 02.11.2023 г.)
5. Герд Веллинг: требования к судьям должны быть самые жесткие // <https://www.zakon.kz/redaksiia-zakonkz/4721419-gerd-velling-trebovaniya-k-sudjam.html> (дата обращения 02.11.2023 г.)
6. Абдрасулов Е.Б. Отбор и первоначальное обучение судей: международный опыт // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37020423&pos=24;5#pos=24;5 (дата обращения 03.11.2023 г.)

REFERENCES

1. Mataev A. «Kazahstanu neobhodima vybornost' sudej» // <https://sotreport.kz/news/mataev-kazahstanu-neobhodima-vybornost-sudej/> (data obrashhenija 01.11.2023 g.)
2. Aulov V.K., Tuganov Ju.N. Polnomochija predsedatelej vysshih sudov Rossijskoj Federacii nuzhdajutsja v rasshirenii // Vestnik ZabGU. 2010. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polnomochiya-predsedateley-vysshih-sudov-rosiyskoy-federatsii-nuzhdayutsya-v-rasshirenii> (data obrashhenija 01.11.2023 g.)
3. Sulejmenova G. Sudebnoe zhjuri: idei i real'nost' // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34565046&pos=5;-106#pos=5;-106 (data obrashhenija 01.11.2023 g.)
4. Kleandrov M.I. O defektnosti formuly disciplinarnogo prostupka rossijskogo sud'i // Zhurnal rossijskogo prava. 2018. №4 (256). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-defektnosti-formuly-distsiplinarnogo-prostupka-rossiyskogo-sudi> (data obrashhenija 02.11.2023 g.)
5. Gerd Velling: trebovaniya k sud'jam dolzhny byt' samye zhestkie // <https://www.zakon.kz/redaksiia-zakonkz/4721419-gerd-velling-trebovaniya-k-sudjam.html> (data obrashhenija 02.11.2023 g.)
6. Abdrasulov E.B. Otor i pervonachal'noe obuchenie sudej: mezhdunarodnyj opyt // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37020423&pos=24;5#pos=24;5 (data obrashhenija 03.11.2023 g.)

УДК 343.1

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ДЕТЕКТИВТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Асель Бостановна Шарипова

Заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Айжан Арынқызы Арын¹

PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының доценті м.а., Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Гульдана Амангельдиевна Куаналиева

Заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Асель Борановна Избасова

PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: A_izbasova@mail.ru

Аннотация. Жеке детективтік қызмет – бұл жеке тұлғалардың немесе ұйымдардың сұрауы бойынша әртүрлі оқиғалар; адамдар мен объектілер туралы ақпаратты жинауға, талдауға және беруге байланысты кәсіби қызмет.

Мақалада құқық қорғау органдарында жүргізіліп жатқан реформалар аясында осы саланың өзектілігі атап көрсетілген және авторлар жеке детективтік қызметті заңнамалық бекіту азаматтарға, қоғамға және мемлекетке құқықтық көмек деңгейін едәуір жақсарту алады деп тұжырымдайды. Авторлар өркениетті елдерде жеке детективтік қызметтің табысты қалыптасуы мен дамуын атап өтіп, шетелдік тәжірибеге сүйенеді.

Жеке детективтің құқықтық мәртебесі нормативті түрде бекітіле отырып, оның принциптері, әдістері, құқықтық жағдайы, құқық қорғау органдарымен ынтымақтастығы және т. б. айқындалуы тиіс. Заңнамалық реттеу қажеттілігін негіздей отырып, авторлар жеке детективтер үшін негіз болатын принциптерді, соның ішінде заңдылықты, құқықтарды бұзуға жол бермеушілікті және құпиялылықты көрсетеді.

Авторлар қылмыстық құқық бұзушылықтармен тиімді күресу үшін жеке детективтердің мемлекеттік құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылының маңыздылығын атап көрсетеді және өзара іс-қимылдың төрт категориясын анықтайды: құқықтық ынтымақтастық, техникалық ынтымақтастық, ақпараттық өріс және жедел өзара әрекеттесу және қолдау.

Халықаралық нормалар мен стандарттар елдегі жеке детективтік қызметті құқықтық реттеудің маңызды шарттары болып табылады. Әлемдік тәжірибелер контекстінде жеке детективтер қызметінің принциптерінің, мақсаттары мен міндеттерінің ортақтығы атап өтіледі, бірақ сонымен бірге әр мемлекеттің заңнамасы мен құқықтық жүйесімен реттелетін ұлттық ерекшеліктердің болуы танылады.

Сондай-ақ, осы мақалада авторлармен жеке детективтің құқықтық жағдайына құқықтық сипаттама берілді, олардың қылмыстық процесс саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: жеке детектив, қылмыстық процесс, жеке детективтік қызмет, құқық қорғау органдары, қауіпсіздік.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТНОЙ ДЕТЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Шарипова Асель Бостановна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Арын Айжан Арынқызы

Доктор PhD, и.о. доцента кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Куналиева Гульдана Амангельдиевна

Доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» КазНУ им. аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Избасова Асель Борановна

Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: A_izbasova@mail.ru

Аннотация. Частная детективная деятельность это- профессиональная деятельность, связанная со сбором, анализом и предоставлением информации о различных событиях, лицах и объектах на заказ частных лиц или организаций.

В статье подчеркивается актуальность данной области в контексте проводимых реформ в правоохранительных органах и авторы утверждают, что законодательное закрепление частной детективной деятельности может значительно улучшить уровень правовой помощи гражданам, обществу и государству. Авторы опираются на зарубежный опыт, отмечая успешное становление и развитие частной детективной деятельности в цивилизованных странах.

Правовой статус частного детектива должен быть нормативно закреплён, имея свои принципы, методы, правовое положение, сотрудничество с правоохранительными органами и т.д. Обосновывая необходимость законодательного регулирования, авторы указывают на принципы, которые должны стать основой для частных детективов, включая законность, недопустимость нарушения прав и конфиденциальность.

Авторы подчеркивают важность взаимодействия частных детективов с государственными правоохранительными органами для эффективной борьбы с уголовными правонарушениями и выделяют четыре категории взаимодействия: правовое сотрудничество, техническое сотрудничество, информационное поле и оперативное взаимодействие и поддержка.

Международные нормы и стандарты являются важными условиями для правового регулирования частной детективной деятельности в стране. В контексте мировых практик отмечается общность принципов, целей и задач деятельности частных детективов, но признается также существование национальных особенностей, регулируемых законодательством и правовой системой каждого государства.

Также в данной статье авторами дана правовая характеристика правового положения частного детектива, разработаны рекомендации по использованию результатов их работы в сфере уголовного процесса.

Ключевые слова: частный детектив, уголовный процесс, частная детективная деятельность, правоохранительные органы, безопасность.

LEGAL CHARACTERISTICS OF PRIVATE DETECTIVE ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sharipova Assel Bostanovna

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of «Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics» of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Aryn Aizhan Arynkyzy

PhD, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna

Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

Izbassova Assel Boranovna

PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: A_izbasova@mail.ru

Abstract. *Private detective work is a professional activity involving the collection, analysis, and provision of information about various events, persons, and objects, commissioned by individuals or organizations.*

The article underscores the relevance of this field in the context of ongoing reforms in law enforcement agencies, and the authors argue that the legislative consolidation of private detective work can significantly enhance the level of legal assistance to citizens, society, and the state.

The legal status of a private investigator should be normatively established, with its own principles, methods, legal status, and cooperation with law enforcement agencies. Justifying the need for legislative regulation, the authors point to the principles that should serve as the foundation for private detectives.

The authors emphasize the importance of the interaction of private detectives with state law enforcement agencies for the effective fight against criminal offenses and identify four categories of interaction: legal cooperation, technical cooperation, information field and operational interaction, and support.

International norms are crucial conditions for the legal regulation of private detective activities in the country. In the context of global practices, the authors note the commonality of principles, goals, and objectives of private detective activities, but they also recognize the existence of national peculiarities regulated by the legislation and legal system of each state.

Additionally, in this article, the authors provide a legal description of the legal status of a private detective and develop recommendations for utilizing the results of their work in the field of criminal procedure.

Keywords: *private detective, criminal proceedings, private detective work, law enforcement agencies, security.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_227

Кіріспе

Соңғы онжылдықта елімізде болып жатқан түбегейлі өзгерістер құқықтың барлық салаларының билік құрылымдарының шешімдері мен әрекеттерімен толық ойластырылмаған, сол себепті, қоғамда бірқатар

оң және теріс өзгерістер тудырды. Мемлекет қалыптасқан жағдайды тұрақтандыру үшін түрлі бағдарламаларды ұсынуда, алайда бұл бағдарламалар көп жағдайда практикалық тұрғыда нақты нәтиже бермейді, қылмыстық ахуал күрделеніп, мемлекетіміздің

ұлттық қауіпсіздігінің негізгі мәселелерінің біріне айналуда.

Заманауи отандық ғылым Қазақстанның құқықтық және демократиялық мемлекет болып қалыптасуы мен дамуы жолында алдына қойған жаңа міндеттерін шешуді, қоғамға, жеке адамның өмірі мен мемлекетке қатысты мәселелерді тек заңды құралдар мен әдістер арқылы шешу жолдарына мақсатты түрде қол жеткізуде.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» ҚР Жарлығында «мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп республикада жеке детективтік қызмет институтын енгізу туралы ұсыныстар беру» туралы 10-тармаққа баса назар аударды².

Қазіргі уақытта жеке детективтік қызмет қылмыстық іс жүргізу заңнамасында да, құқық қорғау органдарының алдында тұрған міндеттердің ішінде де өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жеке детективтің адам мен азаматтың, қоғам мен мемлекеттің құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге қатысуы мен олардың құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылы қылмысқа қарсы күресте тиімді алғышарттар жасайды.

Соңғы онжылдықта біздің елде болып жатқан түбегейлі өзгерістер құқықтың барлық салаларының билік құрылымдарының шешімдері мен әрекеттерімен толық ойластырылмағандықтан, мемлекетіміздің қазіргі қоғамында бірқатар оң және теріс өзгерістер тудырды. Мемлекет қалыптасқан жағдайды тұрақтандыру үшін түрлі бағдарламаларды ұсынғанымен, бұл әрекеттер әрдайым оң нәтиже бермеді, соның нәтижесінде, қылмыстық ахуал күрделене түсіп, мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі проблемаларының біріне айналды.

Қалыптасқан шарттарға сәйкес, заманауи отандық ғылым Қазақстанның адамның және мемлекеттің өміріне қатысты мәселелерді тек заңды құралдар мен әдістермен мақсатты түрде реттеуге қол жеткізуге бағытталған құқықтық және демократиялық мемлекетін құру мен дамытуда алдына қойған жаңа міндеттерді шешеді.

Жеке детективтік қызметтің тікелей субъектілерінің құқықтық жағдайы мен әлеуметтік қорғалу мәселелерін зерттеуге бай-

ланысты мәселелер жеке детективтердің қызметіндегі айтарлықтай маңызы бар тақырыптардың бірі. Сондай-ақ, жеке детективтік құрылымдар қызметінің құқықтық негіздерін зерделеу мен зерттеуді және қазіргі күрделі жағдайларда қылмыстың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың жаңа әлеуметтік-құқықтық нысаны ретінде жеке детективтік құрылымдардың құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл процестері мен тетіктерін одан әрі жетілдірудің негізгі қағидаттарын зерделеу де маңызды мәселелер қатарында екенін айтып өткеніміз жөн.

Материалдар мен әдістер

Аталған мақаланы дайындау кезінде келісім-шарттық зерттеулер, нормативтік талдау, жүйелік талдау және мета-талдау әдістері пайдаланылды. Бұл нормалар мен қағидаттарды анықтау мақсатында отандық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін талдауға; заңнаманың нақты нормалары мен ережелерін егжей-тегжейлі зерделеу, оларды түсіндіру және құқықтық мәселелерді шешуге ықпал етуге; жалпы тенденцияларды анықтау мақсатында оның әртүрлі құрамдас бөліктерінің байланыстары мен әсерін қоса алғанда, құқықтық жүйені тұтастай зерттеуге, сондай-ақ нәтижелерді қорытындылауға мүмкіндік берді. Мақалада қарастырылып отырған мәселелерді зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілеріне талдау жүргізілді.

Талқылау. Нәтижелер

Тарихи-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістердің ерекше рөлі, ең алдымен, бірнеше жылдар бойы заңнамада жеке детективтік қызметті реттейтін құқықтық нормалардың жоқтығына байланысты. Мұндай жағдайларда қылмыстық, әкімшілік құқық саласындағы отандық заңнаманы талдау жеке детективтердің қызметіне байланысты қоғамдық қатынастарды реттеудің қолайлы құралдарын іздеудің қажетті бағыты болып көрінеді. Дамыған елдердегі жеке детективтік қызмет бұрыннан реттелген, біз мұны алыс және жақын шет елдердің тәжірибесінен көріп отырмыз, өйткені жеке детективтерге үміткерлерге заңнамалық деңгейде анықталған құқықтық талаптар бар, жеке детективтің қызметтері

² «Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы № 1039 Жарлығы: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001039_\(дата_обращения_10.11.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001039_(дата_обращения_10.11.2023))

сұранысқа ие және жеке және заңды тұлғалардың тиімді қорғалуына ықпал етеді.

Алыс және жақын шетелдердің тәжірибесі елдің құқығын жақсырақ білуге мүмкіндік береді, өйткені бұл құқықтың өзіндік ерекшеліктері басқа жүйелермен салыстырғанда ерекше анықталады [1, 55-58 б.].

Тарихи фактілер жеке детективтік және қорғаушылық қызметтің түп тамыры ежелден бастау алатынын айқындайды: оның негіздері әртүрлі халықтарды зерттеудің ежелгі әдістері мен дәстүрлерінен, Рим преторларының жарлықтарында және ортағасырлық инквизицияның қызметінде кездеседі. Кейіннен мемлекеттің пайда болуымен ашу және тергеу функциясын мемлекет пен олардың субъектілерінің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау негізгі міндеті болып табылатын арнаулы мемлекеттік органдар алады [2, 8 б.].

Жеке агенттік алғаш рет Батыс Еуропада Францияда пайда болды және оны 1834 жылы полиция бастығы Сюртэ Эжен Франсуа Видок құрды, детективтік кеңсе «Өнеркәсіп пен сауда мүдделері үшін тергеу бюросы» деп аталды. Бір жылдан кейін бюро абоненттерінің саны 4 мыңға жетті. Олар саудагерлер, банкирлер, өнеркәсіпшілер болды. Сондай-ақ бюро несиелік қабілеттілікті орнатумен байланысты емес тапсырмаларды орындаумен айналысты. Ол полиция таба алмаған ұрыларды іздеді және зинақорлық жасады деген күдікке ілінгендердің мінез-құлқын бақылап отырды [3, 87 б.].

Бельгияда детективтер биліктің, клиенттердің немесе үшінші тараптардың өтініші бойынша көрсетуі керек кәсіби жеке куәлікке ие.

Іздеу процесінің басталуы алғаш рет IV ғасырда канондық құқықта арнайы органдар түрінде пайда болды. Сонымен бірге шіркеу тергеуді дін мен шіркеу қызметіне қарсы жасалған қылмыстарды ашу үшін қолданды. Мысал ретінде испан инквизициясының тарихын келтіруге болады, іздеу жүргізілген кезде, еретиктердің ізіне түсіп, кейін оларға жаза қолданылатын [4, 980 б.].

Испанияда жеке детективтердің қызметі 1992 жылғы 30 шілдедегі № 23/1992 Қауіпсіздік туралы Заңмен («Ley de Seguridad privada») және № 2364/94, № 2364/94 Жеке қауіпсіздік мәселелерін реттеу – «Reglamento de Seguridad Privada» Корольдік Жарлығымен реттеледі. Детек-

тивтік қызметпен айналысуға рұқсатты Ішкі істер министрлігі береді.

Ұлыбританияда жеке детективтердің қылмыстарды ашуға және тергеуге қатысуын мемлекет жәбірленушінің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау мақсатында жеке тергеу қызметін жандандырудың нақты тәсілдерінің бірі ретінде қарастырды. Қылмыстық сот ісін жүргізуде ұсынылатын жеке тергеу қызметтерінің кең мүмкіндіктерін ескере отырып, 1888 жылы Англияда арнайы Жеке тергеу туралы заң қабылданады. Оған сәйкес округтік сотқа жүгінген кез келген жеке тұлға жеке іздестіруді өз бетінше жүзеге асыру құқығына рұқсат ала алады [5, 39 б.].

Жеке детективтік қызметті мемлекетімізде бастау алуға дайын тұрған, бірақ заңнамалық деңгейде қабылданбаған бірқатар заңдардың бірегейіне жатқызуға болады.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау елде басталған құқықтық реформаның қисынды жалғасы болары сөзсіз. Бүгінде жеке детектив мамандығының қазірдің өзінде бар мамандық екендігін Қазақстан Республикасының Ұлттық классификаторында (Қазақстан Республикасының мемлекеттік техникалық реттеу жүйесі) «Азаматтар мен меншікті қорғауды жүзеге асыратын қызметтердің қызметкерлері» атты 54-19 бөлімінен көре аламыз. Бұл бөлімде 5419-1 «Жеке детективтер» мамандығы қарастырылған³, демек олар бар болғанымен, олардың құқықтық мәртебесін бекітетін құқықтық регламент жоқ.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабының 2-тармағына сәйкес «Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар...»⁴. Осыған орай, жеке детективтің мақсаты – клиенттердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау. Жеке детективтер басқа құқық қорғау органдарымен қатар қоғамдық тәртіпті сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша маңызды функцияларды жүзеге асырады еді.

В.И.Козлов «соттың жеке детективтік қызметі – жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ оларға осы мақсаттар үшін арнайы құрылған, келісімшарттық негізде жұмыс істейтін, заңға сәйкес және тұрақты түрде арнайы күштерді, құралдар мен әді-

³ Қазақстан Республикасының Ұлттық классификаторы // ҚР ҰК 01-2017 <https://www.skcu.kz/media/files/National-Classification-of-Occupations.pdf>. (дата обращения 12.11.2023)

⁴ Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 ж. Конституциясы https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution

стерді қолданатын мемлекеттік емес кәсіпорындардың басқа да қызметтерін көрсету жөніндегі қызмет» деп атап өтті белгіленген тәртіпті сақтау» деп санайды [6, 16 б.].

А.Ю.Шумилов «жеке тергеу қызметін қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізу саласында қызметтер көрсету арқылы жүзеге асырылатын арнайы күштер мен құралдарды пайдаланатын мемлекеттік емес субъектілердің (жеке тергеушілер мен ұйымдардың) заңға негізделген және құқықтық нысанда киінген қызметі ретінде» айқындайды [7, 21 б.].

А.В.Агутин Жеке детективтік қызмет деп «жеке және заңды тұлғаларға олардың жеке меншігін немесе өзге де заңды мүдделерін қорғау мақсатында сыйақы үшін қызмет көрсету бойынша арнайы рұқсаты бар іс-қимылдар жиынтығын» түсінеді [8, 80 б.].

В.Г.Семенов «жеке детективтік қызметті заңды және жеке тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында ақылы шарттық негізде қызмет көрсету бойынша заңда көзделген, лицензияланатын қызмет түрі ретінде» айқындайды [9, 25 б.].

В.Б.Белорусов «Жеке детективтік қызметті жеке азаматтар мен ұйымдарға жеке детективтер тарапынан заңи сипаттағы және азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау, мемлекеттік рұқсаттың арнайы саласы негізінде ұйымдастыру мақсатында жүзеге асырылатын күзет-іздеу қызметтерін көрсетуден тұратын құқық қорғау қызметінің әдістерінің бірі ретінде қарастырады» [10, 32 б.].

Жеке детективтік қызмет олардың қызметін реттейтін белгілі бір қағидаттарға негізделуі тиіс. Ол қағидаттарға мыналарды жатқызуға болады:

1) заңдылық, яғни жеке детектив өз қызметін жүзеге асыру кезінде нормативтік-құқықтық актілердің барлық талаптарын сақтауға міндетті;

2) адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, конституциялық құрылысты, қоғамдық адамгершілікті және қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын өзге де мүдделерін бұзуға жол бермеу;

3) құпиялылық, яғни жеке детектив Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жауап алу (сұрау салу) жағдайларын қоспағанда, детективтік қызметтер көрсету

барысында өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге құқығы жоқ, ал детективтік қызметтер көрсету барысында өзіне белгілі болған мәліметтерді жария еткен жағдайда жауапкершілікке тартылады;

4) қадағалау және бақылау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының лауазымды адамдарының жеке детективтердің қызметіне заңсыз актілер шығару және олардың қызметіне кедергі келтіретін заңсыз тапсырмалар беру арқылы заңсыз араласуы жауаптылыққа әкеп соғады.

Аталған заңның қабылдануы туралы мәселелер бірнеше онжылдықтар бойы талқыланып жатқаны жасырын емес. Десе де, жеке детективтік қызмет институтын Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевты құқық қорғау органдарын реформалау мәселесі жөніндегі кеңесте енгізуді ұсынғанын естен шығармағанымыз жөн.

Жеке детективтік қызмет қосымша мемлекеттік салымдарсыз азаматтарға құқықтық көмек көрсету мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Берілген заңнаманы дұрыс дамыта отырып, іске асыру үшін оны орындау саясатын мақсатты және әдістемелік жүргізуге мүмкіндік беретін қуатты ұйымдастырушылық-әдістемелік қамтамасыз етуді құру қажет.

Қазақстан Республикасының заң ғылымында жеке детективтік қызмет заңнамалық деңгейде де, теориялық тұрғыдан да зерттелмеген. Бүгінде институт алғаш рет құқықтық аренада да, ұлттық деңгейде де қарастырылып жатыр. Ал бұл мәселе қылмыстық процестің міндеттерін шешу үшін қылмыстық істер бойынша жеке детективтік қызметтің нәтижелерін пайдаланудың құқықтық тетігін құруға ықпал ететіні анық.

Құқықтық және экономикалық ұстаным тұрғысынан жеке детективтік қызметті кәсіби ұйымдастыруға және басқаруға, олардың құқық қорғау органдарымен қылмыстық құқық бұзушылықтардан сақтандыру және оларды ескерту бойынша өзара іс-қимылын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін іске асыру тетігімен байланысты мәселелерді шешуден тұратын проблема туындады.

Қазіргі таңдағы заңсыз жеке іздеуді жүзеге асыратын субъектілер санының өсуі клиент үшін жағымсыз салдарға әкелуі әбден мүмкін. Мұндай жағдайларды болдырмау үшін жеке детективтің құқықтық жағдайын реттеп, сондай-ақ олардың қылмыстық процесс

саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет. Мемлекеттік емес құқық қорғау органдарының жеке детективтері күн сайын өздерінің кәсіби деңгейлерін кеңейтеді, азаматтарды, қоғамды және мемлекетті қорғауға бағытталған, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекеттерге байланысты кез келген саладағы әртүрлі халықаралық конференцияларға қатысады, халықаралық қауымдастықтар мен ұйымдарға бірігіп, қылмысқа қарсы іс-қимылдың әртүрлі аспектілерін сынайды.

Жеке детектив міндетті түрде мемлекеттік құқық қорғау органдарымен өзара әрекетте болуы тиіс, бұл бірлескен іс-шараларды жоспарлауға және өткізуге, ақпарат алмасуға мүмкіндік береді, әрі қылмыстық құқық бұзушылықтардың ашылуын айтарлықтай жақсартуға жағдай жасайды. Жеке детективтің құқық қорғау органдарымен осындай өзара әрекеттесуін төрт санатқа бөлуге болады:

Бірінші санатқа құқықтық ынтымақтастық жатады:

- жеке детективтерге атыс және газ қаруын уақытша пайдалануға лицензиялар мен рұқсаттар алу және беру құқығы;

- жеке детективтердің сатып алудың, есепке алудың, сақтаудың және алып жүрудің құқықтық тәртібін ҚР Үкіметі белгілейтін арнайы құралдарды қолдану құқығы;

- детективтің құқық тәртібін қамтамасыз етуде, оның ішінде шарттық негізде құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасау құқығы.

Екінші санатқа техникалық ынтымақтастық жатады:

- азаматтардың өмірі мен денсаулығына және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін бейне - және аудиожазбаны, кино - және фототүсірілімді, техникалық және өзге де құралдарды, сондай-ақ жедел радио және телефон байланысы құралдарын бірлесіп қолдану.

Үшінші санатқа ақпараттық өріс жатады:

- құқық қорғау органдары мен жеке детективтер арасында ақпарат, қандай да бір мәліметтер беру туралы шарт жасасу;

- өзара кеңестер мен ұсыныстар беру, сондай-ақ пайдалы техникалық және күштік көмек көрсету мүмкіндігі.

Төртінші санатқа жедел өзара әрекеттесу және қолдау кіреді:

- жасырын тергеу әрекеттерін қоса алғанда, бірлескен жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу, анықтамаларды бірлесіп ұсыну, материалдарды, заттарды, құжаттарды зер-

делеу, құрылыстарды, үй-жайларды және басқа да объектілерді сырттай қарау, қажетті жедел ақпарат алу үшін бақылау.

Жеке детективтің жұмысын қадағалауды прокуратура өкілдері жүзеге асыратын болады. Жеке детективтің сақтандыру және алдын алу шараларын үйлестіру саласындағы қызметі құқық қорғау органдарымен, ең алдымен Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігімен және прокуратурамен заңнаманы қатаң сақтауға негізделетін болады.

Егер мемлекет осы заңды қолдайтын болса, онда біз бұл мемлекеттік емес құқық қорғау қызметі кәсіби қызметте мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар арасында бәсекелестік тудырады деген ойға жол береміз. Әрине, детективтің қызметі адвокатура, нотариаттық қызмет және т.б. басқа мемлекеттік емес органдар сияқты лицензиялануы керек. Лицензия беруді бақылауды Ішкі істер министрлігі жүзеге асыратын болады.

21 ғасырда мемлекеттік емес құқық қорғау жүйесінің субъектісі ретінде қазіргі мемлекеттің құқық қорғау органдарының механизмінде жеке детективтік қызметтің маңыздылығы артып келеді. Жеке детективтік қызметті шет елдердің тәжірибесіне сүйене отырып қарастыратын болсақ, ол құқық қорғау жүйесіне берік еніп, өзінің маңыздылығын анықтай отырып, қылмыстылықпен және басқа да заңсыз қолсұғушылықтармен күресуге, азаматтарды, қоғамды және мемлекетті қорғауды жүзеге асырауға қабілетті деп айта аламыз.

Заңнаманы, ұлттық және шетелдік процессуалдық әдебиеттерді, сонымен қатар тәжірибені зерттеудің нәтижесінде, мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметкерлері сияқты, қылмыстық процесс қатысушылары да жеке детективтің қызметіне мұқтаж болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Қылмыстық процесте дәлелдемелерді жинау және ұсыну жөніндегі құқықты іске асыру үшін оны қылмыстық процестің қатысушысы ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде процессуалдық бекіту және «Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» ҚР Заңын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет. Өйткені жеке детективтің құқықтық жағдайы және қызмет көрсетуі заңнамалық бекітуге байланысты болады. Бұл субъектінің қызметтері клиентпен оның арасында жасалатын шартта көрсетілуі тиіс. Сондықтан, біз көріп отырғанымыздай, мемлекеттік емес орган ретіндегі

құқық қорғау қызметіндегі жеке детективтің нәтижелері дәлелдеу процесінде үлкен маңызға ие болуы мүмкін, бұл заңды және негізделген қорытынды іс жүргізу шешімдерін қабылдауға ықпал етуі мүмкін.

Осылайша, жеке детективтік қызметтің, атап айтқанда жеке детективтің құқықтық жағдайын реттейтін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру мәселелері бүгінде өзекті болып табылады және жоғары деңгейдегі шешімдерді, сондай-ақ оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді талап етеді. Жеке детективтің тиімділігін арттыру және беделін нығайту осы паллиативтік мәселелерді шешуге байланысты болады. Осыған орай, мемлекеттік құқық қорғау органдары мен жеке детективтік қызмет түріндегі мемлекеттік емес органдар арасындағы өзара іс-қимылды күшейтуге ықпал ететін қосымша нысандар мен әдістерді әзірлеу және енгізу қажет.

Мәселен, жеке детектив ұсынған мәліметтер мен нәтижелер сотқа дейінгі тергеп-тексеру және қылмыстық істі сотта қарау процесінде пайдаланылуы мүмкін. Барлық іс-әрекеттер мен ұсынылған мәліметтерді қылмыстық істі дәлелдеу және шешу процесінде осы нәтижелерді пайдалану үшін қылмыстық процесті жүргізуші орган (судья, прокурор, тергеуші, анықтаушы) дұрыстығы мен жол берілушілігі тұрғысынан бағалауға тиіс.

Осылайша, жеке детективтің азаматтар мен ұйымдарға, ең алдымен жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін, олардың меншігін қамтамасыз етуге және қорғауға бағытталған қызметтерді көрсетуі ұлттық заңнамада да, халықаралық нормаларда да қатаң сақталуы керек.

Ұлттық масштабтағы ерекше маңыздылығы болып, «Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Заңды қабылдау кезінде мемлекет азаматтар мен ұйымдарға жеке детективтік қызмет көрсетуге байланысты экономикалық және әлеуметтік-құқықтық шындықты, қоғамдық қатынастардың даму жағдайлары мен деңгейін ескеруі тиіс екендігі танылады. Мемлекет ұлттық құқықтық жүйеде қолданатын халықаралық нормалар мен стандарттар Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызметті құқықтық реттеу шарттарының бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Егер біз халықаралық ауқымдағы маңыздылықты қарастыратын болсақ, онда жеке детективтер қызметінің принциптері, мақсаттары мен міндеттері бүкіл әлемде бір-

дей, бірақ әр мемлекетте заңнамамен және құқықтық жүйемен реттелетін өзіндік ерекшелік бар екендігін байқаймыз. Осы заңды іске асыру нарықтың осы сегментінде қызмет көрсету сапасын едәуір жақсартады, азаматтардың құқықтарына ғана әсер етіп қоймай, құқық қорғау органдарының жұмысын жеңілдетуге де көмектеседі.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» заңның қабылдануынан әлеуметтік әсер де болады. Құқық қорғау жүйесін реформалауға байланысты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің едәуір бөлігі жас кезінде отставкаға, зейнетке шығады, осыған байланысты олар өздерінің кәсіби дағдыларын, тәжірибесін, білімдерін сабақтас салада қолдана алар еді.

Бүгінгі таңда қоғамда жеке детективтік қызметтің, атап айтқанда жеке детектив сияқты кәсіптің маңыздылығы мен басымдығы туралы сананы қалыптастыру қоғамда азаматтардың құқық қорғау органдарына деген сенімін арттыруға мүмкіндік береді.

Мұның бәрі болашақ маманның кәсіби өзін-өзі анықтауында өзіндік анықтамалық және нұсқаулық ретінде әрекет ететін жеке детективтік қызметтің маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасы мемлекетінің алдында тұрған жоспарланған міндеттерді шешу жүйелілікті талап етеді, бұл жеке детективтік қызмет саласындағы ғылыми-негізделген ұсынымдарды әзірлеу үшін талдау жүргізуге мүмкіндік береді және Қазақстанның инновациялық әлеуетін жақсартады, сондай-ақ экономикалық перспективалықты арттыруға мүмкіндік береді, бұл кәсіби салада жеке детектив көрсететін осындай қызметтерге өзінің сұранысын растайды. Оны жүзеге асыру үшін (мемлекеттік және мемлекеттік емес) құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықты кеңейтуді жоспарлау қажет.

Қорытынды

Осы мақаланы қорытындылай келе, келесідей негізгі нәтижелерге қол жеткіздік:

1. Заңнаманы, ұлттық және шетелдік процессуалдық әдебиеттерді, сонымен қатар тәжірибені зерттеудің нәтижесінде, мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметкерлері сияқты, қылмыстық процесс қатысушылары да жеке детективтің қызметіне мұқтаж бола алады деген қорытынды жасауға болады.

2. Жеке детективтік қызметті заңнамалық деңгейде қолдану тетігінің қажеттілігі, атап

айтқанда жеке детективтің құқықтық мәртебесін, жеке іздеумен заңсыз айналысатын адамдардың жауапкершілігін, мұндай қызметтің мәні мен шектерін бекіту керек. Егер заңнамалық деңгейде бекітілмесе, бұл клиент үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін, сонымен қатар олардың қылмыстық процесс саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет.

3. Қазіргі жағдайда жеке детективтік қызметті пайдалануды зерттеу нәтижесінде жеке детективтік қызметтің оң даму тенденциялары және олардың тиісті кәсіби қызметтерді көрсету нарығындағы бәсекеге қабілеттілігіне байланысты оның құрылымы анықталады.

Өзінің мәні бойынша жеке детективтік қызметтің бірнеше ерекшеліктері бар: біріншіден, ол жеке азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында жүзеге асырылады, бұл оның құқық қорғау бағытын анықтайды. Екіншіден, жеке детективтік қызметті жеке кәсіпкерлікке тән барлық элементтері бар коммерциялық қызмет ретінде анықтауға болады.

Жеке детективтік қызметтің мәні – еліміздегі әлеуметтік-экономикалық қатынастардың дамуы жағдайында жеке қауіпсіздік қызметі нарығындағы қажеттілікке байланысты туындаған кәсіпкерлік (мемлекеттік емес) қызметтің ерекше категориясы болып табылады. Жеке детективтік қызметтің мазмұны құқық қорғау сипатындағы және ішкі істер органдарының арнайы рұқсаты бар ерекше тәсілдер мен құралдардың көмегімен жүзеге асырылатын арнайы қызметтер кешенін ұсыну болып табылады.

«ҚР Жеке детективтік қызметі туралы» ҚР Заңының жобасында жеке детективтің қызмет көрсетуінің толық тізбесі көрсетілгеніне қарамастан, детективтік қызмет көрсету туралы шарт бойынша жеке детективтер детективтік іс-шаралардың мынадай түрлерін жүзеге асырады:

1) жеке әңгіме;

2) жеке немесе заңды тұлғалардан анықтамаларды, сипаттамаларды, өзге де құжаттарды сұрату.

Жеке детективтік қызметті шартты түрде төрт бағытқа бөлуге болады, мысалы:

а) ақпараттық қызмет:

- процеске қатысушылармен шарттық негізде азаматтық істер бойынша мәліметтер жинау;

- нарықты зерделеу, іскерлік келіссөздер үшін ақпарат жинау, кредитке қабілетсіз немесе сенімсіз іскер серіктестерді анықтау;

- жосықсыз бәсекелестік, сондай-ақ коммерциялық құпияны құрайтын мәліметтерді жария ету жағдайларын анықтау;

- жеке азаматтар туралы жеке басын сипаттайтын өмірбаяндық және басқа да деректерді анықтау.

б) іздестіру қызметі:

- хабар-ошарсыз кеткен азаматтарды іздестіру;

- азаматтардың немесе кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың жоғалтқан мүлкін іздеу.

в) құқық қорғау қызметі:

- бұқаралық іс-шаралар өткізілетін орындарда тәртіпті қамтамасыз ету;

- меншіктегі, иеліктегі, пайдаланудағы, шаруашылық жүргізудегі, жедел басқарудағы немесе сенімгерлік басқарудағы мүлкіті қорғау;

- күзет-өрт дабылы құралдарын жобалау, монтаждау және пайдалану қызметі.

г) анықтамалық қызмет: заңсыз қол сұғушылықтан заңды қорғау мәселелері бойынша клиенттерге кеңес беру, ақпараттандыру және ұсыныстар дайындау және т.б.

4. Жеке детективтік қызметтің құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылын зерттеу нәтижесінде құқық қорғау органдарымен қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жеке детективтердің толыққанды құқықтық негізін беру мақсатында қоғамдық тәртіпті және қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қорғау жөніндегі өзара іс-қимыл және ынтымақтастық туралы шарттар негізінде ынтымақтастық жасау ұсынылды.

Жеке детективтік қызметтің қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылы, өзара әрекеттестіктің негізгі қағидаттарын, жеке детективтердің құқықтары мен міндеттерін, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға қатысудың әлеуметтік кепілдіктерін бекіту қажет. Осылайша, өзара әрекеттестіктің келесі негізгі принциптерін жатқызуға болады, мысалы, заңдылық, келісімділік, еріктілік, тараптардың өзара құрметі, қатысушылардың кәсібилігі. Қатысушының кәсібилігі принципі жеке детективтік қызмет қызметкерлеріне көбірек қатысты, өйткені өзара әрекеттесу кезінде оларға қажетті өкілеттіктерді (ақылға қонымды шектерде) ұсынған жөн.

5. Мемлекеттік емес жеке детективтік қызмет мемлекеттік емес құқық қорғау қызметінің бір түрі болып табылады және бірқатар негізгі белгілерге ие:

а) ол заңда көзделген заңдық ықпал ету шараларын (жолын кесу, алдын алу және әкімшілік-процестік қамтамасыз ету) қолдану арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін;

ә) қолданылатын ықпал ету шаралары заңның немесе өзге де құқықтық актінің (мысалы, шарттын) ережелеріне қатаң сәйкес келуге тиіс;

б) ол заңда белгіленген тәртіппен құқық қорғау қызметіне тән принциптерге қатаң сәйкестікте, ең алдымен, мемлекеттік тіркеуден өткен және осы қызметті жүзеге асыруға лицензия алған адамдарға жүктелетін белгілі бір рәсімдерді сақтай отырып жүзеге асырылады.

Біздің ойымызша, заңнамалық базаның, лицензиялаудың, өзара іс-қимылдың және бақылаудың тиімділігін арттыруға бағытталған жеке детективтік қызмет саласын

жетілдіру бойынша ұсынылған ұсыныстар детективтік құрылымдар үшін кадрларды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру бойынша мемлекеттік емес детективтік құрылымдардың, қауіпсіздік қызметтерінің және мемлекеттік емес білім беру мекемелерінің жұмыс істеуін жақсартуға ықпал ететін болады.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануы құқықтық реформаның заңды жалғасы болып, бізді заманауи әлемдік стандарттарға жақындата түседі. Бұл ұлттық заңнамаға құқықтық мағына береді, әрине, шетелдік тәжірибеге ойланбастан еруге болмайды, бірақ заңнамадағы өзгерістердің бар-жоғын ескеру және түсіну керек.

ӘДЕБИЕТ

1. Гуревич П.С. Мир философии: исходные философские проблемы, понятия и принципы. Ч. 1. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с.
2. Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. – Владивосток: ДВГУ, 1983. – 187 с.
3. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. – Алматы: «Жеті жарғы», 1995. – 432 с.
4. Льюренте Х.А. История испанской инквизиции / Пер. с фр. – М.: Ладомир, 1999. – 1424 с.
5. Уолкер Р. Английская судебная система. – М.: Юрид. лит., 1980. – 631 с.
6. Козлов В.И. Административно-правовое регулирование частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 160 с.
7. Шумилов А.Ю. Частное детективное и охранное право. – М.: Норма-ИНФРА.М, 1999. – 43 с.
8. Агутин А.В. Правовые и тактические аспекты частной сыскной и охранной деятельности: Дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 1996. – 309 с.
9. Семенов В.Г. Частная детективная деятельность при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 192 с.
10. Белорусов В.Б. Административно-правовой статус негосударственных субъектов правоохранительной деятельности в Российской Федерации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2005. – 44 с.

REFERENCES

1. Gurevich P.S. Mir filosofii: iskhodnyye filosofskiyе problemy, ponyatiya i printsipy. CH. 1. – М.: Politizdat, 1991. – 672 s.
2. Turchin D.A. Teoreticheskiye osnovy ucheniya o sledakh v kriminalistike. – Vladivostok: DVGU, 1983. – 187 s.
3. Torval'd YU. Sto let kriminalistiki. – Almaty: «Zhetí zharǵy», 1995. – 432 s.
4. L'orente KH.A. Istoriya ispanskoy inkvizitsii / Per. s fr. – М.: Ladomir, 1999. – 1424 s.
5. Uolker R. Angliyskaya sudebnaya sistema. – М.: Yurid. lit., 1980. – 631 s.
6. Kozlov V.I. Administrativno-pravovoye regulirovaniye chastnoy detektivnoy i okhrannoy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii: Dis. ... kand. yurid. nauk. – М., 1999. – 160 s.
7. Shumilov A.YU. Chastnoye detektivnoye i okhrannoye pravo. – М.: NORMA-INFRA.M, 1999. – 43 s.
8. Agutin A.V. Pravovyye i takticheskiye aspekty chastnoy sysknoy i okhrannoy deyatel'nosti:

Dis. ... kand. jurid. nauk. - N. Novgorod, 1996. – 309 s.

9. *Semenov V.G. Chastnaya detektivnaya deyatel'nost' pri rassledovanii prestupleniy. - M.: Yurlitinform, 2006. – 192 s.*

10. *Belorusev V.B. Administrativno-pravovoy status negosudarstvennykh sub'yektov pravookhranitel'noy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii: Avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk. - M., 2005. – 44 s.*

РОЛЬ ПРАВА ЕАЭС В ДЕКАРБОНИЗАЦИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ И УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Толочко Ольга Николаевна

*Главный научный сотрудник отдела исследований в области государственного строительства и международного права Института правовых исследований Национального центра законодательства и правовых исследований Республики Беларусь, доктор юридических наук, доцент;
Республика Беларусь, г. Минск; e-mail: o.tolochko@mail.ru*

Аннотация. В статье анализируются актуальные проблемы совершенствования норм права ЕАЭС, направленных на декарбонизацию энергетических систем государств-членов. Исследование выполнено с использованием общих и специальных методов научного познания, включая формально-логический, метод сравнительного правоведения и др. Содержатся предложения по совершенствованию норм права ЕАЭС и законодательства Республики Беларусь, в частности, включение в Закон Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» 1992 г. особой статьи 57.1 «Углеродные единицы и углеродный рынок». Автор отмечает позитивный опыт Республики Казахстан в области декарбонизации экономики и делает вывод о целесообразности его использования в Республике Беларусь и в масштабах ЕАЭС. Подчеркивается целесообразность повышения эффективности интеграционного права ЕАЭС, в том числе, посредством закрепления международных обязательств государств-членов в виде целевых количественных показателей по внедрению возобновляемых источников энергии и по обеспечению доступа к общим электрическим сетям. Предлагается также установить обязательства государств-членов принимать и реализовывать планы по обеспечению энергоэффективности с установлением целевых показателей и представлением отчётов по их выполнению. По мнению автора, для обеспечения имплементации указанных мер необходимо закрепить декарбонизацию, развитие возобновляемой энергетики и повышение энергоэффективности в качестве целей ЕАЭС в Договоре о ЕАЭС либо в особом Приложении к нему. Результаты исследования могут быть применены в законодательной и правоприменительной практике ЕАЭС, Республики Беларусь и других государств – членов ЕАЭС.

Ключевые слова: право ЕАЭС, декарбонизация, энергетические системы, климатическая повестка, углеродные квоты, углеродные единицы, международные обязательства, устойчивое развитие.

THE ROLE OF EAEU LAW IN THE DECARBONIZATION OF ENERGY SYSTEMS OF THE MEMBER STATES AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY

Tolochko Olga Nikolaevna

*Chief Researcher of the Department of Research in the Field of State Building and International Law of the Institute of Legal Research of the National Center for Legislation and Legal Research of the Republic of Belarus, Doctor of Law, Associate Professor;
Republic of Belarus, Minsk, e-mail: o.tolochko@mail.ru*

Abstract. The article analyzes current problems of improving the rules of law of the EAEU aimed at decarbonizing the energy systems of the member states. The research was carried out using general and special methods of scientific knowledge, including formal-logical, the method of comparative law, etc. It contains proposals for improving the norms of law of the EAEU

and the legislation of the Republic of Belarus, in particular, the introduction to the Law of the Republic of Belarus “On Environmental Protection” of 1992 special article 57.1 “Carbon units and carbon market”. The author notes the positive experience of the Republic of Kazakhstan in the field of decarbonization of the economy and concludes that it is advisable to use it in the Republic of Belarus and throughout the EAEU. The expediency of increasing the efficiency of the EAEU integration law is emphasized, including by consolidating the international obligations of the member states in the form of quantitative targets for the introduction of renewable energy sources and for ensuring access to common electrical networks. It is also proposed to establish obligations for Member States to adopt and implement energy efficiency plans, setting targets and reporting on their implementation. According to the author, in order to ensure the implementation of these measures, it is necessary to consolidate decarbonization, the development of renewable energy and increasing energy efficiency as the goals of the EAEU in the Treaty on the EAEU or in a special Appendix to it. The results of the study can be applied in the legislative and law enforcement practice of the EAEU, the Republic of Belarus and other member states of the EAEU.

Keywords: EAEU law, decarbonization, energy systems, climate agenda, carbon quotas, carbon units, international obligations, sustainable development.

ЕАЭО ЗАҢЫНЫҢ МҮШЕ-МЕМЛЕКЕТТІК ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ КАРБОНДАНУДАУ ЖӘНЕ ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Ольга Николаевна Толочко

Беларусь Республикасының Ұлттық заңнама және құқықтық зерттеулер орталығы Құқықтық зерттеулер институтының мемлекеттік құрылыс және халықаралық құқық саласындағы зерттеулер бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, доцент; Беларусь Республикасы, Минск қ., e-mail: o.tolochko@mail.ru

Аннотация. Мақалада мүше мемлекеттердің энергетикалық жүйелерін декарбонизациялауға бағытталған ЕАЭО құқық нормаларын жетілдірудің өзекті мәселелері талданады. Зерттеу ғылыми танымның жалпы және арнайы әдістерін, оның ішінде формальды-логикалық, салыстырмалы құқық әдісін және т.б. пайдалана отырып жүргізілді. Онда ЕАЭО құқық нормаларын және Беларусь Республикасының заңнамасын, атап айтқанда, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар бар. Беларусь Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» 1992 жылғы Заңына кіріспе. 57.1 арнайы бап «Көміртегі бірліктері және көміртегі нарығы». Автор Қазақстан Республикасының экономиканы декарбонизациялау саласындағы оң тәжірибесін атап өтіп, оны Беларусь Республикасында және бүкіл ЕАЭО аумағында қолдану орынды деген қорытындыға келеді. ЕАЭО интеграциялық заңнамасының тиімділігін арттырудың, оның ішінде жаңартылатын энергия көздерін енгізу және ортақ электр желілеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету бойынша сандық көрсеткіштер түріндегі мүше мемлекеттердің халықаралық міндеттемелерін шоғырландыру арқылы мақсатқа сай екендігі атап өтілді. Сондай-ақ мүше мемлекеттерге энергия тиімділігін арттыру жоспарларын қабылдау және іске асыру, мақсатты көрсеткіштерді белгілеу және олардың орындалуы туралы есеп беру бойынша міндеттемелерді белгілеу ұсынылады. Автордың пікірінше, аталған шаралардың орындалуын қамтамасыз ету үшін ЕАЭО туралы шартта немесе оған арнайы қосымшада көміртексіздендіруді, жаңартылатын энергияны дамытуды және энергия тиімділігін арттыруды ЕАЭО мақсаттары ретінде біріктіру қажет. Зерттеу нәтижелері ЕАЭО, Беларусь Республикасы және ЕАЭО-ға мүше басқа мемлекеттердің заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: ЕАЭО құқығы, декарбондау, энергетикалық жүйелер, климаттың күн тәртібі, көміртек квотасы, көміртек бірліктері, халықаралық міндеттемелер, тұрақты даму.

Введение

Изменение климата как фундаментальный вызов развитию человеческой цивилизации, обусловлено антропогенными факторами и в первую очередь, сжиганием ископаемого топлива, которое сопровождается масштабными выбросами в атмосферу углекислого газа. Преодоление этой глобальной проблемы зависит от сокращения использования углеводородов и перехода к возобновляемым источникам энергии.

Масштабные изменения, происходящие в мировой экономике, в целом направлены на декарбонизацию, которая осуществляется посредством широкого внедрения электрической энергии, повышения энергоэффективности, а также внедрения низкоуглеродных технологий выработки электроэнергии. Все эти направления связаны между собой, а общей целью является замена систем, основанных на ископаемом топливе, электроэнергией, производимой с использованием возобновляемых источников энергии.

В настоящее время мировая экономика переживает энергетический переход, обусловленный экологическими причинами – глобальным климатическим кризисом. В большинстве стран происходит заметный сдвиг в сторону экологически устойчивой и безопасной для климата альтернативы углеродным источникам энергии, прежде всего, в секторах промышленности и транспорта. Происходящие изменения не только затрагивают энергетический сектор, но и во многом трансформируют всю систему социально-экономических отношений, что всё чаще становится предметом исследования общественных наук [1; 2; 3; 4; 5].

Материалы и методы

При выполнении исследования использовались общенаучные и специальные методы познания, такие как метод системного анализа, формально-логический, сравнительно-правовой и др. Теоретической базой исследования послужили труды белорусских, казахстанских, российских учёных, выводы специалистов профильных международных организаций, статистические данные. Нормативную базу исследования составили договоры и иные акты ЕАЭС, ЕС, законодательство Республики Беларусь, Казахстана и Российской Федерации. В результате ис-

следования предложен комплекс законодательных и организационно-правовых мер, направленных на совершенствование правового регулирования процесса декарбонизации энергетических систем в рамках ЕАЭС. Исследование выполнялось в рамках НИР «Приоритетные направления правового обеспечения экологизации экономики и социальной сферы в контексте реализации современной экологической политики Республики Беларусь и достижения целей устойчивого развития» задания 7.05 «Правовые приоритеты государственной аграрной и экологической политики в контексте достижения Республикой Беларусь целей устойчивого развития» подпрограммы «Право» государственной программы научных исследований на 2021–2025 годы «Общество и гуманитарная безопасность белорусского государства» Национального центра законодательства и правовых исследований Республики Беларусь на 2024 год.

Результаты и обсуждение

Для выполнения целей Парижского соглашения по климату к 2050 году необходимо достичь углеродной нейтральности, т.е. уровня выбросов, который полностью поглощается океанами и лесами. Однако на данный момент цели Соглашения не достигаются: планета неуклонно движется в сторону повышения средней глобальной температуры до 3°C. Декарбонизация энергетических систем является единственным решением для стабилизации климата планеты, и хотя текущий уровень развития технологий не позволяет полностью отказаться от использования нефти, газа и угля, повысить эффективность их использования с целью снижения выбросов в атмосферу CO₂ можно уже сегодня.

В пятёрку крупнейших эмитентов парниковых газов в настоящее время входят КНР, США, Индия, Европейский Союз и Россия [6]. Китай, США и Индия ответственны за более чем 40% глобальных выбросов. ЕАЭС, с учетом размеров совокупной территории, является значимым актором, политика которого оказывает значительное влияние на достижение целей Парижского соглашения 2015 г. Вклад крупнейшего члена ЕАЭС – России – оценивается в 4,7% глобальных выбросов [6]. Доли других государств-участников несравнимо меньше.

Как отмечают И.М. Попова и О.И. Колмар, позиция России по проблеме изменения климата всегда подвергалась критике со стороны экспертов, активистов и некоторых западных партнёров за недостаточную амбициозность, периодически высказываемые официально сомнения в антропогенном характере изменений, расширение добычи и экспорта углеводородов без планов по их сокращению [7, с. 8]. Тем не менее, в силу внутренних и внешних факторов эта позиция в последнее время изменилась, и декарбонизация признаётся в настоящее время актуальной задачей, в том числе, и экономическими властями Российской Федерации. Это, в конечном счёте, должно повлиять и на политику ЕАЭС, где позиция России имеет важное значение.

Вместе с тем, принятая в октябре 2023 г. Климатическая доктрина Российской Федерации не только не рассматривает ЕАЭС в качестве инструмента реализации такой политики, но даже не упоминает его¹. Климатические вопросы рассматриваются в документе исключительно как национальные либо глобальные. Такой подход, как представляется, не лучшим образом сказывается на климатической повестке ЕАЭС, реализация которой в таких обстоятельствах потребует более активной позиции других государств-членов.

Очевидно, что экономическая модель, ориентированная на доступные и недорогие углеводородные энергоресурсы, в довольно близкой перспективе будет трансформирована. Декарбонизация как мировой тренд, обусловленный климатическими угрозами, потребует административных, экономических и правовых мер по реализации энергетического перехода, в том числе в рамках такого крупного интеграционного образования как ЕАЭС.

Одним из инструментов осуществления энергетического перехода, как представляется, должно стать формирование общего для ЕАЭС рынка обращения углеродных единиц. Система торговли квотами на выбросы парниковых газов представляет собой рыночный инструмент сокращения выбросов, работающий по следующему принципу. Правительство страны устанавливает

верхний пороговый уровень общего объема выбросов в одном или нескольких секторах экономики (принцип «ограничения»), а предприятия в данных секторах должны обладать разрешением на каждую тонну своих выбросов. Эти разрешения могут быть получены бесплатно либо куплены у государства или предприятий, выпустивших углеродные единицы за счет сокращения собственных выбросов или реализации климатического проекта (принцип «торговли»).

Указанная система получила развитие во многих регионах мира, однако на пространстве ЕАЭС она всё еще формируется. Так, первые шаги по созданию системы торговли углеродными единицами предприняла Россия: с сентября 2022 г. в РФ запущен механизм рынка углеродных единиц. Федеральный закон от 02.07.2021 № 296-ФЗ «Об ограничении выбросов парниковых газов» ввёл понятие «климатический проект», под которым понимается комплекс мероприятий, обеспечивающих сокращение выбросов парниковых газов или увеличение их поглощения. Проект должен соответствовать определённым формальным критериям, а его результаты подлежат обязательной верификации. При реализации климатических проектов образуются углеродные единицы, исчисляемые в массе парниковых газов, эквивалентной 1 тонне CO₂. Список проектов публикуется в специальном реестре. Участники рынка могут регистрировать свои климатические проекты, выпускать в обращение углеродные единицы и осуществлять с ними сделки. Соответственно, предприятия, которые не могут выполнить установленные ограничения на выбросы, вправе купить недостающие углеродные единицы у климатических проектов, либо должны заплатить штраф за каждую тонну CO₂ сверх квоты на выброс. Пока что механизм лишь формируется на базе Сахалинского эксперимента, который продлится до 2028 года².

В Республике Казахстан углеродные единицы были введены Экологическим кодексом 2007 г. (в ред. 2021 г.). В соответствии со ст. 299 Кодекса, углеродная единица является учетной единицей углеродной квоты или

¹ Указ Президента РФ от 26 октября 2023 г. № 812 "Об утверждении Климатической доктрины Российской Федерации" // Гарант.RU. Информационно-правовой портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/407782529/>. – Дата доступа: 29.02.2024.

² На Сахалине установили первые в России квоты на парниковые выбросы (28.09.2023) // РИА Новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/20230928/kvoty-1899111396.html>. – Дата доступа: 29.02.2024.

углеродного офсета и равна одной тонне эквивалента диоксида углерода³. Она является товаром, разрешенным к обороту. Рынок углеродных единиц в Казахстане состоит из первичного и вторичного. На первичном рынке оператор продает единицы углеродной квоты из резерва Национального плана углеродных квот на условиях аукциона. На вторичном рынке субъекты хозяйствования торгуют такими единицами напрямую между собой, причем цена договора не должна быть ниже уровня биржевой котировки (п. 9 ст. 299). Кодекс допускает торговлю углеродными единицами, выпущенными в обращение в Казахстане, на иностранных рынках, и наоборот, продажу иностранных углеродных единиц в Казахстане, условия таких сделок определяются международными договорами. Создан государственный реестр углеродных единиц, который представляет собой электронную систему учета операций, связанных с введением в обращение, хранением, передачей, приобретением, резервированием, блокированием, погашением, аннулированием, изъятием из обращения углеродных единиц, где открывается отдельный счет в отношении каждой котируемой установки (ст. 300 Экологического кодекса Республики Казахстан).

В КНР общенациональная система торговли квотами была введена в 2021 г. принятием Мер по управлению системой торговли квотами на выбросы углерода. К июлю 2022 г. объемы проданных квот в Китае достигли 537 млн т, а денежный оборот достиг почти 15 млрд долларов [8, с. 126].

В Республике Беларусь национальная система торговли углеродными единицами пока только формируется. В настоящее время ОАО «Белорусская валютно-фондовая биржа» реализует проект по созданию универсальной платформы для обращения инструментов зеленого финансирования, включая квоты на выбросы парниковых газов⁴. Однако реализация такого проекта потребует внесения соответствующих изменений в законодательство Республики Беларусь. Это может быть сделано посредством принятия специального Закона («Об охране климата» или, как в Российской Федерации,

«Об ограничении выбросов парниковых газов»), либо посредством введения в Закон Республики Беларусь 26 ноября 1992 г. № 1982-ХІІ «Об охране окружающей среды» особой статьи 57.1 «Углеродные единицы и углеродный рынок», например, со следующим содержанием:

«1. Для выполнения обязательств по ограничению выбросов парниковых газов вводится углеродное квотирование – количественное ограничение совокупного объема выбросов парниковых газов в регулируемых секторах экономики, а также распределение углеродных квот субъектам хозяйствования в соответствии с законодательством.

Правила выпуска и обращения углеродных единиц определяются уполномоченным органом в области охраны окружающей среды.

2. Углеродные квоты исчисляются в углеродных единицах как условном объеме парниковых газов, эквивалентном 1 тонне углекислого газа.

Для обеспечения учета и движения введенных в обращение углеродных единиц ведется государственный реестр углеродных единиц. Разработка и ведение государственного реестра углеродных единиц осуществляется уполномоченным органом в области охраны окружающей среды и оператором системы торговли в соответствии с законодательством.

3. Углеродные квоты распределяются регулятором на бесплатной основе и на основе аукционных торгов (первичный рынок углеродных единиц).

4. Субъект хозяйствования, получивший углеродную квоту на финансовый год, вправе осуществить выброс соответствующего количества парниковых газов, оставить квоту либо ее часть на следующий финансовый год в течение 90 дней с его начала, либо продать/купить на рынке углеродных единиц в соответствии с законодательством (вторичный рынок углеродных единиц).

5. Запрещается выброс парниковых газов в объеме, превышающем имеющееся на специальном счету субъекта хозяйствования количество углеродных единиц».

Введение в действие специального законодательства и осуществление органи-

³ ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК // ИПС "Әділет" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400#z3274>. – Дата доступа: 29.02.2024.

⁴ БВФБ планирует ввести в обращение инструменты зеленого финансирования | 26.10.2023 // Финансовый директор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://findirector.by/articles/element/bvfb-planiruet-vvesti-v-obrashchenie-instrumenty-zelenogo-finansirovaniya/>. – Дата доступа: 29.02.2024.

зационно-правовых мер по формированию национального рынка углеродных единиц является необходимой предпосылкой формирования общего рынка углеродных единиц в рамках ЕАЭС. В 2023 г. с инициативой создания общего для стран ЕАЭС добровольного рынка углеродных единиц выступил министр экономического развития России.⁵ В предложенной форме рынок углеродных единиц базируется на российской концепции климатических проектов. Однако данный подход отличается от принятого, например, в Казахстане. Что касается других государств-участников, то в них система торговли квотами на выбросы пока не сформирована, что является заметным барьером на пути создания общего рынка углеродных единиц. Следовательно, первым шагом должно быть принятие национального законодательства в рассматриваемой сфере. При этом, вводя в национальный и интеграционный правовой оборот понятие углеродной единицы, законодатель должен предусмотреть «конвертируемость» такой единицы в зарубежные реестры с тем, чтобы у субъектов хозяйствования была, пусть и гипотетическая на первых порах, возможность выхода на зарубежные рынки торговли квотами на выбросы. Выработка общих стандартов верификации, валидации и международного признания углеродных единиц облегчили бы не только формирование рынка торговли квотами в рамках ЕАЭС, но и потенциальный выход на более широкий международный рынок.

Вместе с тем, механизм торговли квотами на выбросы не лишён определенных недостатков. Как свидетельствует опыт Европейского Союза, введение системы квот и торговли ими несколько замедлило принятие других законодательных мер по ограничению выбросов, повышению энергоэффективности и развитию возобновляемых источников энергии, поскольку предполагалось, что рынок квот сам по себе приведет к сокращению выбросов [9, с. 32]. Когда этого не произошло, ЕС ввёл (с 2013 г.) линейное сокращение выдаваемых квот с коэффициентом 1,74%, а также общее правило, согласно которому квоты будут выставляться на аукционы, а не выдаваться бесплатно [10]. Таким образом стоимость квот повы-

шалась, и предполагалось, что инвестиции в сокращение выбросов станут более привлекательными экономически, чем покупка сертификатов. Однако такая политика сталкивалась с сопротивлением со стороны ряда государств – членов ЕС [9, с. 32]. Логично предположить, что внедрение подобных механизмов в ЕАЭС тоже не будет лёгким.

Однако в целом введение общих механизмов торговли квотами на выбросы в рамках ЕАЭС было бы в итоге сильным и эффективным шагом, способствующим достижению целей в области осуществления энергетического перехода.

Необходимой мерой для реализации политики декарбонизации энергетических систем является также стимулирование в рамках ЕАЭС развития возобновляемых источников энергии. В этой связи целесообразно закрепить международные обязательства государств-участников в виде целевых количественных показателей по внедрению таких источников, а также обязательства по обеспечению беспрепятственного доступа полученной таким образом энергии к общим электрическим сетям. Механизмы имплементации таких обязательств могут быть оставлены в компетенции государств-членов; за основу может быть принят опыт Казахстана, чьё законодательство довольно эффективно решает соответствующие задачи [11, с. 109].

Важным направлением декарбонизации и устойчивого развития экономики является также повышение энергоэффективности. Снижение уровня потребления энергии в промышленном и транспортном секторах, в организациях и учреждениях, а также потребителями – физическими лицами позволит в значительной мере сократить объём выбросов парниковых газов, не говоря уже о повышении общей эффективности экономик государств-членов.

Отнесение части мероприятий по повышению энергоэффективности к компетенции ЕАЭС позволит объединить усилия государств-членов на этом направлении. Опыт Европейского Союза свидетельствует, что на начальных этапах достаточно будет принятия рекомендаций и союзных мер финансовой поддержки, которые могут быть и небольшими [9, с. 26]. Первая Директива ЕС по энергоэффективности, принятая

⁵ РФ предложила сформировать общий добровольный рынок углеродных единиц Евразийского союза // Интерфакс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.interfax.ru/business/883257>. – Дата доступа: 29.02.2024.

в 1993 г., обязывала государства-члены принять и реализовать программы по энергетическому освидетельствованию зданий, по расчетам платы за отопление и горячее водоснабжение в соответствии с фактическим потреблением, по финансированию энергоэффективности в публичной сфере, по теплоизоляции новых строений и др. Государства-члены должны были отчитаться о выполнении программ, однако сами программы составлялись на национальном уровне и в рамках ЕС не обсуждались. Позднее эта Директива была заменена Директивой 2006/32, предписывающей государствам-членам регулярное составление планов действий в области энергоэффективности, которые должны содержать конкретные меры по повышению эффективности энергопотребления. Помимо этого, государствам рекомендовалось установить «национальный целевой показатель экономии энергии» в размере 9% и принять меры по достижению этого показателя. Регулярное представление отчетов Комиссии ЕС и их публикация, по мнению разработчиков документа, сами по себе должны были способствовать получению необходимого эффекта [12]. Тем не менее, в 2014 г. данная Директива тоже была заменена Директивой 2012/27, согласно которой государства – члены ЕС обязаны установить индикативные национальные цели в сфере энергоэффективности и принять для их реализации ряд специальных мер [13].

Данный опыт, как представляется, может быть применен в рамках ЕАЭС. Решением Высшего Евразийского экономического совета может быть установлено обязательство государств-членов составлять и принимать на уровне правительств планы обеспечения энергоэффективности с установлением целевых показателей и представлением в Высший Евразийский экономический совет отчетов по их выполнению. Такая мера позволила бы акцентировать внимание государств, бизнес-сообщества, гражданского общества на проблемах обеспечения энергоэффективности, обнаруживать «узкие места» и принимать коллективные меры по их устранению.

Несмотря на то, что изменение климата – это глобальная, а не региональная проблема, ЕАЭС всё же предстоит разработать широкий инструментарий для решения климатических проблем, поскольку в одиночку государствам-членам справиться с негативными последствиями и адаптироваться к новым

климатическим реалиям будет проблематично. Топливо-энергетический комплекс является ключевым сектором союзной экономики, требующим коллективных мер. В ряде областей, таких как торговля квотами на выбросы, возобновляемые источники энергии и энергоэффективность, уже на данном этапе требуются политические решения и юридические обязательства, запускающие процесс разработки общих для Союза норм и правил, обеспечивающих достижение углеродной нейтральности и закладывающих основы устойчивого развития зеленой экономики.

Выход на решение общих проблем декарбонизации энергетических систем и устойчивого развития в условиях углеродной нейтральности предполагает, с одной стороны, принятие коллективных решений на уровне ЕАЭС, а с другой стороны – унификацию национального законодательства в сфере энергетики и охраны окружающей среды, прежде всего, климата. Ограниченность временного ресурса, обусловленная нарастанием климатических (и не только) проблем в сфере топливо-энергетического комплекса, требует синхронного проведения обоих этих процессов, хотя они во многом взаимообусловлены. Так, принятие решения по формированию общего рынка углеродных единиц требует, как минимум, формирования национальных рынков во всех государствах-членах, чего пока не произошло. Национальные рынки должны работать на схожих принципах, что потребует унификации профильного законодательства.

Представляется, что процесс формирования общего рынка торговли квотами на выбросы, как и решение иных подобных задач, может быть ускорен принятием государствами – членами ЕАЭС формализованных юридических обязательств с конкретными сроками их выполнения. Большую роль в этом могло бы сыграть проведение широкой информационной кампании по разъяснению стоящих перед государствами задач и необходимости принятия срочных мер как на интеграционном, так и на национальном уровнях. Целесообразно было бы объявить развитие возобновляемой энергетики и повышение энергоэффективности политической целью ЕАЭС: это способствовало бы решению общечеловеческих проблем, связанных с глобальным изменением климата, и укрепило бы имидж Союза в глазах членом мирового сообщества. Кроме того, такой

шаг поставил бы принятие соответствующих мер на регулярную основу.

В этой связи важным является вопрос о распределении бремени затрат и ответственности между государствами-членами. Необходимо определить принцип, в соответствии с которым будут формироваться обязательства по снижению выбросов, повышению энергоэффективности и др., выраженные в абсолютных числах (денежных единицах, тоннах, километрах). Это может быть пропорция размеров ВВП, территории государств, количества населения либо какой-то иной критерий. Определение такого критерия облегчит принятие количественных обязательств по климатической повестке. Данная норма может быть включена в специальный международный договор (к примеру, Приложение к Договору о ЕАЭС) по климатической повестке.

В указанный договор целесообразно также включить норму о внешней экспертизе представляемых государствами отчетов по выполнению взятых на себя обязательствах по декарбонизации энергетических систем и развитию зеленой экономики. Такая экс-

пертиза могла бы осуществляться уполномоченными органами по охране окружающей среды одного или нескольких других государств-членов. Внешняя оценка степени достижения поставленных государствами целей позволила бы более ответственно относиться к выполнению обязательств, а также акцентировать внимание на проблемах и возможных неудачах.

Заключение

Таким образом, декарбонизация энергетических систем становится важным приоритетом для ЕАЭС в свете климатической повестки и устойчивого развития зелёной экономики. Без сотрудничества в рамках региональной интеграции таким сравнительно небольшим государствам, как Республика Беларусь, будет непросто осуществить неизбежный в современных условиях энергетический переход. Предложенные меры позволят начать системную работу ЕАЭС по отказу от ископаемого топлива, повышению энергоэффективности экономики и, в конечном счёте, устойчивому развитию зелёной экономики государств – членов ЕАЭС.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макаров И.А. Парижское соглашение по климату: влияние на мировую энергетику и вызовы для России / И.А. Макаров, И.А. Степанов // *Актуальные проблемы Европы*. – 2018. – № 1. – С. 77–97.
2. Щуплова И.С. Глобальное изменение климата как вызов энергетической политике и обеспечению энергетической безопасности / И.С. Щуплова, Д.В. Рыбин // *European Science*. – 2018. – № 6 (38). – С. 17–23.
3. Столлуэрди М. Проблемы энергетики и изменения климата. Закон Великобритании об изменении климата / М. Столлуэрди // *Модернизация законодательства Европейского Союза об охране климата и энергосбережении*. – 2014. – С. 194–222.
4. Бурима Л.Я. Экологическая безопасность энергетического сектора как необходимое условие устойчивого развития / Л.Я. Бурима // *Вестник Прикамского социального института*. – 2018. – № 1(79). – С. 72–83.
5. Сатыбалдин А.А. Парадигма энергии будущего: путь Казахстана / А.А. Сатыбалдин, Б.К. Есекина, Н.К. Нурланова // *Проблемы современной экономики*. – 2017. – С. 206–209.
6. Friedrich, J. This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters / Johannes Friedrich, Mengpin Ge, Andrew Pickens, Leandro Vigna // *World Resources Institute*. – URL: <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters> (дата обращения 29.02.2024).
7. Попова И.М. Низкоуглеродное развитие России: вызовы и возможности в новых условиях / И.М. Попова, О.И. Колмар // *Вестник международных организаций*. – 2023. – Т. 18. – № 4. – С. 6–13.
8. Веселова Д.Н. Климатическая политика Китая: процессуальная составляющая / Д.Н. Веселова // *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*. – 2023. – Т. 17. – № 2. – С. 121–131.
9. Кремер Л. Политика и право охраны климата в Европейском Союзе / Л. Кремер // *Модернизация законодательства об охране климата и энергосбережении*. – 2014. – С. 10–42.

10. Directive 2009/29/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 amending Directive 2003/87/EC so as to improve and extend the greenhouse gas emission allowance trading scheme of the Community // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/29/oj> (дата обращения 29.02.2024).

11. Сопилко Н.Ю. Перспективы развития возобновляемых источников энергии на пространстве Евразийского экономического союза / Н. Ю. Сопилко, Ю. А. Назарова // *Инновации и инвестиции*. – 2018. – № 5. – С. 93–112.

12. Directive 2006/32/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy end-use efficiency and energy services and repealing Council Directive 93/76/EEC // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0032> (дата обращения 29.02.2024).

13. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/27/oj> (дата обращения 29.02.2024).

REFERENCES

1. Makarov, I.A. Parizhskoe soglasenie po klimatu: vliyanie na mirovuyu jenergetiku i vyzovy dlja Rossii / I.A. Makarov, I.A. Stepanov // *Aktual'nye problemy Evropy*. – 2018. – № 1. – С. 77–97.

2. Shhuplova, I.S. Global'noe izmenenie klimata kak vyzov jenergeticheskoy politike i obespecheniju jenergeticheskoy bezopasnosti / I.S. Shhuplova, D.V. Rybin // *European Science*. – 2018. – № 6 (38). – С. 17–23.

3. Stollujerdi, M. Problemy jenergetiki i izmenenija klimata. Zakon Velikobritanii ob izmenenii klimata / M. Stollujerdi // *Modernizacija zakonodatel'stva Evropejskogo Sojuza ob ohrane klimata i jenergosberezhenii*. – 2014. – С. 194–222.

4. Burima, L.Ja. Jekologicheskaja bezopasnost' jenergeticheskogo sektora kak neobhodimoe uslovie ustojchivogo razvitija / L.Ja. Burima // *Vestnik Prikamskogo social'nogo instituta*. – 2018. – № 1(79). – С. 72–83.

5. Satybaldin, A.A. Paradigma jenerгии budushhego: put' Kazahstana / A.A. Satybaldin, B.K. Esekina, N.K. Nurlanova // *Problemy sovremennoj jekonomiki*. – 2017. – С. 206–209.

6. Friedrich, J. This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters / Johannes Friedrich, Mengpin Ge, Andrew Pickens, Leandro Vigna // *World Resources Institute*. – URL: <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters> (дата обращения 29.02.2024).

7. Popova, I.M. Nizkouglerodnoe razvitie Rossii: vyzovy i vozmozhnosti v novyh uslovijah / I.M. Popova, O.I. Kolmar // *Vestnik mezhdunarodnyh organizacij*. – 2023. – Т. 18. – № 4. – С. 6–13.

8. Veselova, D.N. Klimaticheskaja politika Kitaja: processual'naja sostavljajushhaja / D.N. Veselova // *Evrazijskaja integracija: jekonomika, pravo, politika*. – 2023. – Т. 17. – № 2. – С. 121–131.

9. Kremer, L. Politika i pravo ohrany klimata v Evropejskom Sojuze / L. Kremer // *Modernizacija zakonodatel'stva ob ohrane klimata i jenergosberezhenii*. – 2014. – С. 10–42.

10. Directive 2009/29/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 amending Directive 2003/87/EC so as to improve and extend the greenhouse gas emission allowance trading scheme of the Community // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/29/oj> (дата обращения 29.02.2024).

11. Sopilko, N. Ju. Perspektivy razvitija vozobnovljaemyh istochnikov jenerгии na prostranstve Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza / N. Ju. Sopilko, Ju. A. Nazarova // *Innovacii i investicii*. – 2018. – № 5. – С. 93–112.

12. Directive 2006/32/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on energy end-use efficiency and energy services and repealing Council Directive 93/76/EEC // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0032> (дата обращения 29.02.2024).

13. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC // EUR-Lex. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/27/oj> (дата обращения 29.02.2024).

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КИБЕРБУЛЛИНГУ СРЕДИ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННЫХ ЮРИСДИКЦИЯХ

Нукушева Айгуль Ашимовна¹

Профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, кандидат юридических наук, доцент, Республика Казахстан, г. Караганда, e-mail: akuka007@mail.ru

Куандыков Бахытжан Журсунович

Старший преподаватель кафедры истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: elvirab8080@mail.ru

Жайлау Жанат

Доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhan1831@bk.ru

Аннотация. Статья посвящена предупреждению и противодействию такому явлению современности как кибербуллинг среди детей школьного возраста, поиску мер его предотвращения и борьбы с ним. В исследовании выявлены условия, способствующие трансформации традиционного буллинга в виртуальный. Зачастую кибербуллинг трактуется как электронная форма традиционного буллинга, которая сопровождается особенностями виртуального общения: анонимностью, отсутствием сопереживания, неконтролируемостью и длительным хранением травмирующей информации. Для решения этой проблемы выделены психологические факторы, а также сделан акцент на необходимости правового регулирования противодействия кибербуллингу, в частности, установления ответственности. Для эффективного решения данной проблемы крайне важно активно освещать и закреплять понятия буллинга и кибербуллинга на законодательном уровне. Конкретно, необходимо принять закон, направленный на борьбу с кибербуллингом в школьной среде, включая меры ответственности детей, родителей и, при необходимости, учителей. Также важно учреждение компетентных органов, которые будут отслеживать случаи кибербуллинга, анализировать наиболее распространенные методы и взаимодействовать с интернет-провайдерами для совместных усилий по ликвидации этой проблемы. Полученные результаты выступают основой для формулирования рекомендаций по усовершенствованию законодательных подходов к борьбе с кибербуллингом в современном обществе. Необходимой мерой предлагается такую ответственность устанавливать не для детей, а для родителей, и в некоторых случаях для педагогов. Необходимо внедрять новые институты, развивать среди учеников школ культурные ценности, акцентируя внимание на недопущении кибербуллинга. Указывается на необходимость соответствующего развития ювенальной юстиции, ведь для более старших учеников со сформировавшейся психикой, которые в силу своего возраста уже могут нести юридическую ответственность, необходимо устанавливать определенное наказание. В то же время фокус внимания не обязательно акцентировать на мерах административной и уголовной ответственности, важно концентрировать усилия на превентивных и воспитательных мерах.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, травля, агрессия, виртуальное насилие, предотвращение подростковой преступности, противодействие кибербуллингу, нормативное регулирование кибербуллинга.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗІРГІ ЮРИСДИКЦИЯЛАРДА МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАР АРАСЫНДА КИБЕРБУЛЛИНГКЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ ЖӨНІНДЕГІ ЗАҢНАМАСЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Айгуль Ашимовна Нукушева

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., e-mail: akuka007@mail.ru

Бахытжан Жүрсінұлы Қуандықов

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің мемлекет және құқық ториясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: elvirab8080@mail.ru

Жанат Жайлау

Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: zhan1831@bk.ru

Аннотация. Мақала мектеп жасындағы балалар арасында кибербуллинг сияқты қазіргі заманғы құбылыстың алдын алуға және оған қарсы тұруға, оның алдын алу және онымен күресу шараларын іздеуге арналған. Зерттеу дәстүрлі қорқытудың виртуалды түрге айналуына ықпал ететін жағдайларды негіздейді. Көбінесе кибербуллинг виртуалды қарым-қатынас ерекшеліктерімен бірге жүретін дәстүрлі қорқытудың электронды түрі ретінде түсіндіріледі: анонимділік, эмпатияның болмауы, бақылаудың болмауы және травматикалық ақпаратты ұзақ уақыт сақтау. Бұл мәселені шешу үшін психологиялық факторлар айқындалып, сонымен қатар кибербуллингке қарсы іс-қимылды құқықтық реттеу, атап айтқанда жауапкершілікті белгілеу қажеттілігіне баса назар аударылды. Бұл мәселені тиімді шешу үшін қорқыту және кибербуллинг ұғымдарын заңнамалық деңгейде белсенді түрде жариялау және бекіту өте маңызды. Атап айтқанда, балалардың, ата-аналардың және қажет болған жағдайда мұғалімдердің жауапкершілік шараларын қоса алғанда, мектеп ортасында кибербуллингпен күресуге бағытталған заң қабылдау қажет. Сондай-ақ, кибербуллинг жағдайларын бақылайтын, ең кең таралған әдістерді талдайтын және осы мәселені жою бойынша бірлескен күш-жігер үшін интернет-провайдерлермен өзара әрекеттесетін құзыретті органдарды құру маңызды. Алынған нәтижелер қазіргі қоғамдағы кибербуллингке қарсы күрестің заңнамалық тәсілдерін жетілдіру бойынша ұсыныстарды тұжырымдау үшін негіз болады. Мұндай жауапкершілікті балаларға емес, ата-аналарға, кей жағдайда мұғалімдерге қажетті шара ретінде белгілеу ұсынылады. Кибербуллингке жол бермеуге баса назар аударып отырып, жаңа институттарды енгізу, мектеп оқушылары арасында мәдени құндылықтарды дамыту қажет. Ювеналды әділеттілікті тиісті түрде дамыту қажеттілігі көрсетіледі, себебі өз жасына байланысты заңды жауапкершілікке тартылуы мүмкін психикасы қалыптасқан үлкен оқушылар үшін белгілі бір жаза белгіленуі керек. Бұл ретте әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік шараларына емес, күш-жігерді алдын алу және тәрбиелік шараларды назарға алу маңызды.

Түйін сөздер: буллинг, кибербуллинг, қорлау, агрессия, виртуалды зорлық-зомбылық, жасөспірімдер қылмысының алдын алу, кибербуллингке қарсы іс-қимыл, кибербуллингті нормативтік реттеу.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON COUNTERING CYBERBULLYING AMONG SCHOOL-AGE CHILDREN IN MODERN JURISDICTIONS

Nukusheva Aigul Ashimovna

Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Candidate of Law, Associate Professor, Republic of Kazakhstan, Karaganda, e-mail: akuka007@mail.ru

Kuandykov Bakhytzhan Zhursunovich

Senior lecturer of the Department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law of the Al-Farabi Kazakh National University, candidate of law, Republic of Kazakhstan, Almaty, mail: elvirab8080@mail.ru

Zhailau Zhanat

Associate Professor of the Department of Economics, Services and Law of Almaty Humanitarian and Economic University, Republic of Kazakhstan, Almaty, mail: zhan1831@bk.ru

Abstract. *The article is devoted to the prevention and counteraction of such a modern phenomenon as cyberbullying among school-age children, the search for measures to prevent and combat it. The study substantiates the conditions conducive to the transformation of traditional bullying into a virtual one. Cyberbullying is often interpreted as an electronic form of traditional bullying, which is accompanied by features of virtual communication: anonymity, lack of empathy, uncontrollability and prolonged storage of traumatic information. To solve this problem, psychological factors are highlighted, and emphasis is also placed on the need for legal regulation of countering cyberbullying, in particular, establishing responsibility. To effectively solve this problem, it is extremely important to actively highlight and consolidate the concepts of bullying and cyberbullying at the legislative level. Specifically, it is necessary to adopt a law aimed at combating cyberbullying in the school environment, including measures of responsibility for children, parents and, if necessary, teachers. It is also important to establish competent authorities that will monitor cases of cyberbullying, analyze the most common methods and interact with Internet service providers for joint efforts to eliminate this problem. The results obtained serve as the basis for formulating recommendations on improving legislative approaches to combating cyberbullying in modern society. As a necessary measure, it is proposed to establish such responsibility not for children, but for parents, and in some cases for teachers. It is necessary to introduce new institutions, develop cultural values among school students, focusing on preventing cyberbullying. It is pointed out that there is a need for appropriate development of juvenile justice, because for older students with a well-formed psyche, who, due to their age, can already bear legal responsibility, it is necessary to establish a certain punishment. At the same time, the focus of attention does not necessarily focus on administrative and criminal liability measures, it is important to concentrate efforts on preventive and educational measures.*

Keywords: *bullying, cyberbullying, bullying, aggression, Internet violence, virtual violence, prevention of juvenile delinquency, countering cyberbullying, regulatory regulation of cyberbullying.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_247

Введение

Сегодня мир находится в процессе трансформации от постиндустриального общества к информационному. Эта эволюция

формирует новые парадигмы в межличностных взаимодействиях, основанные на цифровых технологиях и доступе к информации. Стремительное развитие интер-

нет-технологий и, как следствие, активное участие детей в виртуальном пространстве меняет характер их межличностного общения. В результате виртуальная реальность устраняет традиционные барьеры, открывая уникальные возможности для социального взаимодействия и формируя новый контекст для общения детей. Однако параллельно с этими возможностями мы сталкиваемся с ростом кибербуллинга - формы агрессии, осуществляемой через социальные сети, где дети могут сталкиваться с цифровыми формами насилия и угрозами.

Буллинг среди детей и его разновидность кибербуллинг оказывают глубокое воздействие на психологическое и эмоциональное благополучие детей, а также влияет на их обучение и социальную адаптацию, тем самым кибербуллинг представляет собой серьезную угрозу и требуют системного подхода к предотвращению и борьбе с ним.

2022 год был объявлен Президентом Республики Казахстан «Годом детей». Национальным центром общественного здравоохранения Министерства здравоохранения РК (НЦОЗ) при поддержке Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) в рамках Национального проекта «Здоровая нация» (2021-2025) было проведено комплексное исследование и подготовлен Национальный отчет «Факторы образа жизни школьников Казахстана, их физическое, психическое здоровье и благополучие» [1, с.8]. Проведенное НЦОЗ исследование показало, что 6,8% детей регулярно подвергаются буллингу в школе (не менее 2-3 раз в месяц и чаще), а 17,5% подвергаются буллингу по крайней мере раз в месяц. Процент жертв буллинга самый высокий среди 11-летних и снижается по мере взросления к 15 годам. Исследователи также отмечают увеличение в 2022 году доли 11-летних детей, которые подвергались буллингу в школе, по крайней мере один раз, по сравнению с данными исследования 2018 года [1, с.93].

Согласно индексам и индикаторам человеческого развития по статистическим данным за 2021 год, выпущенным ООН, состояние индекса человеческого развития в странах СНГ в 2020-2021 гг. оцени-

валось следующим образом: Россия (52), Казахстан (56), Беларусь (60), Грузия (63) вошли в группу стран с очень высоким уровнем человеческого развития, в группу стран с высоким уровнем человеческого развития вошли Украина (77), Молдова (80), Армения (85), Азербайджан (91), Туркменистан (91) и Узбекистан (101), (из 191 рейтинговых мест). Кыргызстан и Таджикистан были включены в группу стран со средним уровнем человеческого развития: 118-е и 122-е рейтинговые места соответственно [2, с.24-25].

Для сравнения, к примеру, Швейцария и Германия вошли в группу стран с очень высоким уровнем человеческого развития, заняв соответственно 1-е и 9-е рейтинговые места [2, с.24].

Вместе с тем глобальное значение индекса человеческого развития (ИЧР) снизилось во время пандемии Covid-19, вернув мир к периоду времени после принятия Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года и Парижского соглашения. В 90% стран наблюдалось снижение ИЧР в 2020 или 2021 годах, что превысило падение после глобального финансового кризиса 2008 года. В 2022 году наблюдалось частичное и неравномерное восстановление на глобальном уровне, с улучшениями в странах с высоким ИЧР, но продолжающимся снижением в большинстве других [2, с.11].

Решающим фактором роста кибербуллинга является быстрый рост доступа детей к Интернету и другим ИКТ. Недавняя оценка показывает, что треть пользователей Интернета во всем мире моложе 18 лет [3]. Дети выходят в Интернет в более молодом возрасте и в большем количестве, и средний возраст первого пользования Интернетом снижается.

Согласно состоянию доступности Интернета в Казахстане, она составляет 94,7% в городах и 94% в сельской местности². По данным Speedtest, по состоянию на декабрь 2022 года Узбекистан занимает 22-е место в мире и третье в Центральной Азии по скорости загрузки мобильного интернета с медианным значением 13,95 Mbps³.

Пользователи мобильного Интернета в Узбекистане платят в среднем \$0,30 за 1 ги-

² Интернет в сельской местности: сравниваем Казахстан и мир // URL: <https://ranking.kz/reviews/industries/internet-v-selskoj-mestnosti-sravnivaem-kazahstan-i-mir.html> (дата обращения 16.12.2023).

³ Узбекистан занимает 22-е место в мире по доступности цен на мобильный интернет // URL: <https://kun.uz/ru/news/2023/10/03/uzbekistan-zanimayet-22-ye-mesto-v-mire-po-dostupnosti-tsen-na-mobilnyy-internet> (дата обращения 16.12.2023).

габайт. По этому показателю страна заняла 2 место в Центральной Азии (22 место в мире).

Средняя скорость фиксированного широкополосного доступа в России составляет 78 Мбит/с, что является 55-м показателем в мире⁴.

На первом месте Кыргызстан с 0,17 доллара, за ним следуют Казахстан (0,41 доллара), Афганистан (1,02 доллара), Таджикистан (1,65 доллара) и Туркменистан (11,42 доллара)⁵.

Таким образом, легкий доступ к Интернету усиливает проблему кибербуллинга, которое может затронуть все слои населения, которые могут позволить себе им пользоваться.

Кибербуллинг - это относительно новое явление, и научные труды, статистика, варианты решения проблемы в этой области только начинают раскрываться [4]. В случаях с традиционным буллингом можно наблюдать, что случаи такой формы поведения возрастают с возрастом учащихся, достигая максимума в старшей школе, однако пока неясно, существуют ли такие же тенденции для тех, кто использует киберметоды [5].

Передовые исследования и статистические опросы не могут дать точный результат касаясь распространенности кибербуллинга. Отчасти это связано с противоречивыми определениями, но также и из-за различных методологических подходов. В некоторых исследованиях участников-подростков спрашивают о любом опыте кибербуллинга, в то время как другие фокусируются на «онлайн-молодежи», которая столкнулась с определенными видами высокотехнологичного вреда в течение предыдущих 30 дней. Одно опубликованное исследование показало, что 72% молодежи сталкивались с кибербуллингом [6], тогда как в других опубликованных исследованиях это число составляет менее 7% [7]. По оценкам большинства исследований, от 6% до

30% подростков сталкивались с той или иной формой кибербуллинга, в то время как число молодых людей, которые признаются в кибербуллинге и других в какой-то момент своей жизни, колеблется примерно от 4% до 20% [8]. Конечно, это означает, что 70-80% молодежи не подвергались кибербуллингу и не подвергали кибербуллингу других.

В Европе, где более 80% лиц в возрасте от 5 до 14 лет пользуются мобильными телефонами, сообщается, что в период с 2010 по 2014 год доля детей и подростков в возрасте от 9 до 16 лет, подвергавшихся кибербуллингу, увеличилась с 8% до 12%, особенно среди девочек и эта возрастная группа, скорее всего, все чаще будут сталкиваться с сообщениями ненависти, сайтами, пропагандирующими анорексию, сайтами членовредительства и другими подобными сайтами [3].

Кибербуллинг может осуществляться на разной почве. По данным ЮНЕСКО, самыми распространёнными темами являются: внешность, гендерная или сексуальная ориентация, а также этнический и национальный признак⁶.

Согласно отчету ОЭСР за 2019 год, в Баку по меньшей мере 36% учащихся подвергаются буллингу, что характеризуется агрессивным преследованием и издевательствами в школьном коллективе, также известными как травля⁷.

Более 300 тысяч казахстанских школьников подверглись буллингу. В 2021 году зафиксирован рост преступлений до 2 088 случаев. Это показывает, что проблема травли среди детей особо актуальна для Казахстана⁸. Вместе с тем, большинство родителей не обращаются в правоохранительные органы⁹.

30 января 2024 года в Мажилисе Парламента Республики Казахстан прошло обсуждение проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики

⁴ Интернет-доступ Рынок России и СНГ // URL: <https://www.tadviser.ru/index.php> (дата обращения 16.12.2023).

⁵ Почему Узбекистан является одним из самых перспективных телеком-рынков на постсоветском пространстве // URL: <https://kz.kursiv.media/2023-03-30/pochemu-uzbekistan-yavlyaetsya-odnim-iz-samyh-perspektivnyh-telekom-rynkov-na-postsovetskom-prostranstve> (дата обращения 16.12.2023).

⁶ Ending the torment: Tackling bullying from the schoolyard to cyberspace // URL: https://violenceagainstchildren.un.org/sites/violenceagainstchildren.un.org/files/documents/publications/tackling_bullying_from_schoolyard_to_cyberspace_low_res_fa.pdf (дата обращения 16.12.2023).

⁷ Буллинг в азербайджанских школах и борьба с ним // URL: <https://media.az/society/1067895862/chtotakoe-bulling-v-shkole-i-pochemu-on-opasen-dlya-azerbaydzhanskogo-obschestva-intervyu-s-psihologom/> (дата обращения 16.12.2023).

⁸ Травля детей: количество преступлений выросло на 15%, а что делает государство? // URL: <https://orda.kz/travljadetej-v-rk-kolichestvo-prestuplenij-vyroslo-na-15-cto-delaet-gosudarstvo/> (дата обращения 16.12.2023).

⁹ В Казахстане каждый девятый ребенок сталкивается с кибербуллингом // URL: <https://cabar.asia/ru/v-kazahstane-kazhdyj-devyatyj-rebenok-stalkivaetsya-s-kiberbullingom> (дата обращения 16.12.2023).

Казахстан по вопросам обеспечения прав женщин и безопасности детей», где предлагается усилить ответственность «за систематическую травлю (буллинг) от 10 МРП до срока в 9 лет в случае суицида»¹⁰

Явление кибербуллинга несёт серьёзный вред, как для отдельного подростка, так и для нормального социального здоровья общества. Благодаря современным технологиям кибербуллинг может происходить со «скоростью мышления» и перед гораздо большей аудиторией, чем это поведение ограничивалось бы школьным двором. Хулиганы в Интернете также могут быть даже более жестокими, чем хулиганы в «оффлайне», потому что, помимо слов, они могут включать в свои атаки широкий спектр медиа, например аудиофайлы, измененные фотографии, текст, видео, слайд-шоу и опросы и другое.

На распространенность буллинга среди детей влияют следующие причины:

- правовой нигилизм, недоверие к власти и правоохранительным органам;
- влияние средств массовой информации и пропаганда насилия и жестокости;
- отсутствие бесплатных кружков и секций для детей [9].

Целью данного исследования является определение юридически значимых характеристик кибербуллинга, которые недавно были обновлены в глобальном масштабе, рисков, которые это явление представляет для общества, а также выявление проблем в правовом регулировании.

Раскрытию проблемы способствует решение следующих задач: проанализировать отечественные нормативно-правовые акты и зарубежные законодательные меры в борьбе с кибербуллингом; определить главные тенденции этого социального явления для определения самых действенных путей и способов борьбы с ним. Необходимо тщательно изучить мировые наработки в сфере борьбы с кибербуллингом, а также найти пути для правильной их имплементации в законодательство нашей страны.

Методы и материалы

Исследование базируется на общетеоретических и частно-научных методах, таких как анализ, синтез, формально-логический

и логико-правовой методы. Они использовались для глубокого анализа правового регулирования кибербуллинга среди школьников. Метод анализа фокусировался на изучении законодательства, выявлении норм, регулирующих кибербуллинг. Формально-логический метод применялся для систематизации и анализа норм, обеспечивая логическую последовательность выводов. Логико-правовой метод оценивал соответствие норм основным правовым принципам. Сравнительно-правовой метод позволил провести анализ и сравнение законодательства и норм зарубежных по предупреждению и противодействию кибербуллинга среди детей школьного возраста.

Результаты и обсуждение

С 60-х годов XX века в зарубежных странах началось активное изучение проблемы буллинга. Над этой темой работали следующие зарубежные учёные: Б. Латане, С. Нида, Д. Олвеус, Ю. Бенджамини, Ю. Хохберг, Р. Слонье, П.К. Смит, Р.С. Токунага, Х. Леман и П. Хайнеманн. В Республике Казахстан отсутствует достаточное количество исследований, связанных с правовыми аспектами информационной безопасности детей, что затрудняет понимание масштабов проблемы и разработку эффективных стратегий борьбы с ней [10, с.11].

Кибербуллинг отличается от традиционного буллинга за счет расширения использования традиционных видов запугивания с использованием новых технологий. Так, обычно выделяют несколько видов традиционного буллинга: вербальное насилие (оскорбление, крики), насилие в письменной форме (текстовые и другие письменные сообщения), психологическое насилие (угрозы и сплетни), материальное насилие (кража или порча вещей), сексуальное насилие (унизительные и другие неприемлемые типы высказываний или поведения) [11, с.114].

Самыми распространенными видами буллинга в интернет-пространстве являются:

- флейминг (англ. flaming — воспламенение) – быстрый, эмоциональный обмен репликами, часто в публичном чате или конференции;
- харассмент (англ. harassment — притеснение) – настойчивые и агрессивные репли-

¹⁰ Штраф на родителей, школьный учет, детская колония – как в РК будут бороться с буллингом // URL: <https://www.zakon.kz/sovety-yurista/6423565-shtraf-na-roditeley-shkolnyy-uchet-detskaya-koloniya--kak-v-rk-budut-borotsya-s-bullingom> (дата обращения 16.12.2023).

ки и поступки, направленные конкретному человеку, побуждающие у него возмущение, волнение, стресс;

- гриферы (griefers) – онлайн-игроки, которые намеренно преследуют других игроков с целью уничтожения наслаждения от игры (применяют ругательства, мошенничество, блокировки частей игр и др.);

- кибертролли (cyber trolls) – публикация недоброжелательной информации на различных интернет-ресурсах, в социальных сетях, на мемориальных страницах, тем самым побуждая эмоциональный всплеск;

- киберсталкинг (cyberstalking; от англ. to stalk — преследовать, выслеживать) – преследование жертвы при помощи электронных коммуникаций;

- секстинг (sexting, от англ. sex — секс и text — текст) – обнародование фото и/или видео интимного характера;

- клевета (диссинг - denigration) – обнародование обманчивой, унижающей, обвиняющей информации;

- аутинг (разглашение персональных данных); - социальная изоляция (бойкот) – избегание жертвы, яркое нежелание общаться, исключение из электронных групп и/или бесед;

- хеппислепинг — счастливое хлопанье, радостное избиение [12, с.2].

Таким образом, можно заметить, что школьники, подростки, молодёжь самым разнообразным способом могут издеваться над своими сверстниками, активно используя в своих развлечениях Интернет.

Однако, как отмечает К. Жумабекова, издевательства и угрозы могут привести ребенка к глубокой депрессии, и ему может показаться, что уход из жизни-единственный способ справиться с этой ситуацией. Отсутствие доверия и поддержки усугубляет проблему, так как многим детям не с кем обсудить возможные решения [13, с.100].

Для того, чтобы говорить о необходимых изменениях законодательства относительно кибербуллинга, необходимо проанализировать текущее состояние законодательной базы Республики Казахстан, а также изучить

нормативно-правовую базу других стран, чтоб понять, какие именно правовые механизмы для борьбы с буллингом необходимо внедрять в отечественное законодательство.

Президент Республики Казахстан, Касым-Жомарт Токаев, в своем обращении к народу Казахстана 2 сентября 2020 года обратил внимание на проблему кибербуллинга и поручил разработать законодательную базу для регулирования данной сферы¹¹.

3 мая 2022 года был принят Закон Республики Казахстан о № 118-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации»¹². Данный закон устанавливает законодательные меры для предотвращения буллинга, включая кибербуллинг, и также направлен на борьбу с незаконным контентом в сети Интернет.

Так, статья 1 Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» была дополнена подпунктом 4-1 «травля (буллинг) ребенка - систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций, и (или) онлайн-платформ (кибербуллинг)»¹³

Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года «О средствах массовой информации» был дополнен статьей 18-4 следующего содержания: «Гражданин либо законный представитель ребенка в случае выявления в отношении ребенка фактов кибербуллинга вправе в письменном виде или в форме электронного документа обращаться в уполномоченный орган с заявлением о совершаемых фактах кибербуллинга в отношении ребенка с указанием наименования интернет-ресурса, в котором происходят противоправные действия»¹⁴.

¹¹ Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020/history> (Дата обращения: 16.12.2023)

¹² Закон Республики Казахстан от 3 мая 2022 года № 118-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000118> (Дата обращения: 16.12.2023).

¹³ Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года N 345 «О правах ребенка в Республике Казахстан» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> (Дата обращения: 16.12.2023).

¹⁴ Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 451-І «О средствах массовой информации» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451> (дата обращения 16.12.2023).

В пункт 1 статьи 41-1 Закона Республики Казахстан от 5 июля 2004 года «О связи» после слов «детскую порнографию,» был дополнен словами «в целях кибербуллинга в отношении ребенка», а пункт 4 статьи 41-1 после слов «установленного порядка» был дополнен словами «в целях кибербуллинга в отношении ребенка»¹⁵.

Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» был дополнен подпунктом 4-2) следующего содержания: «травля (буллинг) ребенка – систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций (кибербуллинг)», а также подпунктом 46-26) следующего содержания: «по согласованию с уполномоченным органом соответствующей отрасли разрабатывает и утверждает правила профилактики травли (буллинга) ребенка»¹⁶.

Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года «Об информатизации» был дополнен статьей 18-2 следующего содержания: «Законный представитель иностранной онлайн-платформы, осуществляющий взаимодействие с уполномоченным органом в области средств массовой информации, в течение двадцати четырех часов после получения предписания уполномоченного органа обязан принять меры по удалению информации, признанной кибербуллингом в отношении ребенка»¹⁷.

В декабре 2022 года были разработаны Правила профилактики травли (буллинга) ребенка¹⁸.

В августе 2023 года в целях охраны прав

и интересов казахстанских детей был утвержден Комплексный план по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023 – 2025 годы, где один из трех разделов посвящен «реализации права детей на защиту от насилия, буллинга и жестокого обращения с ними». В данном документе отмечается, что «несмотря на количественное снижение, показатель количества уголовных правонарушений в отношении детей также остается стабильно высоким (2021 г. – 2088, 2022 г. – 2005, 6 мес. 2023 г. - 1261). Кроме того, в 2022 году 719 несовершеннолетних стали жертвами преступлений против их половой неприкосновенности (2020 г. – 833, 2021 г. – 920)»¹⁹.

Административная ответственность за клевету предусмотрена ст. 73-3 Кодекса РК «Об административных правонарушениях»²⁰, а уголовная ответственность за оскорбление, которое считается разновидностью кибербуллинга, предусмотрена ст. 131 УК РК²¹. Следует заметить, что применение уголовной ответственности к лицу, впервые совершившему действие кибербуллинга, является слишком жестокой и нецелесообразной мерой. Недостатком криминализации деяний, схожих с кибербуллингом, является то, что в соответствии со статьёй 15 УК РК, ответственность за эти деяния наступает с 16-летнего возраста, а как уже было сказано, что кибербуллингом дети занимаются и в более раннем возрасте. К тому же, нельзя забывать, что ответственность за такие деяния должны нести как дети, так и в первую очередь родители и педагогические работники школ. Ведь именно их халатность может послужить ключевым фактором в том, что ребёнок стал Интернет-хулиганом.

Как отмечает руководитель отдела по информационному обеспечению Алматинского областного суда С. Авганов «статистика

¹⁵ Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года N 567 «О связи» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567_ (дата обращения 16.12.2023).

¹⁶ Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (дата обращения 16.12.2023).

¹⁷ Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗПК «Об информатизации» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения 16.12.2023).

¹⁸ Об утверждении Правил профилактики травли (буллинга) ребенка. Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 21 декабря 2022 года № 506. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031180> (дата обращения 16.12.2023).

¹⁹ Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2023 года № 748 «Об утверждении Комплексного плана по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023 – 2025 годы» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748> (дата обращения 16.12.2023).

²⁰ Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения 16.12.2023).

²¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (Дата обращения: 16.12.2023).

по делам частного обвинения демонстрирует, что уголовно-правовой запрет на совершение этих деяний абсолютно не имеет смысла. Лишь небольшая часть жалоб доходит до рассмотрения в судах, и буквально по десяткам из них выносятся приговоры» [14]. Согласно статистическим данным, которыми апеллирует автор, в суды Алматинской области по ст. 130 УК РК в 2018 г. поступило 63 дел в отношении 59 лиц, в 2019 г. 53 дел в отношении 52 лиц, а по состоянию на 14 апреля 2020 г. 8 дел в отношении 10 лиц. В разрезе, вынесенных судами приговоров статистика по уголовным делам о клевете и оскорблении выглядит следующим образом. Так, за клевету осуждено в 2018 г. - 4 чел., в 2019 г. - 2 чел., в 2020 г. 1 чел. Оправданы в 2018 г. - 14 чел., в 2019 г. - 13 чел., в 2020 г. 4 чел. За оскорбление осуждено в 2018 г. - 5 чел., в 2019 г. - 1 чел., в 2020 г. - 0 чел. Оправданы в 2018 г. - 7 чел., в 2019 г. - 5 чел., в 2020 г. - 0 чел. [14].

Вместе с тем несмотря на то, что статьи 130 и 131 УК РК предусматривали уголовную ответственность за клевету и оскорбление, частные жалобы по таким категориям дел в основном рассматривались в порядке гражданского судопроизводства.

М.Т. Акимжанова также выделяет проблему, связанную с тем, что в правовой практике Казахстана данное социальное явление (кибербуллинг) существует, но отдельной статьи Уголовного Кодекса Республики Казахстан, касающейся этого, не предусмотрено. Личные жалобы на такие нарушения, фактически, рассматриваются в соответствии с правилами гражданского судопроизводства. Согласно статистике дел частного обвинения, уголовный запрет оказывается неэффективным, поскольку ежегодно регистрируется примерно 500 случаев, связанных с «Доведением до самоубийства», и только 1% из них доходит до суда. Решения по этим делам выносятся в небольшом количестве [10, с. 16]

По мнению И.Ш. Борчашвили, при принятии решения о квалификации деяния как оскорбления суд должен исходить из норм морали нашего общества, а не только из его

восприятия самим потерпевшим, поскольку он может обладать повышенным самомнением и считать любые критические высказывания в свой адрес оскорбительными [13, с. 101].

Следует сразу отметить, что законодательством соседних с нами стран недостаточно регламентирована исследуемая проблема. К примеру, проанализировав законы и подзаконные акты Республики Узбекистан, можно увидеть, что в Узбекистане не существует национальной статистики по буллингу. Упоминаний слов «травля», «школьное насилие» и «буллинг», не говоря уже о кибербуллинге, нет ни в одном законодательном акте страны. Хотя согласно статье 10 закона «О гарантиях прав ребенка»²² каждый ребенок имеет право на защиту от посягательства на его честь и достоинство. Однако, действенные механизмы такой защиты, особенно что касается буллинга, кибербуллинга не предусмотрены. Можно рассматривать как меру наказания за один из видов кибербуллинга, о котором говорилось ранее, – misinformation – предусмотренное статьей 40 Кодекса Республики Узбекистан об административной ответственности наказание за клевету. Так, клевета - это распространение заведомо ложных, позорящих другое лицо измышления²³. Однако, следует отметить, что таким образом предусмотрена ответственность лишь за один из видов кибербуллинга.

Уголовная ответственность за клевету, в том числе с помощью информационно-телекоммуникационных технологий предусмотрена также статьей 132 Уголовного кодекса Туркменистана²⁴. Однако, нет законодательного закрепления понятий «травля», «буллинг» и, соответственно, механизмов по предотвращению этих явлений.

Законодательство Кыргызской Республики не устанавливает отдельной статьи, касающейся кибербуллинга. Каждый инцидент будет рассматриваться индивидуально, несмотря на наличие в законодательстве механизмов защиты чести и достоинства личности, а также ответственности за угрозы жизни и здоровью, вмешательство в личную жизнь и провоцирование межнациональной,

²² Закон Республики Узбекистан «О гарантиях прав ребёнка» от 23 ноября 2007 года // URL: <http://www.lex.uz/docs/1297318>. (Дата обращения: 16.12.2023).

²³ Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности (Утвержден Законом Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2015-XII. Введен в действие с 01.04.1995 г.) // URL: <http://www.lex.uz/acts/97661>. (Дата обращения: 16.12.2023).

²⁴ Уголовный кодекс Туркменистана от 10.05.2010 № 104-IV // URL: http://minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8091. (Дата обращения: 16.12.2023).

религиозной или расовой ненависти. Однако существуют определенные проблемы с правовой квалификацией случаев кибербуллинга²⁵.

Активная борьба с кибербуллингом ведётся и в Европе. Интернет-программа «Оценка угрозы издевательств среди молодежи» (ТАВВУ) была первоначально разработана в 2010 году и реализована в 2011–2013 годах в Италии и еще в четырех странах ЕС (Болгария, Греция, Кипр и Венгрия), а затем была проведена еще в трех странах ЕС (Испания, Франция и Польша) с новыми возможностями. Программа была разработана на основе того, что было известно научному сообществу в отношении сокращения кибербуллинга и повышения осведомленности о киберрисках.

Во Франции в 2014 году был принят закон о наказании за школьное хулиганство, и кибербуллинг рассматривается как отягчающее обстоятельство (статья 41222-33-2-2 Уголовного Кодекса, закон № 2014-873, 4/08/2014) [16, с. 345]. Хотя такие меры устанавливают определенные правила и рамки поведения и, прежде всего, дают возможность формального признания статуса жертвы за детьми, подвергшимися кибериздевательствам, а значит, имеют первостепенное значение, тем не менее правильные меры в образовательной сфере все равно будут более эффективными.

Что касается Великобритании, то в настоящее время не существует закона, криминализирующего поведение, связанное с кибербуллингом, однако в действующем законодательстве указано, что во всех школах должна быть четко определена политика борьбы с буллингом [15, с. 188].

Борьба с буллингом не может дать мгновенный результат, ведь по натуре своей дети склонны к агрессии, самоутверждению за счёт сверстников. Меры по предотвращению и борьбе с буллингом, которые на сегодняшний день предпринимаются в развивающихся странах, а также в западных развитых странах могут оказаться вполне действенными, если применять их постепенно и систематично. Ведь нельзя ограничивать для детей Интернет, так как это кладёз знаний и огромный ресурс, который помогает детям учиться и развиваться независимо от местонахождения.

На основе существующих в мире мер по профилактике кибербуллинга, необходимо законодательно внедрить в Казахстане следующие превентивные меры:

- создание государственной адженды по борьбе с буллингом и кибербуллингом в образовательных учреждениях и в быту;
- проведение в школах профилактических мероприятий, тренингов, семинаров;
- проведение периодического (анонимного) мониторинга в школах касательно случаев проявления кибербуллинга;
- внесение необходимых изменений в законодательство об образовании;
- обучение школьных психологов по работе с детьми - жертвами кибербуллинга и детьми – киберхулиганями.

В случае выявления кибербуллинга, ему необходимо качественно противостоять, для чего предлагается:

- проведение разъяснительных бесед среди родителей, предупреждение их об опасности кибербуллинга и необходимости контроля за детьми в Интернете;
- создание специальных государственных органов, в компетенцию которых входит борьба с кибербуллингом;
- воздействие на Интернет-провайдеров по блокировке веб-сайтов, которые служат площадкой для кибербуллинга.

Что касается ответственности, то нужно в первую очередь установить круг лиц, которые должны нести ответственность за кибербуллинг, и перечень деяний, связанных с кибербуллингом, а также:

- ввести административную ответственность для родителей, чьи дети занимаются кибербуллингом;
- ввести дисциплинарную ответственность для педагогических работников и руководства школ в некоторых случаях, которые касаются систематичности проявления кибербуллинга.

Что касается борьбы с кибербуллингом, то кроме законодательных предписаний необходимо тщательно работать над школьной средой. Хорошая работа возможна при чётком взаимодействии педагогов, детей и их родителей.

Педагогический подход в конечном итоге определяет, будет ли школьная среда позитивной и способствующей обучению или

²⁵ День борьбы с кибербуллингом // URL: <http://precedentinfo.kg/2021/11/23/den-borby-s-kiberbullingom> (дата обращения 16.12.2023).

вредной для обучения. Модель иллюстрирует, что подход, который включает исключение из школы, цензуру выражения мнения, препятствует сокращению кибербуллинга, и приводит к молчаливому попустительству дискриминационных взглядов. Более того, это чаще всего снижает безопасность учащихся, поскольку обобщённость порождает расизм, сексизм, гомофобию и другие формы дискриминации. Нет сомнений в том, что обучение школьников в такой среде затрудняется, поскольку они отвлекаются на негативные, враждебные сообщения в свою сторону. Нулевая толерантность не дает возможности для диалога, разнообразия мышления или учета всех точек зрения учащихся. Когда школьная среда более спокойная и умиротворённая, подростки могут подумать более осторожно, прежде чем опубликовать в Интернете негативные комментарии о сверстниках и учителях.

Заключение

В результате проведённого исследования можно увидеть насущную проблему современного общества, в частности подросткового, - кибербуллинг. Очень остро эта проблема начинает возникать и в Казахстане. Не исключено, что она существовала и ранее, однако только сейчас можно увидеть её масштабы, так как над её решением работают немало стран. Это исследование, безусловно, не является исчерпывающим в попытке осветить факты и проблемы кибербуллинга, поскольку существуют и другие проблемы борьбы с оскорбительным поведением подростков в Интернете, которые требуют тщательного изучения. Однако можно определить ключевые проблемы в правовом регулировании.

Для решения данной проблемы первоочередной необходимостью является ее активное освещение в медиа пространстве и закрепление понятий буллинга и кибербуллинга на уровне законодательства. Среди реальных мер наиболее действенной является принятие специального закона, направленного на противодействие кибербуллингу в школьной среде, в котором, среди прочего, была бы предусмотрена ответственность для детей, родителей и, в некоторых случаях, учителей. В рамках реализации закона важно создать компетентные органы, ответственные за учет случаев кибербуллинга, анализ наиболее распространенных методов и сотрудничество с интернет-провайдером

ми для совместных усилий по искоренению данной проблемы. При принятии эффективных мер противодействия кибербуллингу со стороны государства возможно освещение данной проблемы в СМИ, широкое обсуждение в обществе, что в свою очередь, запустит механизм поиска ее решения. Родители, играющие ключевую роль в преодолении этой проблемы, учителя и психологи начнут самостоятельные усилия в разработке подходов для ее разрешения.

Исследование проблемы показало необходимость разработки и создания целостной государственной, и более того - транснациональной программы по борьбе с кибербуллингом. При создании подобной программы необходимо создание таких предпосылок, чтобы жертвы не боялись говорить о проблемах, а сами киберхулиганы исправлялись. Для реализации такой программы целесообразно создать онлайн-платформу с различными интерактивными медиа файлами, которые бы показывали проблему, а также в которых бы освещалось, как необходимо вести себя в Интернете. Безусловно, на данный момент важно организовать систематичное качественное ведение статистики случаев буллинга и кибербуллинга, что на данном этапе актуально как для Казахстана, так и для других стран центрально-азиатского региона.

Очень важным также является создание различных экспериментальных программ, в первую очередь в школах, с участием педагогов, руководства и психологов. Безусловно, такие меры потребуют финансовой поддержки со стороны государства. Однако, когда речь идёт о детском здоровье, в частности психическом, то государства не должны жалеть бюджетных денег на развитие мероприятий, направленных на борьбу с кибербуллингом. Такие методы борьбы с кибербуллингом сейчас предотвратят часть совершения правонарушений в будущем. Также, следует сказать и о климате в обществе, морали, культуре и развитии института семьи. Поскольку начинается воспитание ребёнка именно в семье, то необходимо проводить просветительскую деятельность и среди родителей, ведь предотвратить гораздо легче, чем потом бороться.

Таким образом, к решению проблемы необходимо подходить системно, а не точечно. Для этого нужно создавать политику долгосрочную, рассчитанную на десятилетия,

чтобы шаг за шагом искоренять проблему кибербуллинга и предотвращать ее проявления. Внесение дополнений в административное, уголовное законодательство, законодательство об образовании и защите прав ребенка, а также разработка международных и государственных программ по борьбе с буллингом и кибербуллингом, создание новых органов, уполномоченных на борьбу с данным явлением, окажет действенную помощь государствам в борьбе с этим новым явлением.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Факторы образа жизни школьников Казахстана, их физическое, психическое здоровье и благополучие»: национальный отчет / Ж.А. Калмакова, Ш.З. Абдрахманова, А.А. Адаева, Т.И. Слажнева, С.А. Назарова, К.А. Раисова, Д.М. Шамгунова, Н.А. Сулейманова // Астана – Алматы: Национальный центр общественного здравоохранения МЗ РК, 2023. - 121 с.
2. Доклад о человеческом развитии 2021/2022. Резюме. Неопределенные времена, неустроенные жизни. Создавая будущее в меняющемся мире / Под ред. П. Консейсао. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf> (дата обращения 16.12.2023).
3. Livingstone, S., Carr, J. and Byrne, J. One in Three: Internet Governance and Children's Rights, Global Commission on Internet Governance. Innocenti Discussion Paper No.2016-01, UNICEF Office of Research, Florence. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/idp_2016_01.pdf (дата обращения 16.12.2023).
4. Kowalski R.M., Giumetti G.W., Schroeder A.N., Lattanner M.R. Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth. // *Psychological Bulletin - Volume 140*, pp. 1073–1137 - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.researchgate.net/publication/260151324> (дата обращения 16.12.2023)
5. Lodge J., & Frydenberg E. Cyber-bullying in Australian schools: Profiles of adolescents coping and insights for school practitioners. // *The Australian Educational and developmental psychologists - Volume 24(1)*, pp. 45-58 - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1017/S0816512200029096> (дата обращения 16.12.2023)
6. Juvonen J., Gross E.F. Extending the school grounds?--Bullying experiences in cyberspace // *Journal of School Health - Volume 78*, pp. 496-505. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18786042/> (дата обращения 16.12.2023).
7. Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. // *Journal of Adolescence, - Volume 27(3)*, pp. 319–336. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1931901> (дата обращения 16.12.2023).
8. Patchin J.W., & Hinduja S. (Eds.). Cyberbullying: Neither an epidemic nor a rarity // *European Journal of Developmental Psychology Volume 9(5)*, pp. 1-5- [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/254222960_Cyberbullying_Neither_an_epidemic_nor_a_rarity (дата обращения 16.12.2023).
9. Күмісбеков С.К., Сабитов С.М., Акимжанова М.Т. Қазіргі кезеңдегі кибербуллингтің алдын алу мәселелері // *Вестник Карагандинского университета. – 2022. - №1 (105). С. 85-95.* [Электронный ресурс]. - Режим доступа: (дата обращения 16.12.2023)
10. Акимжанова М.Т. Правовое обеспечение информационной безопасности детей в Республике Казахстан // *Education. Quality Assurance. 2023. - №4 (33). С. 9-21.* [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // https://www.elibrary.ru/download/elibrary_59903621_77919900.pdf (дата обращения 16.12.2023).
11. Голованова Н.А. Проблемы борьбы с буллингом: законодательное решение // *Журнал российского права. 2018. - № 8. С. 113 - 123.* - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-borby-s-bullingom-zakonodatelnoe-reshenie> (дата обращения 16.12.2023)
12. Бобровникова Н.С. Кибербуллинг: виды и особенности проявления // *Международный научно-исследовательский журнал. – 2022. - № 11 (125). С. 1-4.* - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbulling-vidy-i-osobennosti-proyavleniya> (дата обращения 16.12.2023)

13. Zhumabekova K. *Topical Issues of Protecting Children from Cyberbullying* // *Вестник КазНУ. Серия Юридическая*. - 2022. - № 4 (104). С. 98-103. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50076803> (дата обращения 16.12.2023).
14. Авганов С. *Кибербуллинг. Или немного об интернет-травле*. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37000746&pos=5;-90#pos=5;-90 (дата обращения 16.12.2023)
15. Blaya C., Audrin C., Skrzypiec G. *School Bullying, Perpetration, and Cyberhate: Overlapping Issues* // *Contemporary School Psychology*. - 2022, - Volume 26, pp. 341–349. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40688-020-00318-5#citeas> (дата обращения 16.12.2023).
16. Marczak, M., & Coyne, I. *Cyberbullying at school: Good practice and legal aspects in the United Kingdom* // *Australian Journal of Guidance and Counselling*. - 2010 Volume 20(2), pp. 182–193. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://psycnet.apa.org/record/2010-26791-006> (дата обращения 16.12.2023).

REFERENCES

1. «Faktozy obraza zhizni shkolnikov Kazakhstana, ikh fizicheskoe, psikhicheskoe zdorove i blagopoluchie»: *natsionalnyi otchet* / Zh.A. Kalmakova, Sh.Z. Abdrakhmanova, A.A. Adaeva, T.I. Slazhneva, S.A. Nazarova, K.A. Raisova, D.M. Shamgunova, N.A. Suleimanova // *Astana – Almaty: Natsionalnyi tsentr obshchestvennogo zdravookhraneniia MZ RK*, 2023. - 121 s.
2. *Doklad o chelovecheskom razvitiі 2021/2022. Reziiume. Neopredelennye vremena, neustroennye zhizni. Sozdavaia budushchee v meniaiushchemsia mire* / Pod red. P. Konseisao. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: // <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22overviewrupdf.pdf> (data obrashcheniia 16.12.2023).
3. Livingstone, S., Carr, J. and Byrne, J. *One in Three: Internet Governance and Children's Rights*, *Global Commission on Internet Governance. Innocenti Discussion Paper No.2016-01*, UNICEF Office of Research, Florence. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: // https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/idp_2016_01.pdf (data obrashcheniia 16.12.2023).
4. Kowalski R.M., Giumetti G.W., Schroeder A.N., Lattanner M.R. *Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth*. // *Psychological Bulletin - Volume 140*, pp. 1073–1137 - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://www.researchgate.net/publication/260151324> (data obrashcheniia 16.12.2023)
5. Lodge J., & Frydenberg E. *Cyber-bullying in Australian schools: Profiles of adolescents coping and insights for school practitioners*. // *The Australian Educational and developmental psychologists - Volume 24(1)*, pp. 45-58 - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1017/S0816512200029096> (data obrashcheniia 16.12.2023)
6. Juvonen J., Gross E.F. *Extending the school grounds?--Bullying experiences in cyberspace* // *Journal of School Health - Volume 78*, pp. 496-505. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18786042/> (data obrashcheniia 16.12.2023).
7. Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. *Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics*. // *Journal of Adolescence*, - Volume 27(3), pp. 319–336. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1931901> (data obrashcheniia 16.12.2023).
8. Patchin J.W., & Hinduja S. (Eds.). *Cyberbullying: Neither an epidemic nor a rarity* // *European Journal of Developmental Psychology Volume 9(5)*, pp. 1-5- [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/254222960_Cyberbullying_Neither_an_epidemic_nor_a_rarity (data obrashcheniia 16.12.2023).
9. Күмісбекөв С.К., Сабитов С.М., Акимжанова М.Т. *Қазиргі кезеңдегі кибербуллингтің алдын алу мәселелері* // *Vestnik Karagandinskogo universiteta*. – 2022. - №1 (105). С. 85-95. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: (data obrashcheniia 16.12.2023)
10. Akimzhanova M.T. *Pravovoe obespechenie informatsionnoi bezopasnosti detei v Respublike Kazakhstan* // *Education. Quality Assurance*. 2023. - № 4 (33). С. 9-21. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: // https://www.elibrary.ru/download/elibrary_59903621_77919900.pdf (data obrashcheniia 16.12.2023).

11. Golovanova N.A. Problemy borby s bullingom: zakonodatelnoe reshenie // Zhurnal rossiiskogo prava. 2018. - № 8. S. 113 - 123. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-borby-s-bullingom-zakonodatelnoe-reshenie> (data obrashcheniia 16.12.2023)
12. Bobrovnikova N.S. Kiberbulling: vidy i osobennosti proiavleniia // Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurnal. – 2022. - № 11 (125). S. 1-4. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbulling-vidy-i-osobennosti-proyavleniya> (data obrashcheniia 16.12.2023)
13. Zhumabekova K. Topical Issues of Protecting Children from Cyberbullying // Vestnik KazNU. Seriya Iuridicheskaya. - 2022. - № 4 (104). S. 98-103. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50076803> (data obrashcheniia 16.12.2023).
14. Avganov S. Kiberbulling. Ili nemnogo ob internet-travle. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37000746&pos=5;-90#pos=5;-90 (data obrashcheniia 16.12.2023)
15. Blaya C., Audrin C., Skrzypiec G. School Bullying, Perpetration, and Cyberhate: Overlapping Issues // Contemporary School Psychology. – 2022, - Volume 26, pp. 341–349. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40688-020-00318-5#citeas> (data obrashcheniia 16.12.2023).
16. Marczak, M., & Coyne, I. Cyberbullying at school: Good practice and legal aspects in the United Kingdom // Australian Journal of Guidance and Counselling. - 2010 Volume 20(2), pp. 182–193. [Elektronnyi resurs]. - Rezhim dostupa: <https://psycnet.apa.org/record/2010-26791-006> (data obrashcheniia 16.12.2023).

MONITORING LEGISLATION IN THE FIELD OF ASSET RECOVERY

Kaliakperova Elena Nikolaevna

Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Abstract. *The author examined the legislation of foreign countries on the return to the state of illegally acquired and withdrawn assets, as well as methods for their return in a variety of situations, especially when criminal confiscation is impossible or cannot be applied.*

The Act of the Republic of Kazakhstan «On the return of illegally acquired assets to the state» (hereinafter referred to as the Act), adopted on July 12, 2023, and legal instruments for the return of these assets, including assets abroad, are analyzed.

The Act in general is generally characterized by a subjective, purely evaluative approach to whether a particular asset can be classified as illegally acquired, whether it is subject to seizure or not. This is indicated by the use of such phrases as «reasonable doubts», «presumed presence in property, use, possession».

The danger of this approach lies in the lack of clear legal criteria, which creates the threat of abuse by officials and law enforcement agencies. The lack of legal criteria creates limitless eventual possibilities for raiding.

It should be noted that due to the vastness of the topic under study, the author was not able to consider in one publication all the norms that contradict current high-level legislative acts (including constitutional laws and codes), including the subsequent effect on the national legal system of Kazakhstan from the operation of such a Act.

Keywords: *return of assets, illegally acquired assets, corruption, confiscation, civil forfeiture, criminal proceedings, criminal law.*

МОНИТОРИНГ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ВОЗВРАТА АКТИВОВ

Калиакперова Елена Николаевна

Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент; г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Аннотация. *Автором рассмотрено законодательство зарубежных стран о возврате государству незаконно приобретенных и выведенных активов, а также способы их возврата в самых разных ситуациях, особенно когда конфискация в уголовном порядке невозможна или ее нельзя применить.*

Проанализирован, принятый 12 июля 2023 года Закон Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов» (далее – Закон), правовые инструменты для возврата этих активов, включая активы за рубежом.

Для Закона вообще в целом характерен субъективный, сугубо оценочный подход в том, можно ли отнести тот или иной актив к незаконно приобретенным, подлежит ли он изъятию или нет. На это указывает применение таких оборотов, как «разумные сомнения», «предположительное нахождение в собственности, пользовании, владении».

Опасность такого подхода заключается в отсутствии четких правовых критериев, создающих угрозу злоупотреблений со стороны чиновников, правоохранительных органов. Отсутствие правовых критериев создает безграничные эвентуальные возможности рейдерства.

Необходимо отметить, что в силу обширности исследуемой темы, автором не удалось рассмотреть в одной публикации все нормы, противоречащие действующим зако-

нодательным актам высокого уровня (включая конституционные законы и кодексы), в том числе и последующий эффект для национальной правовой системы Казахстана от действия подобного Закона.

Ключевые слова: возврат активов, незаконно приобретенные активы, коррупция, конфискация, гражданская конфискация, уголовное производство, уголовное законодательство.

АКТИВТЕРДІ ҚАЙТАРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ МОНИТОРИНГІ

Елена Николаевна Калиакперова

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доцент;
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Elenanina@mail.ru

Аннотация. Автор шетел мемлекеттерінің заңсыз алынған және алып қойылған мүлікті мемлекетке қайтару туралы заңнамасын, сондай-ақ әртүрлі жағдайларда, әсіресе қылмыстық тәркілеу мүмкін емес немесе қолдану мүмкін болмаған кезде оларды қайтару әдістерін зерттеді.

2023 жылғы 12 шілдеде қабылданған «Заңсыз алынған мүлікті мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі – Заң) және осы активтерді, оның ішінде шетелдегі активтерді қайтарудың құқықтық құралдары болып табылады. талданған.

Жалпы Заң белгілі бір активті заңсыз сатып алынғандар қатарына жатқызуға болатынына, тыйым салуға жататынына немесе алынбауына субъективті, таза бағалау тәсілімен сипатталады. Бұл «ақылға қонымды күмән», «меншікте болуы, пайдалану, иелену» сияқты тіркестердің қолданылуымен көрсетіледі.

Бұл тәсілдің қауіптілігі шенеуніктер мен құқық қорғау органдарының теріс пайдалану қаупін тудыратын нақты құқықтық өлшемдердің болмауында. Құқықтық өлшемдердің жоқтығы рейдерлік әрекеттерге шексіз мүмкіндіктер туғызады.

Айта кету керек, зерттелетін тақырыптың ауқымдылығына байланысты автор бір бағылымда қазіргі жоғары деңгейдегі заңнамалық актілерге (соның ішінде конституциялық заңдар мен кодекстерге) қайшы келетін барлық нормаларды, оның ішінде одан кейінгі әсерді қарастыра алмады. Қазақстанның ұлттық құқықтық жүйесі осындай Заңның әрекетінен.

Түйінді сөздер: мүлікті қайтару, заңсыз алынған мүлік, сыбайлас жемқорлық, тәркілеу, азаматтық тәркілеу, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық құқық.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_261

Introduction

The world community has adopted a number of principles against corruption, especially the theft of public assets. The United Nations Convention against Corruption (UNCAC) is a universal anti-corruption instrument and the only legally binding one.

The Republic of Kazakhstan ratified this Convention in 2008¹.

Article 30 of the UNCAC Convention defines the basic principles of prosecution, adjudication and sanctions, in accordance with paragraph 4 of the Convention, each State Party shall take appropriate measures, in accordance with its

domestic law and with due regard to the rights of the defense, to ensure that the conditions imposed in connection with decisions on release pending trial or pending a decision on a cassation appeal or protest, took into account the need to ensure the presence of the accused during subsequent criminal proceedings.

Controversial legal issues regarding non-criminal confiscation:

- Referring the law on confiscation outside of criminal proceedings to civil or criminal law (referring to criminal law will lead to additional protection of the rights of the accused and a change in the standard of proof);

¹ Закон Республики Казахстан от 4 мая 2008 года N 31-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000031_

- Double punishment;
- Application of the law on confiscation outside criminal proceedings with retroactive effect;
  - Shifting the burden of proof violates the presumption of innocence (as an example of presumptions);
  - The right not to testify against oneself in a criminal case;
  - Violation of property rights;
  - The applicant's right to compensation for legal costs.

According to the World Bank's Non-Criminal Asset Forfeiture Guidelines, the legitimacy of criminal forfeiture and civil asset forfeiture laws has been repeatedly questioned, including the principle of non-criminal forfeiture and the constitutionality of the laws being challenged in a number of countries and territories, including in Colombia, South Africa, Thailand, Ireland and the Canadian province of Ontario².

However, the European Commission of Human Rights clarified back in 1986 that the confiscation of assets outside of criminal proceedings does not contradict the presumption of innocence and does not violate fundamental property rights. At the same time, any confiscation, according to the members of the commission, must be contestable in court, as well as justified and proportionate. Courts in a number of countries and the European Court of Human Rights have examined the issue of compliance with the principles of civil confiscation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR)³.

Methods

The article uses formal-logical and dialectical, qualitative and special methods of scientific research, comparative legal, and empirical analysis.

Results and discussion

Non-criminal forfeiture is an effective way to recover assets in a variety of situations, especially when criminal forfeiture is not possible or cannot be enforced because in these cases the lawsuit is

against the property rather than against a specific individual and/or there is no requirement for a conviction within the framework of criminal proceedings, as well as an effective tool in the fight against corruption in any jurisdiction, regardless of legal traditions. Although some common law countries (eg the United States, South Africa and Ireland) have had forfeiture mechanisms in place for a long time, many civil law jurisdictions have similar legislation. These include Albania, Colombia, the province of Quebec (Canada), Liechtenstein, Slovenia, Switzerland and Thailand, Great Britain.

In terms of legislative regulation, countries provide an out-of-court legal mechanism used in cases of uncontested confiscation outside of criminal proceedings. For example, in the USA, there is such a thing as «administrative confiscation». In this type of forfeiture, a non-judicial officer may make a declaration of the seizure of property after: 1) all interested parties have been properly notified of the forfeiture and 2) no one has expressed a desire to challenge the decision. In some countries, administrative confiscation applies only to low-value assets. Vehicles of any value and bank accounts in an amount not exceeding \$500,000 can be administratively confiscated, but real estate, regardless of its value, can only be confiscated by a court decision. Asset confiscation legislation, as part of existing laws, is provided for in the UK Proceeds of Crime Act or Law No. 793 of 2002 in Colombia, Slovenian Criminal Procedure Act (8/2006 of 26 January 2006), art. 498a, Switzerland Penal Code, art. 70–72).

In Switzerland, since February 1, 2011, the federal law of October 1, 2010 «On the restitution of illegally acquired property assets of politically exposed persons». This law deserves special attention due to the fact that it regulates issues not only of restitution itself (as the name implies), but also of blocking and confiscation of property of non-residents of Switzerland, that is, it can be applied to assets located in Switzerland, the owners of which are Russian individuals or legal entities. This law has a very long history of adoption [1]. As is known, the problem of returning assets of non-residents

² *Attorney General of Ontario v. Chatterjee* [2007], ONCA 406 (Апелляционный суд Онтарิโอ). (Закон провинции о конфискации активов вне уголовного производства был признан конституционным в части, касающейся презумпции невиновности и отнесения закона к гражданскому и имущественному [юрисдикция провинции], а не уголовному законодательству [федеральная юрисдикция]. Апелляция рассматривалась в Верховном суде Канады 12 ноября 2008 г., предыдущее решение было оставлено в силе.) <https://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/2009/2009scc19/2009scc19.html>

³ *Dassa Foundation v. Liechtenstein*, Eur. Ct. H. R., Application no. 696 / 05 (July 10, 2007) (законодательство о конфискации имущества вне уголовного производства, имеющее обратную силу, не противоречит Конвенции); *Walsh v. Director of the Assets Recovery Agency* [2005], NICA 6 (Апелляционный суд Северной Ирландии). (Процедура конфискации активов вне уголовного производства признана гражданско-правовой, что не противоречит ст. 6 (2) конвенции.) https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/StAR/StAR_Publication_-_Non-conviction-based_Asset_Forfeiture_R.pdf

stored in Swiss banks arose and became very urgent after the Second World War.

Switzerland began to experience pressure from foreign states, international institutions, the media, and the Swiss public. All of them demanded from Switzerland the restitution of dictators' funds, as well as the adoption of a law that would regulate relations arising in connection with the storage in this country of assets of persons who dishonestly use their political position to extract corruption and other illegal income [2].

In case of civil confiscation, the prosecution must prove that the assets are of criminal origin, that is, they were obtained by criminal means or were used to commit a crime.

As for the domestic legislator, in January 2022, the President of Kazakhstan ordered to check the facts on the withdrawal of capital abroad and develop mechanisms for their return to the country. After discussion in the Mazhilis and the Senate of Parliament, as well as verification by the Constitutional Court, the Act was signed on July 12, 2023.

According to the Act, a commission is created in order to develop proposals and recommendations on the return of illegally acquired and withdrawn assets. The commission develops recommendations: on systemic measures aimed at eliminating the causes and conditions for the illegal acquisition of assets; on methods and mechanisms for returning illegally acquired assets to the state.

Recommendations are subject to mandatory approval by the Government of the Republic of Kazakhstan and are mandatory for consideration by the authorized body for asset recovery (Article 8, 9).

The commission creates a register for the return of assets at the proposal of the authorized body (*Prosecutor General's Office*) (*the deadline for a person to be in the register is one year from the date the person is included in the register*).

Persons included in the register have the right to submit declarations on the disclosure of assets owned (Article 15). Based on the results of consideration of the declaration, the Prosecutor General's Office submits the issue of further measures for consideration by the commission.

The commission has the right to recommend taking one of the following measures: 1) recognize the absence of grounds for going to court; 2) enter into an agreement on the voluntary return of assets (in the event of an appropriate request from the subject and taking into account the commission's consideration

of the size of the returned assets and other conditions for the voluntary return proposed in the draft agreement submitted for consideration by the commission); 3) further study the declaration and the materials attached to it.

An application for preliminary interim measures is submitted to the court in compliance with the rules of jurisdiction provided for in accordance with the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (Article 21).

The return of assets may be voluntary or compulsory. Voluntary return of assets is carried out by transferring all or part of illegally acquired and withdrawn assets to the state. Forced return of assets is carried out on the basis of judicial acts of the Republic of Kazakhstan, foreign states or decisions of competent authorities of foreign states in the manner prescribed by this Act and other legislative acts of the Republic of Kazakhstan (Article 22).

The subject and (or) its affiliates who have fulfilled all the terms of the agreement for the return of assets to the state, a settlement agreement or a procedural agreement to plead guilty and return illegally acquired assets or other agreements that do not contradict the legislation of the Republic of Kazakhstan, including those concluded in accordance with the legislation of foreign countries states may be exempt from liability in cases provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan (Article 25).

At the same time, according to the Act «On Legal Acts», the text of a normative legal act must be extremely brief, contain a clear meaning and not subject to different interpretations.

Thus, the words «may be relieved of liability» are not clearly defined.

In the event that the authorized body for asset recovery has reasonable doubt about the legality of the sources of acquisition (origin) of the assets of a person included in the register, after reviewing the materials by the commission, the authorized body for asset recovery, based on consideration of all necessary circumstances, based on the recommendations of the Commission, makes a decision on filing a claim in court for the forced gratuitous transfer of such assets to the state as unexplained wealth (assets of unexplained origin) based on the recommendations of the commission (Article 27).

However, the assessment by the Prosecutor General's Office is subject to reasonable doubt.

Even before the adoption of the Act, a prominent Kazakhstani legal scholar Suleimenov M.K. in his expert opinion, he expressed the opinion that: «the development of some new mechanism for the return of illegally

withdrawn assets or some new mechanism for confiscation of property obtained by criminal means seems unnecessary, since the current criminal, criminal procedural and civil procedural legislation is already contains such a comprehensive mechanism that is interconnected and meets the requirements of public international law in the field of combating corruption, combating the laundering of property obtained by criminal means, and the financing of terrorism» [3].

Similar doubts were expressed by another scientist D. Abzhanov, who also believes that: «Instability of civil (property) turnover, deterioration of the investment climate, reduction in lending to economic sectors due to fears of loss of collateral rights - this is what the adoption of the law in its presented form may threaten. It can safely be considered illegal» [4].

Meanwhile, despite this, the Act was adopted. We highlight some comments and recommendations:

1) in accordance with the Act, persons having family relations are: parents (parent), children and their spouses, adoptive parents and their spouses, adopted children and their spouses, full and half brothers and sisters and their spouses, grandfather, grandmother, grandchildren, great-grandchildren and their spouses, great-grandfather, great-grandmother.

In turn, the Code of the Republic of Kazakhstan «On Marriage (matrimony) and Family» establishes the concept of «close relatives - parents (parent), children, adoptive parents, adopted children, full and half brothers and sisters, grandfather, grandmother, grandchildren».

Thus, this concept is not consistent with the Code «On Marriage (Matrimony) and Family» and a reasonable circle of persons related to family relations is not defined.

2) In the UK, cases of non-criminal asset confiscation were dealt with by the Queen's Bench Division of the High Court.

In the United States, the Supreme Court hears cases involving confiscation of property.

According to the Anti-Money Laundering Act of the Philippines, when deciding, the court may refer to the following factors to determine the preponderance of evidence: a) the monetary instrument, property or proceeds were obtained by crime or as a result of money laundering, or were used as an instrument in the commission of a crime, or are associated with illegal activities.

Thus, international experience shows that in foreign countries the decision on the return of assets is made by the court.

In addition, the factors for determining evidence are also determined by the court, whereas in the Asset Recovery Act the main role is played by the commission, and the Prosecutor General's Office, represented by the authorized body, takes measures to return assets upon reasonable doubt.

Conclusion

Thus, the legal risks of asset recovery may vary depending on the specific legal framework and provisions governing asset recovery. However, it is possible to provide a general discussion of the potential risks that may arise in a legal context.

In the context of protecting fundamental rights. Asset recovery processes must respect and protect the fundamental rights of those involved, including the rights to due process, the right to a fair trial, and the right to privacy. There is a risk that asset recovery measures, if not properly designed or implemented, may violate these rights. There must be constitutional guarantees to ensure that the rights of individuals are respected throughout the asset recovery process.

Separation of powers. The principle of separation of powers is of decisive importance in law. Asset recovery processes involve various participants, including executive authorities, law enforcement agencies and the judiciary. Risks may arise if there is an imbalance of power or if one branch of government has disproportionate influence or control over the asset recovery process. The legal framework must provide clear checks and balances to prevent abuse of power and ensure the independence of the judiciary.

Proportionality and legality of measures. There is a risk that measures taken during asset recovery, such as freezing assets, seizing property or conducting searches, may be excessive, arbitrary or not supported by adequate legal authority. Constitutional safeguards, such as the requirement of reasonable suspicion or due judicial review, should be in place to mitigate these risks.

Judicial review. The existence of judicial review is critical to ensure that asset recovery measures comply with legal principles and statutory requirements. Risks may arise if the scope or effectiveness of judicial review is limited or if access to an independent and impartial judiciary is insufficient.

Provisions on retroactive effect of the law. Asset recovery laws or amendments that are retroactive, meaning they apply to events that occurred before the law was enacted, may raise

legal concerns. In particular, asset recovery legislation may violate the principles of legal certainty and non-retroactivity of criminal laws. There must be constitutional safeguards to ensure that retroactive legislation is used sparingly and in accordance with constitutional principles.

Based on the above, it is necessary:

- determine the relationship between the confiscation of property outside of criminal proceedings and any stage of the criminal process, including an unfinished investigation;
- indicate under what conditions the authorities are allowed to initiate confiscation proceedings outside of criminal proceedings. It is necessary to determine whether civil forfeiture will be allowed only when criminal prosecution and criminal forfeiture are not possible, or whether civil forfeiture and criminal proceedings can proceed simultaneously;
- the ability to allow confiscation to proceed in parallel with criminal proceedings, but in this case it must provide that information obtained from the owner of the assets cannot be used against him in a criminal investigation;

REFERENCE: The US Supreme Court in the case United States v. Ursery stated: «In reviewing the consistency of civil forfeiture with the Twice Prohibition Clause, we have been consistently guided by one principle... In rem forfeiture is a civil penalty distinct from potentially punitive civil penalties. penalties in person, such as fines, and is not a punishment for purposes of the Twice Prohibition Clause of the Fifth Amendment to the Constitution».

- clearly stipulate the possibility of confiscation of assets outside of criminal proceedings in cases where criminal prosecution of the property owner is impossible (presence of immunity).
- assets obtained illegally were not subject to the official's personal immunity from prosecution; this special legal status should not prevent confiscation.
- explicitly stipulate that personal immunity does not extend to assets, and the relevant government authorities should be prepared, if necessary, to cancel any immunity in relation to assets.

REFERENCES

1. Федотов А. Г. Краткий комментарий к швейцарскому закону о реституции неправомерно приобретенных имущественных ценностей политически значимых лиц. www.lecs-center.org/ru/publications/107-to-swiss-law Дата обращения: 11.11.2023г.
2. Новикова Е.В., Федотов А.Г., Розенцвайг А.В., Субботина М.А. Верховенство права как фактор экономики / Международная коллективная монография. Москва: Мысль, 2013. — 673 с.
3. Сулейменов М.К. Экспертное заключение по проекту Закона Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов». Информационная система «ПАРАГРАФ» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31839852&pos=354;-51#pos=354;-51 Дата обращения: 17.11.2023г.
4. Абжанов Д.К. Почему закон о возврате активов будет иметь разрушительные последствия. Информационная система «ПАРАГРАФ» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32469798 Дата обращения: 17.11.2023г.

REFERENCES

1. Fedotov A. G. Kratkij komentarij k shvejcarskomu zakonu o restitucii nepravomerno priobretennyh imushestvennyh cennostej politicheski znachimyh lic. www.lecs-center.org/ru/publications/107-to-swiss-law Data obrasheniya: 11.11.2023g.
2. Novikova E.V., Fedotov A.G., Rozencvajg A.V., Subbotina M.A. Verhovenstvo prava kak faktor ekonomiki / Mezhdunarodnaya kollektivnaya monografiya. Moskva: Mysl, 2013. — 673 s.
3. Sulejmenov M.K. Ekspertnoe zaklyuchenie po proektu Zakona Respubliki Kazahstan «O vozvrate gosudarstvu nezakonno priobretennyh aktivov». Informacionnaya sistema «PARAGRAF» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31839852&pos=354;-51#pos=354;-51 Data obrasheniya: 17.11.2023g.
4. Abzhanov D.K. Pochemu zakon o vozvrate aktivov budet imet razrushitelnye posledstviya. Informacionnaya sistema «PARAGRAF» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32469798 Data obrasheniya: 17.11.2023g.

ЭТНОСАРАЛЫҚ ДАУДАҒЫ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Марианна Ивановна Дячук

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: marianna_turani@mail.ru

Әсел Ғабиденқызы Қазбаева¹

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Авторлар өз жұмысын этносаралық қатынастар саласындағы қақтығыстар мен дауларды реттеу проблемаларын зерделеуге арнайды, онда осы санаттың мазмұнды әрі функционалды құрамдастары ашылады.

Бұл мақалада жергілікті ұлтаралық қақтығыстардың себептері қаралады. Ұлтаралық қатынастарды үйлестіруге кедергі келтіретін факторлар бар. Этносаралық қақтығыстарға қатысушылардың қарама-қайшылықты ұмтылыстарын бейтараптандыру жөніндегі іс-қимыл қағидаттары келтірілген.

Жұмыста этникалық қақтығысты айқындау тәсілдері және оның типологиясы ұсынылған, жалпыға бірдей танылған басқа түрлер бойынша даулар мен қақтығыстарға қатысты этникалық даулар мен қақтығыстардың өзіндік ерекшелігі мен ортақтығы көрсетілген. Авторлар татуластыру рәсімдерін салыстыруды жүргізеді. Татуластыру рәсімі ретінде бітімгершілік келісім ұғымы, сондай-ақ медиация анықтамасы ұсынылып, олардың кезеңдері қаралады.

Осы тақырыпты зерделеу барысындағы зерттеу нысанасы – татуластыру рәсімдеріне жүгіну мүмкіндігі реттелетін ұлттық заңнама нормалары және бұл ретте қалыптасқан сот практикасы, материалдық заңнама нормалары, татуластыру рәсімдері туралы теориялық әзірлемелер, татуластыру рәсімдерін қалыптастырудың, дамытудың және енгізудің жалпы заңдылықтары; сондай-ақ көпмәдениетті қоғамда медиативтік тәсілді қолдану арқылы этносаралық даулар мен қақтығыстарды шешу кезінде тәжірибені қолдану саласындағы шет ел тәжірибесі. Аталған жұмыс барысында төрелік анықтамасын ресми түрде күшейткен, заңды күші мен мақсаты әртүрлі болатын бірқатар нормативтік құқықтық актілер қаралды. Олардың мазмұнына келетін болсақ, бұл анықтамалар мүлдем өзгеше емес. Медиация – бұл динамикалық, интерактивті, құрылымдалған процесс, оның барысында медиатор ретінде бейтарап, тәуелсіз орган қарама-қарсы тараптарға қақтығысты жағдайларды шешуге және келіссөздер жүргізудің мамандандар тартылған, коммуникативті, психологиялық және басқа да әдістерін қолдана отырып, дауларды шешудің оңтайлы шешімін табуға көмектеседі.

Көрсетілген ережелерді татуластыру рәсімдері институтын алдағы уақытта теориялық зерттеу үшін пайдалануға болады, олар ғылыми және оқыту қызметінде қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: татуластыру рәсімдері, медиация, дауды бейбіт жолмен реттеу, этносаралық даулар мен қақтығыстар, медиатор, көпмәдениетті қоғам.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ОСОБЕННОСТИ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В МЕЖЭТНИЧЕСКОМ СПОРЕ

Дячук Марианна Ивановна

Ассоциированный профессор Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова, кандидат юридических наук, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: marianna_turani@mail.ru

Казбаева Асель Габиденовна

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстана, доцент Кокшетауского университета имени А. Мырзахметова, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Авторы посвящают работу изучению проблем урегулирования конфликтов и споров в сфере межэтнических отношений, раскрываются содержательная и функциональная составляющие данной категории.

В данной статье рассматриваются причины локальных межнациональных конфликтов. Факторы, препятствующие гармонизации межнациональных отношений. Принципы действия по нейтрализации конфронтационных устремлений участников межэтнических конфликтов.

В работе представлены подходы к определению этнического конфликта и его типологизация, отражена специфика и общность этнических споров и конфликтов относительно споров и конфликтов других общепризнанных видов. Авторами проведено сравнение примирительных процедур. Представлены понятие мирового соглашения как примирительной процедуры, а также определение медиации и рассмотрены их этапы.

В ходе изучения данной темы предметом исследования стали нормы национального законодательства, регулирующие возможность обращения к примирительным процедурам, и складывающаяся, при этом судебная практика, нормы материального законодательства, теоретические разработки о примирительных процедурах, общие закономерности формирования, развития и внедрения примирительных процедур; а также опыт зарубежных стран в сфере их применения при разрешении межэтнических споров и конфликтов через применение медиативного подхода в поликультурном обществе. Также в этой работе был рассмотрен ряд нормативных правовых актов различной юридической силы и назначения, которые формально усилили определение арбитража. Что касается их содержания, то эти определения совершенно не различаются. Медиация - это динамичный, интерактивный, структурированный процесс, в ходе которого нейтральный, независимый орган в лице медиатора помогает противоборствующим сторонам разрешать конфликтные ситуации и находить оптимальное решение для разрешения споров, используя специализированные коммуникативные, психологические и другие методы ведения переговоров.

Указанные положения могут быть использованы для дальнейшего теоретического исследования института примирительных процедур, найти применение в научной и учебной деятельности.

Ключевые слова: примирительные процедуры, медиация, мирное урегулирование спора, межэтнические споры и конфликты, медиатор, поликультурное общество.

PARTICULAR QUALITIES OF RECONCILIATION PROCEDURES IN THE INTERETHNIC CONFLICT

Dyachuk Marianna Ivanovna

Associate Professor of the East Kazakhstan University named after S. Amanzholova, Candidate of Law, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: marianna_turani@mail.ru

Kazbayeva Assel Gabidenovna

Principal Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, docent of Kokshetau University named after A. Myrzakhetova, candidate of legal sciences, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: K_2385@mail.ru

Abstract. *The authors devote their work studying the problems of resolving conflicts and disputes in the field of interethnic relations, revealing the content and functional components of this category.*

This article examines the causes of local ethnic conflicts. Factors, hindering the harmonization of interethnic relations. Principles of action to neutralize the confrontational aspirations of participants in interethnic conflicts.

The work represents approaches to the definition of ethnic conflict and its typology, reflects the specificity and commonality of ethnic disputes and conflicts relating to disputes and conflicts of other generally recognized types. The authors compared reconciliation procedures. The concept of a settlement agreement as a reconciliation procedure, as well as the definition of mediation are presented and their stages are considered.

In the course of studying this topic, the subject of the research was the norms of national legislation regulating the possibility of appealing to reconciliation procedures, and the emerging judicial practice, norms of substantive legislation, theoretical developments about reconciliation procedures, general patterns of formation, development and implementation of reconciliation procedures; as well as the experience of foreign countries in the field of their application in resolving interethnic disputes and conflicts through the use of a mediation approach in a multicultural society. In this work, a number of normative legal acts of varying legal force and purpose were considered, which formally strengthened the definition of arbitration. As for their content, these definitions do not differ at all. Mediation is a dynamic, interactive, structured process during which a neutral, independent body represented by a mediator helps opposing parties resolve conflict situations and find the optimal solution to resolve disputes using specialized communication, psychological and other negotiation methods.

These provisions can be used for further theoretical research of the institution of reconciliation procedures and to find application in scientific and educational activities.

Keywords: *conciliation procedures, mediation, peaceful settlement of disputes, interethnic disputes and conflicts, mediator, multicultural society.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_267

Кіріспе

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында Тәуелсіздіктің 30 жылдығы – біздің ең жоғары құндылығымыз екенін атап өтті².

Қазақстан халқы Ассамблеясының XXVII сессиясында Қазақстан халқы Ассамблеясының Төрағасы әртүрлі этностық топтар, діни конфессиялар арасындағы келісім, тұрақтылық, халық достығы, құрмет мемлекетіміздің негізі, барлық тұрғыдан даму тірегі болып табылатынын атап көрсетті³.

Сонымен қатар «Болашағы Біртұтас Ел»

төртінші реформаға сәйкес қазіргі Қазақстанның мемлекеттік ұлттық саясатының мақсаты – патриоттық құндылықтар мен әлеуметтік ынтымақтастық негізінде Қазақстанның көпұлтты қоғамын біртұтас саяси ұлтқа біріктіру. Медиация институтын мемлекетіміздің мәдени-құқықтық кеңістігіне дамыта отырып, кеңінен енгізу осы реформаны іске асыру тетіктерінің бірі болып табылады. Бірде-бір мемлекет жаһандану көлеңкесінде қалмайтын қазіргі жағдайда медиация институты өзектілігін арттыра түсуде [1].

Қазақстан Республикасы мәдениетінің

² Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы// Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (қаралған күні: 01.04.2024 ж.)

³ Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалығымен өткен 2019 жылғы 29 сәуірдегі Қазақстан халқы Ассамблеясының XXVII сессиясы// https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan_participation_in_events/xxvii-sessiya-assamblei-naroda-kazahstana-pod-predsedatelstvom-pervogo-prezidenta-respubliki-kazahstan-elbasy-nursultana-nazarbaeva (қаралған күні: 04.04.2024 ж.)

алуандығы саясаты бүгінгі таңда әлемдік кеңістіктегі нәтижелі мысалдардың бірі болып табылады. Кез келген мемлекеттің этносаясаты этносаралық даулар мен қақтығыстардың алдын алуға бағытталған [2; 134-144 б.]. Бұл фактордың маңыздылығын тану мемлекетімізде 1995 жылы Қазақстандағы этносаралық қатынастарды 30 жылға жуық уақыт бойы табысты үйлестіріп келе жатқан Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуына себеп болды.

Қазіргі әлемдегі көші-қон процестерінің артуы және мұндай процестердің этносаралық (ұлтаралық) саладағы мемлекет саясатына ықпалына байланысты олардың сөзсіз маңыздылығы көпэтностық қоғамда сөзсіз болатын этносаралық қақтығыстардың алдын алу және реттеу тәсілдерін іздеуде жана сын-қатер туғызуда. Сонымен қатар мемлекеттің сауатты құрылған этносаясаты қоғамдағы тұрақтылықты сақтаудың, демек қоғамның барлық салада дамуының негізгі факторларының бірі болып саналады. Осыған байланысты мемлекет өзін этноқақтығыстардың алдын алу тетіктерімен ғана емес, оларды шешу құралдарымен де қамтамасыз етуі қажет.

Бүгінгі қоғам қақтығыстарды шешудің соттан тыс институттарының рөлін арттыру туралы пайымдайды, олардың бірі – медиация институты. Қазақстан халқы Ассамблеясы Кеңесінің 2021 жылғы 21 қазандағы кеңейтілген отырысында ел Президенті этносаралық қақтығыстарды шешу үшін қоғамдық-құқықтық институттардың, атап айтқанда медиация институтының мүмкіндіктерін белсенді түрде пайдалану қажет екенін атап өтті. Ол этномедиация үшін кәсіби келіссөз жүргізушілердің форматы неғұрлым тиімді екенін атап өтіп, Қазақстан халқы Ассамблеясы этномедиация бойынша дау-дамайды шешу мәселелерімен айналысатын негізгі институттардың біріне айналуға тиіс екенін де айқындады [3; 50-53 б.].

Қазақстанда Медиация туралы заң 2011 жылы қабылданды, осылайша бүгінгі таңда елімізде жанжалды шешудің осы әдісін қолданудың 13 жылдық практикасы қалыптасты. Алайда этносаралық дау-жанжалда медиацияны қолдану тәжірибесі туралы деректер іс жүзінде жоқ. Бұл бірнеше факторларға байланысты, мысалы: медиаторлар арасында да, мемлекеттік деңгейде де «этникалық қақтығыс» терминінің, яғни нақты нені этносаралық қақтығыс деп санауға болатыны туралы түсініктің болмауы, дау-дамайды шешу әдіснамасының болмауына

байланысты олармен жұмыс істеуге дайын мамандардың болмауы, сондай-ақ осындай жанжалдарды шешу кезінде қолданылуға тиіс медиативтік (келіссөз) техника түсінігінің бытыраңқылығы [4; 154-161 б.].

Әдістер

Мақалада формалды-логикалық және диалектикалық әдістер, салыстырмалы-құқықтық, эмпирикалық талдау, сондай-ақ ғылыми зерттеудің сандық, сапалық және арнайы әдістері қолданылады.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі уақытта кейбір ғалымдар мен медиация саласындағы мамандар Қазақстан Республикасындағы этностық қақтығыстарды шешу үшін медиацияны қолданудың проблемалық мәселелерін заң тұрғысынан да, практикалық тұрғыдан да қарастыруда. Мәселен, медиация – медиатордың бейтарап үшінші тарап сияқты рөлі қақтығыс тараптарына өзара қолайлы және өміршең шешімді әзірлеуге жәрдемдесу болып табылатын тауластырудың ерекше түрі.

«Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес медиация рәсімі мынадай қағидаттар:

- еріктілік;
- тараптардың тең құқылы болуы;
- медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы;
- медиация рәсіміне араласуға жол бермеушілік негізінде жүргізіледі.

Медиация адам тыныс-тіршілігінің түрлі салаларында қолданылады. Медиацияда азаматтық, еңбек, отбасы және өзге де құқықтық қатынастардан туындаған даулар қаралады. Бұл рәсім жоғарыда санамаланған дау-жанжалды реттеуде кеңінен қолданылды. Алайда этносаралық және ұлтаралық қақтығыстар саласындағы медиация іс жүзінде аз дамыған әрі сирек қолданылады.

Этносаралық қақтығыс дегеніміз не? Өртүрлі авторлар бұл құбылысты әрқилы қарастырады. Ресей этнологы В.А. Тишков бұл ұғымды «этникалық қақтығыс ретінде ішкі және трансмемлекеттік деңгейлердегі азаматтық текетірестің бір түрі, онда тараптардың кем дегенде біреуі этностық негізде немесе белгілі бір этноқауым атынан ұйымдастырылады және әрекет етеді деп түсіндіреді. Бұл ретте этносаралық шиеленіс пен саяси күрес, кездейсоқ зорлық-зомбылық пен бүлік, этностық нұқсан келтіру, ашық қарулы күрес түріндегі айырмашылықтарды айқындайды. Этноқақтығыстың себептері

ресурстар мен билікті бақылау үшін бәсекелестік, этностық белгілерге қарап кемсітушілік пен теңсіздік, басқару жүйесін немесе мемлекеттер мен олардың шекаралары мәртебесін өзгертуге ұмтылыс болуы мүмкін» [5; 67-68-б.].

Ресей философы, әлеуметтанушысы Ф.Н. Ильясов этностар арасындағы қақтығысты этнос топтары арасында ресурстарды бөлутұрғысынан қарайды. «Қауымдастықтар арасындағы және ішіндегі дау-жанжал әрқашан ресурстарды бөлуге бағытталған. Шын мәнінде, қақтығыс – бұл екі немесе одан да көп субъектінің (жеке адамдар немесе топтардың) өздерінің арасындағы даулы ресурстарды бөлуге, қайта бөлуге бағытталған мінез-құлқы. Көпұлтты қоғамдастық жағдайында қақтығыс ресурстарды белгілі бір этно-топтардың пайдасына қарай қайта бөлу ыңғайына байланысты туындайды» [6; 20-33-б.] деп Тишков та пайым жасайды.

Осыған байланысты С.Д. Гуриеваның этноқақтығыстар типологиясын (сыныпта-масын) қалыптастырған мақаласы ерекшеленеді, ол этноэкономикалық, этносаяси, этноаумақтық, этномәдени, этноконфессиялық және этнопсихологиялық деген түрлерді ажыратады [7; 19-б.].

Ұлтаралық қақтығыстар болған кезде әртүрлі этностық топтар мен қауымдастықтар арасындағы қатынастардың іргелі әрі күрделі процестері алдыңғы орынға шығады. Мұндай жағдайлардың дамуына әртүрлі факторлар, оның ішінде діни сала, мәдени, аумақтық, тарихи және саяси проблемалар да әсер етуі мүмкін. Ұлт арасындағы қақтығыс шешу оның себебі, сондай-ақ белгілі бір аумақта тұратын ұлттың немесе адамдар тобының айырмашылықтары сияқты тұстарымен де ерекшеленетін болады.

Мақала негізі болып отырған қақтығыс факторлары мен себептері әр жағдайда әртүрлі. Проблема ойламаған жерде туындауы да мүмкін немесе көршілес ұлттарда мәдени тұрғыдан айырмашылықтар немесе аумақтық наразылықтар болған кезде ондаған жылдар бойы белең алуы да мүмкін. Ұлт арасында қақтығыстың өрбуіне әсер ететін факторларға қоныстану түрі; өңірдегі ұлттық құрам; әлеуметтік белсенді топ мүшелерінің жасы; әлеуметтік жағдай; өзара қарым-қатынас тарихы; саяси көзқарас; білім деңгейі жатады.

Этнос арасындағы қақтығысқа алып ке-

летін факторларға қарамастан, олардың салдарынан азаматтардың құқықтары жаппай бұзылып, қолданыстағы заңдардың сақталмауы орын алады. Мемлекет тарапынан тиісті бақылау болмаған жағдайда бұл этностық «тазартуға» және толыққанды соғысқа әкелуі мүмкін. Мұндай жағдай бұрынғы Югославияда орын алды, ол кезде федералды орталық күрт ыдырауға ұшыраған көпұлтты мемлекетті сақтап қалуға тырысты. Соның салдарынан Сербияның кейбір аймақтарында этностық «тазарту» көрініс тапты.

Этносаралық қақтығыстар жергілікті халықтың күнделікті өміріне айналған Африка елдеріне де қатысты. Қара нәсілділер континентінде әр түрлі тайпалар арасында қарулы қақтығыстар үнемі өршіп тұрады, олардың себебі аумақ пен табиғи ресурстарды бөлу ғана емес, сонымен қатар жік қауым арасындағы жылдар бойы жиналып келген қастасу болып отыр.

Ықтимал алғышарттар, болып жатқан қақтығыстарды ойдағыдай шешу көбінесе олардың пайда болу себебін дұрыс анықтауға байланысты. Бұл көбінесе ұлттық саясаттағы елеулі деформация, сондай-ақ көптеген жылдар бойы ұлттың немесе адамдар тобының жағдайға қанағаттанбауы. Қанды қақтығысты туындатуға тіпті болмашы ұшқынның өзі жеткілікті, оның алдын алмау салдары өте қиынға соғады. Әдетте этносаралық қақтығыстар елдегі экономикалық ахуалдың нашарлауы аясында көрініс табады, мамандар тіпті шиеленіс өсуінің үй шаруасы жағдайына тікелей тәуелділігінің графиктері мен кестелерін жасайды. Бұл бір топ немесе ұлт мемлекеттен белгілі бір артықшылыққа ие болып, ал екінші қауымдастық ауыртпалық пен кедейлік күйде қалуға мәжбүр болған кезде әлеуметтік наразылыққа әкеп соғады.

Ұлтаралық қақтығыстың айқын мысалы – Африкадағы депрессиялық экономика мен халық арасындағы кедейлік салдарынан болатын соғыста⁴.

Қалай болғанда да, ғалымдар мен тәжірибешіл мамандардың көпшілігі мәдениетаралық қақтығыстардың медиациясы тараптардың жанжалды өзара іс-қимылын тәуелсіз делдалдың қатысуымен диалог формасына аударуға мүмкіндік береді деп санайды. Медиатор-делдалдың нақ өзі қақтығыстарды шешуде рәсімдік тәсілдің сақталуын қамтамасыз етеді және тараптарды өзара қолай-

⁴ Межнациональные конфликты - виды, причины и пути решения // Дереккөз: <https://nauka.club/obshchestvoznanie/mezhnatsionalnye-konflikty.html> (қаралған күні: 15.04.2024 ж.).

лы шешімдерді іздеуге бағыттай отырып, сындарлы көзқарасты қолдайды. Медиация – бұл үшінші тараптың жанжалды реттеуге қатысуының ең оңтайлы түрі.

Сонымен бірге медиацияның мәні адамға таңылған көзқарастар мен таптаурынды жою, оның шынайы мүдделерін ашу, даудың басқа қатысушысын түсіну, өзіне басқа қырдан қарау екенін әрдайым назарда ұстаған жөн.

Ресейлік ғалымдардың зерттеу жұмыстарында «этномедиация» ұғымы жиі қолданылады, ол жекелеген адамдар немесе адамдар тобы қатыса алатын, ұлтаралық қайшылықтардан туындаған қақтығыстарды шешу әдісін білдіреді [8; 444-б.].

Этномәдени қақтығыстар медиация алдында үлкен сын-қатер туғызады. Олар дау-жанжал сәйкестігіне негізделген ерекше түрі болып табылады, бұл олардың ұзақтығы, қатаңдығы және өткірлігімен түсіндіріледі.

Ұлттық құндылықтарға, ұлтаралық қатынастар саласындағы аса маңызды міндеттерге қатысты қақтығыстар шешімін табу қиынға соғатын дау-жанжалдар қатарына жатады.

Этносаралық қатынастар саласында қоғамдағы қақтығыстардың өршуіне ықпал ететін бірқатар проблемалар бар. Олардың арасында мынадай түрлеріне тоқталып өткен орынды:

- әлеуметтік-экономикалық (жұмыссыздық, жалақыны кешіктіру және төлемеу, азаматтардың көпшілігіне тиісті қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік бермейтін әлеуметтік төлемдер, этностардың бірінің кез келген қызмет саласындағы немесе халық шаруашылығы салаларындағы өкілдерінің монополиясы және т.б.);

- тіл-мәдениет (ана тілін, ұлттық мәдениетті және ұлттық азшылық топтардың кепілдік берілген құқықтарын қорғауға, жаңғыртуға және дамытуға байланысты);

- этнодемографиялық (халық саны арақатынасының салыстырмалы түрде тез өзгеруі, яғни мәжбүрлі қоныс аударушылардың, босқындардың көші-қонына байланысты қоныс аударушылар, босқындар үлесінің артуы);

- тарихи (бұрынғы қатынастар – соғыстар, бұрынғы «үстемдік – бағыну» саясаты қатынастары, депортация және онымен байланысты тарихи оқиғаның жағымсыз жақтары және т.б.);

- дінаралық және конфессияаралық (қазіргі діни ұстаным деңгейіндегі айырмашылықтарды қоса алғанда).

Ұлтаралық қатынастарды үйлестіруге ке-

дергі келтіретін факторлар қатары – азаматтардың билік пен басқару органдарына деген сенімінің төмен болуы, сыбайлас жемқорлық, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдікке сенбеуі, биліктің жекелеген өкілдерінің кейбір халық мәдениеті мен әдет-ғұрыптарына бейімділігі, олардың әділеттілікті қамтамасыз ете алмауы, адамдардың заңды мүдделерін қорғай алмауы.

Қалыпты күйдегі әлеуметтік-саяси және экономикалық қатынастар жүйесінде әртүрлі этностық топтарға жататын адамдар жақсы тіл табысады.

Бірақ экономикалық және саяси тұрақсыздық немесе қоғамдағы дағдарыс жағдайларында топаралық қатынастардың бұрынғы барлық реттеушісі жойылып, жаңалары бірден дамып кетпейді. Мұндай жағдайда этникалық реттеуші бірінші орынға шығады. Егер қандай да бір көрші елмен қарым-қатынас нашарласа, онда көршілермен ортақ болатын қасиеттердің мәні елеусіз болып, этносаралық айырмашылықтар аса маңызға ие бола түседі және әр тарап оны өз пайдасына бағалайтын болады.

Этносаралық қақтығыстың даму процесінің өзіндік ерекшелігі бар және үш негізгі кезеңді қамтиды:

- 1) бірінші кезеңде қарсылық пайда болды – жинақталған реніштердің әсерінен жаудың бейнесі қалыптасады;

- 2) екінші кезеңде әртүрлі жауларды белсенді іздеу жүреді, олардың саны жинақталады;

- 3) үшінші кезеңде қарсылық антагонизмге айналады және сіздің барлық ісіңіз бен әрекеттеріңіз кері айналып келген кезде оқиғалар «айналы шағылу» қағидаты бойынша өріс ала бастайды. Бұл айнымайтындар соғысында әрекет әрқашан қарсыласуға тең болады, әр тарап қарсыласын өзі айыптаған күнәлары үшін айыптайды.

Ұлтаралық шиеленістің ұлғаюы барлық жауласушы елдердегі адамдардың өмірін қатандатып қана қоймайды. Қауіпсіздік мақсатында өзін өз ұлтымен мүмкіндігінше толық сәйкестендіруге ұмтыла отырып, адам «ұлттық киелі жерлер» үшін күрес барысында қайта жанданған ең жағымсыз ұлттық әдеттерді қабылдауға дайын. Нәтижесінде өркениеттен бас тартуы да мүмкін.

Этностық қақтығыстарды сыныптаудың бірнеше типі бар. Қақтығыстардың негізгі түрлері:

- билік, үстемдік, ықпал, бедел үшін күрес жүретін кездегі саяси қақтығыстар;
- әлеуметтік-экономикалық (немесе сөз-

дің тар мағынасында элеуметтік) қақтығыстар – «еңбек пен капитал арасында», мысалы, кәсіподақтар мен жұмыс берушілер арасында;

– этностық қақтығыстар – этностық қауымдастықтардың құқықтары мен мүдделеріне қатысты [9; 12-21-б.].

Этносаралық қақтығыстар әрқашан эмоциялардың, құштарлықтың жоғары шиеленісуімен, адам табиғатының иррационал жақтарының көрінуімен және символизммен ерекшеленеді. Бұл ерекшелік ұлттық-этностық стереотиптерді адам бала кезінен іліп алып, кейіннен көбінесе түпсана деңгейінде қолданатынына байланысты. Сондықтан этностық қақтығыстарға жасалатын әрекеттердің ұтымды дәлелдерінің әлсіз негізділігі тән. Осыған байланысты этносаралық қақтығыстар қарсы тұрудың өткірлігімен және күрес жүргізу формаларының қатыгездігімен ерекшеленеді.

Этносаралық қақтығыстар адами ресурстардың жоғары жұмылдырылуымен сипатталады.

Қорғалатын этностық ерекшеліктер (сенім, тіл, тұрмыс) этностың әр мүшесінің күнделікті өмірін құрайды, бұл оларды қорғаудағы қозғалыстың жаппай сипатын қамтамасыз етеді. Басталған қақтығыс өз саласына барған сайын жаңа адами және басқа ресурстарды тарта отырып, тізбекті реакцияны тудырады.

Этносаралық қақтығыстар созылмалы сипатқа ие, олардың түпкілікті шешімі болмайды. Бұл этностық қатынастардың өте көшпелі болатынымен және этностың қазіргі ұрпағы қанағаттанатын еркіндік пен дербестік дәрежесі келесі ұрпаққа жеткіліксіз болып көрінуі мүмкін екендігімен түсіндіріледі.

Осы ерекшеліктерге байланысты қоғамның тіршілік әрекетінің кез келген саласында және кез келген деңгейде этносаралық қақтығыстардың пайда болуы, дамуы және шешілуі өзіндік ерекшеліктерге ие.

Этносаралық қақтығыстар саласындағы ереже: қақтығыстарды болашақта шешуден гөрі алдын алу оңайырақ.

Бұған Қазақстан Республикасының ұлттық саясаты бағытталған. Осыған байланысты бұл қайшылықтарды уақытында анықтау, зорлық-зомбылықтың қолданылуына жол бермеуге тырысу, даулы мәселелерді шешудің тиімді жолдарын табу маңызды.

Мұны іс жүзінде жүзеге асыру үшін жалпыға бірдей өзара қолайлы құндылықтар мен нормаларды табу қажет.

Сондықтан мемлекет пен оның құрамына кіретін барлық этнос арасында жеке адам мен ұлт қауіпсіздігінің кепілдіктерін, теңқұқықты, қайшылықтар туындаған кезде зорлық-зомбылықты қолдануға тыйым салуды қамтитын қоғамдық шарт жасасу туралы мәселе туындайды.

Жергілікті ұлтаралық қақтығыстардың негізгі себептері:

1. Жеке адамдар арасындағы қақтығыстарды ұлтаралық дәрежеге шығару;

2. Белгілі бір ұлт өкілдерінің қызмет салалары туралы дәстүрлі қалыптасқан көзқарастарға негізделген этнотоптардың экономикалық қақтығыстары;

3. Этносаяси және діни-саяси келіспеушіліктер;

4. Билік құрылымдарында, азаматтық қоғам институттарында сол немесе өзге халық өкілдерінің болмауы;

5. Ұлтаралық қатынастардың жай-күйі және мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру барысы туралы халықтың жеткіліксіз хабардар болуы;

6. Ұлттық саясатты БАҚ-та объективті көрсетпеу;

7. Мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру барысын ғылыми тұрғыдан қамтамасыз етудің төмен деңгейі, оның ішінде: мемлекеттік ұлттық саясат саласындағы терминологияны әртүрлі түсіндіру;

8. Ұлттық және ұлтаралық тәрбие деңгейінің, ең алдымен, отбасында жеткіліксіз болуы;

9. Позитивті қаһармандар (образдар) – ұлт өкілдері туралы көркем фильмдердің болмауы;

10. Мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында ұлттардың бірқатарының өкілдігі болмауы.

Ұлтаралық қатынастарды үйлестіруге кедергі келтіретін факторлар – азаматтардың билік пен басқару органдарына деген сенімі деңгейінің төмен болуы, сыбайлас жемқорлық, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдікке сенбеуі, биліктің жекелеген өкілдерінің кейбір халықтың мәдениеті мен әдет-ғұрыптарына бейімділігі, олардың әділеттілікті қамтамасыз ете алмауы, адамдардың заңды мүдделерін қорғай алмауы.

Этносаралық қақтығыстарға қатысушылардың конфронтациялық ұмтылыстарын бейтараптандыру бойынша іс-қимыл жасау қағидаттары:

1) жанжалды заңдастыру – бар билік құрылымдары мен қақтығысушы тараптардың талқылауды және шешуді қажет ететін

проблеманың (қақтығыс нысанасының) бар екенін ресми мойындауы;

2) қақтығысты институттандыру – екі тарап танитын өркениетті қақтығысты мінезқұлық қағидаларын, нормаларын, регламентін әзірлеу;

3) зорлық-зомбылықты мүмкіндігінше тез тоқтату мақсатында қақтығысты заң кеңістігіне ауыстырудың орындылығы;

4) келіссөздер процесін ұйымдастыру кезінде делдалдар институтын енгізу – егер қақтығыс субъектілері арасында сол немесе өзге себептермен диалог мүмкін болмаған жағдайда қажет;

5) қақтығысты реттеуді ақпараттық қамтамасыз ету, яғни келіссөздердің ашықтығы, «айқындығы», барлық мүдделі азамат үшін қақтығыстың даму барысы туралы ақпараттың қолжетімділігі мен объективтілігі.

Этномедиация – бұл жекелеген адамдар немесе адамдар тобы қатысушысы бола алатын ұлтаралық қарсылықтардан туындаған қақтығыстарды шешу тәсілі. Бүгінгі таңда этномедиация – бұл сәнге айналған дүние емес, уақыттың қатаң талабы. Қазақстанда 130-дан астам ұлт өкілі тұрады. Этномәдениеттердің осындай орасан зор санының барлық мүддесін толық көлемде ескеру мүмкін емес. Бірақ мүдделердің тепе-теңдігін сақтау әбден мүмкін. Мұндағы этномедиация – нақты жұмыс істейтін тетік.

Егер:

1) білім беру және өз бетімен білім алу деңгейі үнемі жоғарылайтын болса;

2) әртүрлі ұлттың адамдарымен қарым-қатынас жасау тәжірибесі жинақталатын болса (сонымен қатар бұған Қазақстан халқы Ассамблеясы шеңберіндегі белсенді жұмыс ойдағыдай ықпал етеді), этносаралық қатынастарда медитацияны жетілдіріп жүргізуге болады.

Этномедиация саласындағы білім әрқашан пайдалы екені түсінікті, бірақ кәсіби және этномәдени білімдерден басқа медиатордың белгілі бір қасиеттері болуы керек. Ол қандай қасиеттер?

Ол:

а) психология, дін, тарих, мәдениет, философиядағы білім;

б) медиатордың ақыл-ой жүйесі мен жеке қасиеттері: тыңдай, келіссөздер жүргізе білуі, әңгімелесушілермен байланыс орната және даулы кездерді анықтай білуі;

в) шыдамдылық, табандылық және қажырлық.

Сонымен бірге этномедиатор бейтарап және әділ болып қалуы керек.

Медиативті процесте тараптар теңеледі, олардың құндылықтары да тең болады. Бұған қоса түрлі ұлттардың көпшілігінде өмір, достық, отбасы, сенім, наным, денсаулық сияқты және т.б. мәңгілік құндылықтар бар. Оларға деген көзқарас әртүрлі болуы мүмкін, бірақ құндылықтар мүлдем өзгеше болса да, тереңірек үніліп, ортақ жанасу нүктелерін табуға болады. Медиатордың құндылықтар қозғалған этносаралық қақтығыстағы міндеті тараптарға өзге этнос өкілінен адамды көруге көмектесу, сондай-ақ нақты ағымдағы жағдайды реттеп қана қоймай, барлық қатысушы арасындағы одан арғы қатынастарды сақтау проблемасын реттеу.

Қазақстанда 125 ұлт пен ұлыстың өкілдері тұрады. Этномәдениеттердің мұндай көптеген санының барлық мүддесін толығымен ескеру мүмкін емес. Бірақ мүдделер тепе-теңдігін сақтау жете орындалатын міндет.

Қазақстанда қоныстанған халық – әзірбайжандар, армяндар, грузиндер, ингуштар, лезгиндер, осетиндер және шешендер Қазақстанның ірі Кавказ этностық топтарының қатарына кіреді. Зерттеу аталған Кавказ халықтарының отбасылық қақтығыстарды шешуде көптеген ұқсас ерекшеліктері барын көрсетті. Атап айтқанда, делдалдық, яғни қақтығысты шешуге үшінші тарапты тарту (Ақсақалдар кеңесі, туыстар, құрметті адамдар және т.б.) зерттелетін Кавказ өңірінің халқы арасында сот талқылауы, ақпарат беру және татуласу үшін өте ұқсас әдіс [10].

Барлық ұлт азаматтарын шоғырландырудың қоғамдық органы – Қазақстан халқы Ассамблеясы этносаралық дауларды реттеуде үлкен рөл атқарады.

«Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңның 6-бабының

11-тармақшасына сәйкес Ассамблея қызметінің негізгі бағыттарының бірі этносаралық қатынастар саласындағы келіспеушіліктер мен дауларды реттеу, қақтығысты жағдайларды болдырмау жөнінде ұсынғандар әзірлеу және практикалық шараларды іске асыру және оларды шешуге қатысу болып табылады.

Ассамблеяның және оның жұмыс органдарының сөзсіз медиативтік рөлі туралы айта келе, мынадай маңызды аспектіні атап өткім келеді: Қазақстандағы этностық топтар сауатты құрылған ұлттық саясатқа сәйкес өте жоғары азаматтық-құқықтық және қоғамдық мәртебеге ие. Бұл бірегей ерекшелік толеранттылықтың ғасырлық дәстүрінің арқасында қалыптасты.

Полиэтностық қоғамдағы медиация толеранттылық мәдениетінің пайда болуымен және дамуымен тікелей байланысты. Медиатор толеранттылық тәртібін тараптардың одан әрі өмір сүруінің институционалдық аспектісі ретінде – бейбіт келісімдер мен шарттарда қамтылған дауларды шешу қағидаты ретінде белгілеуге тиіс.

Қазақстан толеранттылығының өзіндік ерекшелігін полиэтностық қоғамда медиация функциясы ретінде қолдануға болады. Оның кейбір ерекшеліктерін атап өтейік:

Біріншіден, бұл – ұлттық сипаттағы қасиет, басқа этностардың өмір салтына, олардың мінез-құлқына, дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына, сезімдеріне, пікірлеріне, идеяларына, нанымдарына деген құрметті көрсететін менталитет элементі.

Екіншіден, бұл – қоғамда сіздікінен басқа этникалық бастау барын және ол сіздің құқықтарыңызбен бірдей құқықтарға ие екенін түсіну.

Үшіншіден, бұл – этносаралық қатынастар мәдениеті деңгейінің индикаторы, этносаралық келісім дәрежесінің көрсеткіші, адамдардың жалпы әлеуметтік кемелденуінің, олардың қарым-қатынасқа, ынтымақтастыққа дайындығының көрсеткіші.

Төртіншіден, бұл – этностардың келісімімен, бірлігімен сипатталатын мемлекеттік ұлттық саясат қағидаты.

Бесіншіден, бұл – этносаралық қайшылықтарды реттеу, этносаралық шиеленісті жою құралы, этносаралық қатынастарды нығайтудың маңызды элементі.

Алтыншыдан, қорытынды ретінде, толеранттылық демократиялық этноұлттық саясаттың көрсеткіші болып табылады, оның мақсаты – теңдік, этностарды өзара құрметтеу және ынтымақтастық, келісім және ұлттық бірлік.

Қазақстан халқы Ассамблеясы (ҚХА), біздің ойымызша, этносаралық қатынастар саласындағы бірегей медиатор болып табылады, қоғамдық келісім мен ұлттық бірліктің ерекше институты бар.

Қазақстандағы медиацияны дамытуға, Қазақстан халқы Ассамблеясының және оның қоғамдық құрылымдарының қызметіне қоғамдық қатысуға байланысты түрлі мәселелерді қарастыра келе:

– превентивті саясатты дамытуға, этносаралық өзара байытуға, қоғамдық ұйымдардың, ең алдымен, ҚХА-ның қызметінде қоғамдық келісімді, толеранттылық пен

ұлттық бірлікті нығайтуға байланысты жаңа нысандарды іздеуге ықпал ететін медиацияны пайдаланудың техникасы мен тетіктерін оқытуды дамыту;

– медиацияны дамыту процестерінің халықаралық тәжірибесін, медиацияны ұйымдастыру саласындағы қоғамдық қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеуді және медиатор мәртебесін зерделеу;

– ҚХА-ның бірегей институты бүгінде медиаторлықтың негізгі қағидаттары мен функцияларына шын мәнінде ие қоғамдық және этносаралық қатынастар саласындағы бас модератор болып табылады деген пікірді объективті және негізделген деп санау орынды деп пайымдаймыз.

Қорытынды

Қорытындылай келе, медиация барлық дау мен қақтығыстарды шешудің әмбебап әдісі бола алмайды деп айтуға болады. Бұдан басқа бүгінгі күні Қазақстан Республикасының медиация туралы заңнамасы жаппай (топтық) қақтығыстарды шешу кезінде, тіпті этностық құрамдас бөлігінсіз де медиацияны пайдалануға толық дайын емес. Заңнамада этноқақтығыс термині жоқ, алайда оны енгізу медиацияны қолдану аясын тарылтуы немесе керісінше, өзінің табиғаты бойынша этностық емес даулар мен қақтығыстарды қамтып, оны негізсіз кеңейтуі мүмкін. Медиаторлардың көпшілігінің біліктілігі бүгінгі күнге дейін этностық құрамдас бөлігі бар қақтығыстарды шешу үшін жеткілікті түрде жоғары емес, өйткені оқыту бағдарламасы мұндай қақтығыстарды шешу үшін қажетті дағдыларды қамтымайды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының медиация туралы заңнамасына және медиаторларды оқыту қағидаларына өзгерістер енгізу мақсатында осы тақырыпты терең зерделеу қажет.

Бірақ бұл ретте этномедиация – медиацияның қажетті саласы деп айтуға болады, өйткені қазіргі мемлекетіміз белсенді дамып келеді, ал бұл сала, өз кезегінде, этносаралық даулар мен жанжалдарды реттеудің заманауи тәсілі ретінде азаматтардың өмір сүру сапасын арттыруға көмектеседі. Сондай-ақ Қазақстан халқы Ассамблеясы азаматтық қоғамның саяси емес институттары үшін басты диалог алаңы бола отырып, этносаралық қатынастар, еліміздегі қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету саласындағы бірегей медиатор болып қала беретініне күмәніміз жоқ.

ӘДЕБИЕТ

1. Марианна Дячук: АНК - уникальный медиатор в сфере межэтнических отношений, ASSEMBLY.KZ ресми сайтында 05.03.2020 ж. орналастырылған, қол жеткізу режимі: <https://assembly.kz/ru/news/marianna-dyachuk-ank-unikalnyy-mediator-v-sfere-mezhetnicheskikh-otnosheniy/> (қаралған күні: 05.04.2024 ж.).
2. Дячук М.И. Особенности межэтнической медиации. В сборнике: Третьи международные теоретико-правовые чтения имени профессора Н.А. Пьянова. Материалы конференций. Отв. ред. и сост. М.Ю. Спирин, науч. ред. С.А. Комаров, И.А. Кузьмин. Иркутск, 2022. – 427 с. (қаралған күні: 04.04.2024 ж.).
3. Дячук М.И. Самобытность казахстанской толерантности как функция медиации в полиэтничном обществе. В сборнике: Медиация как культура согласия: диалог в изменяющихся условиях. 2019 – 236 с. (қаралған күні: 05.04.2024 ж.).
4. М.И. Дячук, А.С. Қожабекова Ұлтаралық және дінаралық жанжалдарды реттеудегі медиация. Вестник Института законодательства и правовой информации РК, №2 (56) – 2019 - 260 б. (қаралған күні: 05.04.2024 ж.).
5. Народы и религии мира: энциклопедия // Под ред. В.А. Тишкова; [Редкол.: О.Ю. Артёмова, С.А. Арутюнов, А.Н. Кожановский, В.М. Макаревич (зам. гл. ред.), В.А. Попов, П. И. Пучков (зам. гл. ред.), Г. Ю. Ситнянский]. - М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 928 с.
6. Ильясов Ф.Н. Причины и типология этнических конфликтов // ж-л «Социальные исследования», 2017. №2. С. 20-33; қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-tipologiya-etnicheskikh-konfliktov/viewer> (қаралған күні: 04.04.2024 ж.).
7. Гуриева С.Д. Современные способы урегулирования межэтнических конфликтов // Вестник Санкт-Петербургского Университета, Сер. 12. 2009. Вып. 1. Ч. II., с. 19; қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-sposoby-uregulirovaniya-mezhetnicheskikh-konfliktov/viewer> (қаралған күні: 01.04.2024 ж.).
8. Рогочая Г.П. Кросс-культурный диалог и медиация кросс-культурных конфликтов, Ассамблея народов России, Сборник методических материалов, выпуск 11, Москва. 2016 год, С.444; қол жеткізу режимі: https://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2018/dokladi/RogochajaGP_sec3_rus_izd.pdf (қаралған күні: 01.04.2024 ж.).
9. Здравомыслов А.Г. Фундаментальные проблемы социологии конфликта и динамика массового сознания // Социологические исследования. 1993. № 8. - С. 12-21.
10. Исакова, Ж., Дронзина Т. Традиционные механизмы разрешения семейных конфликтов у этнических групп Кавказа и Азии, проживающих в Казахстане и их влияние на государственную семейную политику // Государственное управление и государственная служба, №4 (71), 2019 - 72-84. қол жеткізу режимі: <https://journal.apa.kz/index.php/path/issue/view/12> (қаралған күні: 04.04.2024 ж.).

REFERENCES

1. Marianna Dyachuk: ANK – unikal'nyy posrednik v sfere mezhnatsional'nykh otnosheniy, na ofitsial'nom sayte ASSEMBLY.KZ ot 05.03.2020. opublikovano, rezhim dostupa: <https://assembly.kz/ru/news/marianna-dyachuk-ank-unikalnyy-mediator-v-sfere-mezhetnicheskikh-otnosheniy/> (prosmotr: 05.04.2024).
2. Dyachuk M.I. Osobennosti mezhetnicheskoy mediatsii. V sbornike: Tret'i mezhdunarodnyye teoretiko-pravovyye chteniya imeni professora N.A. P'yanova. Materialy konferentsiy. Отв. ред. i sost. M.YU. Spirin, nauch. red. S.A. Komarov, I.A. Kuz'min. Irkutsk, 2022. – 427 s. (prosmotr: 04.04.2024).
3. Dyachuk M.I. Samobytnost' kazakhstanskoy tolerantnosti kak funktsiya mediatsii v polietnichnom obshchestve. V sbornike: Mediatsiya kak kul'tura soglasiya: dialog v izmenyayushchikhsya usloviyakh. 2019 - 236 s. (prosmotr: 05.04.2024).
4. M.I. Dyachuk, A.S. Kozhabekova Ұлтаралық, zhәне дінаралық, zhanzhaldardy retteudegi mediatsiya. Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii RK, №2 (56) – 2019 – 260 s. (prosmotr: 05.04.2024).
5. Natsiya i religiya mira: entsiklopediya // Pod red. V.A. Tishkov; [Redkol.: O. YU. Artemova, S. A. Arutyunov, A. N. Kozhanovskiy, V. M. Makarevich (zamestitel' glavnogo redaktora),

V. A. Popov, P. YA. Puchkov (pomoshchnik glavnogo redaktora), G. YU. Sitnyanskiy]: M.: Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya, 1998 - 928 s.

6. Il'yasov F.N. Prichiny i tipologiya etnicheskikh konfliktov // «Obshchestvoznaniye», 2017. №2. S. 20-33; Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-tipologiya-etnicheskikh-konfliktov/viewer> (prosmotr: 04.04.2024).

7. Gur'yeva S.D. «Sovremennyye metody razresheniya mezhnatsional'nykh konfliktov» // Vestnik SPbGU, Ser. 12. 2009. Vyp. 1. CH. II., s. 19; Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-sposoby-uregulirovaniya-mezhetnicheskikh-konfliktov/viewer> (prosmotr: 01.04.2024).

8. Rogochaya G.P. «Mezhkul'turnyy dialog i posrednichestvo v mezhkul'turnykh konfliktakh», Assambleya narodov Rossii, Sbornik metodicheskikh materialov, vypusk 11, Moskva. 2016, S. 444; Rezhim dostupa: https://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2018/dokladi/RogochajaGP_sec3_rus_izd.pdf (data prosmotra: 01.04.2024).

9. Zdravomyslov A.G. Fundamental'nyye problemy sotsiologicheskogo konflikta i dinamiki massovogo soznaniya // Sotsiologicheskiye issledovaniya. 1993. № 8. - S. 12-21.

10. Iskakova YU., Dronzina T. «Traditsionnyye mekhanizmy razresheniya semeynykh konfliktov sredi narodov Kavkaza i Azii, prozhivayushchikh v Kazakhstane, i ikh vliyaniye na gosudarstvennuyu semeynuyu politiku» // Gosudarstvennoye upravleniye i gosudarstvennaya sluzhba, №4 (71), 2019 – 72-84. Rezhim dostupa: <https://journal.apa.kz/index.php/path/issue/view/12> (prosmotr: 04.04.2024).

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ ПОЛНОМОЧИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тебаев Дидар Болатович

Ведущий научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: tebdidar@gmail.com

Аннотация. Автор отмечает, что большинство казахстанских авторов в определении полномочий главы государства так или иначе придерживаются функционального подхода. Сам термин «функция» в конституциях некоторых государств встречается. Однако, как в первой Конституции независимого Казахстана от 28 января 1993 года, так и в действующей Конституции данный термин не был использован. Тем не менее некоторые положения Конституции Республики можно интерпретировать как описания функций высшего должностного лица государства.

В статье автор рассматривает группы полномочий, указанных в Конституционном законе Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан». Автором исследуется развитие полномочий главы государства с учетом всех конституционных реформ с момента принятия действующей Конституции Республики Казахстан (изменение и дополнения в 1999, 2007, 2011, 2017, 2022 и 2023 годах). Предметом исследования являются правовые акты Республики Казахстан, которые регулируют полномочия Президента Республики Казахстан, сформулированные в них правовые нормы и практика их реализации, программные документы. Целями работы являются выявление проблем развития системы полномочий Президента и выработка предложений по их решению.

В статье проанализирована каждая группа полномочий главы государства, включая конституционно-правовое положение Президента в системе органов государственной власти, проанализированы процессы развития взаимоотношений между государственными органами, выявлены положения, которые носят недостаточно ясный характер. Автор детально обращает внимание на чрезмерную детализацию полномочий главы государства по каждой группе полномочий, в том числе несоответствие некоторых полномочий по Конституции, Конституционному закону и другим правовым актам. В заключение дана оценка некоторым положениям правовых актов Казахстана, даны рекомендации по расширению полномочий.

Ключевые слова: Конституция, Конституционный закон, Президент, глава государства, полномочия.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ӨКІЛЕТТІК ЖҮЙЕСІНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Дидар Болатович Тебаев

Қазақстан Республикасы Заңнама құқықтық және ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: tebdidar@gmail.com

Аннотация. Автор қазақстандық авторлардың көпшілігі мемлекет басшысының өкілеттіктерін анықтауда қандай да бір жолмен функционалдық көзқарасты ұстанатынын атап өтті. «Функция» терминінің өзі кейбір мемлекеттердің конституцияларында кездеседі. Алайда, тәуелсіз Қазақстанның 1993 жылғы 28 қаңтардағы бірінші Конститу-

циясында да, қолданыстағы Конституцияда да бұл термин қолданылмаған. Дегенмен, Республика Конституциясының кейбір ережелерін мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғасының функцияларын сипаттау ретінде түсіндіруге болады.

Мақалада автор «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында көрсетілген өкілеттіктер топтарын қарастырады. Автор Мемлекет басшысының өкілеттіктерін барлық конституциялық реформаларды ескере отырып дамытуды зерттейді (1999, 2007, 2011, 2017, 2022 және 2023 жылдардағы өзгерістер мен толықтырулар). Зерттеу пәні Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттіктерін реттейтін Қазақстан Республикасының құқықтық актілері, оларда тұжырымдалған құқықтық нормалар мен оларды іске асыру практикасы, бағдарламалық құжаттар болып табылады. Жұмыстың мақсаты Президенттің өкілеттік жүйесін дамыту проблемаларын анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Мақалада Мемлекет басшысының өкілеттіктерінің әрбір тобы, оның ішінде Президенттің мемлекеттік органдар жүйесіндегі конституциялық-құқықтық жағдайы талданады, мемлекеттік органдар арасындағы қарым-қатынастардың даму процесері талданады, жеткілікті айқын емес ережелер анықталды. Автор Мемлекет басшысының өкілеттіктердің әрбір тобы бойынша өкілеттіктерін, оның ішінде Конституция, конституциялық заң және басқа да құқықтық актілер бойынша кейбір өкілеттіктердің сәйкессіздігін егжей-тегжейлі нақтылауға назар аударады. Қорытындылай келе, Қазақстанның құқықтық актілерінің кейбір ережелеріне баға берілді, өкілеттіктерді кеңейту бойынша ұсыныстар берілді.

Түйінді сөздер: Конституция, Конституциялық заң, Президент, мемлекет басшысы, өкілеттіктер.

EVOLUTION OF THE SYSTEM OF POWERS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Tebayev Didar Bolatovich

Leading researcher of Department of constitutional, administrative legislation and public administration, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy in Law, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: tebdidar@gmail.com

Abstract. The author notes that most Kazakh authors in determining the powers of the head of state one way or another adhere to a functional approach. The term «function» itself is found in the constitutions of some States. However, both in the first Constitution of independent Kazakhstan dated January 28, 1993, and in the current Constitution, this term was not used. Nevertheless, some provisions of the Constitution of the Republic can be interpreted as descriptions of the functions of the highest official of the State.

In the article, the author examines the groups of powers specified in the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the President of the Republic of Kazakhstan". The author examines the development of the powers of the head of state, taking into account all constitutional reforms since the adoption of the current Constitution of the Republic of Kazakhstan (amendments and additions in 1999, 2007, 2011, 2017, 2022 and 2023). The subject of the study is the legal acts of the Republic of Kazakhstan, which regulate the powers of the President of the Republic of Kazakhstan, the legal norms formulated in them and the practice of their implementation, program documents. The objectives of the work are to identify problems in the development of the system of powers of the President and to develop proposals for their solution.

The article analyzes each group of powers of the head of state, including the constitutional and legal position of the President in the system of public authorities, analyzes the processes of development of relations between state bodies, identifies provisions that are insufficiently clear. The author draws attention in detail to the excessive detail of the powers of the head of state for each

group of powers, including the inconsistency of some powers under the Constitution, Constitutional Law and other legal acts. In conclusion, an assessment is given of some provisions of the legal acts of Kazakhstan, recommendations are given on the expansion of powers.

Keywords: Constitution, Constitutional law, President, head of state, powers.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_278

Введение

В первой Конституции Президент был назван главой государства и главой исполнительной ветви власти. Также он объявлялся «гарантом соблюдения прав и свобод граждан, Конституции и законов республики». Согласно статье 40 Конституции Республики 1995 года Президент Республики Казахстан является главой государства, его высшим должностным лицом, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях, символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина, обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом. Указанными положениями, по мнению В.А. Малиновского, регламентированы три конституционные функции Президента Республики. Он также считает, что президентские конституционные функции «преобладают в процессе формирования» [1, с. 222], хотя, как показывает практика и итоги конституционных реформ [1, 2], указанные положения статьи 40 Конституции остаются неизменными с момента её принятия.

Материалы и методы

Материалами для данной работы стали результаты исследования ученых по вопросам деятельности органов, непосредственно подчиненных и подотчетных главе государства, нормы конституций и законов Республики Казахстан и зарубежных стран, регулирующие эти вопросы. В ходе исследования использован комплекс общенаучных методов и специальные методы юридической науки (формально-догматический, сравнительно-правовой методы, метод толкования).

Обсуждение

Полномочия Главы государства перечислены в статье в статье 44 Конституции Республики и в статьях 7-19 Конституционного закона «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 года.

В отличие от Конституции, где раздел о Президенте расположен на первом месте среди государственных органов и основные полномочия главы государства изложены в 21 пункте, в которые неоднократно вносились изменения и дополнения, в Конституционном законе о Президенте Казахстана от 26 декабря 1995 года полномочия главы Республики не просто перечислены, а структурированы по сферам их осуществления.

Первая – внешнеполитические полномочия Президента, которые не только воспроизводят, но и дополняют его конституционные полномочия. Законодательное расширение конституционных полномочий имеет формальный характер. Оно произошло за счет конкретизации и детализации внешнеполитических полномочий Президента и не привело к увеличению объема полномочий, указанных в Конституции Республики Казахстан. В указанную группу полномочий изменения вносились единожды в 1999 году: в результате было исключено не упомянутое в Конституции полномочие вносить международные договоры на ратификацию (данное полномочие в настоящее время осуществляется Правительством Республики)¹.

Вторая – полномочия «в области обеспечения обороноспособности и безопасности государства». Конституционные и законодательные перечни полномочий в этой области также не совпадают. По всей видимости, это объясняется теми же причинами, что и расхождение между перечнями внешнеполитических полномочий Президента. Более того, помимо Конституции и конституционного закона о Президенте Республики полномо-

¹ См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 6 мая 1999 года № 378-1 «О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу конституционного закона, "О Президенте Республики Казахстан"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000378_ (дата обращения: 12.01.2023).

чия второй группы детализированы в иных нормативных правовых актах Республики². Эта группа полномочий изменялась дважды в 1999 г. и 2017 г. (в связи с реорганизацией государственных органов)³.

Третья – полномочия в отношении Парламента Республики. Указанная группа включает полномочия, которые затрагивают процессы формирования состава высшего законодательного органа, его деятельности, прекращения деятельности Парламента и его палат и законотворческий процесс. Помимо этого, в указанную группу входит полномочие Президента освобождать от должности члена Правительства в случае неисполнения им закона по обращению группы депутатов Парламента. По данному полномочию в Конституции отсутствует информация об альтернативности действий Президента, указано о действии как следствии волеизъявления депутатов Парламента. В первоначальной редакции пункта 6 статьи 57 Конституции говорилось лишь о возможности обратиться к Президенту без указания последствий такого обращения. Согласно изменениям и дополнениям Конституции, внесенным 7 октября 1998 года, данное положение было дополнено: в случае отклонения первого обращения депутатов Парламента об освобождении члена Правительства они получили право повторно обратиться к Президенту (в этом случае он должен был освободить его от должности⁴). В 2007 году в указанное положение были внесены изменения, касавшиеся числа депутатов, обращающихся к Президенту⁵. Действующая редакция данного положения, установившая безальтернативность отреше-

ния Президентом члена Правительства от должности, была закреплена в 2017 году⁶. Помимо этого, актуальным является полномочие, закрепленное в подпункте 10 статьи 9 Конституционного закона Республики. Согласно первоначальной редакции Конституционного закона Республики Президент при определенных условиях наделялось законодательными полномочиями⁷. Кроме того, Президент активно пользовался правом срочного рассмотрения законопроектов [4]. В 2017 году указанный подпункт статьи был изменен: теперь глава государства может лишь определить приоритетность рассмотрения законопроектов (приоритетные законопроекты «должны быть приняты» не позднее двух месяцев). По мнению некоторых авторов, указанное полномочие (оно закреплено как в Конституции, так и в Конституционном законе) следовало изложить иным образом, так как оно имеет неясный характер и может толковаться по-разному: не только как рассмотрение законопроекта в первоочередном порядке, но и как «предписание» принять проект закона, внесенный главой государства [5]. Кроме того, существует мнение, что указанный пункт снижает положительное влияние этого важного изменения [6] (т.е. исключение положения, по которому Президент мог быть наделен законодательными полномочиями, не привело к значительному изменению его роли в законодательном процессе).

Помимо этого, отношения между Президентом и Парламентом с 1999 года складывались в пользу Президента, любые инициативы главы государства принимались законодательным органом Республики.

² См.: Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года № 29 «Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000029_ (дата обращения: 12.01.2023); Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 554 «Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000554> (дата обращения: 12.01.2023).

³ См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 6 мая 1999 года № 378-1 «О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу конституционного закона, "О Президенте Республики Казахстан"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000378_ (дата обращения: 12.01.2023); Конституционный закон Республики Казахстан от 15 июня 2017 года № 75-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000075> (дата обращения: 12.01.2023).

⁴ См.: Закон Республики Казахстан от 7 октября 1998 года № 284 «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000284_#z0 (дата обращения: 12.01.2023).

⁵ См.: Закон Республики Казахстан от 21 мая 2007 года № 254 «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000254_ (дата обращения: 25.01.2023).

⁶ См.: Закон Республики Казахстан от 10 марта 2017 года № 51-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051> (дата обращения: 25.01.2023).

⁷ См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 26 декабря 1995 года № 2733 «О Президенте Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002733_ (дата обращения: 25.01.2023).

В первую очередь, по всей видимости, это объясняется тем, что глава государства являлся руководителем политической партии, которая практически всегда выигрывала на парламентских выборах.

Четвертая – полномочия по формированию состава высшего исполнительного органа, участие в его деятельности, прекращению полномочий Правительства. Эта группа полномочий изменялась трижды (в 1999 г., 2007 г. и 2017 г.). В 1999 году было дополнено, что глава государства может принять решение по отставке не только всего Правительства, но и конкретного его члена, который не согласен с проводимой политикой Правительства⁸. В 2007 году был повышен статус Мажилиса Парламента Республики в части полномочий главы государства по отношению к Правительству: Президент стал назначать Премьер-Министра только с согласия нижней палаты Парламента Республики и принимать решение об отставке на основании выражения Мажилисом волеуказания недоверия Правительству. Кроме того, было дополнено, что Президент назначает на должность определенных министров (в 2017 году было уточнено, что назначает «самостоятельно»⁹). Также с 2017 года Президент не утверждает, а согласовывает системы финансирования и оплаты труда работников определенных органов и государственные программы. В настоящее время Правительство активно принимает национальные проекты, перечень которых утвержден указом Президента¹⁰. В указе главы государства перечислено десять национальных проектов. Помимо вышеуказанных национальных проектов во исполнение Послания Президента от 1 сентября 2022 года был утвержден пилотный национальный проект в сфере образования. Переход от принятия государственных программ к национальным проектам связан с новым подходом в системе государственного планирования, который был предложен главой государства

в 2020 году. Однако, во-первых, исключение из полномочий Президента утверждения государственных программ привело фактически к их замене национальными проектами, перечень которых утверждается высшим должностным лицом государства, и во-вторых, изменение наименования и структуры не привело к существенным изменениям полномочий главы государства, учитывая обязательное согласование и одобрение государственных программ и национальных проектов (требуется одобрение Высшим советом по реформам, председателем которого является Президент Республики).

С 2017 года Президент не имеет права поручать Правительству вносить законопроекты в нижнюю палату Парламента и не может отменять или приостанавливать действие актов Правительства ни полностью, ни частично. Исключение указанных полномочий Президента в отношении Правительства в целом являются логичным завершением правовых преобразований, учитывая, что все акты и действия Правительства проходят процедуру согласования с Администрацией Президента. С этого же года Президент имеет право давать поручения Правительству (ранее – законодательные поручения), которые в первую очередь связаны с ежегодными посланиями Президента к народу Казахстана.

Пятая – полномочия в отношении Конституционного Суда Республики. Начало формирования конституционного контроля в Казахстане многие связывают с изменениями и дополнениями Конституции Казахской ССР от 21 сентября 1989 года №4141-ХІ. Впервые о Конституционном Суде Республики было упомянуто в Конституционном законе о государственной независимости Республики Казахстан, в котором он являлся высшим органом судебной защиты Конституции. Позже Конституционный Суд получил свое законодательное закрепление (в 1992 году¹¹) и конституционное

⁸ См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 6 мая 1999 года № 378-І «О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу конституционного закона, "О Президенте Республики Казахстан"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000378> (дата обращения: 25.01.2023).

⁹ См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 15 июня 2017 года № 75-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000075> (дата обращения: 25.01.2023).

¹⁰ См.: Указ Президента Республики Казахстан от 7 октября 2021 года № 670 «Об утверждении перечня национальных проектов» // Официальный сайт Президента Республики Казахстан: сайт. URL: <https://akorda.kz/ru/ob-utverzhenii-perechnya-natsionalnyh-proektov-1391918> (дата обращения: 25.01.2023).

¹¹ См.: Закон Республики Казахстан от 5 июня 1992 года № 2550 «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (утратил силу) // ИПС «Әділет»: сайт. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z920001400> (дата обращения 09.03.2023).

(в 1993 году [7, с.85]). С 1995 года по 2023 год в Казахстане функционировал Конституционный Совет. По результатам конституционной реформы 2022 года вновь был воссоздан Конституционный Суд Республики, который начал свою деятельность в 2023 году. В новой редакции конституционного закона Президент назначает Председателя Конституционного Суда с согласия Сената и четырех судей, а также назначает заместителя Председателя из числа судей по предложению Председателя и в определенных Конституцией случаях обращается в Конституционный Суд Республики.

Шестая – полномочия, связанные с избранием и освобождением от должности Председателя или судей Верховного Суда Республики и с назначением и освобождением от должности председателей и судей местных и других судов по рекомендациям ВСС. Данная группа полномочий изменялась единожды в 2007 году (это было связано с организационными и кадровыми вопросами).

Седьмая, восьмая, девятая и десятая группы полномочий главы государства связаны с кадровыми и организационными вопросами деятельности органов прокуратуры, Центральной избирательной комиссии (далее – ЦИК), Национального Банка (далее – НБ РК) и Высшей аудиторской палаты (ВАП) Республики. Указанные группы полномочий с момента принятия Конституционного закона нечасто подвергались изменениям и дополнениям. В частности, полномочия в отношении органов прокуратуры не изменялись, в группу полномочий в отношении ЦИК и НБ РК вносились изменения и дополнения единожды в 2007 году, а полномочия в отношении ВАП в целом остались такими же, как и в отношении прежнего органа.

В отношении акимов Президент обладает прежде всего кадровыми полномочиями. Также Президент дает поручения главам местных исполнительных органов. Указанная группа полномочий изменялась неоднократно с момента принятия Конституционного закона. В то же время, с 2022 года из списка полномочий главы государства исключили полномочие отменять или приостанавливать действия актов акимов. Исключение указанного полномочия не снизило степень влияния главы государства на деятельность акимов, так как он не только дает поручения, но и может по своему усмотрению снять с должности акима региона.

Более того, законодательно закреплено, что аким – это представитель в первую очередь Президента и по умолчанию осуществляет исполнение поручений главы государства.

Группа полномочий Президента Республики в отношении государственных органов, которые ему непосредственно подчинены и подотчетны, была включена в Конституционный закон в 1999 году. Согласно Конституции и Конституционному закону о Президенте глава государства обладает всей полнотой власти в отношении указанных органов. Их количество и состав неоднократно изменялся.

В отдельную группу выделены полномочия в отношении республиканского референдума. В данную группу полномочий были внесены изменения в 1999 году по следующему вопросу: если Президент отклоняет предложение Парламента о вынесение «на республиканский референдум изменений и дополнений в Конституцию, то Парламент вправе квалифицированным большинством принять закон о внесении этих изменений и дополнений в Конституцию. В этом случае у Президента два варианта действия: подписать закон или вынести его на республиканский референдум.

Заключительную группу составляют так называемые иные полномочия Президента. Указанная группа полномочий имеет открытый характер и также неоднократно изменялась. В перечень входят различные полномочия, которые не имеют общего основания для группировки (полномочия по вопросам обращения к народу Республики, гражданства, помилования, награждения, установление квалификационных классов, присвоение званий, чинов, классов и их лишение, предоставление политического убежища, организация и деятельность вспомогательных и консультативно-совещательных органов при Президенте, кадровые вопросы и другие). Анализ заключительной группы полномочий показал пересечение их с некоторыми полномочиями иных групп (например, в отношении государственных органов, которые непосредственно подчинены и подотчетны главе государства).

Результаты

Исходя из всего вышеуказанного, можно предположить: во-первых, казахстанский законодатель при классификации полномочий главы государства в Конституционном зако-

не использовал разные основания (смешанный подход). Также можно встретить группирование полномочий, не имеющих общих оснований. По причине многообразия полномочий Президента Республики сложно использовать единый подход как общее основание классификации его полномочий.

Во-вторых, анализ норм Конституционного закона показал, что наибольшую детализацию и конкретизацию получили полномочия Президента в отношении Парламента и Правительства Республики. Президент обладает самыми широкими полномочиями в отношении Правительства, затрагивающими как вопросы его формирования и непосредственной работы, так и вопросы прекращения его деятельности. Глава государства имеет не менее широкие полномочия в деятельности Парламента, включая законотворческий процесс. Высокая степень вовлеченности главы государства в деятельности указанных государственных органов, вероятно, объясняется обозначенной в Конституции позицией главы государства. Снижение его роли в указанной системе может привести к деструктивным последствиям (примером могут служить январские события 2022 года). Однако сохранение центрального положения главы государства в системе органов государственной власти не мешает повышению самостоятельности Парламента Республики и не снижает интенсивности его отношений с Правительством.

В-третьих, в большинстве случаев полномочия главы государства связаны с решением кадровых и организационных вопросов. Многие полномочия реализуются за счет прямого и опосредованного поручения. Более того, некоторые органы, играющие ключевые роли в системе органов государственной власти, прямо подчинены и подотчетны главе государства. Однако классификация полномочий главы государства по отношению к ним вызывает вопросы необходимости их выделения в отдельные группы.

В-четвертых, для всех групп полномочий

характерно формальное законодательное расширение полномочий главы государства. Это, как отмечено выше, связано с детализацией и конкретизацией его полномочий. Помимо расширенной версии полномочий главы государства в Конституционном законе, многие полномочия встречаются и в других нормативных правовых актах. Подобное расширение в целом не ведет к увеличению объема полномочий, но потенциально может привести, во-первых, к фактическому, не предусмотренному Конституцией расширению полномочий и во-вторых, к противоречию норм о полномочиях главы государства.

Заключение

Таким образом, многие группы полномочий главы государства в Конституционном законе неоднократно изменялись и дополнялись. Некоторые изменения и дополнения были результатом проведенных конституционных реформ. Изменения полномочий главы государства позиционировались как повышение роли как высшего представительного органа Республики, так и маслихатов, перераспределение полномочий между органами государственной власти, децентрализация государственного управления и т.п.

Однако исследование норм Конституции, Конституционного закона о Президенте и других правовых актов показало неоднозначность вышеуказанной позиции. Изменение тех или иных норм, повышающих самостоятельность парламента Республики, нивелируется иными нормами. Многочисленные изменения и дополнения и Конституции, и Конституционного закона, и иных актов существенно не снизили роль главы государства в системе органов государственной власти. Рекомендуются не детализировать и конкретизировать полномочия Президента Республики в законодательных актах. Предлагается из перечня полномочий Президента, указанных в Конституции и Конституционном законе, исключить «иные полномочия».

ЛИТЕРАТУРА

1. Малиновский В.А. *Лидер: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох: Монография*. Астана: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. - 528 с.
2. Жанузакова Л.Т. *Конституционная реформа в Казахстане: некоторые вопросы совершенствования статуса и полномочий Президента и Парламента // Актуальные проблемы российского права*. - 2018. - № 5 (90). - С. 185-192.
3. Сарпеков Р.К. *Конституционная реформа как основной поинт перезапуска политиче-*

ской системы Казахстана // *Вестник Института законодательства и правовой информации РК* 2022. - № 2 (69). - С. 13-21.

4. Малиновский В.Л. Президент Республики Казахстан и Парламент Республики: взаимоотношения, система сдержек и противовесов // *Научное издание. - Астана: Институт законодательства Республики Казахстан*, 2005. - 53 с.

5. Хабриева Т.Я., Андриченко Л.В. Конституционная реформа в Республике Казахстан: тенденции и перспективы развития // *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2017. - № 3. - С. 142-155.*

6. Mr Osman CAN (Member, Turkey), Mr Philip DIMITROV (Member, Bulgaria), Mr Gagik G. HARUTYUNYAN (Member, Armenia), Ms Taliya KHABRIEVA (Member, Russia), Mr Gunars KUTRIS (Substitute member, Latvia), Mr George PAPUASHVILI (Former member, Georgia). Venice Commission. Draft opinion on the amendments to the Constitution of Kazakhstan – CDL(2017)013 // [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2017\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2017)013-e) (дата обращения 20.01.2023).

7. Ударцев С.Ф. Казахстан: конституционная реформа 2017 года: (Комментарий к Закону Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» от 10 марта 2017 года. № 51-VI ЗРК) / АО «Университет КАЗ-ГЮУ». Научно-исследовательский институт правовой политики и конституционного законодательства. Астана: Фолиант, 2018. - 192 с.

REFERENCES

1. Malinovskij V.A. Lider: prezidentskaja vlast' v Kazahstane na rubezhe jepoh: Monografija. Astana: TOO «Izdatel'stvo «Norma-K», 2012. 528 s.

2. Zhanuzakova L.T. Konstitucionnaja reforma v Kazahstane: nekotorye voprosy sovershenstvovanija statusa i polnomochij Prezidenta i Parlamenta // *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*. 2018. № 5 (90). S. 185-192;

3. Sarpekov R.K. Konstitucionnaja reforma kak osnovnoj point perezapuska politicheskoy sistemy Kazahstana // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK* 2022. № 2 (69). S. 13-21.

4. Malinovskij V.L. Prezident Respubliki Kazahstan i Parlament Respubliki: vzaimootnoshenija, sistema sderzhek i protivovesov. // *Nauchnoe izdanie/ Astana: Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan*. 2005. 53 s.

5. Habrieva T.Ja., Andrichenko L.V. Konstitucionnaja reforma v Respublike Kazahstan: tendencii i perspektivy razvitija // *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija*. 2017. № 3. S. 142-155.

6. Mr Osman CAN (Member, Turkey), Mr Philip DIMITROV (Member, Bulgaria), Mr Gagik G. HARUTYUNYAN (Member, Armenia), Ms Taliya KHABRIEVA (Member, Russia), Mr Gunars KUTRIS (Substitute member, Latvia), Mr George PAPUASHVILI (Former member, Georgia). Venice Commission. Draft opinion on the amendments to the Constitution of Kazakhstan – CDL(2017)013 // [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2017\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2017)013-e) (data obrashhenija 20.01.2023).

7. Udarcev S.F. Kazahstan: konstitucionnaja reforma 2017 goda: (Kommentarij k Zakonu Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Konstituciju Respubliki Kazahstan» ot 10 marta 2017 goda. № 51-VI ZRK) / АО «Университет КАЗГЮУ». Научно-исследовательский институт правовой политики и конституционного законодательства. Астана: Фолиант, 2018. 192 с.

ИНСТИТУТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА (МОНИТОРИНГ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА СТРАН СНГ)

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич¹

Аналитик отдела аналитики, организации заседаний и протоколирования Конституционного Суда Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: ismagulovqairat@gmail.com

Абилмажина Арай Мауткановна

Сениор-лектор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, магистр юриспруденции, г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: abilmazhina@mail.ru

Аннотация. Авторами были рассмотрены вопросы обеспечения прав и интересов личности в сфере уголовного судопроизводства как в Республике Казахстан, так и в других странах Содружества Независимых Государств (далее СНГ).

Защита основных прав и свобод человека относится к универсальным принципам, так как эти ценности подлежат первоочередной защите во всех сферах общественной и государственной жизни. Человек, как его права и свободы занимают центральное место и доминируют над всеми остальными гуманитарными ценностями.

Особое социально-политическое значение защиты прав и свобод человека приобретает в сфере уголовного судопроизводства, то есть там, где правоохранительные органы обладают возможностями государственного принуждения, позволяющих им вторгаться в сферу личных интересов и существенно ограничивать их.

Правовая политика Республики Казахстан уже решила ряд важных задач по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства. С 2015 года действует новый Уголовно-процессуальный кодекс (далее – УПК), внедривший множество новелл по упрощению, ускорению, сокращению следственных и судебных процедур, упорядочению и разграничению процессуальных полномочий лиц, ведущих уголовный процесс, усилению статуса стороны защиты, а также обеспечению прав и законных интересов всех лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве.

Кроме того, введены новые правовые институты, производства и нормы, приближающие уголовный процесс к успешно апробированным моделям расследования уголовных правонарушений и отправления правосудия.

Наряду с этим, большинство законодательных решений в ходе апробации правоприменительной практикой показали свою слабую (недостаточную) результативность, несогласованность с устоявшимися положениями теории уголовно-процессуального права, отсутствие в правоприменительной практике и в теории уголовного процесса, единых концептуальных подходов к объему, форме, механизмам и пределам реализации конституционного принципа состязательности по регулированию различных правоотношений в рассматриваемой сфере.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное законодательство, уголовное судопроизводство, субъект уголовного судопроизводства, участник уголовного процесса, Уголовно-процессуальный кодекс, Содружество Независимых Государств, защита прав и свобод личности.

¹ Автор для корреспонденции

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС САЛАСЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДЕЛЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ИНСТИТУТЫ (ТМД ЕЛДЕРІНІҢ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ МОНИТОРИНГІ)

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов

Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты Аппаратының Талдау, отырыстарды ұйымдастыру және хаттама жүргізу бөлімінің талдаушысы, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Арай Мауытқанқызы Әбілмәжіна

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану магистрі, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: abilmazhina@mail.ru

Аннотация. Авторлар Қазақстан Республикасында да, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының (бұдан әрі – ТМД) басқа елдерінде де қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы жеке тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету мәселелерін қарастырды.

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғау әмбебап принцип болып табылады, өйткені бұл құндылықтар қоғамдық және мемлекеттік өмірдің барлық салаларында басымдықпен қорғалады. Адам, оның құқықтары мен бостандықтары басты орын алады және барлық гуманитарлық құндылықтардың үстінен үстемдік етеді.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау қылмыстық сот ісін жүргізу саласында ерекше қоғамдық-саяси мәнге ие болады, яғни құқық қорғау органдарының жеке мүдделер саласына қол сұғуға және оларды айтарлықтай шектеуге мүмкіндік беретін мемлекеттік мәжбүрлеу мүмкіндіктері бар жерде.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру бойынша бірқатар маңызды міндеттерді шешті. 2015 жылдан бастап жаңа Қылмыстық іс жүргізу кодексі (бұдан әрі – ҚПК) қолданылуда, ол тергеу және сот іс жүргізуді жеңілдету, жеделдету, қысқарту, тұлғалардың іс жүргізу өкілеттіктерін оңтайландыру және саралау бойынша көптеген жаңалықтарды енгізді. қылмыстық процесті жүргізу, қорғаушы тараптың мәртебесін нығайту, сондай-ақ қылмыстық процеске қатысушы барлық адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету.

Сонымен қатар, қылмыстық процесті қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мен сот төрелігін жүзеге асырудың сәтті сынақтан өткен үлгілеріне жақындататын жаңа құқықтық институттар, іс жүргізу және нормалар енгізілді.

Сонымен қатар, заңнамалық шешімдердің көпшілігі құқық қолдану тәжірибесінде тексерілген кезде олардың әлсіз (жеткіліксіз) тиімділігін, қылмыстық іс жүргізу құқығы теориясының белгіленген ережелеріне сәйкес келмейтінін, құқық қолдану тәжірибесінде және қылмыстық сот ісін жүргізу теориясында жоқтығын көрсетті. қарастырылатын саладағы әртүрлі құқықтық қатынастарды реттеудегі бәсекелестіктің конституциялық принципін жүзеге асыру көлеміне, нысанына, тетіктеріне және шектеріне бірыңғай тұжырымдамалық тәсілдер.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргізу заңнамасы, қылмыстық іс жүргізу, қылмыстық процестің субъектісі, қылмыстық процеске қатысушы, Қылмыстық іс жүргізу кодексі, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау.

INSTITUTE OF ENSURING THE RIGHTS AND INTERESTS OF THE INDIVIDUAL IN THE FIELD OF CRIMINAL PROCEEDINGS (MONITORING THE LEGISLATION OF THE CIS COUNTRIES)

Ismagulov Kairat Eslyamkalievich

Analyst of the Department of analytics, organization of meetings and record keeping of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, candidate of law, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: boss.kz2008@mail.ru

Abilmazhina Arai Mautkanovna

Senior lecturer of the Department of Jurisprudence, East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Master of Law, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: abilmazhina@mail.ru

Abstract. *The authors examined the issues of ensuring the rights and interests of individuals in the field of criminal proceedings both in the Republic of Kazakhstan and in other countries of the Commonwealth of Independent States (hereinafter referred to as the CIS).*

The protection of fundamental human rights and freedoms is a universal principle, since these values are subject to priority protection in all spheres of public and state life. Man, his rights and freedoms occupy a central place and dominate over all other humanitarian values.

The protection of human rights and freedoms acquires particular socio-political importance in the field of criminal proceedings, that is, where law enforcement agencies have the capabilities of state coercion, allowing them to invade the sphere of personal interests and significantly limit them.

The legal policy of the Republic of Kazakhstan has already solved a number of important tasks to improve criminal procedural legislation. Since 2015, a new Code of Criminal Procedure (hereinafter referred to as the Code of Criminal Procedure) has been in force, which has introduced many innovations to simplify, speed up, reduce investigative and judicial procedures, streamline and differentiate the procedural powers of persons conducting criminal proceedings, strengthen the status of the defense party, as well as ensure the rights and legitimate interests of all persons participating in criminal proceedings.

In addition, new legal institutions, proceedings and norms have been introduced that bring the criminal process closer to successfully tested models for the investigation of criminal offenses and the administration of justice.

Along with this, most legislative decisions, when tested by law enforcement practice, showed their weak (insufficient) effectiveness, inconsistency with the established provisions of the theory of criminal procedure law, the absence in law enforcement practice and in the theory of criminal proceedings of unified conceptual approaches to the volume, form, mechanisms and the limits of implementation of the constitutional principle of competition in regulating various legal relations in the area under consideration.

Keywords: *criminal procedure legislation, criminal proceedings, subject of criminal proceedings, participant in criminal proceedings, Criminal Procedure Code, Commonwealth of Independent States, protection of individual rights and freedoms.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_286

Введение

Институт прав и свобод личности является одним из фундаментальных основ любого демократического цивилизованного государства, который приобретая все новые проявления и свойства в современном меняющемся под влиянием различных факторов

мире, становится важной составляющей государственно-правовой системы в целом.

Сложно не согласиться, что современные стандарты в области прав и свобод личности, нашедшие свое отражение не только в нормах международного права, но и в национальном законодательстве обеспечивают

ее защищенность от неправомерного внешнего вмешательства и способствует упрочению статуса самого индивида. Необходимо отметить, что в ходе длительного противостояния между личностью и властью происходит поиск наиболее оптимальной модели их взаимоотношений, под воздействием этого менялся и объем прав и свобод граждан государств. И это сложнейшая вечная проблема остается и на сегодняшний день неразрешенной по целому ряду причин объективного и субъективного характера [1, с.338].

Как верно отмечается целым рядом ученых, до настоящего времени мы можем наблюдать продолжающийся процесс обновления уголовно – процессуального законодательства, путем введения новых процессуальных институтов. При этом основная задача законодателей стран СНГ — это стремление взять под особый контроль вопросы обеспечения прав и защиты интересов личности, находящихся в орбите уголовного судопроизводства. Об этом свидетельствует высказывание профессора В. Табалдиевой, где, говоря о задачах УПК КР на этапе его реформирования подчеркивала, что «Проводимая судебно-правовая реформа ставит основной задачей приведение национального законодательства в соответствие с международными стандартами осуществления правосудия, устанавливающих необходимость реального обеспечения прав и законных интересов личности, вовлеченной в сферу уголовного судопроизводства. В связи с этим главной целью нового УПК должно стать провозглашение защиты прав и законных интересов человека, будь то обвиняемый, потерпевший или свидетель. В ряде случаев достижение этой цели более важно, чем установление истины по уголовному делу» [2, с. 42-44].

Мы не можем отрицать, что на процессы реформирования уголовно – процессуального законодательства в целом влияют целый ряд факторов, о чем свидетельствуют такие позиции ученых-юристов, изложенных в научных публикациях. Так, Дюсебаев Т.Т. пишет, что «уголовный процесс, вместе с развитием государства остается несколько идеализированной наукой, которая зависит от геополитического расположения страны, уровня правовой культуры и правосознания граждан, криминологической обстановки в регионе, менталитета населения, кроме того оказывают влияние и правозащитные организации, за которыми порой стоят

«внешние игроки» и т.д. А потому в контексте реформы УПК некоторых стран наблюдается новая идеология уголовно-процессуального права» [3, с.4].

В свою очередь Э. Мадмарова акцентирует внимание, что «Ориентир на рыночные отношения, закономерно порождает расслоение общества по признаку благосостояния, в связи, с чем определенная категория общества, причем в нашем случае его большая часть, находится за чертой бедности. Подобная ситуация требует от государства, особенно если оно избрало для себя демократический путь развития, принятия определенных обязательств правового, экономического, социального, культурного и пр., характера, позволяющего обеспечить минимальный уровень соблюдения прав и свобод человека и гражданина [4, с. 57].

В данной ситуации, одной из движущих сил государства является формирование такой правовой системы, где была бы разрешена двуединая задача, содержащая следующие направления: 1) создание условий для обеспечения максимального соблюдения прав и свобод граждан; 2) обеспечение эффективной правовой защиты, включая и в условиях конфликтных ситуаций при возможном нарушении прав и свобод гарантируемые государством» [4, с. 26].

Методы

В статье использован диалектический метод познания, представляющий собой комплекс общенаучных и специально-юридических средств и способов познания.

Помимо этого, для понимания правовых явлений уголовно-процессуальной науки были использованы юридико-позитивистский, нормативистский и системно-структурный методы познания.

Результаты и обсуждение

Нельзя не отметить наличие ряда проблемных аспектов и коллизий, которые мы наблюдаем уже во вступивших УПК стран СНГ и препятствующие эффективному обеспечению и защите прав, свобод и законных интересов участников уголовного процесса.

Об этом свидетельствует и позиция отдельных ученых: а) криминализация и декриминализация уголовных правонарушений, со стороны законодателя произведена без учета их криминологической характеристики; б) ряд составов преступлений, не содержит в себе все признаки, которые должны быть предусмотрены статьей кри-

минального деяния; в) целый ряд уголовно-правовых норм имеют сходство между собой, (то есть это приводит к конкуренции норм права); г) можно наблюдать большое количество бланкетных диспозиций, причем ссылки делаются порой не на конкретные нормативные правовые акты, а на целые правовые институты [5, с. 32].

Безусловно, наличие серьезных правовых проблем уголовного законодательства, не может не отразиться на положениях уголовно-процессуального законодательства, а также дает стороне обвинения интерпретировать нормы УК на свое усмотрение, что не может не затрагивать рассматриваемому нами сфере.

На основании проведенного анализа можно констатировать, что официальное приращение указанных в научных изысканиях процессуальных постулатов и проблем, которые пронизывают всю уголовно-процессуальную деятельность, лишь только усилило стремление разрешения задач связанных с обеспечением прав, свобод и защитой интересов участников процесса. А это не могло не сказаться на попытках воплощения в положения УПК новых процессуальных институтов и модернизации действующих.

Безусловно, базовыми постулатами по созданию современной модели уголовного судопроизводства являются: 1) достижение необходимых критериев определяемые уголовной и уголовно-процессуальной политикой государств и соответствующие многообразию и уровню развития общества; 2) соответствие основополагающим конституционным принципам, которыми определяются содержательная составляющая и смысл их применения в уголовном судопроизводстве; 3) создание наиболее действенной национальной модели судебного разбирательства и досудебного расследования при которой обеспечивается преемственность, последовательность и непротиворечивость с законодательством и сочетание с другими нормативными положениями; 4) внедрение и совершенствование процессуальных институтов, которыми бы обеспечивалось состязательность и равноправие сторон на стадиях уголовного судопроизводства, а также надежная и эффективная защита прав и законных интересов личности.

Как правило, в теории уголовного процесса принято выделять состязательную [6, с. 430-431], розыскную и смешанную форму судопроизводства. Наряду с этим верно отмечается, что любая национальная форма

уголовного судопроизводства представляет собой смешение элементов данных моделей процесса, поскольку уголовное судопроизводство развивается и существует в рамках определенных исторических, экономических, геополитических и прочих условий [7, с. 143].

Применительно к развитию и реформированию уголовного процессуального законодательства в постсоветских государствах можно констатировать о наличии общих и отличительных особенностях правовых норм УПК.

Законодатели ряда стран СНГ в ходе проводимой реформы уголовно – процессуального законодательства предприняли попытку его модернизации внося изменения в структуру и содержание закона, включая и путем имплементации ряда правовых институтов функционирующих в зарубежных государствах, во-вторых, наблюдается стремление законодателя, внести нормативные положения, которые позволяли бы создать правовой механизм по обеспечению реального соблюдения прав, свобод личности при отправлении правосудия.

Вместе с тем, проведенные нами широкий анализ содержания уголовно – процессуального законодательства стран СНГ выявил проблемы, препятствующие реализации целого ряда процессуальных институтов, касающиеся обеспечения прав, свобод и защиты интересов личности рассматриваемых государств, а именно:

- наличие противоречий по установлению границ и реализацией защиты прав и интересов участников уголовного процесса и это исходит из того, что целый ряд правовых норм не содержат в себе способы и средства, благодаря которым обеспечивалась бы такая защита и восстановление прав личности со стороны государства, напротив само же государство противоречит отдельному спектру личных прав;

- наблюдается слабая система механизма защиты прав и интересов личности со стороны должностных лиц правоохранительных органов и суда, а также возложение со стороны государства адекватно (необходимой) ответственности за нарушение процессуальных норм, затрагивающих данную сферу;

- до настоящего времени отсутствует должная система контроля за деятельностью органов дознания при осуществлении ими негласной деятельности связанных с обеспечением соблюдения при этом прав личности, в том числе и относительно третьих лиц;

- наблюдается размытость правовых

норм нечеткость определения их критериев;

- допускаемая терминологическая небрежность со стороны законодателей позволяющая двояко трактовать положения УПК, приводящее к разночтению со стороны участников уголовного процесса;

- введение законодательством новых процессуальных институтов, которые вступают в противоречие с существующими, что приводит к коллизии и невозможностью их реализации (например, в УПК КР предусмотрено наряду с институтом возбуждения уголовного дела и институтом специальных следственных действий);

- непродуманность введения процессуальных институтов и некоторых норм УПК, заимствованных из стран дальнего зарубежья, которые не только не приемлемы для среднеазиатского менталитета, но и отсутствуют потенциальные возможности, т.е. надлежащие государственные ресурсы для их внедрения;

- провозглашение законодателем принципов, которые отражают новую идеологию уголовного процесса, но при этом не могут быть реализованы в силу отсутствия правовых механизмов для их реализации (например, состязательность сторон), в том числе, не возможностью кардинального реформирования правоохранительной системы, требующих в том числе значительных финансовых затрат;

- наблюдается определенная тенденция, что отдельные новые концепции принятых УПК отдельных стран СНГ были продиктованы узковедомственными интересами, что усиливает позицию стороны обвинения, ограничивая деятельность стороны защиты (к примеру, УПК РК и УПК КР от 2021 года);

- свидетельствует, что отсутствие ряда положений либо их недостаточная регламентация отдельных значимых сфер не в полной мере учтены новые тенденции проявлений преступности и глобальные процессы оказывающие значительное влияние на обеспечение защиты интересов личности;

- в недостаточной мере обращено внимание законодателя, на то, что что институт прав и свобод личности постоянно приобретает новые проявления и свойства, что не может не сказаться на необходимости расширения диапазона юридических гарантий в данной сфере.

Хан В.Ю. в свою очередь подчеркивает, что результаты анализа положений уголовного и уголовно – процессуального законодательства, а также реализация ряда норм уже

вступивших в силу УК и УПК подтверждает о наличии ряда коллизий и проблем препятствующие достижению одной из главных целей реформ – это эффективное обеспечение и защита конституционных прав и свобод личности в уголовном судопроизводстве [8, с. 98].

На отдельных актуальных проблемных аспектах в рассматриваемой сфере мы остановимся более детально.

На наш взгляд, определенной проблемой является различный подход к самой сущности принципа состязательности со стороны юридического сообщества. По мнению одних ученых, сущность данного принципа исходит из способа построения и организации уголовного процесса [9, с. 189].

С точки зрения же других процессуалистов, суть рассматриваемого принципа состоит в состязательности деятельности участников уголовного процесса. Считаем, что наиболее верна позиция авторов считающих, что следует разграничивать принцип состязательности и состязательную деятельность [10, с. 107].

В.П. Божьев подчеркивал, что «состязательность – не цель уголовного процесса, а средство (одно из средств) достижения полноты, всесторонности и объективности исследования обстоятельств дела, столь необходимых для установления истины» [11, с. 49]. Как верно отмечает О.А. Глянько «для подлинной состязательности недостаточно только наличия равенства прав сторон обвинения и защиты, необходим так же и независимый от выводов и оценок обвинительной власти суда» [12, с. 25]. В.А. Лазарева, в свою очередь акцентирует внимание, что «состязательность уголовного процесса – это еще и свобода суда прийти к иному выводу, чем изложенный в обвинительном заключении или обвинительном акте, свобода выбора решения» [13, с. 254].

Как пишет С.А. Адилов «Конституционный принцип разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную ветви власти (пункт 4 статьи 3 Конституции Республики Казахстан), а также построение судопроизводства на основе принципа состязательности, предполагающего четкое разграничение функций обвинения, защиты и разрешения дела по существу (статья 23 УПК РК), послужили основой для усиления судебной власти в Казахстане и введения судебного контроля за досудебным расследованием, как важной гарантии обеспечения прав и свобод граждан при осуществлении производства по уголовным делам [14, с. 4].

Кыргызский ученый, профессор К.М. Сманалиев подчеркивает, что «в разделе 2 УПК КР «Суд, стороны и другие лица в уголовном процессе» все участники разделены на суд, участников процесса и лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, представляющих интересы государства, участников процесса, защищающих права и интересы иных участников, участвующих в уголовном процессе. Подобное разделение участников процесса не выражает принципа состязательности сторон, потому что законодатель не определил, что есть сторона обвинения и сторона защиты, не распределил участников к той или иной стороне. В основе разделения лежат интересы государства или частных лиц. Методологически это не верно, поскольку защита потерпевшего от преступления составляет содержание не только его личного интереса, но и государства, равно и защита обвиняемого от незаконного и необоснованного обвинения [15, с. 39-40].

Проведенный нами контент – анализ, специальной литературы свидетельствует, что основным аргументом противников распространения принципа состязательности на досудебные стадии является, как правило, следующие обстоятельства: во-первых, что, исходя из положений Конституции, следует, что термин «судопроизводство» предполагает лишь судебное разбирательство, а потому «состязательность» не распространяется на досудебные стадии. Во-вторых, на стадии привлечения лица в качестве обвиняемого не может быть состязательности, так как на данном этапе во избежание разоблачения, а значит и наказания, ими предпринимаются для этого самые различные меры. Такое положение предполагает предоставление привлечений защиты лишь после предъявления обвинения.

Является логичным, что важным направлением проводимой реформы, стало рассмотрение вопросов относительно организации судопроизводства на принципах состязательности, равноправия сторон на всех стадиях уголовного судопроизводства.

Это получило свое отражение практически во всех Концепциях судебной реформы стран СНГ. При этом для обеспечения состязательной конструкции уголовного судопроизводства, законодатель основной акцент сделал на перераспределение функций путем расширения полномочий судебной власти на стадии досудебного производства. Ограничив при этом прокурорский надзор.

Но такой подход не может разрешить возникающие при этом проблемы и достичь цели правосудия, исходя из следующих позиций: во-первых, принятие законодателем лишь половинчатых мер без пересмотра целого ряда институтов, не позволит внедрить провозглашаемую модель уголовного судопроизводства, при которой необходима интерпретация в уголовный процесс значительного числа элементов состязательности. Во-вторых, на эффективность реализации состязательности процесса значительное влияние оказывает действующая структура правоохранительных органов и возлагаемые при этом на участников процесса функции; органы досудебного расследования должны выполнять не только обвинительную функцию, но и содействовать стороне защиты. В-третьих, должен быть на законодательном уровне установлен такой правовой режим и механизм его регулирования, при котором следует учитывать, что на сегодняшний день, уголовный процесс в РК, КР, РФ является смешанного типа, поэтому сложно разграничить функции участников уголовного процесса на: обвинение, защиту и разрешение дела. По существу, где у стороны защиты была бы максимальная возможность отстаивать права, свободы и интересы личности на стадии судебного разбирательства; в-четвертых, введение нового участника как следственный судья, на которого возлагаются полномочия по осуществлению судебного контроля на стадии досудебного производства, в корне ситуацию изменить не может, поскольку при этом не созданы равные правовые условия для представления сторонами реальной возможности довести позицию до сведений суда относительно всех важных аспектов уголовного дела. В-пятых, следует учитывать, что термин «судопроизводство» (указанный в ст.23 УПК РК) предполагает по сути судебное разбирательство, а потому принцип состязательности не может распространяться на досудебную стадию, на данном этапе досудебного производства находят отражение лишь отдельные элементы состязательности, т.е. можно говорить лишь о реализации состязательных начал.

Не менее важным вопросом является подход со стороны отдельных законодателей стран СНГ к отказу от стадии возбуждения уголовного дела, при которой две досудебные стадии объединены в единое досудебное производство.

Такой тренд характерен для ряда постсоветских государств – это Республика

Казахстан, Молдова, Украина, Грузия. Следует отметить, что в УПК КР от 2019 года также нет такого института как стадия возбуждения уголовного дела, но затем законодатель пересмотрел свою позицию и уже в новом уголовно – процессуальном законодательстве от 2021 года вновь в положения УПК ввел стадию возбуждения уголовного дела [16, с.88].

Безусловно, как любое кардинальное нововведение – это вызвало широкую дискуссию среди ученых-юристов, и данная дилемма разделила их как на сторонников, так и на противников избранной законодателями указанных государств позиций.

Контент-анализ доводов противников отказа от стадии возбуждения уголовного дела в основном заключаются в следующем:

1. Ликвидация такой стадии, разрешает отдельные проблемные вопросы, но вместе с тем остаются проблемы и коллизии, при которых будут нарушаться права и свободы личности, а именно: а) это стирание барьера между процессуальной и непроцессуальной деятельностью, повлечет за собой вмешательство органов власти в сферы охраняемые нормативными правовыми актами права и интересы личности без уведомления об этом граждан; б) проведение специальных следственных действий (негласных, тайных), нарушает конституционные права не только участников попавших в сферу уголовного судопроизводства, но и затрагивает третьих лиц. Кроме того, лицо знакомится с материалами их проведения лишь после их окончания. Такие действия, включают и специальные негласные мероприятия, проводятся в отношении лица, который, по сути, не наделен соответствующим процессуальным статусом.

2. Уголовное преследование допускается не только в отношении подозреваемого лица, но и других его участников (свидетелей, лиц, вовлеченных в проведение негласной деятельности). К примеру, казахский ученый А.Я. Гинзбург, был одним из противников введения в УПК Казахстана «негласных следственных действий», поскольку, по его мнению, проведение невозможно в полном объеме регламентировать как по форме, так и по содержанию. Этому препятствуют, с точки зрения автора использование средств, методов и технологий, которые составляют государственную тайну, из-за чего эта процедура может стать тайной и для органов следствия [17].

Заключение

Не останавливаясь детально на высказанных аргументах по данному вопросу, считаем обоснованным подход международных организаций, что правосудие в отношении виновных лиц должно осуществляться государством, но принимаемые при этом решения должны соответствовать требованиям законодательства и обеспечивать защиту таких лиц от необоснованного осуждения и ограничения прав и свобод личности.

На основании проведенного исследования следует констатировать:

1. Применительно к развитию и реформированию уголовного процессуального законодательства в постсоветских государствах можно сделать вывод о наличии общих и отличительных особенностях правовых норм УПК.

Но вместе с тем, институт обеспечения прав и защиты интересов личности получил свое отражение во многих уголовно – процессуальных постулатах законодательства, а именно: во-первых, законодателями всех рассмотренных государств наблюдается стремление заложить в нормы УПК основополагающие положения международных актов относительно прав, свобод и защиты интересов личности различной категории лиц попавших в орбиту уголовного судопроизводства.

Законодатели преимущественной части постсоветских государств закрепили в УПК, также новые принципы как: состязательность и равноправие сторон, презумпция невиновности, судебная защита.

В отдельных государствах стран СНГ, расширен диапазон следственных действий на производство которых требуется судебное решение, что объясняется стремлением защиты прав, свобод и интересов участников процесса. Кроме того, новшеством ряда стран СНГ является введение так называемых негласных (специальных) следственных действий, а именно в РК, КР, Молдавии, Украине законодателя посчитали целесообразным инкорпорировать оперативно- розыскную деятельность в ткань уголовного процесса.

2. Важным направлением проводимой реформы, стало рассмотрение вопросов относительно организации судопроизводства на принципах состязательности, равноправия сторон на всех стадиях уголовного судопроизводства.

Это получило свое отражение практиче-

ски во всех Концепциях судебной реформы стран СНГ. При этом для обеспечения состязательной конструкции уголовного судопроизводства, законодатель основной акцент сделал на перераспределение функций путем расширения полномочий судебной власти на стадии досудебного производства, ограничив при этом прокурорский надзор.

Но такой подход не может разрешить возникающие при этом проблемы и достичь цели правосудия, исходя из следующих позиций: Во-первых, принятие законодателем лишь половинчатых мер без пересмотра целого ряда институтов, не позволит внедрить провозглашаемую модель уголовного судопроизводства, при которой необходима интерпретация в уголовный процесс значительного числа элементов состязательности. Во-вторых, на эффективность реализации состязательности процесса значительное влияние оказывает действующая структура правоохранительных органов и возлагаемые при этом на участников процесса функции; органы досудебного расследования должны выполнять не только обвинительную функцию, но и содействовать стороне защиты. В-третьих, должен быть на законодательном уровне установлен такой правовой режим и механизм его регулирования, при котором следует учитывать, что на сегодняшний день, уголовный процесс в РК, КР, РФ является смешанного типа, поэтому сложно разграничить функции участников уголовного процесса на: обвинение, защиту и разрешение дела. У стороны защиты была бы максимальная возможность отстаивать права, свободы и интересы личности на стадии судебного разбирательства; В-четвертых, введение нового участника как следственный судья, на которого возлагаются полномочия по осуществлению судебного контроля на стадии досудебного производства, в корне ситуацию изменить не может, поскольку при этом не созданы равные правовые условия для представления сторонами реальной возможности довести позицию до сведений суда относительно всех важных аспектов уголовного дела. В-пятых, следует учитывать, что термин «судопроизводство» (указанный в ст.23 УПК РК) предполагает, по сути, судебное разбирательство, а потому принцип состязательности не может распадаться на досудебную стадию, на данном этапе досудебного производства находят отражение лишь отдельные элементы состязательности, т.е. можно говорить лишь о реализации состязательных начал.

3. Следует отметить, что ряд стран СНГ, оставили в уголовно – процессуальном законодательстве основные фундаментальные основы судопроизводства и при этом лишь модернизируя отдельные процессуальные институты, либо внося ряд изменений в нормы УПК (к ним можно отнести Республики Беларусь, РФ, Узбекистан, Таджикистан). Более кардинально подошли РК и КР, где внесены достаточно серьезные изменения и новшества, указанные нами выше.

4. Считаем обоснованным, что практика, которая складывалась многие годы, и оставшаяся на современном этапе в отдельных государствах стран СНГ, где сохранена стадия возбуждения уголовного дела, приводит к недопустимому нарушению прав и свобод личности, попавших в орбиту уголовного судопроизводства. Поскольку без надления надлежащим статусом в отношении такого лица в период доследственной проверки проводятся процессуальные действия, которые в последующем не могут быть признаны законными, из-за отсутствия должной правовой регламентации и выработки четкого алгоритма действий по надлению лица процессуальным статусом подозреваемого, где субъекты расследования по-своему интерпретируют закон, что является недопустимым. В этой связи, считаем обоснованным вне зависимости от наличия либо отсутствия стадии возбуждения уголовного дела предусмотреть надления лица статусом подозреваемого, на всем этапе досудебного производства, исключив положения регламентирующие формализованную процедуру предъявления обвинения; при этом: 1) с целью присвоения лицу процессуального статуса подозреваемого, требуется предусмотреть введения такого универсального основания как – «уведомление о подозрении в совершении преступления» (как это предусмотрено в соответствии с УПК РК); 2) в содержание УПК ввести процессуальные нормы, которые будут регламентировать порядок официального уведомления лица о подозрении и алгоритм действий органов досудебного производства для уведомления об этом других участников процесса (например: потерпевшего, сторону защиты). Следует учитывать, что лишь при своевременном присвоении такого процессуального статуса, это обеспечит охрану его прав, свобод и защиту интересов личности в соответствии в Конституциями государств СНГ; 3) Процедура привлечения лица в качестве обвиняемого, должна происходить лишь по-

сле окончания досудебного производства, поскольку: а) в таком случае это обеспечит субъектов расследования дополнительной процессуальной самостоятельностью и может наделить следователя возможностью выступать в качестве отдельной стороны. Привлечение лица в качестве обвиняемого на начальном этапе досудебного производства также ставит перед следователем необходимость вести следствие в обвинительном уклоне. Следует иметь в виду, что обвинения будучи уголовно-процессуальным институтом должны быть направлены на установление истины виновного лица. б) При предъ-

явлении лицу обвинения органы следствия должны обладать фактическими юридическими условиями т.е. неопровержимыми доказательствами вины. При отсутствии же не только доказательств, но их достаточности перед началом досудебного производства, предъявлять обвинение недопустимо.

В силу ограниченности объема нашего исследования, наиболее актуальные проблемы процессуальной деятельности суда и стороны защиты нами будут рассмотрены в следующих статьях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исаева К.А., Дюсебаев Т.Т., Воронцова И.Н., Каженова А.С. Права и свободы личности: современные аспекты содержания / К.А. Исаева, Т.Т. Дюсебаев, И.Н. Воронцова, А.С. Каженова // В сборнике: *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. 9th International symposium*. 2016. – С.337-346.
2. Табалдиева В.Ш. Цели и задачи проекта Уголовно-процессуального кодекса КР/ В.Ш. Табалдиева // Концептуальные вопросы реформирования уголовного судопроизводства Кыргызской Республики: стенограмма экспертного форума. – Бишкек, 2013. – С. 42-44.
3. Дюсебаев Т.Т. Обеспечение прав и свобод личности подозреваемого (обвиняемого) в контексте реформирования уголовно-процессуального законодательства в странах СНГ: Дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.Т. Дюсебаев. – Бишкек, 2018. – 134 с.
4. Мадмарова Э.А. Институт защиты: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Э.А. Мадмарова. – Бишкек, 2019. – 145 с.
5. Коркина И.В. Процессуальное положение потерпевшего в досудебном уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09 / И.В. Коркина. – Москва, 2006. – 32 с.
6. М. Джимено – Булнес (Jimeno – Bulnes M. *American Criminal Procedure in a European Context* / М. Джимено-Булнес // *Cardozo Journal of international and Comparative Law*. Vol. 21. No. 2. 2013. P. 430 – 431).
7. Шестакова С.Д. Генезис метода российского уголовно-процессуального права в условиях конвергенции и дивергенции англосаксонской и континентальной правовых систем (Теоретико-правовое исследование): дисс... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / С.Д. Шестакова. – СПб., 2004. – 320 с.
8. Хан В.Ю. Роль адвоката в предупреждении преступности: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.Ю. Хан. – Бишкек, 2019. – 180 с.
9. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Перераб. и доп. изд. / М.С. Строгович. – Москва: Наука. – 1968. – 189 с.
10. Газетдинов Н.И. Сущность и значение принципа состязательности / Н.И. Газетдинов // *Вестник Оренбургского государственного университета*. – Оренбург: Изд-во Оренбург. ун-та. – 2005. - № 3. – С.106-109.
11. Божьев В. К вопросу о состязательности в российском уголовном процессе / В.К. Божьев // *Уголовное право*. – М.: Интел-Синтез. – 2000. - № 1. – С.47-55.
12. Глянько О.А. Теоретико-правовая модель процессуального статуса следственного судьи: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.А. Глянько. – Москва, 2019. – 135 с.
13. Лазарева В.А. Проблемы доказывания в современном уголовном процессе Российской Федерации / В.А. Лазарева // *Уголовное судопроизводство: теория и практика*. – М. – 2015. – 367 с.
14. Адилов С.А. Правовое положение следственного судьи в уголовном процессе Республики Казахстан: дисс...канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.А. Адилов. – Москва, 2018. – 150 с.
15. Сманалиев К.М. Цели и задачи уголовного процессуального кодекса КР / К.М. Сманалиев // Стенограмма экспертного форума «Концептуальные вопросы реформирования уголовного судопроизводства Кыргызской Республики» от 22 апреля 2013. – Бишкек. – 39-40 с.

16. Исмагулов К.Е. *Актуальные проблемы обеспечения прав и интересов участников уголовного процесса в странах СНГ: дисс...докт. юрид. наук: 12.00.09 / К.Е. Исмагулов. – Бишкек, 2023. – 385 с.*

17. Гинзбург А.Я. «Читая Проект Уголовно-процессуального кодекса РК. О так называемых «негласных следственных действиях» Глава 30 проекта УПК РК (от 28 февраля 2013 г.) (в порядке обсуждения)». Сетевое издание «Zakon.kz». [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31349875 Дата обращения: 30.12.2023

REFERENCE

1. Isaeva K.A., Dyusebaev T.T., Voroncova I.N., Kazhenova A.S. *Prava i svobody lichnosti: sovremennye aspekty soderzhaniya / K.A. Isaeva, T.T. Dyusebaev, I.N. Voroncova, A.S. Kazhenov // V sbornike: Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. 9th International symposium. 2016. – S.337-346.*

2. Tabaldieva V.Sh. *Celi i zadachi proekta Ugolovno-processualnogo kodeksa KR/ V.Sh. Tabaldieva // Konceptualnye voprosy reformirovaniya ugolovnog sudoproizvodstva Kyrgyzskoj Respubliki: stenogramma ekspertnogo foruma. – Bishkek, 2013. – S. 42-44.*

3. Dyusebaev T.T. *Obespechenie prav i svobod lichnosti podozrevaemogo (obvinyaemogo) v kontekste reformirovaniya ugolovno-processualnogo zakonodatelstva v stranah SNG: Diss ... kand. jurid. nauk: 12.00.09 / T.T. Dyusebaev. – Bishkek, 2018. – 134 s.*

4. Madmarova E.A. *Institut zashity: ugolovno-processualnye i kriminalisticheskie aspekty: diss...kand. jurid. nauk: 12.00.09 / E.A. Madmarova. – Bishkek, 2019. – 145 s.*

5. Korkina I.V. *Processualnoe polozhenie poterpevshego v dosudebnom ugolovnom sudoproizvodstve: avtoref. diss. kand. jurid. nauk: 12.00.09 / I.V. Korkina. – Moskva, 2006. – 32 s.*

6. M. Dzhimeno – Bulnes (Jimeno – Bulnes M. *American Criminal Procedure in a European Context / M. Dzhimenno-Bulnes // Cardozo Journal of international and Comparative Law. Vol. 21. No. 2. 2013. P. 430 – 431).*

7. Shestakova S.D. *Genezis metoda rossijskogo ugolovno-processualnogo prava v usloviyah konvergencii i divergencii anglosaksonskoj i kontinentalnoj pravovyh sistem (Teoretiko-pravovoe issledovanie): diss... d-ra. jurid. nauk: 12.00.09 / S.D. Shestakova. – SPb., 2004. – 320 s.*

8. Han V.Yu. *Rol advokata v preduprezhdenii prestupnosti: diss...kand. jurid. nauk: 12.00.08 / V.Yu. Han. – Bishkek, 2019. – 180 s.*

9. Strogovich M.S. *Kurs sovetskogo ugolovnogogo processa: Pererab. i dop. izd. / M.S. Strogovich. – Moskva: Nauka. – 1968. – 189 s.*

10. Gazetdinov N.I. *Sushnost i znachenie principa sostyazatelnosti / N.I. Gazetdinov // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – Orenburg: Izd-vo Orenburg. un-ta. – 2005. - № 3. – S.106-109*

11. Bozhev V. *K voprosu o sostyazatelnosti v rossijskom ugolovnom processe / V.K. Bozhev // Ugolovnoe pravo. – M.: Intel-Sintez. – 2000. - № 1. – S.47-55.*

12. Glyanko O.A. *Teoretiko-pravovaya model processualnogo statusa sledstvennogo sudi: diss...kand. jurid. nauk: 12.00.09 / O.A. Glyanko. – Moskva, 2019. – 135 s.*

13. Lazareva V.A. *Problemy dokazyvaniya v sovremennom ugolovnom processe Rossijskoj Federacii / V.A. Lazareva //Ugolovnoe sudoproizvodstvo: teoriya i praktika. – M. – 2015. – 367 s.*

14. Adilov S.A. *Pravovoe polozhenie sledstvennogo sudi v ugolovnom processe Respubliki Kazahstan: diss...kand. jurid. nauk: 12.00.09 / S.A. Adilov. – Moskva, 2018. – 150 s.*

15. Smanaliev K.M. *Celi i zadachi ugolovnogogo processualnogo kodeksa KR / K.M. Smanaliev // Stenogramma ekspertnogo foruma «Konceptualnye voprosy reformirovaniya ugolovnog sudoproizvodstva Kyrgyzskoj Respubliki» ot 22 aprelya 2013. – Bishkek. – 39-40 s.*

16. Ismagulov K.E. *Aktualnye problemy obespecheniya prav i interesov uchastnikov ugolovnogogo processa v stranah SNG: diss...dokt. jurid. nauk: 12.00.09 / K.E. Ismagulov. – Bishkek, 2023. – 385 s.*

17. Ginzburg A.Ya. «Читая Проект Уголовно-процессуального кодекса РК. О так называемых «негласных следственных действиях» Глава 30 проекта УПК РК (от 28 февраля 2013 г.) (в порядке обсуждения)». Сетевое издание «Zakon.kz». [Elektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31349875 Data obrasheniya: 30.12.2023

ЗАҢ МӘТІНДЕРІНДЕГІ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ҚАТЕЛЕР

Нұрқыз Арысбекқызы Нұрбаева

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты
Лингвистика орталығының аға ғылыми қызметкері, филология магистрі;
Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nurkiz_82@mail.ru

Аннотация. Заң тілі – заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің мәтінін қалыптастыратын лексикалық, синтаксистік және стилистикалық құралдардың жиынтығы. Заң тіліне қойылатын талаптар заң жобасын әзірлеу кезінде басты назарға алынады. Алайда заң жобалау жұмысы барысында мәтіннен лингвистикалық қателерді толықтай жою әрдайым сәтті бола бермейді. Ондай қателерге көбіне лексикалық және стилистикалық қателер жатады.

«Қазақстан Республикасының заңдары мәтіндерінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптардың сақталуына мониторинг жүргізу» тақырыбындағы іргелі-қолданбалы зерттеу барысында тілдік тұрғыдан талданған кейбір заң мәтіндері мақала нысанасы болып табылады.

Мақала тақырыбының өзектілігі – қолданыстағы заңнама мәтініндегі қателерді анықтау және түзету, құқықтық нормалар мағынасының бұзылуына алып келетін олқылықтарды айқындау, олардың алдын алу тәсілдерін қарастыру.

Автор мақалада қолданыстағы заңнама мәтіндерінде жіберілген лексикалық, грамматикалық сипаттағы және басқа да лингвистикалық қателерге нақты мысалдар келтіреді. Нормативтік сөйлемдер мен құқықтық нормаларға қазіргі қазақ әдеби тілінің нормалары мен ережелеріне сәйкестігі тұрғысынан талдау жасайды.

Автор қолданыстағы заңдардың мәтінін зерделей келе, құқықтық акті мазмұнының сапасы жоғары болуын қамтамасыз ету үшін қолданыстағы заңнамаға ауқымды мониторинг жүргізу; терминдерді бірізділікке келтіру мақсатында заң терминологиясын қолдану қағидаларының жинағын әзірлеу; құқықтың әртүрлі саласына қатысты заң техникасын зерттеуді дамытуға жағдай жасау; жоғары оқу орындарының білім беру процесіне «Тіл және құқық», «Заң шығару техникасы» сияқты тиісті заң-лингвистикалық пәндерді курстар немесе арнайы курстар түрінде оқытуды енгізу қажет деп пайымдайды.

Түйін сөздер: заң тілі, заң мәтінінің сапасы, тілдік қателер, лингвистика, термин, лексикалық үйлесімділік.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОШИБКИ В ТЕКСТАХ ЗАКОНОВ

Нурбаева Нуркиз Арысбековна

Старший научный сотрудник Центра лингвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр филологии;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: nurkiz_82@mail.ru

Аннотация. Язык закона – совокупность лексических, синтаксических и стилистических средств, формирующих текст закона или иного нормативного правового акта. Требования к языку закона принимаются во внимание при разработке законопроекта. Однако в процессе законопроектной работы полное устранение лингвистических ошибок из текста не всегда удается. К таким ошибкам часто относятся лексические и стилистические ошибки.

Предметом статьи являются некоторые тексты законов, проанализированные с языковой точки зрения в ходе фундаментально-прикладного исследования на тему «Мониторинг соблюдения требований к содержанию и стилю изложения текстов законов Республики Казахстан».

Актуальность темы статьи заключается в выявлении и исправлении ошибок в тексте

действующего законодательства, определении пробелов, приводящих к нарушению смысла основных нарузок правовых норм, и рассмотрении способов предотвращения.

Автор приводит в статье конкретные примеры типичных лингвистических ошибок лексического, грамматического характера и других, встречающихся в текстах действующего законодательства. Проводит анализ нормативных предложений и правовых норм на предмет их соответствия нормам и правилам современного казахского литературного языка.

Изучая тексты действующих законов, автор полагает, что необходимо провести масштабный мониторинг действующего законодательства для обеспечения высокого качества содержания правового акта; разработать сборник правил применения юридической терминологии с целью приведения терминов к единообразию; создать условия для развития исследований юридической техники, относящейся к различным отраслям права; ввести в образовательный процесс вузов изучение соответствующих юридическо-лингвистических дисциплин таких как «Язык және право», «Законотворческая техника» в виде курсов или спецкурсов.

Ключевые слова: язык закона, качество текста закона, языковые ошибки, лингвистика, термин, лексическая совместимость.

LINGUISTIC ERRORS IN LEGAL TEXTS

Nurbayeva Nurkiz Arysbekovna

Senior Researcher, Linguistic Center, Institute of Legislation and Legal Information, Republic of Kazakhstan, Master of Philology; Astana, Republic of Kazakhstan;
E-mail: nurkiz_82@mail.ru

Abstract. The language of the law encompasses lexical, syntactic, and stylistic elements that shape the text of a law or other normative legal act. Requirements for the language of the law are considered during the drafting of a bill. However, in the process of legislative work, complete elimination of linguistic errors from the text is not always achievable. Such errors often include lexical and stylistic inaccuracies.

The subject of the article is certain legal texts analyzed from a linguistic standpoint as part of fundamental and applied research on the topic "Monitoring Compliance with Content and Style Requirements in the Laws of the Republic of Kazakhstan."

The relevance of the article lies in identifying and rectifying errors in the text of current legislation, determining gaps that lead to a distortion of the meaning of the main legal norms, and exploring ways to prevent such distortions.

The author presents specific examples of typical linguistic errors of lexical, grammatical, and stylistic nature, as well as others found in the texts of current legislation. An analysis is conducted of regulatory proposals and legal norms to assess their conformity with the norms and rules of modern Kazakh literary language.

While examining the texts of current laws, the author believes it is necessary to conduct comprehensive monitoring of current legislation to ensure high-quality content of legal acts; to develop a compendium of rules for the use of legal terminology to standardize terms; to create conditions for the development of research on legal technology across various legal domains; and to introduce into the educational process of universities the study of relevant legal and linguistic disciplines such as "Language and Law" and "Legislative Technique" in the form of courses or specialized courses.

Keywords: language of the law, text quality, language errors, linguistics, terminology, lexical compatibility.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_297

Кіріспе

«Қазақ үй тіккенде уығының мықты болуына қатты көңіл бөлген. Керегенің мықтылығы өз алдына, уық мықты болса, шаңырақ шайқалмайды, киіз үй құламай-

ды. Заңгерлер үй салмайды. Олардың қолынан келетіні заңнамалық актілерді жағсау, түсіндіру, қолдану. Заңдар мемлекеттің уығы іспеттес. Ал сөздерді заңдардың іргесі қаланатын кірпішпен салыстыруға бола-

ды. Сөзі тұрлаусыз заң қауқарсыз. Қазіргі кезде мәселе заңдардың санында, оларды білу, не білмеуде емес, сапасында, олардың әр сөзінің орнында тұруында, санаға тікелей әсер етуінде. Олай болуы үшін заң сөзі жасық, жалаң емес, өзегінде ұлттың рухын, өзіндік төлтума келбетін беретін деңгейде болуы керек. Заңда әр сөз өз орнында тұруы, бір мағынада қолданылуы, сол мағынада түсінілуі бұлжымас шарт.» [1].

Кез келген мәтін тілдік, логикалық, грамматикалық және графикалық негізден тұрады. Заң мәтінінің де өзіне тән функционалдық-стильдік ерекшелігі болады. «Құқық мәтіндерінің ерекшелігі сөйлемдердің бір-бірімен байланыста болуы мен ой мазмұнының бірізді динамикалы түрде тізбектеле өрбуі. Бұл, негізінен, тек заң мәтіндерінде ғана емес, барлық мәтін түрлеріне қойылатын талап. Әйтсе де, заң мәтіндерінде бұл талап ерекше ескеріліп, орындалуы тиіс. Сондай-ақ заң жобаларын жазу үстінде ойдың үзіліп қалуы немесе кездейсоқ ұмытылып кетуі қатаң түрде, үзілді-кесілді жіберуге болмайтын қателік. Өйткені ондай қателікті басқа мәтіндермен салыстырғанда, заң мәтіні маңызды құжат ретінде мүлдем көтере алмайды. Бұл заң жобаларын дайындау барысында міндетті түрде орындалуға тиісті талап.» [2, 47-б.].

Заң жобалау барысында жіберілетін, лексикалық, грамматикалық және пунктуациялық нормалардың бұзылуына байланысты қателердің қабылданған заңдарда болмауы жалпы заңнама тілінің сапасын едәуір арттырады.

Заң мәтінінің жеткілікті түрде пысықталмауы, лингвистикалық қателердің жіберілуі оның сапасына әсер етеді, бұл мүдделі тұлғаның әрбір нақты құқықтық норманы екіұшты қабылдауына себеп болады. Сондай-ақ «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының¹ (бұдан әрі – Құқықтық актілер туралы заң) 24-бабы 3-тармағының үшінші абзацында аталған қазақ және орыс тілдеріндегі нормативтік құқықтық актілер мәтіндерінің теңтүпнұсқалылығының бұзылуына алып келеді.

Жалпы лингвистикалық қателер нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерінде кездесетін лексикалық, стилистикалық, орфографиялық, синтаксистік қателерді білдіреді. Қателердің бұл түріне: мәтінді

баяндау логикасын сақтамау, тіл стильдерін араластыру (ресми-іскерлік стильмен қатар публицистикалық, ғылыми стильді қолдану); сөздер мен сөз тіркестерінің лексикалық үйлесімдігінің болмауы; сөйлемдердегі сөздердің байланысу тәртібінің сақталмауы; арнаулы заң терминдерін өз еркінше қолдану, нормативтік актілерде белгісіз жаңа терминдерді қолдану; нормативтік актінің мәтінде қысқарған сөздерді мәтінде мазмұнын ашпай қолдану жатады.

Әдістер мен материалдар

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Лингвистика орталығының 2023 жылғы іргелі-қолданбалы ғылыми зерттеу жұмысы аясында «Қазақстан Республикасының заңдары мәтіндерінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптардың сақталуына мониторинг жүргізу» тақырыбы бойынша бірқатар заңға талдау жүргізілді. Талдау барысында шолу, лингвистикалық талдау және салыстыру сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Терминдер мен сөз тіркестерінің мағынасын нақтылау мақсатында сөздіктерге салыстырмалы түрде зерделеу жүргізілді. Кейбір терминдер мен сөздердің мағынасына анықтама беріліп, олардың дефинициясын ашатын нұсқаларға мысалдар келтірілді.

Нәтижелер мен талқылау

Заң терминологиясы, атап айтқанда, мемлекеттік шешімдердің ресми тілдік нұсқаушысы болғандықтан, оның құқықтық нормаларды қалыптастыру және қолдану процесінде маңызы зор. Кез келген нормативтік актінің мәтіні анық, қысқа әрі нұсқа болуы керек.

Заң мәтінде терминдер мен фразалар саны шектеулі түрде қолданылып қана қоймай, ұғымды түсінуде қиындық тудырмауы үшін сөздер тура мағынасында қолданылуы қажет. Заң мәтінде қамтылған құқық нормалары тек мамандарға ғана емес, бүкіл азаматқа түсінікті болуы керек. Терминдерді бейнелі мағынада қолдануға жол берілмейді.

Дегенмен іргелі-қолданбалы зерттеу объектісі болған, Қазақстанның тәуелсіз, егемен ел болып қалыптасуының алғашқы жылдарында қабылданған заңдардан тілдік нормалардың (орфографиялық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік) бұзылуына

¹ «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының № 480-V Заңы (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

байланысты қателерді кездестіруге болады. Іргелі-қолданбалы зерттеу жұмысы барысында анықталған осындай лингвистикалық қателерді топтастыра отырып, бірнеше мысал келтіруге болады. Мәселен:

Лексикалық қателер:

Терминдердің бірізді қолданылмауы, баламасының дұрыс берілмеуі

«Нотариат» туралы 1997 жылғы 14 шілдедегі Қазақстан Республикасы Заңының² (бұдан әрі – Нотариат туралы заң) 95, 96 және 97-баптарында «морской протест» термині «теңіз наразылығы», тіпті 30-1-баптың 1-тармағының 13) тармақшасында «теңіздік наразылық» деп қолданылған. «Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» 2002 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңында³ берілген ұғымдық аппаратқа сүйенетін болсақ, көлік және қатынас жолдары саласында қолданылатын бұл термин кеме жүзіп бара жатқан немесе тұрған кезеңде орын алған оқиға туралы кеме капитанының дәлелдемелерді қамтамасыз ету мақсатында кеме иесіне мүліктік талаптар қоюға негіздеме бола алатын мәлімдемесін білдіреді. Соған сәйкес Заңда термин «теңіздегі наразылық» деп алынған. Бұл нұсқа ұғымның нақты белгілерін, мағынасын толық ашып бере алады деуге болады. Ал Нотариат туралы заңда қолданылған «теңіз наразылығы», «теңіздік наразылық» деген баламалар калькалау тәсілі арқылы жасалған.

«Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі туралы» 1995 жылғы 3 қазандағы Қазақстан Республикасы Заңының⁴ (бұдан әрі – Мемлекеттік күзет туралы заң) 8-бабының 7) тармақшасында «в случае» сөзінің баламасы ретінде тар мағынаны беретін «рет» сөзі алынған. 90-жылдары қабылданған заңдардың мәтінін шолып өтсек, сол жылдары аталған сөз «ретте» деп жаппай аударылған.

Заң тілі – сөйлемдерді заң формулалары ретінде құрайтын, ықшамдық және анықтық, заң шығарушы ойының дәлдігі ерекшеліктеріне ие, арнайы терминологиясы бар спецификалық тіл. Заң мәтіні әдеби тіл нормала-

ры, заң терминологиясы және заң техникасы сақтала отырып жазылады. Бұл тұста лексикалық, мағыналық үйлесімнің болуы да – заң терминін өз мағынасында сапалы қолданудың бірден-бір шарты. Осы талаптарды ескеретін болсақ, заң мәтінінде аталған сөзге «жағдайда» деген нұсқа тура келеді.

Десек те «рет» деген баламаны Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдары қабылданған, заң тілі әлі пісіп жетілмеген кезде қолданылған нұсқа деп қарастыруға болады. Бірақ бұл аталған нұсқа заң мәтінінен басқа мәтінде «в случае» сөзінің баламасы бола алмайды деген сөз емес. «Представился удобный случай» деген тіркес қазақ тілінде «реті келді» деп қолданылып, «рет» сөзі әдемі балама болады.

«Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» 1998 жылғы 22 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының⁵ (бұдан әрі – Серіктестіктер туралы заң) 38-бабының 2-тармағында «Законодательными актами или учредительными документами товарищества с ограниченной ответственностью может быть предусмотрено образование резервного капитала и других фондов.» деген норма қазақ тіліндегі нұсқада «Заң актілерінде немесе жауапкершілігі шектеулі серіктестік жарғысында резервтік капитал және басқа да қорлар құру көзделуі мүмкін.» деп берілген. Мұнда «учредительными документами» деген тіркес қазақ тілінде аталған құжаттардың тізбесіне кіретін бір ғана құжат, яғни «жарғы» сөзімен шектеліп, теңтүпнұсқалылық сақталмаған.

«Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» 1998 жылғы 22 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының⁶ (бұдан әрі – Ұлттық архив қоры және архивтер туралы заң) 16-бабының 3-тармағында «их правопреемников (наследников)» деген тіркесте «правопреемник» термині де, «наследник» термині де «мұрагер» деп қолданылған. Аталған тіркестегі термин сөздер екі ұғымды білдіреді. «Азаматтық құқықта «правопреемник» деп заңға немесе келісімге (шартқа) сәйкес тікелей бір адамнан екінші адамға құқықтың ауысуы түсініледі. Ал «на-

² «Нотариат» туралы 1997 жылғы 14 шілдедегі Қазақстан Республикасының N 155-І Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000155> (қаралған күні: 09.01.2023 ж.).

³ «Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» 2002 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан Республикасының № 284 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000284> (қаралған күні: 09.01.2023 ж.).

⁴ «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі туралы» 1995 жылғы 3 қазандағы Қазақстан Республикасының N 2483 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002483> (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

⁵ «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» 1998 жылғы 22 сәуірдегі Қазақстан Республикасының N 220-І Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000220> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

⁶ «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» 1998 жылғы 22 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының N 326-І Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000326> (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

следник» – мұра қалдырушының мүлкіне ие болушы жеке тұлға немесе корпорация (алқа))⁷. Аталған «правопреемник», «наследник» терминдерін Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы тиісінше «мирасқор», «мұрагер» деп бекіткен⁸. Қолданыстағы заңнама тілінде «правопреемник» терминінің «құқықтық мирасқор» және «құқық мирасқоры» деген нұсқалары кездеседі. «Құқықтық мирасқор» деген нұсқадағы «құқықтық» сөзі есім сөзге -тық жұрнағының жалғануы арқылы жасалған. Бұл ретте аталған сөзбен тіркескен «мирасқор» сөзі субъектіні білдіретіндіктен, -тық жұрнағын қолдану орынсыз болады, сондықтан аталған терминге балама ретінде «құқық мирасқоры» деген нұсқаны қолданған жөн деп ойлаймыз.

Заң тілін теріс сипаттайтын лексикалық кемшіліктермен байланысты қателердің келесі түрі – лексикалық үйлесімділіктің бұзылуы

Серіктестіктер туралы заңның 52-бабында «тиісті дәрежеде басқармауы душар еткен зияндар» (3-тармақ), «тиісті дәрежеде басқармауы душар еткен серіктестіктің дәрменсіздігі (банкроттығы)» (4-тармақ) деген тіркестерде «вызванной» сөзі «душар еткен» деп аударылып, сөздердің лексикалық үйлесімділігі ескерілмеген, көркем әдебиет стиліне тән, эмоционалды-экспрессивтік бояуы бар тұрақты тіркес аталған сөзге балама ретінде алынған. Сөйтіп адамның физикалық қалпын бейнелейтін тұрақты тіркес заң тілінде әрекетке қатысты қолданылған.

Бұл ретте соңғы қабылданған заң мәтіндерінде «вызванный» сөзіне балама ретінде «туындаған» сөзін қолдану қалыптасқанын айта кету керек.

«ДУШАР ЕТТІ» деген тіркес бір бөлеге кездестірді, тап қылды деген мағынаны білдіреді. Сіз бізді тіптен адам төзгісіз жағдайға душар етіп отырсыз (Б.Майлин, Шығ.). Гипертония бүкіл организмді әлсіретіп, адамның қызмет қабілетін кемітіп, кейде мүгедектікке де душар етеді (С.Сұбханбердин, Дәрі-дауа.)⁹.

Заң мәтнінде терминдерді қолдану кезінде сөздердің бір-бірімен байланысу қабілетіне негізделетін лексикалық үйлесімділік ерекшеліктері ескеріліп, сөздердің лексикалық үйлесімділігінің шекаралары, ең алдымен, олардың семантикасы, стилисти-

калық байланысы және грамматикалық қасиеттері бойынша анықталуы қажет.

Жалпы құқықтық құжаттың мәтнінде кез келген эмоционалды бояуы бар сөздерден аулақ болу керек. Бұл сөздің ресми-іскерлік стильге функционалды-стильдік тұрғыдан қатысты болуына тікелей байланысты. Нормативтік-құқықтық актінің тілі бейтарап болуы, артық эмоциялар тудырмауы және ондағы мағынаның мәнінен алшақтамауы керек. Салтанат, пафос, риторикалық мәселелерді, стилистикалық фигураларды қолдануға болмайды.

Сонымен қатар Мемлекеттік күзет қызметі туралы заңның 9-бабының 7) тармақшасында және 10-бабының бірінші абзацында «ношение» деген сөз «тағынып жүру» деп алынған.

«Тілімізде азаматтың амал-әрекет, табиғи күй жағдайлары тұр, жатыр, жүр, отыр етістіктері арқылы беріледі. Бұл сөздерді тіл білімінде қалып етістіктері деп атайды. Яғни «тағынып жүру» тіркесі «тағыну» сөзінің қалып етістік түріндегі формасы. Ал «тағыну – тағын етістігінің қимыл атауы. Тағын – Өзіне тағу, үстіне қадау. Ботамды көрдім түсімде Қырмызы моншақ тағынған. Ботамды көрдім түсімде Атасын боздап сағынған (М.Жұмабаев, Шығ.). Жалтырауық тағынып, Қылтиғанды қыр қылмай. Мазақтатып әркімге Өзімізді жыр қылмай (Ш.Құдайбердиев, Шығ.)»¹⁰.

Жоғарыда айтылғандарды негізге алатын болсақ, аталған заң мәтнінде қолданылған «табель қаруы мен арнаулы құралдар» және «тағынып жүру» деген сөздер бір-бірімен тіркесіп, мағыналық жағынан үйлесімдік сипатқа ие бола алмайды. Бұл сөздер тіркесуі үшін олардың арасында мағыналық (ұғымдық) үйлесім болуы керек. Ал лексикалық үйлесімділік көптеген факторларға: сөздің семантикасына, яғни мағынасына, сөз мәнеріне, тіпті сөздердің экспрессивті-эмоционалды бояуына және олардың грамматикалық ерекшеліктеріне де байланысты болады.

Ал «ношение» сөзі қазақ тіліне тіркескен сөзіне қарай аударылады. Мәселен, ношение военной формы одежды – әскери киім нысанын киіп жүру; ношение оружия, специальных средств – қаруды, арнаулы құралдарды алып жүру.

Бұған қоса іргелі-қолданбалы зерттеу жұмысы барысында «Жаппай саяси қуғын-сүр-

⁷ <https://determiner.ru> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

⁸ <https://termincom.kz> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

⁹ [Sozdikqor.kz](https://sozdikqor.kz) порталы. <https://sozdikqor.kz/soz?id=405801&a=Dyshar%20etti> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

¹⁰ [Sozdikqor.kz](https://sozdikqor.kz) порталы. <https://sozdikqor.kz/soz?id=315194&a=TAGYN> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

гіндер құрбандарын ақтау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына да талдау жүргізілгенін айта кеткіміз келеді. Аталған заңда сөздердің лексикалық үйлесімділігі сақталмаған, терминдер мүлде бірізді қолданылмаған, заң техникасы бойынша да кемшіліктер жетерлік. Бұл заңдағы тілдік кемшіліктерге А.Мединаеваның «Қолданыстағы заңнаманың тілдік кемшіліктері» деген мақаласында [3, 114-б.] мысалдар келтірілген.

Сөздердің түсіп қалуы, лексикалық толымсыздық

Мемлекеттік күзет туралы заңның қазақ тіліндегі мәтінде 17-баптың тақырыбы «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі қызметкерлерінің құқықтық жағдайы» деп жазылып, «и военнотружаших» сөздері аударылмай қалып қойған.

Осы 17-баптың тақырыбына Қазақстан Республикасының 04.07.2014 жылғы № 233-V Заңымен өзгеріс енгізілген. Бұл Заңның 1-бабы 14-тармағының 13) тармақшасында:

«17-бапта:

тақырып мынадай редакцияда жазылсын:

«17-бап. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі қызметкерлері мен әскери қызметшілерінің құқықтық жағдайы» делінген. Яғни қандай да бір себептермен «мен әскери қызметшілерінің» деген сөздер негізгі Заңға енбей қалып қойған, осылайша Заңның қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің теңтүпнұсқалылығы бұзылуына жол берілген.

Бұл мысалмен қатар іргелі-қолданбалы зерттеу жұмысына арқау болған заңдар тізімінде жоқ, алайда жұмыс барысында көзіміз шалып қалған тағы бір қатені айта кеткіміз келеді. «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңының¹¹ орыс тіліндегі мәтінде, 1-баптың 10) тармақшасында «образовательный грант» ұғымына анықтама берілген. Ал қазақ тіліндегі нұсқада бұл тармақша мүлде жоқ, яғни аталған ұғымға анықтама берілмеген.

Грамматикалық қателер:

«Тілдегі кей сөздер грамматикалық құрылысқа түскенде ешбір грамматикалық тұлғасыз-ақ белгілі бір грамматикалық мағынаны білдіре алады. Ол білдіретін грамматикалық мағына сөз түбірі білдіретін грамматикалық мағынадан бөлек болады. Міне, сондай арнайы қосымша көрсеткіші

болмай, грамматикалық тұлғасы көрінбей тұрып грамматикалық мағына білдіруді нөлдік тұлға не нөлдік форма немесе сөздің нөлдік морфемада қолданылуы делінеді.» [4]. Кейбір сөз тұлғаларының грамматикалық формалары сөздің ыңғайына қарай ашық түрде жалғанады не жасырын түрде түсіріліп қолданылады. Алайда осы ереже «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» 1995 жылғы 23 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының¹² 33-бабының бірінші абзацында «процедуры их проведения» деген тіркесті «сауда-саттық өткізудің рәсімі» деп аудару кезінде сақталмаған, ілік септігі жасырын формада қолданылмаған. Бұл ретте түсінікті болуы үшін орыс тіліндегі мәтіндегі «их» деген сөз «сауда-саттықты» білдіретінін айта кетеміз.

Ұлттық архив қоры және архивтер туралы заңның 4-бабы 1-тармағының 4) тармақшасында «документальные памятники истории и культуры» деген тіркес «тарих пен мәдениетті деректі ескерткіштері» деп берілген. Мұнда «мәдениет» сөзіне ілік септігінің орнына табыс септігі қолданылып, қате жіберілген.

Сондай-ақ Серіктестіктер туралы заңның 58-бабының 1-тармағында «для осуществления контроля» деген тіркес «бақылауды және жүзеге асыру үшін» деп дұрыс аударылмай, «бақылау», «үшін» сөздерінің арасындағы грамматикалық байланыс бұзылған.

Синтаксистік қателер:

Заң мәтінінің құрамындағы сөйлемде сөздердің тікелей орын тәртібінің сақталмауы бойынша қателерді де кездестіруге болады. Мұндай қателердің заң мәтінде болуы, оның ішінде сөйлем мүшелерін орыс тіліндегідей орналастыру фразедағы мағыналық акценттерді алмастырып, бастапқы мағынасын бұрмалап жіберуі, норманы ұғынып, қабылдауда қиындық тудыруы әбден мүмкін. Өйткені жазба тілдегі сөздердің ақпараттық рөлі сөйлем соңына қарай орналасуына байланысты болады.

Мәселен, Мемлекеттік күзет туралы заңның 12-бабының екінші абзацындағы «Запрещается применять специальные средства в сторону охраняемого лица, а также в отношении женщин с видимыми признаками беременности, лиц, с явными признаками инвалидности и малолетних, кроме случаев совершения ими нападения на охраняемых

¹¹ «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасының № 319 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

¹² «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы» 1995 жылғы 23 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 2723 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002723> (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

лиц, угрожающего их жизни и здоровью, группового нападения либо оказания вооруженного сопротивления» деген нормаға ұқсас норма «Сыртқы барлау туралы» 2010 жылғы 22 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы¹³ (бұдан әрі – Сыртқы барлау туралы заң) 16-2-бабының 2-тармағында бар. Орыс тіліндегі мәтіндерді салыстыратын болсақ, «сотрудников органа внешней разведки, граждан и» деген сөздерден басқасы сөзбе-сөз қайталанарды. Алайда екі Заңдағы норманың аудармасы екітүрлі. Мемлекеттік күзет туралы заңда «Күзетілетін адам тұрған жаққа қарай, сондай-ақ жүктілігі білініп тұрған әйелдерге, мүгедектігі айқын көрініп тұрған адамдарға және жас балаларға қатысты, олар күзетілетін адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін шабуыл жасаған, топталып шабуыл жасаған не қарулы қарсылық көрсеткен жағдайлардан басқа кезде, арнаулы құралдарды қолдануға тыйым салынады.» деп берілген. Мұнда сөздердің орналасу тәртібі норманы түсінуде қиындық тудырады. Ал Сыртқы барлау туралы заңда «Сыртқы барлау органы қызметкерлерінің, азаматтар мен күзетілетін адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін шабуыл, топтық шабуыл жасаған не қарулы қарсылық көрсеткен жағдайларды қоспағанда, күзетілетін адамға бағыттап, сондай-ақ жүктілік белгілері анық білінетін әйелдерге, мүгедектік белгілері анық білінетін адамдарға және жас балаларға қатысты арнайы құралдар мен жауынгерлік күрес тәсілдерін қолдануға тыйым салынады.» делінген.

Жалпы нормалардың аудармасында мұндай айырмашылықтың болуын аудармашының баяндау стилі мен стилистикалық тәсілдерді қолдануымен, бұл салада нақты ұсынымдық сипаттағы материалдардың жоқтығымен байланыстыруға болады. «Соңғы кезеңдегі тарихи әдеби шығармалардың тілі болмаса, басқа мәтіндер тілін зерттеген тілдік еңбекті кездестіре қою қиын. Стилистикалық тұрғыдан зерттеп, арнайы қарастыруды қажет ететін тілдік мәтіндердің түрлері жоқ емес, баршылық. Олардың әрқайсысының тілдік, мәтіндік ерекшеліктері бар екендігі шындық. Десек те, солардың өзі осы уақытқа дейін қазақ тіл білімінде тілдік тұрғыдан стилистиканың нысанына ілінбей, қарастырылмай келді.

Заң тілін зерттеу көршілес орыс тіл білімінде әлдеқашан қолға алынғандығына

Н.А. Власенко, С.С. Алексеев, И. Грязин, А.С. Пиголкин, С.А. Боголюбов сияқты басқа да орыс ғалымдарының зерттеулері дәлел бола алады.» [2, 45-б.].

Сонымен қатар жоғарыда аталған Сыртқы барлау туралы заңдағы мына бір қатені айта кеткіміз келеді. Заңның 16-2-бабының 1-тармағының 8) тармақшасында «азаматтардың, күзетілетін адамдар мен объектілердің өміріне, денсаулығына, құқықтарына, бостандығына, жеке басының абыройы мен меншігіне қол сұғатын» деген тіркес кездеседі. Бұл тіркеске қарап, сыртқы барлау қызметі органы қорғайтын объектілердің жаны бар ма дерсің. Мұндағы «мен объектілердің» деген сөздерді «күзетілетін адамдар» деген сөздермен қатар орналастыру сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін бұзып, мағына дәлдігінің сақталмауына алып келіп тұр.

Бұған қоса заң мәтінінде негізгі сөздермен тіркесу қабілеті олардың лексика-грамматикалық мағынасының нақтылануына ғана әсер етпей, сөз бен сөз арасындағы байланысу тәсіліне арқау болып, соның негізінде сөз тіркестерінің белгілі бір синтаксистік қатынаста болуына әсер ететін шылау сөздердің синтаксистік қызметі ескерілмей жататын жайттар көптеп кездеседі. Мәселен, Мемлекеттік күзет қызметі туралы заңның 9-бабының 10) тармақшасында «баланста тұрған объектілерді пайдалану», «оларға техникалық күтімді қамтамасыз ету» тіркестері «мен» жалғаулық шылауы арқылы байланыстырылған. Бұл ретте «және» шылауының орнын «мен» шылауы алмастыра алмайды. Ғылыми стильде «және» жалғаулық шылауының қызметі күрделі ойды бір сөйлемге сыйыстыруы арқылы байқалады. Егер осы тіркестегі бірыңғай мүше түріндегі сөздер қосымшасыз және бір мәселеге қатыссыз қолданылса, «мен» жалғаулық шылауын қолдануға болар еді.

«Мен (бен, пен, менен, бенен, пенен) жалғаулығы негізінде бірыңғайласқан есім сөздерді, қимыл атауларын және кейбір субстантивтенген сөздерді бір-бірімен байланыстырады. Мысалы: Көптен бері Абай бұндай намыс пен ыза, алдану мен қиянат, қимастық пен арлану, ұялып арланудың неше қырлы қысымын көрмегендей (М. Әуезов).

Және жалғаулығы да бір түрлі формадағы жалаң я күрделі зат есім, сын есім, есімдік, етістік сияқты атаушы сөздерді ыңғайластыра байланыстырады. Мысалы, Кейбір

¹³ «Сыртқы барлау туралы» 2010 жылғы 22 мамырдағы Қазақстан Республикасының № 277-IV Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000277_ (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

жұмыскерлердің аттары және сауатын сиырлары болмаса, таяуда қара-құра көрінбейді (С.Сейфуллин). Және жалғаулығы салалас құрмалас сөйлемдердің құрамындағы жеке сөйлемдерді де ыңғайластыра байланыстыра береді.» [5, 365-б.].

Серіктестіктер туралы заңның 19-бабының 5-тармағында «В случае если учредители товарищества приняли решение осуществлять свою деятельность на основе типового устава товарищества с ограниченной ответственностью, то в Государственную корпорацию «Правительство для граждан» представляется заявление по форме, установленной Министерством юстиции Республики Казахстан.» деген норма қазақ тіліндегі мәтінде «Егер серіктестіктің құрылтайшылары өз қызметін жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің үлгілік жарғысы негізінде жүзеге асыру шешімін қабылдаған жағдайда, онда «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясына Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі белгілеген нысан бойынша өтініш ұсынылады.» деп аударылған. Мұнда «В случае если» деген тіркес «болмаса, немесе, әйтпесе» деген тәрізді шарттық қатынасты білдіру үшін қолданылатын «егер» жалғаулығы мен «жағдайда» сөзі арқылы беріліп, шартты рай тұлғалы сабақтас құрмалас сөйлемнің өзіне тән негізгі жасалу жолы негізге алынбаған.

«Шартты райлы етістік ықшамдалған тұлғада жедел өткен шақ тұлғасы сияқты жіктеледі, сөйлемде негізінен алғанда тиянақсыз тұлға болып қолданылады, сондықтан көбіне-көп шартты бағыныңқылы сөйлемнің баяндаушы қызметінде жұмсалады» [6, 513-б.].

Сабақтас сөйлемдердің әрқайсысының өзіне тән негізгі жасалу жолы болады. Мәселен, амал бағыныңқылы сөйлемдерді жасаудың негізгі тәсілі-п форматты көсемшелер болса, себептілік қатынаста тұрған бағыныңқыларды жасаудың негізгі тәсілі - шығыс септігінде тұрған есімшелер. Сол сияқты шартты бағыныңқылы сабақтас жасауда шартты рай жұрнағы, мезгіл бағыныңқылы сабақтас жасауда жатыс септігіндегі есімше жиі қолданылады.» [6, 717-б.].

Аталған нормада сөйлем «егер» шартты жалғаулық шылауы арқылы жасалғаны, демек шартты бағыныңқы сабақтас құрмалас сөйлемнің бағыныңқы сыңарының баяндаушы етістіктің -са, -се шартты рай тұлғасынан болатыны назарға алынбаған.

Жоғарыда айтылғандарды ескере оты-

рып, көрсетілген тармақтарда жалпылау есімдігімен тіркескен сөздерді жекеше түрде қолдану және сөйлемдер арасындағы шарттық қатынастарды дұрыс беру үшін норманы шарттық рай формасында жазу керек деп есептейміз.

Қорытынды

Заң мәтіндерін тілдік тұрғыдан талдай келе, жоғарыда келтірілген қателер заң шығарушының заң жазу ережелері мен техникасын меңгеру қажеттілігін, сондай-ақ заң тілі қазақ тілінде іргелі зерттеулер жүргізуді талап ететін саланың бірі екенін көрсетеді.

Сондай-ақ заң мәтінінде қателер мен олқылықтардың болуын заң мәтінін дайындау барысында болатын асығыстықпен, оларды сауатты редакциялау мүмкіндіктерінің болмауымен, қазақ тілінде заң жазу техникасының жоқтығымен де түсіндіруге болады.

Дегенмен тілі мен стилі бойынша заң мәтінімен жұмыс істеу заң жобасын талқылау және қабылдау сатысында ғана емес, сонымен қатар оны әзірлеу сатысында да жүзеге асырылуы керек. Қазіргі қазақ әдеби тілінің нормаларына қатаң сәйкес келетін және тіл мен мәтінге қойылатын белгілі бір талаптарды (құқықтық материалды баяндаудағы біркелкілік, дәлдік, айқындық, жүйелілік және т.б.) сақтауға ықпал ететін заңи құжаттарды жазу кезінде тілдік құралдарды қолдану ережелерінің (лексикалық, грамматикалық, синтаксистік) нақты жүйесін әзірлеу қажет.

Заң ресми стиль мен лингвистикалық сауаттылықтың үлгісі болуы керек. Қазіргі заңнамада заң терминологиясын қолдануда лингвистикалық қателердің болуы оларды жою және келешекте пайда болуының алдын алу үшін шаралар жүйесін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Қорыта келгенде, құқықтық акті мәтінінің сапасы жоғары болуын қамтамасыз ету мақсатында:

- заң терминологиясын қолдану барысында анықталатын қателерді болдырмау үшін қолданыстағы заңнамаға ауқымды мониторинг жүргізу;

- анықталған қателерді жою және келешекте болдырмау бойынша шаралар қабылдау;

- терминдерді бірізділікке келтіру мақсатында мәтінде заң терминологиясын қолдану қағидаларының жинағын әзірлеу және ресімдеу;

- нормативтік құжаттарды жасаудың нақты құралдарын, тәсілдері мен ережелерін анықтау мақсатында құқықтың әртүрлі са-

лаларына қатысты заңнамалық техниканы зерттеуді дамытуға жағдай жасау;

– кәсіби заң қызметімен айналысатын немесе айналысқысы келетін адамдарға арналған ағартушылық және білім беру шараларының кешенін іске асыру, жоғары оқу

орындарының білім беру процесіне «Тіл және құқық», «Заң шығару техникасы» сияқты тиісті заң-лингвистикалық пәндерді курстар немесе арнайы курстар түрінде оқытуды енгізу қажет деп пайымдаймыз.

ӘДЕБИЕТ

1. *Тілі нақ, рухы ұлтқа жақ заңнамаға қалай, қайтіп қол жеткізуге болады?* <https://egemen.kz/article/2244-tili-naq-rukhy-ultqa-zhaq-zanhnamagha-qalay-qaytip-qol-zhetkizuge-bolady> (қаралған күні: 10.01.2023 ж.).

2. С.Ж. Жанжигитов, Б. Әбдуәлиұлы. Заң құжаттарының стилистика саласында зерттелуі. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – Астана: ЕҰУ, 2023. – № 2(143). – 39-50 б.

3. Мединаева А.А. Қолданыстағы заңнаманың тілдік кемшіліктері. Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. – 2015. – № 4 (40). – 114-118 б.

4. Тілдің грамматикалық жүйесіндегі нөльдік морфема. <https://emle.kz/articles/304> (қаралған күні: 09.10.2023 ж.).

5. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.

6. Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002. – 784 б.

REFERENCES

1. *Tili naq, rýhy ultqa jaq zańnamaǵa qalai, qaitip qol jetkizýge bolady?* <https://egemen.kz/article/2244-tili-naq-rukhy-ultqa-zhaq-zanhnamagha-qalay-qaytip-qol-zhetkizuge-bolady> (qaralǵan kúni: 10.01.2023 j.).

2. S.J. Janjigitov, B. Ábdýáluuly. Zań qujattarynyń stulistika salasynda zerttelýi. L.N.Gýmlev atyndaǵy Eýrazia ulttyq ýniversitetiniń habarshysy. Filologia seriasy. – Astana: EUÝ, 2023. – № 2(143). – 39-50 b.

3. Medinaeva A.A. Qoldanystaǵy zańnamanyń tildik kemshilikteri. Qazaqstan Respýblikasy Zańnama instyýtynyń jarshysy. – 2015. – № 4 (40). – 114-118 b.

4. Tildiń gramatikalyq júiesindegi nóldik morfema. <https://emle.kz/articles/304> (qaralǵan kúni: 09.10.2023 j.).

5. Ysqaqov A. Qazirgi qazaq tili. – Almaty: Ana tili, 1991. – 384 b.

6. Qazaq gramatikasy. Fonetika, sózjasam, morfologia, sintaksis. – Astana, 2002. - 784 b.

УДК: 341.018

К ВОПРОСУ О ЦЕЛЯХ И ЗАДАЧАХ РИМСКОГО ПУБЛИЧНОГО ПРАВА В ТРУДАХ АНТОНИО ГУАРИНО

Байзаков Адиль Талгатович¹

Юрист Департамента правового обеспечения
АО «НЦГНТЭ», г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: a.baizakov@ncste.kz

Сагинаев Мейржан Егинбаевич

Старший преподаватель Школы права и государственного управления
Университета «Нархоз»; магистр юридических наук; г. Алматы,
Республика Казахстан; e-mail: sme728ok@mail.ru

***Аннотация.** В статье будут рассмотрены основные цели и задачи римского публичного права, отраженные в работах выдающегося итальянского юриста - романиста Антонио Гуарино. В своих работах, посвященных римской юриспруденции, профессор Гуарино изучал не только римское частное право, но и понятие, содержание римского публичного права. А также, профессор Гуарино в своих трудах особое внимание уделяет вопросу ограничения властных полномочий римских магистратов, осуществлявших исполнительную и судебную власть.*

Так как проблемы римского публичного права мало освещены с современной юридической науке, то работы профессора Гуарино становятся для нас актуальными в сфере науки конституционного права (в области защиты прав человека).

Целью работы настоящей статьи является анализ ограничения властных полномочий римских магистратов в римском публичном праве. Задачами статьи являются краткий анализ римского уголовного законодательства, исследование природы магистратских эдиктов, раскрытие роли народного трибуната в ограничении государственной власти.

В статье будет применяться формально - юридический метод, а также общенаучные методы познания, к которым относятся анализ, синтез, дедукция, индукция, сравнительный метод, исторический метод.

В ходе реализации исследований в данной статье будут проанализированы и рассмотрены вопросы ограничения властных полномочий органов государственной власти в римском публичном праве.

Полученные результаты можно использовать в области конституционного права и в сфере защиты прав человека и гражданина.

Необходимо отметить, что большой интерес для юридической науки представляют работы итальянского романиста Антонио Гуарино в области римского публичного права. Его теоретические разработки и идеи могут оказаться полезными для совершенствования правовой системы Казахстана.

***Ключевые слова:** римское публичное право, дискреционные полномочия, эдикты, народный трибунал, римское уголовное право.*

АНТОНИО ГУАРИНО ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ РИМДІК КӨПШІЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ МАҚСАТТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ ТУРАЛЫ САУАЛҒА

Әділ Талғатұлы Байзаков

«ҰМҒСО» АҚ Құқықтық қамтамасыз ету департаментінің заңгері,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: a.baizakov@ncste.kz

¹ Автор для корреспонденции

Сағынаев Мейіржан Егінбайұлы

«Нархоз» университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы; заң ғылымдарының магистрі; Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: sme728ok@mail.ru

Аннотация. Мақалада көрнекті итальяндық заңгер - романист Антонио Гуариноның еңбектерінде көрсетілген римдік қоғамдық құқықтың негізгі мақсаттары мен міндеттері қарастырылады. Профессор Гуарино римдік заң ғылымына арналған еңбектерінде римдік жеке құқықты ғана емес, сонымен бірге римдік қоғамдық құқықтың тұжырымдамасын, мазмұнын зерттеді. Сонымен қатар, профессор Гуарино өз еңбектерінде атқарушы және сот билігін жүзеге асырған Рим магистраттарының билік өкілеттіктерін шектеу мәселесіне ерекше назар аударады.

Рим қоғамдық құқығының проблемалары қазіргі заң ғылымымен аз қамтылғандықтан, профессор Гуариноның жұмыстары конституциялық құқық ғылымында (адам құқықтарын қорғау саласында) біз үшін өзекті болып отыр.

Осы баптың мақсаты Рим магистраттарының Рим қоғамдық құқығындағы билік өкілеттіктерін шектеуді талдау болып табылады. Мақаланың міндеттері-Рим қылмыстық заңнамасын қысқаша талдау, магистратура жарлықтарының табиғатын зерттеу, мемлекеттік билікті шектеудегі халық трибунасының рөлін ашу.

Мақалада ресми - құқықтық әдіс, сондай-ақ талдау, синтез, дедукция, индукция, салыстырмалы әдіс, тарихи әдіс кіретін жалпы ғылыми таным әдістері қолданылады.

Зерттеулерді іске асыру барысында осы мақалада Рим қоғамдық құқығындағы мемлекеттік органдардың билік өкілеттіктерін шектеу мәселелері талданады және қаралады.

Алынған нәтижелерді конституциялық құқық саласында және адам мен азаматтың құқықтарын қорғау саласында пайдалануға болады.

Айта кету керек, итальяндық романист Антонио Гуариноның римдік қоғамдық құқық саласындағы еңбектері заң ғылымына үлкен қызығушылық тудырады. Оның теориялық әзірлемелері мен идеялары Қазақстанның құқықтық жүйесін жетілдіру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: римдік қоғамдық құқық, дискрециялық өкілеттіктер, жарлықтар, халықтық трибуна, Рим қылмыстық құқығы.

TO THE QUESTION OF GOALS AND OBJECTIVES ROMAN PUBLIC LAW IN THE WRITINGS OF ANTONIO GUARINO

Baizakov Adil Talgatovich

Lawyer of the Department of Legal Support of «NCSTE»,
Almaty, Republic of Kazakhstan,
e-mail: a.baizakov@ncste.kz

Saginaev Meirzhan Eginbaevich

Senior lecturer at the School of Law and Public Administration
of the University «Narkhoz»; Master of law; Almaty,
Republic of Kazakhstan; e-mail: sme728ok@mail.ru

Abstract. The article will consider the main goals and objectives of Roman public law, reflected in the works of the outstanding Italian lawyer - novelist Antonio Guarino. In his works on Roman jurisprudence, Professor Guarino studied not only Roman private law, but also the concept and content of Roman public law. And also, Professor Guarino in his writings pays special attention to the issue of limiting the powers of Roman magistrates who exercised executive and judicial power.

Since the problems of Roman public law are poorly covered in modern legal science, the works of Professor Guarino become relevant for us in the field of constitutional law (in the field of human rights protection).

The purpose of this article is to analyze the limitation of the powers of Roman magistrates in Roman public law. The objectives of the article are a brief analysis of Roman criminal law, the study of the nature of magistrate edicts, the disclosure of the role of the people's tribunate in limiting state power.

The article will apply the formal legal method, as well as general scientific methods of cognition, which include analysis, synthesis, deduction, induction, comparative method, historical method.

In the course of the research, this article will analyze and consider the issues of limiting the powers of public authorities in Roman public law.

The results obtained can be used in the field of constitutional law and in the protection of human and civil rights.

It should be noted that the works of the Italian novelist Antonio Guarino in the field of Roman public law are of great interest to legal science. His theoretical developments and ideas may be useful for improving the legal system of Kazakhstan.

Keywords: Roman public law, discretionary powers, edicts, people's tribunate, roman criminal law.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_306

Введение

Законы римского государства, являясь формой выражения воли господствующего класса, реализовывали различные цели в сфере государственного управления: эффективная эксплуатация инфраструктуры; централизованный сбор финансовых, людских и иных ресурсов; оборона государства; совершенствование управления покорёнными провинциями. Среди вышеуказанных целей римского публичного права профессор Антонио Гуарино выделяет очень важную цель, на решение которой римский правопорядок обращал особое внимание - это вопрос ограничения властных полномочий государственных органов. Изучив методы римского публичного права в вопросе ограничения полномочий органов государственной власти, мы сможем разработать практические рекомендации по совершенствованию конституционного законодательства РК.

Исходя из актуальности темы исследования, нашим объектом является римское публичное право, которое реализовывало цели и задачи в сфере ограничения властных полномочий римских магистратов. Предметом нашего исследования является механизмы ограничения полномочий, а также правовые механизмы, которые были направлены на решение данной цели.

Целью нашего исследования является анализ проблемы ограничения властных полномочий органов государственной власти.

Для реализации поставленной цели, мы ставим следующие задачи: 1. Изучить реформу уголовного права, которая выступает основным элементом в ограничении власти римских магистратов; 2. Рассмотреть по-

нятие и содержание эдиктов магистратов, которые являются не только программой деятельности магистрата, но и средством ограничения его власти; 3. Раскрыть роль римского народного трибуната в области ограничения власти римских магистратов и защиты прав граждан.

Форма и методы исследования включают в себя применение обще-научных и частных методов познания. Основным методом познания, используемым в статье, является формально - юридический, который включает в себя анализ нормативных правовых актов и трудов Антонио Гуарино по теме статьи.

Теоретической основой (материалы) являются научные труды Антонио Гуарино, в которых отражены вопросы о целях и задачах римского публичного права.

Обсуждение и результаты

Выдающийся итальянский ученый - романист Антонио Гуарино в своих произведениях уделял большое внимание актуальным проблемам римского публичного права. В таких работах, как «L'ordinamento giuridico romano», «La storia del diritto romano», «Lezioni del diritto romano pubblico» ученым были проанализированы понятие, содержание, источники римского публичного права. В своей работе «La storia del diritto romano» профессор Гуарино рассмотрел цели и задачи римского публичного права. По мнению профессора Гуарино, основной целью римского публичного права являлось ограничение дискреционных полномочий римских магистратов, которые обладали властью, выраженной формулой «ius vitae ac necis - право жизни и смерти». Римские магистраты (консулы, преторы) обладали высшей гражд-

данской, военной и судебной властью, при осуществлении которой они имели право выносить смертный приговор за совершение тяжких преступлений. Поскольку магистратские должности занимали представители правящих элит, то нередко они применяли принадлежащую им власть для достижения собственных политических целей.

Чтобы пресечь внутривластные противоречия и создать работоспособную систему сдержек и противовесов, у римского публично - правового порядка возникает важнейшая цель: ограничение дискреционных полномочий римских магистратов. Профессор Гуарино полагает, что для реализации данной цели римское публично право исполняло следующие задачи: 1. Совершенствование уголовного законодательства; 2. Активное использование в деятельности римских магистратов системы эдиктов; 3. Учреждение института народного трибуната.

Для лучшего понимания темы исследования необходимо в краткой форме рассмотреть понятия «цель», «задача». Итак, в философии под целью понимается предвосхищение в мышлении результата деятельности [1, с. 30]. При достижении цели преодолеваются несогласованности между жизненными ситуациями и целью. По мнению Е.Н. Лебедевой к основным параметрам цели относятся: разумность, объективная обусловленность, научная обоснованность. Задачи являются совокупностью конкретных действий, способствующих реализации поставленной цели.

Как справедливо отмечает Е.Н. Лебедева, при определении соотношения между целью и задачами, можно провести параллели с математическими науками, в которых используются такие величины, как «дано», «найти», «решение».

Таким образом, под термином «дано» понимается римское публично право, которое является частью правовой действительности; под «найти» понимается цель римского публично права, которая заключается в ограничении дискреционных полномочий; величина «найти» включает в себя конкретные действия, направленные на реализацию цели римского публично - правового порядка.

1. Эффективное уголовное законодательство - надежный механизм ограничения полномочий римских магистратов. *Ius publicum* регулировало, в первую очередь, вопросы организации органов государственной власти. По мнению профессора Гуарино особое внимание уделялось сфере *coercitio* - то есть

дискреционным полномочиям магистратов, которые могли ими злоупотреблять. Так как срок полномочий магистратов был ограничен во времени, то за превышение власти их ожидало судебное преследование. Поэтому данный фактор обеспечивал стабильное функционирование государственного аппарата.

В пик расцвета республиканской эпохи, в Риме были разработаны механизмы по ограничению дискреционных полномочий магистратов. И эти механизмы в большинстве случаев имели прямое отношение к репрессивному аппарату, который ранее не существовал [2, с. 55].

Формирование репрессивного аппарата в *ius publicum* происходит с принятием Законом Валерия *de provocatione ad populum* от 300 года до нашей эры, который предоставлял обвиняемым магистратам обращаться за апелляцией к римскому народу. Это не означало, что в Риме существовал народный суд. Также стоит отметить, что магистраты порой сами определяли, какие действия считаются *stipina*, а какие - нет. Как правило, апелляция рассматривалась в Центуриатных комициях, в которых собирались все боеспособные римские граждане от 17 лет до 60 лет.

Далее, Закон *Lex Porciae de provocatione* не только подтвердил юридическую силу Закона Валерия, но и существенно дополнил его по следующим пунктам: 1. Право на апелляцию получают и жители римских провинций; 2. Римские легионеры и другие военнослужащие также имели право подавать апелляцию (если не были совершены воинские преступления); 3. Смертная казнь не должна сопровождаться уничижительным процессом - поркой по спине (*lex de tergo civium*) [3, с. 43].

Кратко рассмотрев Законы Валерия и Порция, профессор Гуарино формулирует два важных вывода: во-первых, римские магистраты *cum imperio* (консулы, преторы и другие ординарные магистраты) должны были не только соблюдать процедуру *provocatio ad populum*, но и осуществлять свои дискреционные полномочия максимально прозрачным образом, то есть магистрат *cum imperio* привлекал к рассмотрению уголовного дела членов Центуриатных комиций. Как справедливо замечает профессор Гуарино, что данная практика способствовала не только ограничению дискреционных полномочий магистрата, но и развивала судебный процесс в сфере уголовного права.

Во-вторых, магистраты *sine imperio* (народные трибуны) были уполномочены огра-

ничивать власть магистратов *cum imperio* в сфере уголовного преследования за совершение тяжких и особо тяжких преступлений, а также обязывали их применять *appellatio ad populum*, если лицо обвинялось в совершении тяжкого или особо тяжкого преступления. Апелляции не подлежали уголовные дела, где мерой принуждения являлся штраф или временное тюремное заключение (чаще всего лицо освобождалось под залог). Лишь только в отношении *perduellio* - государственной измены (где расследование вела коллегия *duoviri perduellionis*) плебейские трибуны не вмешивались [4, с. 98].

2. Эдикты римских магистратов - необходимый элемент в ограничении власти римских магистратов. Эдикты магистратов являлись программами, в которых содержался их план действий на один год. Эдикты, имевшие силу на протяжении всего года - назывались *perpetua*. Но также магистраты могли принимать так называемые *edicta repentina*, которые могли решать текущие и неотложные задачи.

Не учитывая эдиктов преторов по делам иностранцев, в римской юриспруденции существовали четыре основных типа эдиктов: а) эдикты городских преторов, в которых содержались исковые формулы для разрешения споров между римскими гражданами; б) эдикты курульных эдилов, в которых содержались правовые инструменты для разрешения торговых споров между римскими гражданами; в) провинциальные эдикты, которые регулировали вопросы управления римскими провинциями; г) эдикты квесторов, которые разрешали споры между римскими гражданами и жителями провинций.

Профессор Гуарино справедливо замечает, что эдикты магистратов (*perpetua* и *repentina*) были направлены на ограничение полномочий римских магистратов.

Римская общественность была уполномочена контролировать ход исполнения эдиктов магистратов. В знаменитом Законе *lex Cornelia de edictis praetorum* было установлено, что «*ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent*», то есть претор (магистрат) не имел права разрешать правовые споры на свое усмотрение, если такой подход не был определен в эдикте. Но, к сожалению, Корнелиев закон не содержал санкций в отношении преторов, которые его нарушали [5, с. 370].

По мнению профессора Гуарино, содержание преторских (магистратов) эдиктов не менялось: нередко эдикты были тесно связаны с личностью магистрата. Со временем эдикты магистратов стали предусматривать все

большее количество технических приемов и правовых оговорок. Поэтому в редких случаях магистраты вносили изменения и дополнения в эдикты предшественников. Правовые оговорки в эдиктах не являлись изобретением римских магистратов, но служили ориентиром для решения различных правовых казусов. Если оговорка была своевременной и отвечала требованиям времени, то магистрат мог ее включить в свой эдикт. Если для решения какого-либо дела требовалось применить оговорку, не предусмотренную эдиктом, то магистрат мог воспользоваться правом издать *decretum* или *edictum repentinum* - тем самым применить данную оговорку согласно принципу *ad hoc*. Поэтому очень редко случалось то, что многие правовые оговорки были отклонены магистратом: новые оговорки не отменяли предыдущие, но они существовали вместе в одном и том же эдикте. Но требования времени и социальный прогресс сами определяли - какую оговорку следует применить в данном случае.

3. Народный трибунал - эффективный механизм в системе сдержек и противовесов в римской юриспруденции. Процесс формирования института народного трибунала можно назвать революционным: мы имеем полное основание так утверждать, учитывая политическую и экономическую ситуацию в римском государстве в период ранней Республики. Создание народного трибунала было ответом на правовой произвол правящего класса и тяжелое экономическое положение римского населения.

Официальная историография связывает создание народного трибунала с так называемой сессией римского плебса, случившейся в 494 году до нашей эры. Первоначально численность народных трибунов достигала двух человек, но со временем данная коллегия стала насчитывать десять членов. Избирались народные трибуны в специально созданных народных собраниях, где участвовали только римские плебеи - Плебейские комиции.

Народные трибуны обладали двумя важнейшими полномочиями: *auxilium*, *intercessio*.

Auxilium заключался в непосредственной помощи народного трибуна любому римскому плебею, против которого ведется уголовное преследование или гражданское судопроизводство. *Intercessio* является правом народного трибуна заблокировать принятие законов и решений Сената, если они нарушали интересы римского плебса. Каждый

народный трибун обладал неприкосновенностью и его *summa coercendi potestas*, позволяла привлекать к ответственности любого римского гражданина, который посягнет на жизнь народного трибуна. За воспрепятствование народному трибуну в осуществлении его полномочий был предусмотрен штраф, а за покушение на его жизнь - смертная казнь.

Auxilium, *intercessio*, *sacrosanctitas*, *coercitio*, ставшие важнейшими полномочиями народных трибунов, являются результатом острого противостояния между римскими патрициями и плебеями. Создание римского народного трибуната не было связано прогрессивностью римского правопорядка, как об этом писал Макиавелли, но благодаря устоявшимся традициям в сфере государственного права, где народный трибунал становится важнейшим институтом, не допускавшим злоупотребления со стороны римской государственной власти.

Применение вышеперечисленных полномочий зависело от правовой ситуации: *auxilium* имел место тогда, когда гражданин нуждался в правовой защите в сфере частного права; *intercessio* - в сфере публичного права, когда государство вело уголовное преследование в отношении гражданина. То есть используя механизм *auxilium* народные трибуны обладали полномочиями в сфере частного права [6, с. 144].

Если применение *auxilium* не принесло революционных изменений для укрепления правовой системы Рима, то *intercessio* оказало большое влияние на конституционный строй римского государства. Так, благодаря деятельности народных трибунов и применению *intercessio* были приняты знаменитые Законы XII Таблиц; Закон Канулея, отменивший запрет на браки между патрициями и плебеями; Закон Секстия и Лициния, который позволил плебеям занимать должность консула; *plebiscita* были признаны полноправным источником римского права, для принятия которого необязательно было одобрение Сената.

Оценивая роль народного трибуната в системе конституционного строя римского государства, профессор Гуарино отмечает, что данный институт обеспечивал надежную правовое и политическое равновесие в республиканском Риме. При помощи права вето (*ius intercessionis*) народный трибун имел возможность заблокировать любое решение Сената или римских магистратов, которые противоречили интересам римского народа. Только вето народного трибуна могло

парализовать деятельность государственного аппарата поэтому данный фактор служил могучим рычагом, обеспечивавшим паритет между влиятельными политическими элитами, которые обладали большой властью.

При этом необходимо отметить, что народные трибуны не имели полномочий в законотворческой деятельности и в судебном процессе [7, с. 37]. Народные трибуны имели право только право на законодательную инициативу. В судебном процессе полномочия народных трибунов ограничивались только процедурой *auxilium*.

Результаты

Какова практическая значимость темы нашего исследования для законодательства Республики Казахстан? Во - первых, по нашему мнению, институт народного трибуната можно и необходимо использовать для совершенствования института Уполномоченного по правам человека. Какая между ними связь? Многие исследователи рассматривают народный трибунал как важнейший инструмент системы сдержек и противовесов, а также конституционный механизм, обеспечивающий равноправие народа и защита от злоупотребления со стороны государственных органов. Необходимо пересмотреть порядок избрания Уполномоченного по правам человека и некоторые полномочия, направленные на обеспечение и защиту прав человека и гражданина.

Повышение статуса Уполномоченного по правам человека в системе государственной власти будет способствовать дальнейшему ограничению административной силы государственного аппарата и обеспечит нерушимые гарантии защиты прав и законных интересов человека и гражданина.

Этот вопрос является предметом для другой научной статьи, которая будет посвящена совершенствованию института Уполномоченного по правам человека.

Заключение

В ходе проведенных исследований мы пришли к следующим выводам:

- Одной из важнейших целей римского публичного правопорядка было ограничение дискреционных полномочий римских магистратов, осуществлявших исполнительную и судебную власть. Основными способами ограничения их власти были следующие механизмы: эффективная система уголовного преследования; обязательное издание программы деятельности на период осу-

ществления властных полномочий (эдикты); институт народного трибуната, обладавшего правом интерцессии, то есть возможностью блокировать решения Сената и высших магистратов, чьи решения противоречили интересам римских граждан;

- Эффективная система уголовного преследования являлась надежным фундаментом римского публично - правового строя, в котором важнейшим элементом, направленным на ограничение дискреционных полномочий магистратов являлась возможность обжаловать приговор суда в народных собраниях.

Народные собрания выступали важнейшим механизмом в ограничении дискреционных полномочий магистратов. Великий римский государственный деятель Марк Туллий Цицерон отмечает, что именно власть народа защищать обратившихся к нему с апелляцией является обязательным противовесом магистратской юрисдикции [8, с. 483].

- Народный трибунал играл большую роль в системе сдержек и противовесов в римской государственной системе. Обладая правом вето, народные трибуны довольно эффективно ограничивали дискреционные

полномочия римских магистратов. Краткий анализ института народного трибуната доказывает, что народный трибунал возможно использовать для совершенствования такого важного государственного института, как Уполномоченный по правам человека;

- Эдикты римских магистратов были направлены на ограничение полномочий римских магистратов. Римская общественность имела право контролировать ход исполнения эдиктов магистратов. В знаменитом Законе *lex Cornelia de edictis praetorum* было установлено, что «*ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent*», то есть претор (магистрат) не имел права разрешать правовые споры на свое усмотрение, если такой подход не был определен в эдикте.

Аналогичной позиции придерживается выдающийся российский ученый - юрист и крупный специалист по римскому праву Л.Л. Кофанов, который в статье «Значение избирательной кампании на должность претора в составлении *edictum perpetuum*» прямо отмечает, что эдикт (в частности - претора) не исчезал как ненужный мусор, а становился для претора прямым и обязательным руководством к действию в течение всего срока своих полномочий [9, с. 92].

ЛИТЕРАТУРА

1. Лебедева Е.Н. Цели, задачи, функции права в системе функций иных социальных регуляторов и в исторические периоды его действия // *Юридическая наука*. - 2016. - № 3. С. 30 - 34.
2. Antonio Guarino. *Lezioni del diritto romano pubblico*. - Napoli: Joven, 1941. - 110 p.
3. Antonio Guarino. *Il profilo del diritto romano*. - Napoli: Joven, 1994. - 245 p.
4. Antonio Guarino. *L'ordinamento giuridico romano*. - Napoli: Joven, 1990. - 510 p.
5. Antonio Guarino. *La storia del diritto romano*. - Napoli: Joven, 1998. - 540 p.
6. Ринальди Н. Значение фигуры плебейского трибуна для современной проблематики, связанной с защитой народа // *Древнее право*. - 1997. - № 1 (2). - С. 143-144.
7. Павлов А.А. Плебейский трибунал в системе смешанной конституции Полибия и Цицерона // *Древнее право*. - 2004. - 1 (13). С. 19-39.
8. Кофанов Л.Л. Система римского публичного права эпохи Республики и Принципата. - М.: Индрик, 2020. - 600 с.
9. Кофанов Л.Л. Значение избирательной кампании на должность претора в составлении *edictum perpetuum* // *Древнее право*. - 2014. - 1 (29). - С. 69-92.

REFERENCES

1. Lebedeva E.N. Celi, zadachi, funkcii prava v sisteme funkcij inyh social'nyh reguljatorov i v istoricheskie periody ego dejstvija // *Juridicheskaja nauka*. - 2016. - № 3. S. 30 - 34.
2. Antonio Guarino. *Lezioni del diritto romano pubblico*. - Napoli: Joven, 1941. - 110p.
3. Antonio Guarino. *Il profilo del diritto romano*. - Napoli: Joven, 1994. - 245 p.
4. Antonio Guarino. *L'ordinamento giuridico romano*. - Napoli: Joven, 1990. - 510 p.
5. Antonio Guarino. *La storia del diritto romano*. - Napoli: Joven, 1998. - 540 p.
6. Rinal'di N. Znachenie figury plebejskogo tribuna dlja sovremennoj problematiki, svjazannoj

s zashhitoy naroda // Drevnee pravo. – 1997. – № 1 (2). – S. 143-144.

7. Pavlov A.A. *Plebejskij tribunat v sisteme smeshannoj konstitucii Polibija i Cicerona // Drevnee pravo. - 2004. - 1 (13). S. 19-39.*

8. Kofanov L.L. *Sistema rimskogo publichnogo prava jepohi Respubliki i Principata. - M.: Indrik, 2020. - 600 s.*

9. Kofanov L.L. *Znachenie izbiratel'noj kampanii na dolzhnost' pretora v sostavlenii edictum perpetuum // Drevnee pravo. - 2014. - 1 (29). S. 69-92.*

ISSUES OF ECOCIDE DEFINITION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: COMPARATIVE ANALYSIS WITH THE LEGISLATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Tulibaev Said Temurugli

Doctoral student, SDU University, Republic of Kazakhstan, Kaskelen,

e-mail: said.tulibayev@gmail.com

Abstract. *Effective legal protection of the environment is one of the main priorities not only for the Republic of Kazakhstan, but also for the whole of Central Asia. The author of the article analyzes the main approaches to the definition of ecocide as one of the most serious offenses committed against the environment and being a threat to national security. At the moment, the issue of environmental security is more relevant than ever and is on the agenda of all countries in the region. It is also closely intertwined with the realization of the right to live in a favorable environment. Corresponding or similar norms exist in the legislation of all Central Asian countries, which makes it possible to conduct a comparative legal analysis to identify differences in the approach to the very definition of ecocide and its place in the criminal law of the countries of the region. The author reviewed the definitions and provisions of ecocide in the criminal codes of the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, the Republic of Turkmenistan, and the Republic of Uzbekistan. The results of the analysis indicate that the norm of ecocide in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan has a relatively similar structure to the corresponding criminal codes of the countries of the region, but differs in the different approaches to defining the elements of the crime. It is also worth noting similar norms in the legislation of the Republic of Uzbekistan. In conclusion, the author proposes an approach to the harmonization of relevant norms in the legislation of Central Asian countries to achieve a common understanding and formulate common approaches to the crime, which is a direct threat to the biosphere.*

Keywords: *ecocide, criminal law, national legislation, Central Asia, comparative analysis.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОЦИДТІ АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ЗАҢНАМАСЫМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Саид Темуругли Тулибаев

SDU University докторанты, Қаскелең қ., Қазақстан Республикасы,

e-mail: said.tulibayev@gmail.com

Аннотация. *Қоршаған ортаны нәтижеге бағытты құқықтық қорғау Қазақстан Республикасында ғана емес, сондай – ақ бүкіл Орталық Азияда басты басымдықтардың бірі болып табылады. Мақала авторы экологияға қарсы орын алуы мүмкін ең ауыр және ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін құқық бұзушылықтардың бірі ретінде танылатын экоцидті анықтаудың негізгі амалдарын талдайды. Қазіргі уақытта экологиялық қауіпсіздік аса өзектілігімен ерекшеленетін мәселелердің бірі ретінде өңірдегі барлық мемлекеттердің күн тәртібінде қарастырылады. Сонымен қатар, бұл өз кезегінде адамзаттың қолайлы қоршаған ортада өмір сүру құқығын қамтамасыз ету мәселесімен тығыз байланысты болып табылады. Тиісілі немесе мәні бойынша ұқсас нормалар Орталық Азияның барлық елдерінің заңнамаларында көрсетілуі экоцид және оның аймақ елдерінің қылмыстық құқық жүйелеріндегі қарастырылған түсініктеріндегі айырмашылықтарды анықтау мақсатында салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізуге мүмкіндік береді. Мақала авторы Қазақстан Республикасының, Қырғыз Республикасының, Тәжікстан*

Республикасының, Түрікменстан Республикасының және Өзбекстан Республикасының Қылмыстық кодекстеріндегі экоцидтің анықтамалары мен ережелерін қарастырады. Талдау нәтижелері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі экоцид нормасы өңір елдерінің тиісті қылмыстық кодекстерімен салыстырмалы түрде ұқсас құрылымға ие, бірақ қылмыс құрамының элементтерін айқындаудың әртүрлі амалдарында ерекшеленетінін көрсетеді. Сондай-ақ, Өзбекстан Республикасының заңнамасындағы мәні жағынан ұқсас нормаларды атап өткен жөн. Қорытындылай келе, автор биосфераға тікелей қауіп төндіретін қылмысқа жалпы түсінік пен жалпы көзқарастарды қалыптастыру үшін Орталық Азия елдерінің заңнамаларында тиісті нормаларды үйлестіруді жүзеге асыру тәсілін ұсынады.

Түйін сөздер: экоцид, қылмыстық құқық, ұлттық заңнама, Орталық Азия, салыстырмалы талдау.

ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭКОЦИДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Тулибаев Саид Темургули

Докторант SDU University, Республика Казахстан, г. Каскелен,

e-mail: said.tulibayev@gmail.com

Аннотация. Эффективная правовая защита окружающей среды является одним из главных приоритетов не только Республики Казахстан, но и всей Центральной Азии. Автор статьи анализируются основные подходы к определению экоцида как одного из самых тяжких правонарушений, совершаемых против экологии и являющихся угрозой национальной безопасности. В данный момент вопрос экологической безопасности является как никогда актуальным и стоит на повестке дня всех государств региона. Он также тесно переплетается с осуществлением права на жизнь в благоприятной окружающей среде. Соответствующие или схожие по значению нормы существуют в законодательствах всех стран Центральной Азии, что дает возможность провести сравнительно-правовой анализ для выявления разницы в подходе к самому определению экоцида, так и его места в уголовном праве стран региона. Автор статьи рассмотрел определения и положения экоцида в уголовных кодексах Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Республики Таджикистан, Республики Туркменистан, и Республики Узбекистан. Результаты анализа указывают на то, что норма экоцида в Уголовном кодексе Республики Казахстан имеет относительно схожую структуру с соответствующими уголовными кодексами стран региона, но отличается в различных подходах к определению элементов состава преступления. Так же стоит отметить схожие по значению нормы в законодательстве Республики Узбекистан. В заключении автором предлагается подход к осуществлению гармонизации соответствующих норм в законодательствах стран Центральной Азии для достижения общего понимания и формулирования общих подходов к преступлению, которое является непосредственной угрозой биосфере.

Ключевые слова: экоцид, уголовное право, национальное законодательство, Центральная Азия, сравнительный анализ.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_314

Introduction

Central Asian region includes five states unified not only by historically intertwined social and cultural ties but their Romano-Germanic legal systems that share intrinsic similarities as being built on experience and

practice of legal scholars and practitioners of the Soviet period [1, p. 103].

Central Asian states have similar legislation systems, so they share similar legal approaches to the crime of ecocide. With exception of Uzbekistan these neighboring countries have

provisions on ecocide in their Criminal Codes. While Uzbekistan is still considering the implementation of ecocide, its Criminal Code has legal provisions in Article 196 and Article 198 that can be considered as norms that have the most approximate substitution to ecocide norm as they have several similar elements¹.

Central Asian countries implement ecocide provisions because of dire environmental cases that exist in this region. The recent scholar articles by Mirzabaev, A., Roman Vakulchuk, Anne Sophie Daloz, Indra Overland, Haakon Fossum Sagbakken & Karina Standal share similar conclusions that issues that we are facing today may be more dangerous and may be part of permanent regional climate change with irreversible transformations of environmental conditions [2, p. 24; 3, p. 11]. With desertification and decreasing biodiversity states need any relevant means, including enforcement of legal norms to at least to prevent growing of already existing environmental issues.

Methods and materials used

The history of the development of national legislations of Central Asian countries shows that the governments of these countries considered implementing relevant environmental legal norms and amending their national legislation in the sphere of environmental protection. For example, the notion that Kazakhstan considers environmental issues and the right of people to live in a clean environment is supported by the implementation of relevant provisions in the Constitution [4, p. 189]².

The direct comparison of the structure and definition of ecocide in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan allows to analyze regional ability to deter and punish such violations of regional security. The legal analysis was done by considering works by national and international legal scholars with the application of comparative historical and legal methods of analysis.

Research results

One of the ways to prevent environmental crimes from occurring is adoption of more

effective environmental legislation. The implementation of international legal norms is a possible approach for accomplishing this goal. At this time, Kazakhstan requires amendments to its norms regarding the environment, one of which is ecocide. More than two decades have passed since ecocide was implemented in the Criminal Code of Kazakhstan.

Contemporary definition of ecocide in the Article 169 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan: the mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere, land or water resources, as well as the commission of other acts that have caused or may cause an environmental disaster or environmental emergency³.

The current definitions of environmental disaster and environmental emergency are the part of the Article 404 of the second edition of the Ecological code of the Republic of Kazakhstan: ‘An environmental disaster is an ecological situation that has arisen in a part of the territory where, as a result of human activity or natural processes, serious and permanent changes in the environment have occurred. These changes have caused a significant decline in human health, as well as the destruction of natural ecosystems and the deterioration of flora and fauna.’

‘An environmental emergency is an ecological situation that has developed in a region or water area where, as a result of human activity or natural processes, persistent unfavorable changes in the environment threaten human life and health, natural ecosystems, and the genetic stock of plants and animals, have occurred’⁴.

This legal norm is the result of numerous enhancements of criminal legislation introduced by Parliament of Kazakhstan after long period of legal research including comparative legal analysis of criminal legislation of other states [5, p. 400].

Ecocide is not currently recognized as a legal concept in the legislation of the Republic of Uzbekistan. However, the Criminal code of Uzbekistan contains legal provisions in the Article 196 and the Article 198 that bear resemblance to the provisions of ecocide due to

¹ *Criminal Code of the Republic of Uzbekistan of September 22, 1994* — [Electronic resource]. — Access mode: <https://lex.uz/docs/111457>

² *Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted on August 30, 1995 at the republican referendum.* — [Electronic resource]. — Access mode: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

³ *Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V* — [Electronic resource]. — Access mode: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/kaz>.

⁴ *Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 No. 400-VI (with amendments and additions as of May 1, 2023)* <http://law.gov.kz/client/#!/doc/151312/kaz>.

the presence of several similar core elements.

The Article 196 defines environmental pollution as ‘contamination or damage of land, water, or atmospheric air, resulted in mass disease incidence of people, death of animals, birds, or fish, or other grave consequences.’

The Article 198 lists several acts of damage or destruction of crops, forest, or other plants, and different legal consequences for them⁵.

While crops, forest, or other plants can be representative of whole flora, the Article 198 only recognizes such illegal acts against flora as arson, felling, and intentional damage. The Article 198 does not recognize the contamination of flora because of unintentional actions or negligence of responsible person.

The Article 196 and the Article 198 can be considered more or less substitution of ecocide norm. However, the implementation of ecocide norm that will consider all forms of damage, in all form of intention, to all objects of environment is required.

The Kyrgyz Republic has legal norm of ecocide in its Criminal Code of 2021 under Article 409, which states the following: ‘Massive destruction of flora and fauna, contamination of the atmosphere or water resources, and also commission of other actions capable of causing an ecological catastrophe’⁶.

According to commentary on Criminal Code of Kyrgyz Republic, the flora or fauna forms a combination of living organisms of plant origin - grass, shrubs, forests, plantations and animal origin - animals, birds, fish, insects, etc. [6].

The definition of ecocide in Criminal Code of Kyrgyz Republic is characterized by application of term ‘ecological catastrophe’ which does not have definition of criminal legislation of Kyrgyz Republic [7, p. 55].

The legislation of Tajikistan has legal norm on ecocide in the Article 400. ‘Mass destruction of flora and fauna, poisoning the atmosphere or water resources, as well as committing of other actions which may cause ecological catastrophe’⁷.

The definitions of the elements of ecocide similar to same elements of ecocide in other legislations of Central Asian countries. Current definition represents steady evolution

of environmental legislation of Tajikistan on the basis of implementation of ideas of legal scholars of Tajikistan [8].

The legal system of Turkmenistan has definition of ecocide in the Article 175 of Criminal Code of Turkmenistan. ‘Ecocide, that is, the mass destruction of flora or fauna, contamination of the atmosphere, land or water resources, as well as the committing of other actions that have caused or may cause an environmental catastrophe or environmental emergency, shall be punishable by imprisonment for a term of three to eight years’⁸.

The legal norm of ecocide was implemented in Criminal Code of Turkmenistan in November 21, 2015. Since then, no amendment was made to change the definition or legal consequences. Its modern and similar to definitions adopted by neighbouring countries. After all, Turkmenistan has policy to adapt its legislation in accordance with norms of international environmental law [9, p. 224].

Discussion

The comparative legal and socio-legal analysis of the norm of ecocide and its effectiveness require the analysis of its editions and amendments that have existed in all Central Asian countries.

The legal comparison of range of definitions norm of ecocide in the regional legislations highlight overall conciseness and laconic definition of ecocide in Kazakhstan. It is possible to apply this norm for almost any case related to extensive damage to the environment. Also, the existence of two different articles with different legal consequences for different ecocide related acts in Uzbekistan may be considered as advantage to have flexible choice of punishment.

The legal comparison of definition of ecocide norm of Kyrgyz Republic against ecocide norm of Kazakhstan shows that Kyrgyz Republic beside the lack of soil protection in ecocide norm, also lack official definitions to the core elements of ecocide.

From the other point of view, the ecocide established by Criminal code of Kazakhstan can

⁵ *Criminal Code of the Republic of Uzbekistan of September 22, 1994* — [Electronic resource]. — Access mode: <https://lex.uz/docs/111457>.

⁶ *Criminal Code of the Kyrgyz Republic dated October 28, 2021 No. 127* — [Electronic resource]. — Access mode: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>.

⁷ *Criminal Code of the Republic of Tajikistan dated May 21, 1998 No. 574* — [Electronic resource]. — Access mode: <http://ncz.tj/content/criminal-code-of-the-republic-tajikistan>.

⁸ *Criminal Code of Turkmenistan dated June 12, 1997 No. 222-I* — [Electronic resource]. — Access mode: <https://minjust.gov.tm/ru/hukuk/merkezi/hukuk/204>.

be easily affected by changing norms related to its core elements. However, it is still hypothesized as neither Kazakhstan nor Kyrgyz Republic has no court practices in relation to ecocide.

The definitions of ecocide established in Criminal Codes of Tajikistan and Turkmenistan are similar to relevant norm of the Republic of Kazakhstan.

The comparison shows that single legal norm can have all cases of ecocide and be more convenient for understanding.

Conclusion

All countries of the Central Asian region have legal norms addressing the crime of ecocide to some extent. There are different approaches to formulating ecocide or ecocide-related crime. However, overall, the countries share agreement on the importance of criminalizing actions that could lead to the destruction of the environment necessary for the healthy and safe inhabitation of the region.

While differences in approaching ecocide issues are unique and represent local specifics, it is necessary to highlight that as ecocide threatens regional security, it would be more effective to deter such crime by harmonizing legal norms dedicated to this crime in the legislation of Central Asian countries.

Also, it is better to take into the account definition proposed by the Independent Expert

Panel for the Legal Definition of Ecocide. The suggested definition by the Panel is formulated as one single legal norm without separated legal terminology of the Rome Statute [10, p. 192]. In contrast, the definition of ecocide in the Criminal code of the Republic of Kazakhstan is depended on legal terminology that scattered across several legal acts. For example, definition of ‘environmental disaster’, and ‘environmental emergency’ is the part of the Environmental code of the Republic of Kazakhstan. While it is convenient to have clearly defined terminology, there is the risk that Article 404 of the Environmental code may be changed in the future without taking into the account of the Article 169 of the Criminal code, which might render the norm of ecocide ineffective.

It would seem that the proposed concept of ecocide by the Panel would make the definition of ecocide more convenient for implementation than the definition of ecocide that is now included in the Criminal Codes of Central Asian countries. It should be mentioned that the Panel suggest new definition to all countries in the world, not only members of Rome Statute.

Such an amendment will allow Kazakhstan and our regional partners to achieve a shared understanding and formulate common approaches to ecocide, which is a direct threat to regional security and the global biosphere.

ЛИТЕРАТУРА

1. Newton, S. *The constitutional systems of the independent Central Asian states: A contextual analysis*. — Hart Publishing, 2017. — 368 p.
2. Mirzabaev, A. *Climate Change Science and Policy in Central Asia: Current Situation and Future Perspectives // Climate Change in Central Asia. SpringerBriefs in Climate Studies*. — 2023. — pp. 23-32.
3. Roman Vakulchuk, Anne Sophie Daloz, Indra Overland, Haakon Fossum Sagbakken & Karina Standal. *A void in Central Asia research: climate change // Central Asian Survey*. — 2023. — pp. 1-20.
4. Жақсыбекова Ф.С. Экологиялық қылмыстылыққа қарсы күрес жүргізудегі қылмыстық саясат // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы» ғылыми-құқықтық журналы. — 2021. — 1(64). — Б. 184-190.
5. Каражанов М.Д., Жампеисов Д.А. Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі контекстінде экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жақтарының белгілерін доктриналды талдау // ҚазҰУ Хабаршысы. Құқық сериясы. — 2015. — 1(73). — Б. 396-405.
6. Осмоналиев К.М., Супатаева Ж.Э. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Кыргызской Республики. — Бишкек: ЮрИнфо, 2012. — 680 с.
7. Айдарбеков Ч.А. Экоцид в уголовном законодательстве Кыргызской Республики // Управленческое консультирование. — 2016. — 3(87). — С. 52-59.
8. Кодирзода М.А. Некоторые проблемы экологической функции государства // Вестник ТГУПБП. — 2021. — 4(89). — С. 114-121.

9. Кепбанов Ё.А., Балыев Б.Б. Организация управления природоохранной деятельностью в Туркменистане (экологическая политика, национальная и международная правовая база, институциональный механизм). Отв. ред. академик, профессор Н.Р. Корпеев и канд. биол. наук М.Х. Дуриков. — Ашхабад, 2018. — 326 с.
10. Tulibayev S.T. Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute // *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series.* — 2023. — 2(143). — 191-198.

REFERENCES

1. Newton, S. *The constitutional systems of the independent Central Asian states: A contextual analysis.* — Hart Publishing, 2017. — 368 p.
2. Mirzabaev, A. *Climate Change Science and Policy in Central Asia: Current Situation and Future Perspectives // Climate Change in Central Asia. SpringerBriefs in Climate Studies.* — 2023. — pp. 23-32.
3. Roman Vakulchuk, Anne Sophie Daloz, Indra Overland, Haakon Fossum Sagbakken & Karina Standal. *A void in Central Asia research: climate change // Central Asian Survey.* — 2023. — pp. 1-20.
4. Jaqsybekova F.S. *Ekologialyq qylmystylyqqa qapsy küpes jürgizudegi qylmystyq saiasat // Qazaqstan Respublikasynyñ Zańnama jáne qūqyqtyq aqparat institutyńyñ Jarşysy» ğylymi-qūqyqtyq jurnaly.* — 1(64). — 2021. — B. 184-190.
5. Karajanov M.D., Jampeisov D.A. *Qazaqstan Respublikasynyñ jańa Qylmystyq kodeksi kontekstinde ekologialyq qaupsızdıkke qol sūğatyn qylmystyq qūqyq būzuşylyqtardyñ obektivtik jaqtarynyñ belgilerin doktrinaldy taldau // QazŪŪ Habarşysy. Qūqyq seriasy.* — 2015. — 1(73). — B. 396-405.
6. Osmonaliev K.M., Supataeva Zh.Je. *Nauchno-prakticheskij kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Kyrgyzskoj Respubliki.* — Bishkek: JurInfo, 2012. — 680 s.
7. Ajdarbekov Ch.A. *Jekocid v ugolovnom zakonodatel'stve Kyrgyzskoj Respubliki // Upravlencheskoe konsul'tirovanie.* — 2016. — 3(87). — S. 52-59.
8. Kodirzoda M.A. *Nekotorye problemy jekologicheskoy funkcii gosudarstva // Vestnik TGUPBP.* — 2021. — 4(89). — S. 114-121.
9. Кепбанов Жо.А., Балыев Б.Б. *Organizacija upravljenija prirodoohrannoj dejatel'nost'ju v Turkmenistane (jekologičeskaja politika, nacional'naja i mezhdunarodnaja pravovaja baza, institucional'nyj mehanizm). Otv. red. akademik, professor N.R. Korpeev i kand. biol. nauk M.H. Durikov.* — Ashhabad, 2018. — 326 s.
10. Tulibayev S.T. *Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series.* — 2023. — 2(143). — 191-198.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ОХРАНЫ ТРУДА

Қадыржанова Томирис Сәкенқызы

Научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: qadyrzhanova@gmail.com

Аннотация. В данной статье автор проводит анализ актуальных тенденций в области безопасности и охраны труда в Японии, Южной Корее и США, включая разработку стратегии соблюдения требований, обучение персонала, обеспечение надлежащим оборудованием, обеспечение безопасного выполнения рабочих обязанностей, отчетность о несчастных случаях и снижение травматизма и заболеваемости. Таким образом, автор выделяет несколько ключевых аспектов, на которых фокусируются предприятия вышеупомянутых стран.

В ходе исследования автор пришел к выводу, что активная политика в области охраны труда не только обеспечивает безопасность сотрудников, но и позволяет предприятиям функционировать оптимально даже в сложные времена и в сложных условиях. Также автор подчеркивает, что политика, направленная на выявление и устранение опасностей на рабочем месте до того, как они приведут к травмам или заболеваниям, не только необходима во многих юрисдикциях, но и обеспечивает ценность за счет повышения доверия между работодателями и работниками, повышения безопасности, улучшения коммуникации и ведет к общему улучшению операционной деятельности. Автор утверждает, что успешная реализация политики в области охраны здоровья и техники безопасности на рабочем месте должна по-прежнему оставаться главным приоритетом для работодателей, работников, других заинтересованных сторон и правительств во всем мире.

Ключевые слова: охрана труда, техника безопасности, программа страхования, OSHA, защита и охрана здоровья, работодатели, работники.

ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖӘНЕ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ТЕНДЕНЦИЯЛАРДЫ ТАЛДАУ

Томирис Сәкенқызы Қадыржанова

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: qadyrzhanova@gmail.com

Аннотация. Бұл мақалада автор Жапонияда, Оңтүстік Кореяда және АҚШ-та еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласындағы өзекті тенденцияларға, соның ішінде сәйкестік стратегиясын әзірлеу, қызметкерлерді оқыту, тиісті жабдықтармен қамтамасыз ету, жұмыс міндеттерін қауіпсіз орындау, жазатайым оқиғалар туралы есеп беру және жарақат пен аурушаңдықты азайтуға талдау жасайды. Осылайша автор жоғарыда аталған елдердің кәсіпорындары назар аударатын бірнеше негізгі аспектілерді бөліп көрсетеді.

Зерттеу барысында автор еңбекті қорғау саласындағы белсенді саясат қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар кәсіпорындардың қиын кезеңдер мен жағдайларда да оңтайлы жұмыс істеуіне мүмкіндік береді деген қорытындыға келді. Сондай-ақ автор жұмыс орнындағы қауіптерді жарақатқа немесе ауруға әкелмес бұрын анықтауға және жоюға бағытталған саясат – көптеген юрисдикцияларда қажеттілігін көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы сенімділікті, қауіпсіздікті арттыру, коммуникацияны жақсарту арқылы құндылықты қамтамасыз ететінін, операциялық қызметтің жалпы жақсаруына әкелетінін

атап көрсетеді. Автор жұмыс орнындағы денсаулық пен қауіпсіздік саясатын сәтті жүзеге асыру бүкіл әлемдегі жұмыс берушілер, жұмысшылар, басқа мүдделі тараптар мен үкіметтер үшін әрдайым басымдықта болуы керек деп санайды.

Түйінді сөздер: еңбекті қорғау, қауіпсіздік техникасы, сақтандыру бағдарламасы, OSHA, денсаулықты қорғау және сақтау, жұмыс берушілер, жұмысшылар.

ANALYSIS OF FOREIGN TRENDS IN THE FIELD OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH

Kadyrzhanova Tomiris Sakenkyzy

Resear cher of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: qadyrzhanova@gmail.com

Abstract. *In this article, the author analyzes current trends in occupational safety and health in Japan, South Korea and the United States, including the development of a compliance strategy, staff training, provision of appropriate equipment, ensuring safe performance of work duties, accident reporting and reduction of injuries and morbidity. Thus, the author identifies several key aspects on which the enterprises of the above-mentioned countries focus.*

In the course of the study, the author came to the conclusion that an active labor protection policy not only ensures the safety of employees, but also allows enterprises to function optimally even in difficult times and conditions. The author also emphasizes that policies aimed at identifying and eliminating workplace hazards before they lead to injury or illness are not only necessary in many jurisdictions, but also provide value by increasing trust between employers and employees, improving safety and communication, leading to an overall improvement in operational performance. The author argues that the successful implementation of workplace health and safety policies should continue to be a top priority for employers, employees, other stakeholders and governments around the world.

Keywords: *labor protection, safety measures, insurance program, OSHA, health protection, employers, employees.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_320

Введение

За более чем 100 лет общественное восприятие вопросов безопасности на рабочем месте и соответствующих ролей и обязанностей работодателей, работников и правительства существенно изменилось. Изменения в правилах безопасности часто сопровождаются серьезными трагедиями на рабочем месте. Целью данной статьи является изучение уникального характера систем безопасности труда в зарубежных развитых странах, так как независимо от местоположения, одним из самых важных активов работодателей являются их сотрудники.

В статье подчеркивается, что, опираясь на зарубежный опыт, можно создать систему управления охраной труда, охватывающую все рабочие места, независимо от собственности и вида деятельности предприятия, путем создания конкретного прозрачного гибкого механизма оценки профессиональных рисков.

Для достижения указанной цели исследована оценка профессиональных рисков в области безопасности труда в Японии, Корее и США, также изучены экономические инструменты, применяемые по снижению профессионального риска в виде страхового механизма, корректирующие меры по снижению риска, исследована система контроля профессиональных рисков, а также меры, направленные на снижение производственного травматизма и профессиональных заболеваний.

Сто десять лет назад на фабрике Triangle Shirtwaist в Гринвич-Виллидж, штат Нью-Йорк, руководство держало двери на лестничные клетки и выходы с фабрики закрытыми в течение рабочего дня, чтобы предотвратить несанкционированные перемены между работой и снизить риск кражи рабочей силы. 25 марта 1911 года это решение трагически унесло жизни 146 сотрудников, которые погибли, не сумев спа-

стись от пожара, охватившего предприятие. Ужасы того дня широко считаются поворотным моментом в общественном восприятии безопасности работников в Соединенных Штатах, что непосредственно привело к реформированию Трудового кодекса в штате Нью-Йорк. Во всем мире катастрофы на рабочих местах со смертельным исходом, подобные той, что произошла на фабрике Triangle Shirtwaist, находят отклик в общественном сознании еще долгое время после того, как они происходят, вызывая общее чувство утраты и общие вопросы о том, можно ли было принять какие-либо меры для предотвращения гибели людей [1].

4 октября 1918 года на заводе по производству снарядов TA Gillespie в Сайревилле, штат Нью-Джерси, произошел взрыв, вызвавший серию взрывов по всему центральному штату Нью-Джерси, в результате чего погибло около 100 человек, несколько сотен получили ранения и сотни зданий были разрушены. Ударные волны ощущались даже в Ньюарке и Нью-Йорке [2]. 23 марта 2005 года, на нефтеперерабатывающем заводе BP в Техас Сити произошла серия взрывов во время повторного запуска установки изомеризации углеводородов. Пятнадцать рабочих погибли, еще 180 получили ранения [3].

В двадцатом веке многие промышленно развитые страны инициировали и внедрили национальные режимы охраны труда, включая процессы разработки стандартов и политических рекомендаций по устранению опасностей на рабочем месте и улучшению охраны здоровья и техники безопасности на рабочем месте. В 1950 году Всемирная организация здравоохранения и Международная организация труда приняли общее определение гигиены труда: поддержание и укрепление здоровья и работоспособности работников; улучшение рабочей среды, чтобы она стала благоприятной для здоровья и безопасности; развитие трудовых организаций и культуры для поддержания здоровья и безопасности; позитивный социальный климат; и бесперебойная работа.

Далее будет проведен обзор законодательств Японии, Кореи и США в части обеспечения безопасности труда. Следовательно, перечисляя особенности законодательства каждой страны, приводятся последние изменения в сфере охраны труда.

Материалы и методы

Материалами исследования послужили труды экспертов и ученых по изучаемой те-

матике, включая зарубежное законодательство в области безопасности и охраны труда, нормы международного права. В качестве методов исследования используются эмпирический метод познания, сравнительный, эвристический и другие методы научного исследования.

Результаты и обсуждение

Во всем мире охрана труда признана государственным приоритетом и регулируется на национальном уровне с помощью системы нормативных правовых актов. В каждой стране существуют специализированные государственные институты, которые проводят научные исследования в области охраны труда, разрабатывают политику в этой сфере, а также следят за ее реализацией. Данные институты также занимаются мониторингом оценки профессиональных рисков, подготовкой статистических обзоров и другими подобными задачами. Например, в Японии Закон о промышленной безопасности регулирует вопросы охраны труда, а некоторые правила для конкретных секторов определены в других законах, как Закон о безопасности на шахтах, но большинство отраслевых правил указаны в постановлениях правительства. Один факт следует особо подчеркнуть, что Закон не распространяется на предприятия, в которых работают только совместно проживающие родственники, или на моряков, подпадающих под действие Закона о морях. В Японии, как и в нашей стране, нормативные акты, касающиеся охраны труда, издаются на основе законодательных поправок к Закону и поправок к соответствующим постановлениям Министра здравоохранения, труда и социального обеспечения [4].

Согласно их закону несчастный случай на производстве определяется как случай, при котором работник получает травму, заболевает или погибает по причинам, связанным со зданиями, сооружениями, сырьем, газом, парами и пылью и т.д. Несчастливым случаем на производстве признается только при наличии причинно-следственной связи между работой и травмой, болезнью, нетрудоспособностью или смертью работника.

Наличие причинно-следственной связи определяет директор инспекции трудовых норм на основе двух критериев: произошел ли несчастный случай во время выполнения работы или под контролем работодателя; и причинно-следственная связь между работой и несчастным случаем [4].

Кроме этого, интересно отметить, что по закону работники не имеют права отказываться от работы в опасных ситуациях или добиваться перевода с опасной работы, приказы о приеме на работу или инструкции по работе в опасных ситуациях могут рассматриваться как злоупотребление правами и, следовательно, незаконны и недействительны, если в этом нет деловой необходимости.

Судебный прецедент постановил, что увольнение экипажей, отказавшихся выполнить приказ о плавании в морской район с военной напряженностью, было недействительным, поскольку существовала неизбежная военная опасность, даже если были приняты все возможные меры безопасности, и такая опасность не была того типа, которого обычно ожидали экипажи в связи с их работой на море¹. Закон о промышленной безопасности и гигиене труда содержит подробные правила, касающиеся опасных веществ. Перечень запрещенных веществ настолько широк, что работодателям следует в каждом конкретном случае проверять, подпадают ли вещества, которые они будут использовать, под эти категории и какие правила будут применяться [5].

Если на рабочем месте работает более 50 сотрудников, работодатель должен провести стресс-проверку для всех сотрудников. Это делается для того, чтобы сотрудники не заболели психически. Стресс-проверка проводится следующим образом: работодатель раздает сотрудникам анкеты и оценивает уровень их стресса, и для сотрудников, уровень стресса которых кажется высоким, работодатель уточняет у врача, следует ли этим сотрудникам пройти собеседование или консультацию непосредственно у врачей.

Последние изменения в области охраны труда и техники безопасности в Японии: с 1 июля 2022 года больше людей могут участвовать в программе страхования, расширен круг лиц, имеющих право на участие в специальной программе страхования для не работающих по трудовому договору, таких как подрядчики или самозанятые. В список включены зубные техники, лицензированные массажисты и иглотерапевты [5].

В Корее основным законом, регулирую-

ющим сектор охраны труда и техники безопасности, является Закон о безопасности и гигиене труда (OSHA)². В принципе, OSHA применяется ко всем предприятиям и рабочим местам, но в некоторых случаях OSHA может не применяться полностью или частично в зависимости от степени вреда или риска, типа бизнеса и количества сотрудников, работающих полный рабочий день. Кроме того, с 27 января 2022 года вступил в силу Закон о наказании за серьезные несчастные случаи (SAPA)³. Согласно SAPA лицо, осуществляющее надзор за деятельностью предприятия или организации, в которой работают не менее пяти штатных сотрудников, обязано обеспечивать безопасность и здоровье работников. Нормативные положения, изложенные в OSHA и SAPA, являются обязательными, а это означает, что эти положения применяются независимо от намерений сторон соблюдать такие положения. OSHA налагает на владельца бизнеса обязанность соблюдать стандарты предотвращения несчастных случаев на производстве, установленные OSHA или любым подзаконным актом, создать приятную рабочую среду и улучшить условия труда, предоставлять работникам информацию о безопасности на рабочем месте [6].

Верховный суд Кореи недавно постановил, что, если сотрудник, нанятый владельцем бизнеса, выполняет работу на рабочем месте третьей стороны, обязанность владельца бизнеса предотвращать несчастные случаи не отменяется исключительно на том основании, что такое рабочее место напрямую не управляется и не контролируется владельцем бизнеса⁴. OSHA обязывает владельцев бизнеса обеспечивать необходимые меры защиты и охраны здоровья и техники безопасности для предотвращения несчастных случаев и травм, связанных с опасными машинами и оборудованием. OSHA запрещает использование любого опасного оборудования, которое может угрожать здоровью и безопасности сотрудников, если нет сертификата безопасности. Кроме того, что касается любого опасного оборудования, которое должно проходить проверки на безопасность, то такие инспекции должны

¹ см. решение Верховного суда Японии по делу «Чиода-мару» (24 декабря 1968 года) *The Occupational Safety and Health Act*

² *The Occupational Safety and Health Act (OSHA)*: https://elaw.klri.re.kr/kor_service/lawView.do?hseq=60769&lang=ENG (дата обращения: 03.03.2024).

³ *The Serious Accidents Punishment Act (SAPA)*: https://elaw.klri.re.kr/kor_service/lawView.do?hseq=59952&lang=ENG (дата обращения: 03.03.2024).

⁴ *Supreme Court Decision 2016Do14559 of 29 April 2020* // <https://eng.scourt.go.kr/eng/supreme/decisions/NewDecisionsList.work?mode=6> (дата обращения: 03.03.2024).

проводиться через регулярные промежутки времени, а машины, которые не прошли такой проверки, не могут использоваться [6].

Если существует непосредственная опасность несчастных случаев на производстве, как указано в статье 52(1) OSHA, работники могут приостановить свою трудовую деятельность и эвакуировать свои рабочие места, однако при условии, что такие работники, которые прекратили трудовую деятельность и эвакуировались, должны сообщить о таком факте инспектору труда или аналогичному органу в соответствии со статьей 52(2). OSHA. Право напрямую требовать перевода на другую работу прямо не предусмотрено законом.

Наиболее значительные последние изменения в области охраны труда и техники безопасности в Корее: прошло более двух лет с тех пор, как вступил в силу Закон о наказании за серьезные несчастные случаи (SAPA), и корейские суды вынесли свои первые решения по делам, в которых прокуроры выдвигали обвинения в нарушениях. По состоянию на 2024 год в общей сложности по двум делам были вынесены судебные решения после предъявления обвинительного заключения прокуратурой в связи с нарушением SAPA. В одном из этих случаев директор-представитель был приговорен к тюремному заключению. Между тем, учитывая, что на данный момент было вынесено лишь несколько постановлений судов низшей инстанции (первой инстанции), требуется дальнейшее изучение дополнительных постановлений, чтобы иметь возможность понять тенденцию корейских судов в отношении толкования и применения SAPA [7].

В США Законом о безопасности и гигиене труда 1970 года⁵ было учреждено Управление по безопасности и гигиене труда (далее – OSHA), регулирующее и правоприменительное учреждение, которое разрабатывает и обеспечивает соблюдение стандартов охраны труда и техники безопасности на рабочем месте. Однако Закон об охране труда позволяет штатам и территориям представлять «государственный план» в OSHA на утверждение. В случае одобрения ответственность за принятие и обеспечение соблюдения стандартов охраны труда и техники безопасности на рабочем месте в пределах этой юрисдикции переходит к государственному учреждению. Более половины штатов име-

ют утвержденный OSHA государственный план, в то время как остальные штаты находятся в непосредственном ведении OSHA.

OSHA устанавливает требования к средствам индивидуальной защиты на рабочем месте в Своде федеральных нормативных актов⁶. Кроме того, рекомендуемые практики OSHA для программ безопасности и охраны здоровья предполагают сбор информации о любых опасностях; регулярное проведение проверок для выявления опасностей; выявление любых опасностей для здоровья (в отличие от физических опасностей); завершение расследований любых инцидентов; выявление опасностей, связанных с непредвиденными или иными нестандартными/нечастыми ситуациями и характеризующий природу всех выявленных опасностей; определение временных мер контроля, и определение приоритетности опасностей, подлежащих устранению [8].

Изучив законодательства развитых стран, и рассмотрев последние изменения в них, можно твердо утверждать, что продвижение культуры безопасного труда, внедрение программ нулевого травматизма, пропаганда безопасного поведения на рабочем месте – это мировые тенденции в области охраны труда. Социальные гарантии являются фундаментом охраны труда, в том числе посредством мер государственного регулирования компенсаций и льгот при выполнении работ во вредных и опасных условиях труда, защиты отдельных социально защищенных категорий работников, обязательного страхования и компенсации при возникновении профессиональных заболеваний и производственных травм.

Заключение

При анализе мирового опыта в сфере безопасности труда, целесообразно выделить ряд стран, добившихся значительных успехов. Эти страны демонстрируют прогрессивные изменения в области исследований, обновления нормативных актов, а также в организации и администрировании мер по обеспечению безопасных условий труда.

Япония известна своей культурой безопасности, которая основана на постоянном совершенствовании и вовлеченности всех сотрудников. Важно отметить, что в Японии с 1 апреля 2023 года работодатель, чьи сотрудники напрямую заняты на опасных и

⁵ OSH Act of 1970: <https://www.osha.gov/laws-regs/oshact/completeoshact> (дата обращения: 03.03.2024).

⁶ Code of Federal regulations, Title 29, § 1910.132 General requirements: <https://www.ecfr.gov/current/title-29/subtitle-B/chapter-XVII/part-1910/subpart-I/section-1910.132> (дата обращения: 03.03.2024).

вредных работах, обязан будет принимать меры профилактики несчастных случаев не только для своих прямых сотрудников, но и для всех лиц, выполняющих любые обязанности на том же рабочем месте, включая независимых подрядчиков. Кроме того, расширяется круг оборудования, в отношении которого заказчик должен принимать необходимые меры для предотвращения производственного травматизма у работников подрядчика.

В Корее наблюдается активное внедрение новых технологий и систем управления безопасностью труда, что позволяет эффективно снижать уровень травматизма. Следует отметить, что в Корее в соответствии с Законом о наказании за серьезные несчастные случаи (SAPA)⁷, который действует с 27 января 2022 года, ответственные руководители обязаны выполнять обязанность по обеспечению безопасности и гигиены труда, а в случае возникновения серьезных несчастных случаев на производстве в результате нарушения такой обязанности, главные исполнительные директора подлежат: тюремному заключению на срок не более одного года или штрафу в размере не более 1 миллиарда вон в связи со смертью; и тюремному заключению на срок не более семи лет и штрафу в размере не более 100 миллионов вон в связи с травмами и болезнями. Если ответственный руководитель или владелец бизнеса приговорен к наказанию за совершение правонарушения или совершает повторное правонарушение в течение пяти

лет с даты вынесения приговора (за первоначальное правонарушение), они могут быть подвергнуты дополнительному наказанию с отягчающими обстоятельствами в размере до 50 процентов от соответствующего наказания, описанного выше.

В США Управление по безопасности и гигиене труда (OSHA)⁸ в 2023 году выступило с несколькими новыми инициативами, направленными на повышение безопасности на рабочем месте. Во-первых, OSHA активизирует правоприменительную деятельность, увеличивая количество проверок и выписывая штрафы, а также используя свои полномочия по вызову в суд в ходе первоначальных расследований. Например, такие нарушения, как плохая защита органов дыхания и некачественное техническое обслуживание оборудования, ранее рассматривались только в тех случаях, когда нарушения работодателей были «умышленными и вопиющими», что подтверждается существенными доказательствами. Теперь OSHA разрешит ссылаться на менее вопиющие нарушения по отдельности. OSHA также планирует нацелиться на отрасли с высоким уровнем риска, такие как строительство, с целью снижения травматизма и смертности в этих секторах.

Опыт вышеупомянутых стран показывает, что эффективная система обеспечения безопасности на рабочем месте является ключом к улучшению условий труда и благополучия работников.

ЛИТЕРАТУРА

1. *History.com Editors "Triangle Shirtwaist Factory Fire" // A&E Television Networks, updated: October 4, 2023. URL: <https://www.history.com/topics/early-20th-century-us/triangle-shirtwaist-fire> (дата обращения: 22.04.2024).*
2. *Randall Gabrielan "Explosion at Morgan: The World War I Middlesex Munitions Disaster" // HUSHED UP HISTORY 2014–2024. URL: <https://husheduphistory.com/post/152025499908/when-the-world-war-wrecked-new-jersey-the-ta> (дата обращения: 22.04.2024).*
3. *U.S. Chemical Safety And Hazard Investigation Board "Investigation Report, Report No. 2005-04-I-TX, Refinery Explosion and Fire (15 Killed, 180 Injured)" // U.S. Chemical Safety Board, March 2007. URL: <https://www.csb.gov/bp-america-texas-city-refinery-explosion/> (дата обращения: 22.04.2024).*
4. *Mihaela Rotaru, Lucian-Ionel Cioca Summary of the Main Legal Requirements: International Legislative Aspects of Occupational Health and Safety // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 11-49 (39), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21428> (дата обращения: 04.03.2024).*
5. *Costica Bejinariu, Doru Costin Darabont, Diana-Petronela Burduhos-Nergis INCDPM*

⁷ *The Serious Accidents Punishment Act (SAPA): https://elaw.klri.re.kr/kor_service/lawView.do?hseq=59952&lang=ENG (дата обращения: 03.03.2024).*

⁸ *Occupational Safety and Health Administration (OSHA): <https://www.osha.gov/> (дата обращения: 03.03.2024).*

Method for Assessing the Risks of Occupational Injury and Illness at Work // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 127-147 (21), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21431> (дата обращения: 04.03.2024).

6. Doru Costin Darabont, Costica Bejinariu *Health and Safety Performance Monitoring and Measuring // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 107-126 (20), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21434> (дата обращения: 04.03.2024).*

7. Roland Iosif Moraru *General Model of the Occupational Health and Safety Management Process and Risk Assessment Tools: A Brief Outline // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 84-106 (23), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21430> (дата обращения: 04.03.2024).*

8. Violeta Firescu, *The Impact of Occupational Health and Safety on Company Performance // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 148-165 (18), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21432> (дата обращения: 04.03.2024).*

REFERENCES

1. History.com Editors “Triangle Shirtwaist Factory Fire” // A&E Television Networks, updated: October 4, 2023// <https://www.history.com/topics/early-20th-century-us/triangle-shirtwaist-fire> (date of access: 22.04.2024).

2. Randall Gabrielan “Explosion at Morgan: The World War I Middlesex Munitions Disaster” // HUSHED UP HISTORY 2014–2024. URL: <https://husheduphistory.com/post/152025499908/when-the-world-war-wrecked-new-jersey-the-ta> (date of access: 22.04.2024).

3. U.S. Chemical Safety And Hazard Investigation Board “Investigation Report, Report No. 2005-04-I-TX, Refinery Explosion and Fire (15 Killed, 180 Injured)” // U.S. Chemical Safety Board, March 2007. URL: <https://www.csb.gov/bp-america-texas-city-refinery-explosion/> (date of access: 22.04.2024).

4. Mihaela Rotaru, Lucian-Ionel Cioca *Summary of the Main Legal Requirements: International Legislative Aspects of Occupational Health and Safety // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 11-49 (39), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21428> (date of access: 04.03.2024).*

5. Costica Bejinariu, Doru Costin Darabont, Diana-Petronela Burduhos-Nergis *INCDPM Method for Assessing the Risks of Occupational Injury and Illness at Work // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 127-147 (21), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21431> (date of access: 04.03.2024).*

6. Doru Costin Darabont, Costica Bejinariu *Health and Safety Performance Monitoring and Measuring // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 107-126 (20), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21434> (date of access: 04.03.2024).*

7. Roland Iosif Moraru *General Model of the Occupational Health and Safety Management Process and Risk Assessment Tools: A Brief Outline // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 84-106 (23), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21430> (date of access: 04.03.2024).*

8. Violeta Firescu, *The Impact of Occupational Health and Safety on Company Performance // eBook Occupational Health and Safety. 2023. pp: 148-165 (18), URL: <https://www.eurekaselect.com/chapter/21432> (date of access: 04.03.2024).*

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ: COVID-19 ТӘЖІРИБЕСІ НЕГІЗІНДЕ

Зарина Нурбековна Аманжолова

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бас консультанты;
«М.С.Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ университеті» АҚ-ның докторанты;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. Қоғамның қалыпты өмір салтына орасан зор ықпалын тигізген COVID-19 коронавирустық пандемиясының негізінде енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында адамдар мен азаматтардың халықаралық және ұлттық деңгейде нормативтік құқықтық актілерінің нормаларымен кепілдік берілген және қорғалатын құқықтары мен бостандықтары шектелген болатын. Оның ішінде, адамдардың Қазақстан Республикасының аумағында еркін жүріп-тұру құқығы қолданылған уақытша шектеу шараларының әсерінен жан-жақты шектелген еді. Өйткені, ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген уақытша шектеу шараларын зерттей келе, адамдардың еркін жүріп-тұру құқығы барлық шаралардың бастауында тұрғандығы анықталды.

Сәйкесінше, осы «еркін жүріп-тұру құқығы» негізінде мақала аясында «адам құқығы» мен «азаматтық құқық» ұғымдарының арақатынасын түсіну қажеттігі туындады, себебі шектелген құқықтар мен бостандықтардың санатына қарай, оларға қолданылатын заңнамалық актілер мен нормаларда бірдей болмауы мүмкін. Бұл категориялар жалпы адамгершілік принциптеріне негізделген, біртұтас құқықтық негізге ие және жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің құрамдас бөліктері. Бұл құқықтар өзара байланысты құбылыстардың күрделі жүйесі болып табылады. Сол себепті адам құқығы мен азаматтық құқық санаттарын мұқият салыстыру, олардың өздеріне тән белгілері мен классификациясын қарастыру арқылы олардың арасындағы байланыстарды ашып көрсету бұл түсініктердің мәнін тереңірек айқындауға мүмкіндік беретіні анық.

Бұл жолда автормен халықаралық және отандық деңгейде нормативтік құқықтық актілердің нормалары салыстырылып, зерттеле келе, азаматтық құқықтардың адам құқықтарына негізделетіндігі айқындалды. Алайда, адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың шектелу тәртібіне келгенде заңнамалық актілердің нормаларында шикіліктің бар екендігі айқындалды.

Түйін сөздер: адам құқықтары, азаматтық құқықтар, COVID-19 коронавирустық пандемиясы, төтенше жағдай режимі, еркін жүріп-тұру құқығы, жеке мүлктік емес құқықтар, азаматтық қатынастар.

СООТНОШЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ: НА ПРИМЕРЕ COVID-19

Аманжолова Зарина Нурбековна

Главный консультант Верховного Суда Республики Казахстан; докторант
АО «Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева»; г.Астана,
Республика Казахстан; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. Режим чрезвычайного положения, введенный на основе пандемии коронавируса COVID-19, во время которого были ограничены права и свободы человека и гражданина, гарантированные и охраняемые нормами нормативных правовых актов на международном и национальном уровнях, оказал огромное влияние на нормальный образ жизни общества. На территории Республики Казахстан было установлено временное ограничение на осуществление права на свободное передвижение, что было обусловлено действием временных мер, утвержденных Указом Президента РК. Исследование принятых ограничительных мер показало, что основным из ограничений прав было ограничение на свободное

передвижение, лежащее в основе общественных отношений.

Исход из этого, в рамках статьи возникла необходимость толкования соотношения понятий «права человека» и «гражданские права», поскольку, в зависимости от категории ограниченных прав и свобод закрепление их в нормах законодательных актов может быть неодинаково. Эти категории основаны на общих нравственных принципах, имеют единую правовую основу и являются составными частями правового статуса личности. Эти права представляют собой сложную систему взаимосвязанных явлений. По этой причине очевидно, что тщательное сравнение категорий прав человека и гражданских прав, раскрытие связей между ними путем рассмотрения их характерных черт и классификаций позволяет глубже выявить суть данных понятий в аспекте ограничений.

На этом пути, по мере изучения автором норм нормативных правовых актов на международном и отечественном уровнях, было определено, что гражданские права основаны на правах человека. Тем не менее, что касается порядка ограничения прав человека и гражданских прав, выявлены определенные недостатки в нормах законодательных актов.

Ключевые слова: права человека, гражданские права, пандемия коронавируса COVID-19, режим чрезвычайного положения, право на свободное передвижение, личные неимущественные права, гражданские отношения.

THE INTERPLAY BETWEEN HUMAN RIGHTS AND CIVIL LIBERTIES: INSIGHTS FROM COVID-19 PRACTICES

Amanzholova Zarina Nurbekovna

Chief Consultant of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan;

doctoral student of JSC "M. S. Narikbayev KAZGUU University";

Astana, Republic of Kazakhstan;

e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Abstract. *The state of emergency imposed on the basis of the COVID-19 coronavirus pandemic, which had a significant impact on the normal way of life of society, during which the rights and freedoms of people and citizen, guaranteed and protected by the norms of normative legal acts at the international and national levels, were restricted. Within the territory of the Republic of Kazakhstan, a temporary restriction on the right to free movement was imposed, which was justified by the implementation of temporary measures approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. Upon studying the temporary measures outlined in the Decree of the President of Kazakhstan, it has been established that the right of individuals to free movement underlies all implemented measures.*

Therefore, based on this right, within the framework of the article there is a need to understand the relationship between the concepts of "human rights" and "civil rights", since the applicability of legislative acts and norms to limited rights and freedoms may vary depending on the category. These categories are based on common moral principles, have a common legal basis and are integral parts of the legal status of an individual. These rights form a complex system of interrelated phenomena. For this reason, it is obvious that a careful comparison of the categories of human rights and civil law, the disclosure of the links between them by considering their characteristics and classifications allows us to identify these concepts more deeply.

Along this path, as the author studied the norms of normative legal acts at the international and domestic levels, it was determined that civil rights are based on human rights. Nevertheless, with regard to the procedure for restricting human and civil rights, shortcomings in the norms of legislative acts have been identified.

Keywords: *human rights, civil rights, COVID-19 coronavirus pandemic, state of emergency, right to free movement, personal non-property rights, civil relations.*

Кіріспе

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінен адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жүйесін кемелдендіру қажеттігін түсінуге болады, яғни қоғам өмірінің барлық саласында заң үстемдігі қағидасын басшылыққа алу арқылы әрбір азамат өз құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына сенімді болуы тиіс.¹

Бұл арада, адам құқықтары мен бостандықтары күнделікті қалыпты өмір салтында ғана емес, Республика территориясында не оның белгілі бір әкімшілік аумағында жарияланған төтенше ахуал немесе төтенше жағдай режимі уақытында қорғалуы маңызды екендігін ескеру қажет, өйткені адам құқықтары мен бостандықтары – ең қымбат құндылық болып табылады. COVID-19 коронавирустық пандемиясына қатысты ҚР аумағында енгізілген төтенше жағдай режимі кезінде қолданылған шектеу шараларының негізінде шектелген құқықтар мен бостандықтардың құқықтық табиғатын зерттей келе, «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтар» арасындағы айырмашылықтарды көрсету қажеттілігі туындады, себебі бұл екі ұғымның мағынасы бір-біріне тең емес.

Осы орайда, азаматтық құқықтардың түрлеріне саралау жүргізу арқылы аталған тақырып адам және азаматтың «еркін жүріп-тұру құқығы» мысалында қарастырылды, өйткені ҚР Конституциясына сай бұл «адам құқығы», ал ҚР Азаматтық Кодексіне сай «азаматтық құқық» ретінде танылады (14-бап). Демек, мақаланың өзектілігі отандық заңнамаға сай адам құқығы және азаматтық құқық ретінде бірдей танылатын «еркін жүріп-тұру құқығының» негізінде бұл санаттардың ара-жігін ашып көрсетуді қажет ететіндігінде.

Осылайша, азаматтық құқық пен адам құқықтарының салыстырмалы аспектілерін түсіну құқықтық мәдениеттің дамуына және жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынас деңгейінде де, өз азаматтары мен халықаралық қоғамдастық алдындағы мемлекеттік міндеттемелер деңгейінде де құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың маңыздылығын түсінуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, азаматтық құқықтық қатынастар деңгейінде де, мемлекет деңгейінде де адамның құқықтары мен бостандықтарының сақталуына кепілдік беру қоғамдағы саяси және әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға әсер етеді. Ал осы салыстыру жұмыстары арқылы құқық бұзушылықтар мен заңнамалардағы кемшіліктердің алдын алу үшін қосымша құқықтық реттеуді қажет ететін салаларды анықтауға көмектеседі.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу жұмысы барысында жалпы ғылыми және арнайы әдістер кеңінен қолданылды, оның ішінде анализ, синтез, жүйелілік, салыстырмалы-құқықтық және формальды құқықтық әдіс. Мақала аясында Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері мен халықаралық шарттар, сондай-ақ, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері зерттеу материалдарын құрады.

Негізгі бөлім

Нәтижелер мен талқылау

COVID-19 коронавирустық эпидемиясының пандемия ретінде танылуы әлем мемлекеттерінде жаппай төтенше жағдай режимінің жариялануы арқылы немесе басқа да шаралармен инфекцияның таралуымен күресу амалдарын жүзеге асыру барысында қолданылған уақытша шектеу шаралары адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру және қорғау барысында дәстүрлі тәсілдермен толық көлемде іске асыра алмауына алып келді.

ҚР Президентінің 2020 жылғы 15 наурызындағы «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығына (бұдан әрі - Жарлық) сай келесідей шаралар мен уақытша шектеулер қолданылған: ірі сауда орталықтарының жұмысы шектелді; адамдар көп жиналатын объектілердің қызметі тоқтатылды; карантин енгізілді; бұқаралық және атаулы іс-шараларды өткізуге тыйым салынды; ҚР аумағына көліктің барлық түрімен кіруге және шығуға шектеулер қойылды.²

Бұл шектеулердің мәнінен түсінетініміз, адамдардың еркін жүріп-тұру құқығы

¹ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі \ \ <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-viii-saylangan-parlamenttin-birinshi-sessiyasynyn-ashyluynda-soylegen-sozi-2922539> [дата обращения: 20.12.2023]

² ҚР Президентінің 2020 жылдың 15 наурызындағы «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығы \ \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000285> [дата обращения: 29.12.2023]

шектелді. Осы құқықтың негізінде «адам құқығы» мен «азаматтық құқық» арақатынасын зерттейік.

2020 жылдың сәуір айында Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Антониу Гутерриш өз баяндамасында адамдар мен олардың құқықтары басты назарда болу қажеттігін көрсеткен.

Адам құқықтары – адамның тумасынан берілетін табиғи және ажырамас құқықтар мен бостандықтардың жиынтығы. Адам құқықтары адамның жалпы құқықтық мәртебесін, яғни мемлекет пен қоғамдағы адам бостандығының өлшемін анықтайды [1, 152 б.]. Қазақстан Республикасының Конституциясының (*бұдан әрі – ҚР Конституция*) 12-бабына сай адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Сол сияқты, адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумасынан беріледі, олар абсолютті, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады. Ал ҚР азаматы өзінің азаматтығының күшіне сай құқықтар мен міндеттерге ие болады. ҚР Конституциясының осы бабында бекітілген нормалардың өзінен адам және азаматтың айырмашылығын байқауға болады. Осы тұстан бастап, *адамдардың еркін жүріп-тұру құқығының* негізінде адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың ұштасу сәтін қарастыратын болсақ.

Біріншіден, бұл нормадан түсінетініміз: адам құқықтарының өзіне тән белгілері болады, олардың ішінде тумасынан берілетіндігі және ажырамастығы. Адам құқығы мен бостандықтары Конституцияның II бөлімінде белгіленген, бұл бөлімдегі нормаларды саралай келе, оларды жеке тұлғалардың негізгі жеке мүліктік емес құқықтары ретінде танауға болады [2]. Сондай-ақ, «Адам және азамат» деп аталатын бұл бөлімінде бекітілген адам құқықтарының бірі ретінде азаматтық құқықтарды қарастыратын болсақ, бұл бөлімде бекітілген нормаларды «адам құқықтары» және «азаматтық құқықтары мен міндеттері» деп бөлуге болады, өйткені азаматтың адамнан айырмашылығы: оның құқықтары ғана емес, міндеттері де заңнамада айқындалады.

ҚР Конституциясының 21-бабымен бекітілген нормалардан түсінетіміз, ҚР аумағында әрбір адам еркін-жүріп тұруға құқылы. Осы орайда, ҚР Конституциясында адам құқықтарын, яғни жеке тұлғаларға тиесілігін меңзейтін нормаларда «әрбір адам», «әркім», «жұрт», «адам», «ешкім» деген сөздер қолданылады, ал ҚР азаматына қатысты

нормаларда «азамат» деген сөзбен айқындайды. Сәйкесінше, 21-баптан түсінетініміз, ҚР территориясында заңды негізде жүрген кез келген адам, оның азаматтығына қарамастан, еркін жүріп-тұруға құқылы. Бұл норманың басшылығымен Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің (*бұдан әрі – ҚР АҚ*) 14-бабына сай азаматтың Республика аумағында еркін жүріп-тұруға құқығы бар.

Осы орайда, адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың арақатынасын байқауға болады, өйткені азаматтық құқықпен реттелетін жеке мүліктік емес қатынастардың келесідей классификациялары бар.

Құрылымдық-функционалдық белгісі бойынша:

1) азаматтың (жеке тұлғалардың) жеке өмір сүруін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде келесілерді атап өтуге болады: өмір сүру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, қолайлы қоршаған ортаға құқық, жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы;

2) азаматтың (жеке тұлғаның) әлеуметтік өмір сүруін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде: атына (тегіне, әкесінің атына), ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне құқық, жеке басының бостандық құқығы, *еркін жүріп-тұру құқығы*.

Қарастырылатын құқықтарды жүзеге асыру мақсаттары бойынша:

1) жеке тұлғаның физикалық және психикалық салауаттылығын (тұтастығын) қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде: өмір сүру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, физикалық және психикалық қол сұғылмаушылық құқығы, қолайлы қоршаған ортаға құқық;

2) қоғамда жеке тұлғаны дараландыруды қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде аты-жөніне құқығы, ар-намыс, қадір-қасиет және іскерлік беделге құқығы;

3) жеке тұлғаның дербестігін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде құпия және жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтары;

4) жеке тұлғаның зияткерлік қызметінің нәтижелерін қорғауды қамтамасыз ететін құқықтар [3].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде «еркін жүріп-тұру құқығы» ҚР Конституция нормаларына сай адам құқығы ретінде, азаматтық құқық нормаларына сай азаматтық құқық ретінде де танылады деп есептеуге болады.

Екіншіден, келесі кестеге назар аударатын болсақ, ҚР Конституциясында орын алған нормалар 1948 жылы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы-

ның резолюциясымен қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына (бұдан әрі - Декларация) негізделгенін көруге болады.

1-кесте. Адам құқықтарының жалпыға

бірдей Декларациясы³ мен ҚР Конституциясының⁴ нормаларын салыстыру (*автормен құрастырылды)

Бұл салыстырудан түсінетініміз, адам құқықтары мен бостандықтары халықара-

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы	ҚР Конституциясы 2 бөлім «Адам және азамат»
1 бап	12-бап 2-тармақ 17-бап 1- тармақ 22-бап 1- тармақ
2 бап	14-бап 2- тармақ
3 бап	15-бап 1- тармақ
5 бап	17-бап 2- тармақ
6 бап	13-бап 1- тармақ
7 бап	14-бап 1- тармақ
8 бап	13-бап 2- тармақ
9 бап	16-бап 2- тармақ
12 бап	18-бап 1-2 тармақтар
13 бап 1-2 тармақтар	21-бап 1-2 тармақтар
15 бап 1- тармақтар	10-бап 1- тармақтар
16 бап 1- тармақ	27-бап 1- тармақ
17 бап 1-2 тармақтар	26-бап 1 мен 3 тармақтар
18 бап	19-бап 1- тармақ
19 бап	20-бап 1- тармақ
20 бап 1- тармақтар	32-бап
21 бап 1-3 тармақтар	33-бап 1-2 тармақтар
23 бап 1-2 тармақтар	24-бап 1-2 тармақтар
24 бап	24-бап 4- тармақ
25 бап 1- тармақ	28-бап 1- тармақ 29-бап 1-2 тармақтар
26 бап 1- тармақ	30-бап 1-2 тармақтар
27 бап 1-2 тармақтар	19-бап 2- тармақ 37-бап

³ «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы» БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) қабылданған \ \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> [дата обращения: 23.01.2024]

⁴ Қазақстан Республикасының Конституциясы \ \ https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ [дата обращения: 23.01.2024]

лық деңгейде танылады және қорғалады, ал азаматтық құқықтар ұлттық деңгейде танылады және қорғалады.

Үшіншіден, Конституцияның 12-бабынан түсінетініміз, адам құқықтары адамға тумысынан беріледі және оның абсолюттік сипаты бар. Егер Конституцияның 39-бабының 3-тармағына сүйенетін болсақ, кейбір құқықтар мен бостандықтар қандай жағдай болмасын шектелуге жатпайды, сәйкесінше оларды абсолютті деп тануға болады.

Еркін жүріп-тұру құқығы бекітілген Конституцияның 21-бабы мен Декларацияның 13-бабын саралай келе, адам құқықтарына тән оның келесідей белгілерін бөліп шығаруға болады:

Әмбебаптық. Декларация әрбір адамға әр мемлекеттің аумағында еркін жүріп-тұруға құқық береді, бұл құқық ҚР Конституциясында және ҚР АҚ бекітілген. Демек, адам құқықтары әмбебап болып табылады, өйткені еркін жүріп-тұру құқығы қолданылу жері мен уақытына қарай шектеуге жатпайды, яғни құқықтың әмбебаптығы оны кез келген жерде, уақытта қолдану үшін қолжетімді екендігін көрсетеді. Сәйкесінше, адам құқықтарының әмбебаптығы адамның ұлтына, азаматтығына, нәсіліне, жынысына, дініне, әлеуметтік мәртебесіне немесе басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, оларға тиесілі болатындығын көрсетеді.

Ажырамастық. Адам құқықтары мен бостандықтарының әркімге тумасынан берілетіндігі оның ажырамастығын сипаттайды. Ал ҚР АҚ 13-бабына сай азаматтардың құқыққабилеттігі, яғни олардың құқықтарға ие болып, жүктелген міндеттерді атқару қабилеттігі ол туған кезден басталады.

Бөлінбеушілік\оқшауланбаушылық. Егер ҚР АҚ 13-бабының екінші бөлігіне назар аударатын болсақ, азаматтың құқыққабилеттілігі ол қайтыс болған кезде тоқталады, яғни бұл адамның дүниеге келіп, одан өту аралығында одан алынып қойылмайтындығын білдіреді. Алайда, адам құқықтарының оқшауланбауы адамның ешқашан құқығынан айырыла алмайтындығын білдірмейтінін ескеру маңызды, жер бетіндегі әрбір адамның адам құқықтары болғанымен, оны талап ету барлық адамда бола бермейді. Мысалы, адам кәмет жасқа толған кезден бастап ол бала құқықтарынан айырылады, яғни ол адам құқықтарын сақтайды, бірақ бала құқықтарын емес [4, 126.]. Ал бала

құқықтары - адам құқықтарының бір бөлігі.

Теңдік. Адам құқықтары теңдікті қамтамасыз етеді. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 1-бабында келесідей көрсетілген: «Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді».⁵

Адам құқықтары мен бостандықтарының теңдік сипаты, ҚР азаматтық заңнамаларымен реттелетін қатынастарда, оларға негіз болған құқықтарда да басшылыққа алынады, яғни азаматтық құқықтық қатынастар оған *қатысушылардың теңдігіне негізделеді*, өйткені қатысушылардың ешқайсысы өзгеріп-басқа қатысушыға мәжбүрлеуге құқылы емес екендігімен ерекшеленеді. Бұдан бөлек, жоғарыда айтып өткен болатынбыз, ҚР Конституциясының II бөліміндегі адам құқықтарын оның жеке мүліктік емес құқықтары ретінде тануға болады, өз кезегінде, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру арқылы орын алған азаматтық құқықтық қатынастың келесі сипаты – мүліктік сипатта болуы, яғни ол тауарлы-ақшалай нысанында және өзге де *мүліктік сипатта болады* [5, 90 б.]. Бұл мүліктік қатынастың пәніне ақшалай баға беруге болатындығын білдіреді.

Бұдан бөлек, мүліктік қатынастарға байланысы бар және байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастар да азаматтық заңнамамен реттеледі. Мұндай қатынастардың объектілеріне ақшалай бағалау мүмкін емес, алайда сол объектілерді пайдалану мүліктік қатынастардың туындауының алғышарты болуы мүмкін.

Төртіншіден, ҚР Конституциясының 39-бабына сай адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары тек *заңмен* шектелуі мүмкін. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 29-бабының 2-тармағына сай өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әр адам тек заңда белгіленген шектеулерге ұшырауы керектігі көрсетілген. Ал, ҚР Азаматтық кодексінің 18-бабының қазақ тіліндегі редакциясы бойынша *«заң құжаттарында белгіленген тәртіптен басқа, ешкімнің құқық және әрекет қабилеттілігін шектеуге болмайды»*, ал орыс тіліндегі редакциясында *«как в случаях и порядке, предусмотренных законодательными актами»*.

Демек, ҚР Конституциясы мен Декларация қандай да бір құқық шектелмесін, бұл сәйкесінше заң нормаларына сай шектелу

⁵ «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы» БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) қабылданған \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> [дата обращения: 01.02.2024]

қажеттігін көрсеткенімен, коронавирустық инфекцияға байланысты енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында «еркін жүріп-тұру» құқығының заңмен емес, Бас санитариялық дәрігердің қаулысымен шектелгенін білеміз.

Әрине, бұл жағдай дұрыс болмағандығын тану қажет, себебі «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығына сәйкес, Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссия атаулы арнайы орган құрылған және барлық басқарушылық құзыреттер осы органға берілген. Сондықтан осы орган ғана тиісті салаларды басқарушы мемлекеттік органдарға алғашқы шешімімен тапсырмалар беруге міндетті болатын. Осылайша, Мемлекеттік комиссия 28 наурыз сағат 00:00-ден бастап Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында карантиндік режимді күшейту туралы шешім қабылдаған: азық-түлік, дәрі-дәрмек сатып алуды және жұмысқа баруды қоспағанда, азаматтардың үйлерінен шығуын шектеу; адамдар көп жиналатын орындарды жабу (саябақтар, скверлер, жаяу жүргіншілер көшелері, жағалаулар, ойын алаңдары және т.б.); көшелерде және басқа да қоғамдық орындарда үш адамнан (отбасы мүшелерін қоспағанда) топта жиналуға тыйым салуды белгілеу және т.б.

Ал Шымкент қаласында осындай шаралар қала әкімінің шешімімен енгізілген⁶.

Сонымен қатар, төтенше жағдай 2020 ж. 16 наурызда енгізілгеніне қарамастан, біз талдауға салған адамдардың еркін жүріп тұру құқықтарының шектелуі мүмкіндігі заң дәрежесінде тек екі айдан кейін, яғни 2020 жылғы 16 мамырдағы Заңмен ғана бекітілген болатын⁷.

Ресми жарияланған төтенше жағдай 2020 жылдың 11 мамырында аяқталғанына қарамастан, Қазақстанда адамдардың еркін жүріп тұру құқығы бұл мерзіммен шектелмеген болатын, ол шектеулер тағы да Бас санитарлық дәрігерлердің шешімдерімен одан ұзақ уақытқа жалғастырылып отырған.

Қорытынды

Мақала аясында коронавирустық инфекцияның негізінде енгізілген төтенше жағдай режимінің негізінде шектелген құқықтардың бастауында тұрған «еркін жүріп-тұру құқығының» мысалында «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтардың» арақа-

тынасын зерттеген болатынбыз. Еркін жүріп-тұру құқығы: 1) Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 13-бабында; 2) ҚР Конституциясының 21-бабында; 3) ҚР АҚ 14-бабында бекітілген. Жоғарыда жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижесінде келесідей тұжырымдар шықты.

Біріншіден, азаматтық құқық мемлекет пен азамат арасындағы қатынасты айқындайды, жеке тұлғалардың мемлекеттік институттар алдындағы құқықтары мен міндеттерін белгілейді. Ал, адам құқықтары мемлекеттің жеке тұлғалардың алдындағы құқықтары мен міндеттерін белгілейді.

Екіншіден, азаматтық құқық көбінесе азаматтық айналымның қатысушыларының мүдделерін олардың мәмілелері мен қатынастары шеңберінде қорғауға бағытталған, ал адам құқықтары қоғамдағы әрбір адамның мызғымас құқықтары мен бостандықтарын мемлекет пен жеке тұлғалардың тарапынан болатын бұзушылықтардан қорғауға бағытталған. Бұл орайда, азаматтық құқық мәміле не қарым-қатынас тараптарының мүдделерінде тепе-теңдігін сақтауға тырысады, бұл жерде олардың еріктері ескеріледі. Ал адам құқықтары әр адамға тән деп саналатын негізгі құқықтар мен бостандықтарды қорғайды, кейде олар тараптардың еркінен де басым деп танылуы мүмкін.

Адам және азаматтық құқық ретінде танылатын «еркін жүріп-тұру құқығы» COVID-19 коронавирустық пандемиясына орай енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында ҚР Конституциясына сай тек «заңмен», ал ҚР Азаматтық Кодексіне сай «заң құжаттарымен» ғана шектелуі тиіс еді, алайда іс жүзінде ҚР Президентінің Жарлығымен енгізілген карантин негізінде бұл құқық жан-жақты шектелген болатын. Бұдан бөлек, бұл шектеулер ҚР Бас санитариялық дәрігерінің қаулыларының негізінде орын алды. Осылайша, құқықтық реттеу барысында «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтарды» шектеу мәселесінде олқылықтардың бар екенін түсінуге болады, себебі тек Заң дәрежесінде шектелуге жататын адам және азаматтардың құқықтары шын мәнінде осы жағдайда әкімнің шешіміне дейін актілермен шектеліп отырған, коменданттық сағат енгізілмеген, алайда ол үшін шаралар қолданған, т.с.с.

⁶ С 28 марта в Алматы и Нур-Султане вводятся дополнительные ограничения \\\ <https://inbusiness.kz/ru/last/s-28-martav-almaty-i-nur-sultane-vvoditsya-komendantskij-chas> [дата обращения: 09.05.2024]

⁷ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне төтенше жағдай мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2020 жылғы 16 мамырдағы № 330-VI ҚРЗ \\\ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000330> [дата обращения: 09.05.2024]

ӘДЕБИЕТ

1. Варламова Н. Классификация прав человека: подходы к проблеме // Сравнительное конституционное обозрение. №4 (71). – С. 152-166 // <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prav-cheloveka-podhody-k-probleme/viewer> [дата обращения: 10.01.2024]
2. Идрышева С.К. Личные неимущественные права гражданина на выбор жительства и выезда за пределы государства // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34298355&pos=5;-102#pos=5;-102 [дата обращения: 12.01.2024]
3. Сулейменов М.К. Права человека и гражданина в Конституции и в Гражданском кодексе Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38803331 [дата обращения: 13.01.2024]
4. Azmi Sharom, Hadi Rahmat Purnama, Matthew Mullen, Melizel Asuncion, Michael Hayes An Introduction to Human Rights in Southeast Asia // <http://shapesea.com/wp-content/uploads/2015/11/HR-Textbook-Ed-1-Complete-low-rez.pdf> [дата обращения: 28.01.2024]
5. Сулейменов М.К. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). В 2-х кн.: Книга 1. Комментарий: Ст.1-187. – Алматы, 2007. – 584 с.

REFERENCES

1. Varlamova N. Klassifikacija prav cheloveka: podhody k probleme // Sravnitel'noe konstituiionnoe obozrenie. №4 (71). – S. 152-166 // <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prav-cheloveka-podhody-k-probleme/viewer> [data obrasheniya: 10.01.2024]
2. Idrysheva S.K. Lichnye neimushhestvennye prava grazhdanina na vybor zhitel'stva i vyezda za predely gosudarstva // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34298355&pos=5;-102#pos=5;-102 [data obrasheniya: 12.01.2024]
3. Sulejmenov M.K. Prava chelovek i grazhdanina v konstituii i v grazhdanskom kodekse Respubliki Kazahstan // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38803331 [data obrasheniya: 13.01.2024]
4. Azmi Sharom, Hadi Rahmat Purnama, Matthew Mullen, Melizel Asuncion, Michael Hayes An Introduction to Human Rights in Southeast Asia // <http://shapesea.com/wp-content/uploads/2015/11/HR-Textbook-Ed-1-Complete-low-rez.pdf> [data obrasheniya: 28.01.2024]
5. Sulejmenov M.K. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'). V 2-h kn.: Kniga 1. Kommentarij: St.1-187. – Almaty, 2007. – 584 s.

УДК 343.2/.7

**ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ К.Ю.Н.
САРПЕКОВА Р.К., Д.Ю.Н., ПРОФЕССОРА РАХМЕТОВА С.М.
«ПРОБЛЕМЫ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЙ
В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»**

Каржаубаев Серик Сейтович

Руководитель отдела уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Система наказаний предусматривает ряд наказаний от менее тяжкого к более тяжкому. Все эти виды наказаний имеют свои положительные и отрицательные моменты, которые отражаются на их эффективности. В статье предпринята попытка исследовать эффективность ограничения свободы, как альтернативы лишению свободы.

Зарубежный опыт, на который опираются при введении данного вида наказания, отличается своей сутью и предназначением. В зарубежном законодательстве данный подход предстален в виде probation, который имеет цель исправления осужденного и его социализацию. Probation в зарубежном законодательстве является обеспечением безопасности, а не наказанием. Поэтому при назначении probation суд дает определенные возможности избежать применения более строгого вида наказания. По своему предназначению probation очень схожа с условным осуждением, который действует в национальном уголовном законодательстве.

Логично возникает вопрос о целесообразности применения ограничения свободы, так как имеются другие достаточно эффективные средства борьбы с преступностью, таких как условное осуждение. Усовершенствование этих механизмов позволит избежать применение наказания в виде ограничения свободы. Более того, исключение ограничения свободы как вида наказания позволит решить ряд важных проблем.

Первое, правильное понимание международного опыта применения probation, который в корне отличающегося от применения ограничения свободы как вида наказания в Казахстане. Второе, исключение коррупционного составляющего, заключающегося в возможности для суда назначать ограничение свободы как законную альтернативу лишению свободы. В этом видится проблема применения наказания, исключая карательный элемент. Третье, расширение возможности для применения условного осуждения, как достаточно эффективной меры по профилактике правонарушений. Схожесть ограничения свободы и условного осуждения заставляет пересмотреть вопрос о целесообразности ограничения свободы.

Ключевые слова: преступление, наказание, лишение свободы, штраф, ограничение свободы, probation, коррупционные риски, эффективность наказания, карательная функция наказания.

**З.Ғ.К. Р.К. САРПЕКОВ, З.Ғ.Д., ПРОФЕССОР С.М. РАХМЕТОВТИҢ
«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ
КОДЕКСІНДЕ ЖАЗА ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
АТТЫ ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА**

Серік Сейітұлы Қаржаубаев

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің басшысы, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. Жазалау жүйесі аз ауырдан ауырға дейін бірқатар жазаларды қарастырады. Жазаның барлық осы түрлерінің тиімділігіне әсер ететін оң және теріс жақтары бар. Мақалада бас бостандығынан айырудың баламасы ретінде бас бостандығын шектеудің тиімділігін зерттеуге тырысады.

Жазаның осы түрін енгізуге негізделген шетелдік тәжірибе өзінің мәні мен мақсатымен ерекшеленеді. Шетелдік заңнамада бұл тәсіл сотталғанды түзету және оны әлеуметтендіру мақсаты бар пробация түрінде ұсынылған. Шетелдік заңнамадағы пробация жаза емес, қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады. Сондықтан пробацияны тағайындау кезінде сот жазаның қатаң түрін қолданудан аулақ болуға белгілі бір мүмкіндіктер береді. Пробация өзінің мақсаты бойынша Ұлттық қылмыстық заңнамада қолданылатын шартты айыптауға өте ұқсас.

Бостандықты шектеуді қолданудың орындылығы туралы мәселе қисынды түрде туындайды, өйткені қылмыспен күресудің басқа да тиімді құралдары бар, мысалы, шартты түрде соттау. Осы тетіктерді жетілдіру бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны қолдануға жол бермейді. Сонымен қатар, жаза ретінде бостандықты шектеуді алып тастау бірқатар маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Біріншісі, Қазақстанда жаза түрі ретінде бостандықты шектеуді қолданудан түбегейлі ерекшеленетін пробацияны қолданудың халықаралық тәжірибесін дұрыс түсіну. Екіншіден, сот үшін бас бостандығынан айыруға заңды балама ретінде бас бостандығын шектеуді тағайындау мүмкіндігінен тұратын сыбайлас жемқорлық құрамдас бөлігін алып тастау. Бұл жазалау элементін алып тастайтын жазаны қолдану проблемасын көрсетеді. Үшіншіден, құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жеткілікті тиімді шара ретінде шартты түрде соттауды қолдану мүмкіндігін кеңейту. Бостандықты шектеу мен шартты айыптаудың ұқсастығы бостандықты шектеудің орындылығы туралы мәселені қайта қарауға мәжбүр етеді.

Түйінді сөздер: қылмыс, жаза, бас бостандығынан айыру, айыппұл, бас бостандығын шектеу, пробация, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, жазаның тиімділігі, жазаның жазалау функциясы.

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF CANDIDATE OF LEGAL SCIENCES SARPEKOV R.K. AND DOCTOR OF LEGAL SCIENCES, PROFESSOR RAKHMETOV S.M. «THE PROBLEMS OF BUILDING THE SYSTEM OF PUNISHMENTS IN THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

Karzhaubayev Serik Seitovich

Head of the Department of Criminal, Criminal Procedure and Penal Enforcement Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: serikseit@mail.ru

Abstract. The punishment system provides for a number of punishments from less severe to more severe. All these types of punishments have their positive and negative aspects, which affect their effectiveness. The article attempts to investigate the effectiveness of restriction of freedom as an alternative to imprisonment.

Foreign experience, which is based on the introduction of this type of punishment, differs in its essence and purpose. In foreign legislation, this approach is presented in the form of probation, which aims to correct the convict and his socialization. Probation in foreign legislation is a security measure, not a punishment. Therefore, when appointing probation, the court gives certain opportunities to avoid the use of a more severe type of punishment. In its purpose, probation is very similar to probation, which operates in national criminal law.

Logically, the question arises about the expediency of applying restrictions on freedom, since there are other fairly effective means of combating crime, such as probation. The improvement of these mechanisms will make it possible to avoid the use of punishment in the form of restriction of freedom. Moreover, the exclusion of restriction of freedom as a form of punishment will solve a number of important problems.

First, a correct understanding of the international experience in the use of probation, which is fundamentally different from the use of restriction of freedom as a form of punishment in Kazakhstan. Secondly, the exclusion of the corruption component, which consists in the possibility for the court to appoint restriction of freedom as a legitimate alternative to imprisonment. This is the problem of applying punishment that excludes the punitive element. Third, the expansion of the possibility for the use of probation as a sufficiently effective measure for the prevention of offenses. The similarity of restriction of freedom and probation makes it necessary to reconsider the question of the expediency of restriction of freedom.

Keyword: *crime, punishment, imprisonment, fine, restriction of liberty, probation, corruption risks, effectiveness of punishment, punitive function of punishment.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_335

Введение

В первом номере журнала Вестника Института законодательства Республики Казахстан 2022 года была опубликована совместная статья кандидата юридических наук Сарпекова Р.К. и доктора юридических наук, профессора Рахметова С.М. «Проблемы построения системы наказаний в Уголовном кодексе Республики Казахстан». С тех пор минуло два года, но данная проблема до сих пор остается актуальной и востребованной, особенно в свете обсуждения проекта Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам оптимизации Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов».

Основные положения

Ревизия и последующее обсуждение норм уголовного законодательства выявило проблему построения системы санкций. Актуальность этой проблемы заключается в том, что от строгости и соразмерности наказаний зависит достижение цели наказания. Исторически так сложилось, что наказание является той мерой власти в лице государства либо иного государственного образования, которая способствует построению определенного порядка. Люди осознавая неизбежность наказания и его суровость стараются избегать совершения порицаемых правонарушений. В юридической литературе сложилось достаточно прочное мнение, что наказание является средством предупреждения преступлений. По мнению Н.А. Крайновой, привлечение к ответственности при условии ее неотвратимости и соразмерности содеянному деянию является сильнейшим инструментом профилактики [1]. Цели наказания, по мнению Стромова В.Ю., направлены на защиту общества от преступлений [2].

33.А. Камолов и З. Аминов считают, что наказание на протяжении всей истории человечества было средством устрашения от совершения преступлений [3].

Современное построение системы наказаний основано на видах наказаний, строящихся от менее тяжкого к более тяжкому. Каждое наказание имеет свои особенности и может быть эффективным либо не эффективным. Поэтому необходимо их научное исследование. В данной работе представлена попытка определения эффективности ограничения свободы.

Методы и материалы

В работе используется ряд методов исследования, способных наиболее основательно исследовать важные направления исследуемого вопроса. К таким методам можно отнести метод правового анализа, синтез и обобщение.

Результаты. Обсуждение

Прежде чем преступить к анализу эффективности наказания необходимо проанализировать мировой опыт, его положительные стороны. В мировой практике выделяются два подхода в определении вида наказания. Первый романо-германский, характерный для стран континентальной Европы, таких как Германия, Австрия, Италия. Германское уголовное законодательство предусматривает два основных вида наказания, таких как лишение свободы и штраф. П.В. Головненков отмечает, что в Германии наименьший срок лишения свободы определен в один месяц, а наиболее продолжительный в пятнадцать лет [4]. В отдельных случаях, определенных законодательством может быть назначено пожизненное заключение. При этом срок такого заключения может варьироваться от 20 до 27 лет. При этом максимальный срок пожизненного лишения

свободы зависит от земли Германии¹. Другим основным видом наказания в Германии является штраф. Штраф может быть назначен как альтернатива лишению свободы, только в тех случаях, когда максимальный срок наказания в виде лишения свободы не превышает пяти лет.

По мнению Л.Р. Сафина, анализ практики применения альтернативного лишения свободы вида наказания в виде штрафа в Германии и Австрии показал, что при этом реальный срок лишения свободы по отдельному взятому делу должен не превышать шести месяцев. Максимальный срок лишения свободы для замены был установлен в два года. Более того, по мнению Л.Р. Сафина такая практика может отличаться и, например, в Италии она составляет девяносто дней [5].

Подобный подход в присущ странам юго-Восточной Азии, в частности Китаю. Уголовное законодательство Китая предусматривает различные виды лишения свободы, такие как арест, срочное заключение, пожизненное заключение. Другим важным видом наказания является штраф, но он считается дополнительным. Такое наказание как общественный надзор можно отнести к условному осуждению, предусматривающие ряд ограничений. Особенность системы наказаний Китая является наличие такого вида наказания как лишение политических прав [6].

Что касается англо-саксонской системы права то также можно рассмотреть опыт применения альтернативных лишению свободы видов наказаний в США и Великобритании. Следует отметить, что эта система не отличается в корне в данном вопросе. Также, как и в Германии в США и Великобритании штраф является альтернативным видом наказания. Большинство ученых считают, что преимущества штрафа в этих странах очевидна и предпочтительна она как для нарушителей, так и для общества. Объясняя это тем, что штраф реально возмещает причиненный ущерб [7]. Действительно, такой подход является наиболее правильным так как лицу, причинившему ущерб, получает от этого штрафа определенную сумму в качестве возмещения материального и морального вреда. Такой подход не характерен для Казахстана и ряда стран, где материальный и моральный ущерб может быть возмещен в рамках гражданского производства, на основе уголовной преюдиции.

Учитывая важность наказания и представленный зарубежный опыт можно сделать вывод, что наиболее эффективным наказанием является лишение свободы и как альтернатива – штраф.

Современные изменения в уголовном праве и дальнейшая гуманизация наказаний предполагает применение альтернативных лишению свободы санкций. Такой альтернативой лишению свободы является ограничение свободы. По своей сути ограничение свободы схож с пробацией. Впервые данный вид наказания был внедрен в городе Бостон (США) в 1878 году. Позднее этот опыт стал перениматься и другими штатами, что позволило использовать пробацию практически во всей стране. На федеральном уровне этот вид наказания был зафиксирован в 1957 году. Согласно разделу 18 Свода законов США, пробация является видом наказания. Однако, важно отметить, что в США при нарушении условий, пробация может быть заменена другими видами наказания приговором суда².

В настоящее время пробация была принята многими странами в качестве меры безопасности, которая заключается в ограничении определенных прав и выполнении определенных обязанностей. При пробации, осужденному запрещается посещать определенные заведения, места. Наряду с этим осужденному надлежит пройти курс обучения и получить сертификат об их окончании, курс лечения и иные обязанности. Невыполнение возложенных обязанностей лишает осужденного таких ограничений и заменяется более жесткими видами наказания.

И.М. Агзамов указывает, что пробация в США нацелена на решение двух важных задач, таких как наказание лица, совершившего преступление и его социальная реабилитация [8]. По мнению П.В. Голодова, пробация необходима для непосредственного надзора за осужденными, которое заключается в применении к нему мер по исправлению его социального поведения путем оказания ему помощи в адаптации. Кроме того, к осужденному применяется и другие меры ограничения, такие как запрет на посещение определенных мест, общения с определенным кругом лиц и т.п. В некоторых случаях суд может назначить пробацию с пребыванием в специальном учреждении либо назначить курс лечения. П.В. Голодов отмечал,

¹ Уголовный кодекс Германии // <https://www.ruspravo.de/ugolovnij-kodeks-germanii.html> (дата обращения 19.04.2024 г.)

² Раздел 18. Свод законов США об уголовном праве // <https://constitutions.ru/?p=8105> (дата обращения 19.04.2024 г.)

что главным назначением probation в США, наряду с профилактикой, является исправление осужденного [9]. Важно отметить, что пробационный контроль устанавливается с целью исправления осужденного и это реально работает. Например, в США, суд при назначении probation исходит из личности виновного, материалов дела. Большое значение имеют такие обстоятельства как наличие семьи, возможность возместить ущерб потерпевшему и обязанности, возложенные судом по исправлению осужденного. И.М. Агзамов выделяет три группы дискреционных условий, в которые входят семейные обязанности осужденного, его возможность возместить причиненный материальный и моральный ущерб, а также обязанности перед судом по его исправлению [8]. По сути probation представляет собой возможность для осужденного избежать суровых условий тюремной изоляции.

Согласно пункту 5. – (1) Закона Великобритании об уголовной юстиции 1991 года probation в Великобритании представлена как вид наказания, и она характеризуется как условное осуждение, не предполагающее заключение под стражу³. Probation в Великобритании является не единственным видом наказания, не связанным с лишением свободы, помимо нее существуют такие приказы как предоставление услуг обществу, комбинированный приказ, приказ о запрете осужденному покидать в определенные часы установленное место проживания, приказ о надзоре и приказ о посещении центра.

Однако, probation может быть заменена более строгими видами наказания, при условии несоблюдения требований probation. С.А. Борсученко, отмечает, что осужденный может получить наказание в виде лишения свободы за нарушение условий наказаний, не связанных с лишением свободы [10]. Probation в странах с англо-саксонской системой по своей сути являются условным осуждением согласно национального уголовного законодательства.

Таков передовой зарубежный опыт, предусматривающий пробационный контроль. Важной особенностью probation в зарубежных странах является исправление осужденного. Когда исправление осужденного не представляется возможным, она заменяется наказанием в виде лишения свободы. Probation имеет свои плюсы, которые заключаются в социализации осужденных, что дела-

ет это наказание наиболее эффективным.

Probation в Казахстане представлена в двух случаях, первый как отбывание наказания в виде ограничения свободы и как условие условного осуждения. Ограничение свободы было введено с целью сокращения тюремного населения и исполнения международных рекомендаций, а также в целях выработки альтернативных лишению свободы видов наказания. Этот вид наказания был внедрен в уголовное законодательство отдельных постсоветских стран, таких как Азербайджанская Республика, Республика Беларусь, Грузии, Республика Узбекистан, Российская Федерация, Республика Таджикистан. В Казахстане за период с момента внедрения данного вида наказания в уголовное законодательство, накопились определенные проблемы.

Как было отмечено выше, probation в Казахстане и ряде постсоветских стран представлена как наказание, а не как вид безопасности, применяющееся в зарубежных странах. Кроме того, пробационный контроль по своей сути содержит элементы условного осуждения и уголовного наказания в виде ограничения свободы. По мнению многих ученых probation схоже с условным осуждением и заключается в осуществлении осужденным дополнительных ограничений и выполнении общественных работ. М.Р. Гета, отмечал, что сходство обязанностей осужденного при назначении условного наказания и назначения ограничения свободы делает эти разные, по своей сути, приговора идентичными [11]. Л.А. Барков отмечает, что, отбывая наказание в виде probation осужденный обязан выполнять условия, предписанные ему судом [12]. Отмеченное позволяет сделать вывод, что probation как элемент присуща как ограничению свободы, так и условному осуждению. Рассмотрим схожие моменты ограничения свободы, условного осуждения и probation.

Сходства probation в зарубежных странах и условного осуждения заключаются в том, что при несоблюдении и невыполнении условий probation осужденным, probation заменяется лишением свободы. Сходства probation в зарубежных странах и ограничения свободы заключаются в том, что на осужденного судом возлагаются определенные обязанности в виде ограничения определенных прав и выполнении общественных работ.

Запреты при отбывании наказания в виде

³ Закон Великобритании об уголовной юстиции 1991 года // <https://constitutions.ru/?p=24526> (дата обращения 19.04.2024 г.)

ограничения свободы отражены в части 2 статьи 44 УК РК:

- менять постоянного места жительства, работы, учебы без уведомления уполномоченного государственного органа, осуществляющего контроль за поведением осужденного;

- посещать определенные места;

- пройти курс лечения от психических, поведенческих расстройств (заболеваний), связанных с употреблением психоактивных веществ, заболеваний, передающихся половым путем;

- осуществлять материальную поддержку семьи;

- другие обязанности, которые способствуют исправлению осужденного и предупреждению совершения им новых уголовных правонарушений.

Такие же запреты и обязанности могут налагаться на осужденного по зарубежному законодательству. Различие состоит в том, что судья в зарубежных странах при вынесении приговора, подходит к этому индивидуально, исходя из субъективных особенностей осужденного. Национальное законодательство не учитывает личностные особенности осужденного, что делает пробацию недостаточно эффективной.

Согласно части 1 статьи 44 УК РК осужденный привлекается к принудительному труду. Однако при этом, имеются исключения для таких категорий граждан как:

- имеющие постоянное место работы или занятые на учебе,

- несовершеннолетние,

- беременные женщины, женщины, имеющие малолетних детей в возрасте до трех лет,

- мужчины, воспитывающие в одиночку малолетних детей в возрасте до трех лет,

- женщины в возрасте пятидесяти восьми и свыше лет, мужчины в возрасте шестидесяти трех и свыше лет,

- лица с инвалидностью первой или второй группы,

- осужденные, которым наказание заменено на ограничение свободы сроком менее шести месяцев.

Исключение общественных работ для

первой и последней категорий граждан исключают карательную функцию наказания, превращая это наказание в условное осуждение. Следовательно, встает вопрос о целесообразности ограничения свободы как вида наказания для указанных категорий граждан. По мнению М.Р. Гета, ограничение свободы не несет в себе элемента кары, так как обязанности на осужденного возлагаются в связи с предупреждением правонарушением осужденным, исключая кару за совершенное им уголовное правонарушение. При этом М.Р. Гета, исходя из дефиниций уголовного законодательства западных стран считает такое наказание как меру безопасности, а не наказание [11]. Е.А. Саламатов, указывает на необходимость совершенствования уголовного законодательства с учетом опыта зарубежных стран [13]. Р.К. Сарпеков, С.М. Рахметов, считают, что в настоящее время уголовный закон предусматривает определенные послабления для лиц, раскаявшихся в своем содеянном, что не способствует решению главной задачи уголовного наказания [14].

Заклучение

Все эти обстоятельства заставляют ученое сообщество поставить вопрос перед законодателем о необходимости ограничения свободы как вида наказания. Очевидность слабой эффективности ограничения свободы видна для всех, кто сталкивается с такими вопросами. Следует принять во внимание следующие моменты, свидетельствующие о неэффективности ограничения свободы. Первое, слабая проработанность заимствования зарубежного опыта применения пробации. Второе, наличие коррупционного составляющего, заключающегося в возможности для суда назначать ограничение свободы как законную альтернативу лишению свободы. В этом видится проблема применения наказания, исключаящего карательный элемент. Третье, учитывая схожесть условного осуждения и ограничения свободы, возникает необходимость более эффективного применения условного осуждения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крайнова Н.А. Цели наказания как инструмент уголовной политики // *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2017. №2 (45). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-kak-instrument-ugolovnoy-politiki> (дата обращения: 17.04.2024)

2. Стромов В.Ю. Цели наказания и совершенствования эффективности их реализации // *Вестник ТГУ*. 2006. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-i>

sovershenstvovaniya-effektivnosti-ih-realizatsii (дата обращения: 17.04.2024)

3. Камолов З.А., Аминов З. Цели наказания // *Вестник Педагогического университета*. 2015. №1-1 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-1> (дата обращения: 17.04.2024)

4. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – *Strafgesetzbuch (StGB): научно-практический комментарий и перевод текста закона / П.В. Головненков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2016. – 312 с. // https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lsh-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf* (дата обращения 19.04.2024 г.)

5. Сафин Л.Р. Зарубежный опыт формирования перечня наказаний, не связанных с лишением свободы // <file:///C:/Users/s.karzhaubaev/Downloads/zarubezhnyu-opyt-formirovaniya-perechnya-nakazaniy-ne-svyazannyh-s-lisheniem-svobody.pdf> (дата обращения: 05.04.2024)

6. Чанхай Лун. 2020. «Проблемы уголовно-правовых санкций в Китае: современное состояние и перспективы развития». *Вестник Санкт-Петербургского университета. Право* 1: 173–179. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.11> (дата обращения: 19.04.2024)

7. Голованова, Н. А. Уголовное право Англии: учебное пособие для вузов / Н. А. Голованова. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 188 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-9916-8869-7. – URL: <https://urait.ru/bcode/512315> (дата обращения: 05.01.2024).

8. Агзамов И.М. Институт probation в зарубежном законодательстве и его перспективы в России // *Научный портал МВД России*. 2012. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-probatsii-v-zarubezhnom-zakonodatelstve-i-ego-perspektivy-v-rossii> (дата обращения: 09.04.2024).

9. Голодов П.В. Зарубежный опыт и перспективы создания службы probation в России: организационно-правовые аспекты // *Пениitenciарная наука*. 2011. №14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyu-opyt-i-perspektivy-sozdaniya-sluzhby-probatsii-v-rossii-organizatsionno-pravovye-aspekty> (дата обращения: 09.04.2024).

10. Борсученко С.А. Наказания и иные меры уголовно-правового характера в законодательстве Англии и Уэльса // *Уголовно-исполнительное право*. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nakazaniya-i-nyie-mery-ugolovno-pravovogo-haraktera-v-zakonodatelstve-anglii-i-uelsa> (дата обращения: 06.04.2024).

11. Гема М.Р. Альтернативы лишению свободы в Республике Казахстан: современное состояние и перспективы // <https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/01/Alternativy-lisheniyu-svobody-v-Respublike-Kazahstan-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy.pdf> (дата обращения: 10.04.2024).

12. Барков Л.А. Элементы ограничения свободы и случаи применения электронного контроля в уголовном законодательстве США и Великобритании // *Вестник ЧелГУ*. 2012. №37 (291). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elementy-ogranicheniya-svobody-i-sluchai-primeneniya-elektronnogo-kontrolya-v-ugolovnom-zakonodatelstve-ssha-i-velikobritanii> (дата обращения: 05.04.2024).

13. Саламатов Е.А. Проблемы Казахстанской probation // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37235023&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 10.01.2024).

14. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Проблемы построения системы наказания в Уголовном кодексе Республики Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал* №1 (68) – 2022. С. 42 -51. <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/279/581> (дата обращения: 11.04.2024).

REFERENCES

1. Krajnova N.A. Celi nakazaniya kak instrument ugolovnoj politiki // *Kriminologija: vchera, segodnja, zavtra*. 2017. №2 (45). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-kak-instrument-ugolovnoy-politiki> (data obrashhenija: 17.04.2024)

2. Stromov V.Ju. Celi nakazaniya i sovershenstvovaniya jeffektivnosti ih realizacii // *Vestnik TGU*. 2006. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-i-sovershenstvovaniya-effektivnosti-ih-realizatsii> (data obrashhenija: 17.04.2024)

3. Kamolov Z.A., Aminov Z. Celi nakazaniya // *Vestnik Pedagogicheskogo universiteta*. 2015. №1-1 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-nakazaniya-1> (data obrashhenija: 17.04.2024)

4. Golovnenkov P.V. *Ugolovnoe ulozhenie Federativnoj Respubliki Germanija – Strafgesetzbuch (StGB): nauchno-prakticheskij kommentarij i perevod teksta zakona / P.V. Golovnenkov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Prospekt, 2016. – 312 s. // https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (data obrashhenija 19.04.2024 g.)*

5. Safin L.R. *Zarubezhnyj opyt formirovaniya perechnja nakazaniy, ne svyazannyh s lisheniem svobody // file:///C:/Users/s.karzhaubaev/Downloads/zarubezhnyy-opyt-formirovaniya-perechnya-nakazaniy-ne-svyazannyh-s-lisheniem-svobody.pdf* (data obrashhenija: 05.04.2024)

6. Chanhaj Lun. 2020. «Problemy ugolovno-pravovyh sankcij v Kitae: sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitiya». *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Pravo 1: 173–179. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.11> (data obrashhenija: 19.04.2024)*

7. Golovanova, N. A. *Ugolovnoe pravo Anglii: uchebnoe posobie dlja vuzov / N. A. Golovanova. – Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 2023. – 188 s. – (Vysshee obrazovanie). – ISBN 978-5-9916-8869-7. –URL: <https://urait.ru/bcode/512315> (data obrashhenija: 05.04.2024).*

8. Agzamov I.M. *Institut probacii v zarubezhnom zakonodatel'stve i ego perspektivy v Rossii // Nauchnyj portal MVD Rossii. 2012. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-probatsii-v-zarubezhnom-zakonodatel'stve-i-ego-perspektivy-v-rossii> (data obrashhenija: 09.04.2024).*

9. Golodov P.V. *Zarubezhnyj opyt i perspektivy sozdaniya sluzhby probacii v Rossii: organizacionno-pravovye aspekty // Penitenciar'naja nauka. 2011. №14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-i-perspektivy-sozdaniya-sluzhby-probatsii-v-rossii-organizatsionno-pravovye-aspekty> (data obrashhenija: 09.04.2024).*

10. Borsuchenko S.A. *Nakazaniya i inye mery ugolovno-pravovogo haraktera v zakonodatel'stve Anglii i Ujel'sa // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nakazaniya-i-inye-mery-ugolovno-pravovogo-haraktera-v-zakonodatel'stve-anglii-i-uelsa> (data obrashhenija: 06.04.2024).*

11. Geta M.R. *Al'ternativy lisheniju svobody v Respublike Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy // <https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/01/Alternativy-lisheniyu-svobody-v-Respublike-Kazahstan-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy.pdf> (data obrashhenija: 10.04.2024).*

12. Barkov L.A. *Jelementy ogranicheniya svobody i sluchai primeneniya jelektronno go kontrolja v ugolovnom zakonodatel'stve SShA i Velikobritanii // Vestnik ChelGU. 2012. №37 (291). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elementy-ogranicheniya-svobody-i-sluchai-primeneniya-elektronno-go-kontrolya-v-ugolovnom-zakonodatel'stve-ssha-i-velikobritanii> (data obrashhenija: 05.04.2024).*

13. Salamatov E.A. *Problemy Kazahstanskoj probacii // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37235023&pos=6;-108#pos=6;-108 (data obrashhenija: 10.04.2024).*

14. Sarpekov R.K., Rahmetov S.M. *Problemy postrojeniya sistemy nakazaniya v Ugolovnom kodekse Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. Nauchno-pravovoj zhurnal No1 (68) – 2022. S. 42 -51. <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/279/581> (data obrashhenija: 11.04.2024).*

ЗҚАИ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Биылғы жылдың екінші тоқсаны ҚР ЗҚАИ үшін ең өзекті құқықтық мәселелер бойынша ұлттық және халықаралық деңгейдегі жарқын ғылыми іс шараларға толы болды.

2024 жылдың 1 сәуірінде Корея Заңнама институтының редакциясымен Asia Legal Information Network (Азиялық құқықтық ақпарат желісі) мүшелерінің «Азиядағы туризмді жаңғырту: туризм индустриясын ілгерілету жөніндегі заңнама және саясат» атты ұжымдық монографиясы жарияланды. ҚР ЗҚАИ атынан авторлар ретінде директор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, з.ғ.к.

Р.Қ. Сәрпеков және халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің бас ғылыми қызметкері, профессор, з.ғ.д. М.А. Сәрсембаев болды. Ғылыми зерттеудің толық мәтінімен сілтеме бойынша танысуға болады: <https://klri.re.kr/eng/publication/2212/view.do>.

2024 жылғы 13-17 мамыр аралығында «Құқық және экономика: ұлттық тәжірибе және даму стратегиялары» атты VI Халықаралық Новосібір құқықтық форумы өтті. Дәстүр бойынша форумды Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Новосібір облысының Әділет министрлігі, ҚР ЗҚАИ, Луиджи Ванвителли атындағы Кампания аймағының Университеті (Италия) ұйымдастырды. Форум аясында ЕАЭО-дағы құқықтық интеграцияға, сот реформаларына, отбасы заңнамасына, қылмыстық-атқару жүйесін дамытуға, салыстырмалы құқықтану проблемаларына және т. б. арналған 9 халықаралық ғылыми-практикалық конференция ұйымдастырылды.

Форумның ашылуында ҚР ЗҚАИ директоры Р.Қ. Сәрпеков «Қазақстан Республикасының құқықтық реформасының кейбір мәселелері» тақырыбында баяндама жасады. Сондай-ақ форум аясында өткен түрлі халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда ҚР ЗҚАИ қызметкерлері сөз сөйледі. Мәселен, «Сот төрелігі және сот реформалары: халықаралық және ұлттық тәжірибе» конференциясына заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің бас ғылыми қызметкері Н.Н. Турецкий («Қазақстанның сот жүйесін реформалау» баяндамасы), қылмыстық, қылмыстық процестік және қылмыстық атқару заңнамасы бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері Л.Е. Нурлұмбаева («Өндірістің жеделдетілген түрлерінің ерекшеліктері. Қазақстан Республикасындағы бұйрық өндірісі» баяндамасы) қатысты. Сонымен қатар, «Жеке құқық үйлесімі: халықаралық және ұлттық құқықты дамытудың заманауи жаһандық үрдістері» конференциясы аясында халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің бас ғылыми қызметкері, з.ғ.д.

М.А. Сәрсембаев сөз сөйледі. Профессордың баяндамасы шаруашылық істер бойынша халықаралық дауларға және Қазақстанның практикасына арналды.

Құқықтық форумның қорытындысы бойынша тиісті материалдар жинағын шығару жоспарлануда.

Сондай-ақ осы кезеңдегі маңызды ғылыми оқиғалардың бірі – ҚР ЗҚАИ-мен «Жасанды интеллект және құқық: Қазақстан Республикасы мен шет елдердің тәжірибесі» тақырыбында ұйымдастырылған және өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференция (2024 жылғы 24 мамыр).

Конференцияға ҚР Парламентінің депутаттары, мемлекеттік органдардың, ҮЕҰ және қоғамдық бірлестіктердің басшылары мен өкілдері, көрнекті отандық және шетелдік ғалымдар, сондай-ақ жасанды интеллект элементтерін енгізу және пайдалану мәселелері бойынша сарапшылар қатысты. Іс-шараға институттың шетелдік серіктестерінің өкілдері, соның ішінде Беларусь Республикасының Ұлттық заңнама және құқықтық зерттеулер орталығы, Ресей Федерациясының Үкіметі жанындағы Заңнама және салыстырмалы құқықтану институты, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Әзірбайжан Республикасының Адам құқығы және құқықтары институты, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті қатысты.

Конференция барысында жасанды интеллектті құқықтық реттеудің, құқық пен жасанды интеллекттің арақатынасының, Қазақстанда және шет елдерде LegalTech индустриясын дамытудың өзекті мәселелері бойынша пікір алмасу өтті. Іс-шара қорытындысы бойынша ұсынымдар қалыптастырылды және барлық қатысушылардың жарияланымдары бар арнайы материалдар жинағы шығарылады.

ҚР ЗҚАИ 2024 жылғы 4 маусымда ҚР Президент Әкімшілігінің Ішкі саясат бөлімімен бірлесе отырып «Құқық үстемдігі – адам құқықтарын қамтамасыз етудің әмбебап қағидаты ретінде» тақырыбында дөңгелек үстел өткізді. Іс-шара жұмысына Конституциялық Соттың, Жоғарғы Соттың, Бас прокуратура өкілдерінің, ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің, ғылыми және азаматтық қоғамдастық өкілдері қатысты.

Іс-шара адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы өзекті мәселелерді жан-жақты және кеңінен талқылауға арналған диалог алаңы болды. Пікірталас барысында осы саладағы қазіргі қазақстандық қоғам алдында тұрған түйінді проблемалар мен сын-қатерлер анықталды. Құқық үстемдігінің негізгі идеялары талқыланды (з.ғ.д., профессор Н.Н. Турецкий); құқықтық саясаттың тиімділігі тұрғысынан құқық үстемдігінің өзекті мәселелері белгіленді (з.ғ.д., профессор Р.Т. Нұртаев); қылмыстық заңнама мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қаулыларының арақатынасы туралы (з.ғ.д., профессор С.М. Рахметов) және қоршаған ортаға адам құқықтарын нормативтік қамтамасыз ету мәселелер қаралды (з.ғ.к., А.К. Құрманова). Талқылау қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін одан әрі жетілдіруге бағытталған нақты ұсынымдар тұжырымдалды.

2024 жылғы 28 маусымда институттың Ғылыми кеңесі өтті, онда Ғылыми кеңес мүшелері 2024 жылғы 2 тоқсандағы іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер бағдарламаларының орындалу барысы туралы аралық есептерді ұсынды. Жиналыста біздің журналымыздың редакциялық саясатын жетілдіру жөніндегі «Жол картасы» да белсенді талқыланды.

Бұл бөлімде біз Институттың 2024 жылдың екінші тоқсанындағы ғылыми өмірін белгілеген кейбір оқиғаларды ғана ұсындық. Біз журналдың келесі басылымдарында жаңа оқиғалар мен қызықты іс-шаралар туралы ақпаратпен бөлісетін боламыз.

ИНФОРМАЦИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗПИ

Второй квартал текущего года для ИЗПИ РК выдался насыщенным на яркие научные мероприятия национального и международного уровня по самым актуальным вопросам права.

1 апреля 2024 года была опубликована коллективная монография членов Asia Legal Information Network (Азиатская сеть правовой информации) «Возрождение туризма в Азии: законодательство и политика по содействию индустрии туризма» под редакцией Института законодательства Кореи. От ИЗПИ РК авторами выступили директор, заслуженный деятель Казахстана, к.ю.н. Сарпеков Р.К. и главный научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения, профессор, д.ю.н. Сарсембаев М.А. С полным текстом научного исследования можно ознакомиться по ссылке: <https://klri.re.kr/eng/publication/2212/view.do>.

В период с 13 по 17 мая 2024 года прошел VI Новосибирский Международный юридический форум «Право и экономика: национальный опыт и стратегии развития». По традиции организаторами форума выступили Новосибирский государственный университет экономики и управления, Министерство юстиции Новосибирской области, ИЗПИ РК, Университет региона Кампания имени Луиджи Ванвителли (Италия). В рамках форума организовано 9 международных научно-практических конференций, посвященных правовой интеграции в ЕАЭС, судебным реформам, семейному законодательству, развитию уголовно-исполнительной системы, проблемам сравнительного правоведения и др.

В открытии форума принял участие директор ИЗПИ РК Сарпеков Р.К. с докладом на тему «Некоторые вопросы правовой реформы Республики Казахстан». Также в различных международных научно-практических конференциях, прошедших под эгидой форума, выступили сотрудники ИЗПИ РК. Так, в конференции «Правосудие и судебные реформы: международный и национальный опыт» приняли участие Турецкий Н.Н., главный научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства (доклад «Реформирование судебной системы Казахстана»), Нурлумбаева Л.Е., ведущий научный сотрудник отдела уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства (доклад «Особенности ускоренных видов производств. Приказное производство в Республике Казахстан»). Кроме того, в рамках конференции «Гармония частного права: современные глобальные тенденции развития международного и национального права» выступил Сарсембаев М.А., главный научный сотрудник отдела международного права и сравнительного правоведения, д.ю.н. Доклад профессора был посвящен международным спорам по хозяйственным делам и практике Казахстана.

По итогам юридического форума планируется издание соответствующего сборника материалов.

Также одним из значимых научных событий в данный период была организация и проведение ИЗПИ РК международной научно-практической конференции на тему: «Искусственный интеллект и право: опыт Республики Казахстан и зарубежных стран» (24 мая 2024 года).

В конференции приняли участие депутаты Парламента РК, руководители и представители государственных органов, НПО и общественных объединений, видные отечественные и зарубежные ученые, а также эксперты по вопросам внедрения и использования элементов искусственного интеллекта. Участниками мероприятия также были представители зарубежных партнеров нашего Института, среди которых Национальный центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Институт права и прав человека Азербайджанской Республики, Новосибирский государственный университет экономики и управления.

В ходе конференции состоялся обмен мнениями по актуальным вопросам правового регулирования искусственного интеллекта, соотношения права и искусственного интеллекта, развития LegalTech индустрии в Казахстане и зарубежных странах. По итогам мероприятия сформированы рекомендации и выпущен специальный сборник материалов с публикациями всех участников.

4 июня 2024 года ИЗПИ РК совместно с отделом внутренней политики Администрации Президента РК проведен круглый стол на тему «Верховенство права как универсальный принцип обеспечения прав человека». В работе мероприятия приняли участие представители Конституционного Суда, Верховного Суда, Генеральной прокуратуры, Уполномоченного по правам человека в РК, научного и гражданского сообщества.

Мероприятие предоставило уникальную площадку для обсуждения важных аспектов обеспечения прав человека. Были обсуждены основные идеи верховенства права (д.ю.н, профессор Турецкий Н.Н.); обозначены актуальные проблемы верховенства права в контексте эффективности правовой политики (д.ю.н, профессор Нуртаев Р.Т.); рассмотрены вопросы о соотношении уголовного законодательства и постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (д.ю.н, профессор Рахметов С.М.) и нормативного обеспечения прав человека на окружающую среду (к.ю.н., Курманова А.К.). По итогам обсуждения сформулированы конкретные рекомендации, направленные на улучшение ситуации и дальнейшее совершенствование правовой системы Республики Казахстан.

28 июня 2024 года состоялся Ученый совет Института, на котором члены Ученого совета представили промежуточные отчеты о ходе исполнения программ фундаментальных и прикладных научных исследований за 2 квартал 2024 года. На собрании также активно обсуждалась «Дорожная карта» по совершенствованию редакционной политики нашего журнала.

В данном разделе мы представляем только некоторые из событий, которые ознаменовали научную жизнь Института во втором квартале 2024 года. Мы планируем делиться информацией о новых событиях и интересных мероприятиях в следующих выпусках журнала.

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар
министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген**

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel .: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №2 (77)-2024 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 21.05.2024 Дата выхода тиража 28.06.2024
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 59,5 Заказ № 8

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru